

FƏRQANƏ HÜSEYNOVA

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ
AZƏRBAYCAN – TÜRKiYƏ ƏLAQƏLƏRİNİN
KULTUROLOJİ ASPEKTLƏRİ**
(elm, təhsil, mədəniyyət)

BAKİ – 2007

Elmi redaktoru:
Mübariz Süleymanlı
sənətsünaslıq namizədi, dosent

Rəyçilər:
Babək Qurbanov
fəlsəfə elmləri doktoru, professor
İlqar Hüseynov
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Fərqanə Hüseynova. Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, 2007, 302 səh.

Kitabda Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin milli-tarixi kökləri və siyasi aspektləri araşdırılır, xalqlarımız arasındakı əlaqələrin inkişafında tarixilik amilinə və siyasi-ideoloji faktorlara diqqət yetirilir. Elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin təşəkkülü və inkişaf problemlərindən bəhs edilir, təhsil sahəsində əməkdaşlığın təməl prinsiplərinə dair müqavilə, protokol və razılaşma sənədlərinin mahiyyəti, ölkələrimiz arasındakı elmi əməkdaşlığın səciyyəvi xüsusiyyətləri açıqlanır və mədəni ortaqlaşmanın perspektivləri baxımından elmi konfransların nəzəri və praktik nəticələri şərh edilir. Türk xalqlarının ortaq dəyərlərinin mühafizəsi və təbliğinə dair siyasi-mədəni təşkilatların və elmi mərkəzlərin fəaliyyət proqramları, o cümlədən “Türk Dövlət Başçıları Zirvə görüşləri”nin, TÜRKSOY-un, “Türk dövlət və topluluqlarının dostluq, qadraşlıq və əməkdaşlıq qurultayları”nın və “Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi”nin fəaliyyətləri nəzərdən keçirilir.

4702000000
N – 098 – 2007

Qrifli nəşr

© «Nurlan», 2007

GİRİŞ

Müasir dövrdə kulturologiya elmi mədəni əlaqələrin geniş və təfərrüatlı şəkildə öyrənilməsini, onun yeni təfəkkür işığında dolğun və kamil səpkidə tədqiq edilməsi işini vacib bir məsələ kimi irəli sürür. Və bu gün bu istiqamətdə görülmüş hər bir iş milli mədəniyyətimizi zənginləşdirdiyi kimi, həm də müasirlərimizdə elmi-mədəni fikrin və yeni ideya-estetik dünyagörüşünün formalaşmasına böyük təsir göstərir. Mədəniyyətlərimiz arasındakı əlaqələrdən bəhs edən elmi-tədqiqat əsərləri çoxdur. Lakin kəmiyyət göstəricisi ilə yanaşı bu əsərlərdə mövzunun elmi cəhətdən təhlilində birtərəfli və təzadlı fikirlərə də rast gəlinir. Xalqlarımız arasında elmi-mədəni əlaqələr və mənəvi sərvətlər mübadiləsi hələ istənilən səviyyədə deyildir. Bunun nəticəsidir ki, milli-mənəvi dəyərlərimiz hələ lazımınca başqa xalqların ədəbiyyatlarında təmsil edilmir.

Ortaq kulturoloji irsimizin tədqiqi və mənimsənilməsi baxımından da bu sahədə boşluqlar müşahidə edilməkdədir ki, bu nöqsanlar özünü, xüsusilə, türk xalqları arasındakı elmi-mədəni əlaqələrin bu vaxta qədər arzulanan səviyyədə olmamasında göstərməkdədir. Mədəniyyətlərimiz arasında əlaqələri öyrənən tədqiqat əsərlərində vaxtilə tarixilik və müasirlik meyarları baxımından müəyyən birtərəflilik olduğundan türkdilli xalqlar arasındakı əməkdaşlıq, xüsusilə Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri obyektiv işıqlandırılmamışdır. Halbuki Azərbaycanın tarixi taleyində, milli varlığında və mənəviyyatında Türkiyə olduqca önəmli bir yer tutmuşdur. Lakin təəssüf hissi ilə deməliyik ki, mövcud tədqiqat əsərlərində bütün bu mədəni-mənəvi dəyərlərdən, elmi-mədəni təcrübələrdən əhatəli şəkildə söz açə bilməmişik.

Türk xalqlarının kökü eyni genetik-mənəvi başlanğıcdan qaynaqlanır. İndi dünya yenidən qloballaşmaya, bütövləşməyə doğru üz tutub. Müasir dünyada çoxsaylı iqtisadi, siyasi, hərbi, hətta dini zəmində olan birliklər yaranmaqdadır. Ən böyük bir-

lik isə parçalanmış xalqların mənəvi bütövlüyündən yaranacaq birlikdir. Biz elə bir xalqın övladlarıyıq ki, tarixdə çox az xalq bizim keçdiyimiz əzəmətli yolu keçib. Diqqət yetirsək, görərik ki, bizim şanlı tarixi keçmişimiz yalnız bahadırlıq, alplıq, ərənlik tarixi deyil, o həm də bəşəriyyəti qüdrətli sənət inciləri ilə zənginləşdirən, ucu-bucağı görünməyən bir mənəviyyət xəzinəsidir. Türkün böyüklüyü elə bir həqiqətdir ki, onu danmaq və gizlətmək mümkün deyil. İctimai-tarixi proseslər nəticəsində türkün coğrafiyası hissə-hissə paralanmış, bölünmüş, bölündükcə kiçilmişdir. Başqa türk xalqlarının da problemləri çox olmuşdur. Bəziləri dinini, bəziləri dilini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Belə olan halda bütün türk xalqları bu tarixi geriləmənin, tənəzzülün səbəblərini birlikdə axtarmalıdırlar. Bu problemin həlli baxımından ən məntiqi cavabı isə Bilgə Kağanın “Ey türk özünə qayıt, sən özünə qayıdanda böyük olursan” düsturu verməkdədir.

XXI əsr bütün dünya dövlətləri və millətləri arasında iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin artması, son nəticədə qloballaşma ilə xarakterizə olunmaqla yanaşı, eyni zamanda ayrı-ayrı xalqların etnik-mənəvi köklərinə yenidən dönüşü ilə də xarakterikdir. İndi Planetin bütün irili-xırdalı dövlət və millətləri könüllü və ya könülsüz, ixtiyari və ya qeyri-ixtiyari son nəticədə böyük qloballaşmaya aparıb çıxaran nəhəng inteqrasiya magistralına qoşulmaqdadır. Qloballaşma kontekstində etnik-millî mövcudluğun siyasi, iqtisadi, kulturəl, mənəvi suverenliyi ilə bağlı milli konsepsiya və konseptual ideyalar yekcins deyil. Bu prosesi sosial-siyasi, mədəni-mənəvi, iqtisadi-güzəran, elmi-intellektual müstəvilərdə vahid qlobal harmoniya hesab edənlər də var, kainatın daha çox vahid bir mərkəzdən idarə olunan bürokratik-texnoloji ərazi vahidinə çevrilmə prosesi olduğunu iddia edənlər də. Ən müxtəlif mövqe və münasibətlərin xarakterindən asılı olmayaraq, qloballaşmaya aparan nəhəng inteqrasiya magistralı bütün planeti sorub aparmaqdadır. Mümkün olan ən optimal variant bu prosesə hər bir etnosun milli-mənəvi

“Mən”ini dərk edərək qoşulmasıdır. Bəlkə də, bu zərurətin dərkindən doğan həqiqətin nəticəsidir ki, indi qloballaşma ayrı-ayrı xalqların etnik-mənəvi köklərinə yenidən dönüşü ilə də xarakterizə olunur. Bu da cəmiyyət tarixinin inkişaf qanunauyğunluğunun özünüqoruma instinktindən doğur.

Dünya kulturoloji fikri yekdilliklə belə bir ümumi qənaətə gəlir ki, ənənəvi tədqiqatlarda bir-birindən ayrı, əlahiddə təqdim edilən qədim mədəniyyətlər, biri digərinin tarixi davamı və tamamlayıcısı olan qədim sivilizasiyaların təzahürü olmaq etibarilə vahid bir mədəniyyət hadisəsidir və indi bu sivilizasiyaların müasir varisləri XXI əsrin ilk onilliyini tamamlamaqdadır. Vahid mənşədən vüsət alan sivilizasiyalar tarixi epoxalar sınağından keçərək yenidən bir-birinə qovuşur. Beləliklə, türk etnik-mənəvi “Mən”inin dərk olunma və ümumtürk miqyasında psixoloji həzmi zərurəti bu günün reallıqlarından doğur. Və təkcə Türk dünyası deyil, bütün bəşəriyyət gücündən, iqtisadi qüdrətindən, mənəvi-mədəni səviyyəsindən asılı olmayaraq milli varlığını qorumaq istəyirsə, bu prosesə qoşulmalı, onun labüdlüyünü dərk etməlidir.

Azərbaycanda yetmiş il ərzində qadağan edilmiş ümumtürk ədəbiyyat və mədəniyyətinin milli-tarixi zəmində tədqiqi elmi-mədəni əlaqələrimizin öyrənilməsi üçün yeni səhifələrin açılmasına səbəb olmuşdur. Bu cəhətdən Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrini daha geniş aspektdə öyrənmək və bu əlaqəni kulturoloji kontekstdə izləmək aktual məsələ kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mədəniyyətlərimiz arasındakı tarixi və mədəni-mənəvi körpülərin yeni təfəkkür işığında nəzərdən keçirilməsi, araşdırılıb xalqa çatdırılması xalqımızın bütövlükdə türk dünyası ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə qovuşması üçün ən ilkin, ən zəruri və ən güclü zəmin və şərtidir.

Bu mənada Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində həyata keçirdiyi xarici siyasət kursunun, xüsusən də türk dövlətləri ilə siyasi münasibətlərinin qurulması və inkişafı probleminin elmi-nəzəri cəhətdən araşdırılması, bu sahədə

həyata keçirilən tədbirlərin, onların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi, obyektiv qiymətləndirilməsi mühüm elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Azərbaycan özünün geostrateji mövqeyinə görə tarix boyu bir çox böyük dövlətlərin maraqlarının toqquşduğu siyasət meydanına çevrilmişdir. Belə mürəkkəb, mənafehlərin toqquşduğu ziddiyyətlər meydanı olması Azərbaycan dövlətinin, xüsusən də müstəqilliyinin ilk illərində, xarici siyasət fəaliyyətində son dərəcə diqqətli olması zərurətini doğurmuşdur. Müstəqilliyin bərpasından sonrakı illərdə Azərbaycanın dil, mədəni, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən sıx tellərlə bağlı olduğu türk dövlətləri ilə hər hansı formada yaxınlaşmaq cəhdi, onun xarici siyasətinin dini, etnik təəssübkeşlik prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi və bu əməkdaşlığın “pantürkizm”, “panturanizm” meylli olması haqqında ittihamlarla müşayiət olunurdu.

Bununla belə, ümumilikdə XX əsrin 90-cı illəri təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütünlükdə türk dünyası üçün əlamətdar hesab edilə bilər. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərinə qədər türk dünyasını beynəlxalq aləmdə təkcə Türkiyə Respublikası təmsil edirdi. 90-cı illərin başlanğıcında SSRİ-nin dağılması nəticəsində daha beş türk dövlətinin – Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın müstəqillik qazanması ilə türk dünyasında gözəçarpacaq bir canlanma başladı. Bu mənada XX əsrin 90-cı illəri türk dövlətləri arasında bütün sahələrdə çoxcəhətli əlaqələrin qurulduğu dövrdür. Bu qarşılıqlı yaxınlaşma dünyada və xüsusən də, Avropada gedən inteqrasiya prosesləri ilə üst-üstə düşür və türk xalqlarının həyati mənafehiyindən doğduğuna görə getdikcə daha çox aktualıq kəsb edir. Lakin göstərilən dövrdə, bəzən isə hal-hazırda qədər dünya dövlətlərinin türk dünyasında baş verən hadisələrə mü-nasibəti birmənalı olmamış, dövlətlərimiz arasında münasibətlərə bir qədər ehtiyatla yanaşılmışdır. Bu yanaşma təkcə siyasi dairələrdə, rəsmi səviyyədə deyil, həmçinin elmi araşdırmalarda da özünü göstərmişdir. Regionda maraqları toqquşan döv-

lətlərin alimləri, dövlət, siyasət və mədəniyyət xadimləri arasında hadisələrə obyektiv, qərəzsiz yanaşma ilə bərabər, bəzən qərəzli, obyektivlikdən uzaq araşdırmalara da rast gəlinir. Belə ki, Azərbaycanın dil, mənəvi, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən sıx tellərlə bağlı olduğu türk dövlətləri ilə hər hansı formada yaxınlaşmaq cəhdinə həqiqətə və məntiqə uyğun gəlməyən mənalər verilir, dünyanın eyni kökdən olan xalqları üçün tamamilə təbii sayılan əlaqələri Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri üçün arzuolunmaz hesab edilirdi.

Bu mənada Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin araşdırılması siyasi və ideoloji cəhətdən, siyasi-diplomatik münasibətlərin yeni və daha doğma bir mərhələsinə yol açmaq baxımından da əhəmiyyətlidir. Mədəni əlaqələrimizin öyrənilməsi hər iki xalq arasında qarşılıqlı mənəvi zənginləşmə zərurətindən irəli gəlir. Tarix göstərir ki, Azərbaycanın azadlıq və istiqlaliyyəti türk xalqlarının mədəni-tarixi birliyi kontekstində mövcuddur. Belə birlik ideyası isə elmi-tarixi fikrimizdə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq xüsusilə qüvvətlənmiş, publisistikada, ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında, ümumilikdə mədəniyyətdə intensiv şəkildə irəli sürülmüşdür. Azərbaycan yazıçılarının IX qurultayında yazıçı Anarın çox haqlı qeyd etdiyi kimi: “... Türkiyəylə sıx mədəni əlaqələr bizim müasirləşməyimizə, dünya dəyərlərini mənimsəməyimizə, dünyanın qabaqcıl millətləri sırasında, demokratik, maariflənmiş, müasir bir cəmiyyət kimi tanınmağımıza yardım etməlidir. Keçmişdə bizim dünyaya pəncərəmiz yalnız rus mətbuatı vasitəsilə idisə, bu gün daha bir pəncərə, Türkiyə pəncərəsi dünyanı tanımaqda və özümüzü dünyaya tanıتماqda əhəmiyyətli rol aynaya bilər”.

Dünya xalqlarının hər birində kökünə, soyuna, ilkin maddi-mənəvi dəyərlərinə qayıdış meyli son zamanlar bir qədər də güclənməkdədir. Xalq ruhunun, milli mədəniyyətin bütün ifadə çalarlarını və özəlliklərini qoruyub saxlayan milli-mənəvi dəyərlər bu qayıdışa rəvac verən sönməz idrak, solmaz təfəkkür, orijinal dünyaduyumdur. Türk xalqlarının vahid kökə, ortaq

mədəniyyətə söykənən bu irsinə müxtəlif coğrafi məkanlar kontekstində baxılsa da bu qövmin milli-mənəvi dəyərləri bölünməmiş, tarixi sınaqlarda bütövlüyünü qorumuşdur. Tarixin müxtəlif dövrlərində ideoloji aşınmalara, siyasi rejimlərin basqısına məruz qalan türk xalqı mənən məğlub olmamış, öz etnik-mədəni sistemini qoruyub saxlamışdır. Son illərdə dünyanın müxtəlif ölkələrindən Bakıya gəlmiş türk mədəniyyət araşdırıcılarını, nüfuzlu alimləri bir araya toplayan da məhz bu soydaşlıq duyğusu, qardaşlıq məhəbbətidir. Bakıda keçirilən “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” adlı I, II, III və IV ənənəvi beynəlxalq konfransında iştirak etmiş 15 ölkə tədqiqatçıları içərisində Azərbaycandan Mahmud Kərimov, Ağamusa Axundov, Hüsən İsmayilov kimi alimlərlə yanaşı Türkiyədən də bir çox tanınmış mədəniyyət araşdırıcıları Türk Dünyasının problemlərinə həsr olunmuş aktual müzakirələr açmışlar.

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin tarixi və perspektivləri ilə bağlı hər iki dövlətin rəhbərləri dəfələrlə fikirlər söyləmiş və bu əlaqələrin daimi və əbədi olacağı haqqında bəyanatlar vermişlər. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev bəyan edirdi ki, “dəfələrlə dediyimiz “biz bir millət, iki dövlət” sözləri hər bir azərbaycanlının qulağında səslənməlidir. Bu ifadə bizim gələcəyimizin proqramıdır”. Çıxışlarında daima türk dünyası problemlərinə global düşüncə tərzilə yanaşan Heydər Əliyev həmişə belə bir ideya vermişdir ki, “Mən bu gün, həqiqətən, qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, bir birdillilik xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi

ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyə, inkişaf etməliyə”.

“İki ölkə arasında dostluq son dərəcə möhkəmdir. Azərbaycanın problemi bizim problemimizdir. Böyük Atatürkün söylədiyi sözlər bizim üçün nəsihətdir: Azərbaycanın kədəri bizim kədarımız, sevinci bizim sevincimizdir” fikrini çox kərə dilə gətirmiş Türkiyənin böyük siyasətçisi Süleyman Dəmirəl də Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrində inkişafın qaçılmaz bir tarixi zərurət olduğunun bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasından qürur duymuşdur. O, “Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev” kitabına yazdığı ön sözdə də qeyd edir ki, Azərbaycan müstəqilliyə çatdığı anda, dərhal onu ilk tanıyan Türkiyə, ilk səfir göndərən, ilk səfirlik açan Türkiyə oldu. Türkiyə bunu edərkən Böyük Atatürkün ruhunu şad etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyini elan etməsindən sonra keçən on ildən artıq bir müddət içində milli dövləti qurmaq və bu dövlətin fəaliyyətini təmin etmək kimi fəvqəladə çətin bir vəzifə Azərbaycanın dövlət başçısı möhtərəm Heydər Əliyevin bacarıqlı rəhbərliyi altında uğurla yerinə yetirilmişdir. Müstəqilliyin ilk günündən etibarən hər zaman, hər məsələdə Azərbaycanla birgə olan Türkiyə, bundan sonra da Azərbaycanla birgə olmağa davam edəcəkdir. Bu bizim qardaşlığımızın təbii bir nəticəsidir. Türkiyə ilə Azərbaycan, iki qardaş ölkə sivilizasiyaya doğru, yaxşı, gözəl günlərə doğru birlikdə yürüməkdə davam edəcəkdir.

Müvafiq ədəbiyyatlarda da əksini tapdığı kimi hal-hazırda Türkiyədə təxminən 3 milyon soydaşımız yaşayır. Ölkədə Azərbaycan icmasını təmsil edən təşkilat və dərnəklərin ən nüfuzlularından biri “Türkiyə – Azərbaycan dostluq, əməkdaşlıq və həmrəylik fondu”dur (sədri İ.Doğramacı). Bu fondun nəzdində “Azərbaycan Evi” fəaliyyət göstərir. Burada əsasən mədəniyyət tədbirləri və bədii gecələr keçirilir. Bu dərnəkdən başqa “İqdir Mədəniyyət Dərnəyi” (sədri T.Atasevər), “Qars – Ardağan – İqdir Dərnəyi” (sədri B.İşgür), “Türkiyə – Azərbaycan

Dostluq Dərnəyi” (sədri M.Özdağ) və “İzmir Mədəniyyət Dərnəyi” (sədri Y.Bozer) kimi ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bunlardan bəzilərinin mətbuat orqanları da var (İ.Doğramacı-nın fondu tərəfindən “Azərbaycan” adlı aylıq jurnal nəşr olunur).

Türk Dünyasında tələbə-müəllim mübadiləsini tənzimləyən komissiyanın 90-cı illərin əvvəlləri üçün olan hesabatında yeni qurulan türk respublikalarına müəllim, tələbə mübadiləsinə dair məlumatda deyilir: “Yeni qurulan Türk Cümhuriyyətləri, totalitar bir rejimin bütün qalıntılarını silərək yabançısı olduqları yepyeni demokratik bir quruluşa sürətlə uyğunlaşmaq və dünya ilə bütünləşmək üçün ciddi səy etməkdədirlər. Bu səyləri sırasında özlərinə nümunə götürdükləri ölkəmiz və Türk Dünyası ilə yaxın və səmimi əlaqələr qurmaq, digər ölkələrdən öncə Türk Dünyası ilə bütünləşərək ölkəmizlə tarixdən gələn dostluqlarını möhkəmləndirmək və qardaşlıq duyğularını inkişaf etdirmək üçün, xüsusilə, istəkli olduqları təəssüratını verməkdədir. Məhz bu tarixi fürsətin ən yaxşı şəkildə dəyərləndirilməsi və ölkəmizin önünə çıxan bu böyük imkanın ölkəmiz lehinə nəticələndirilməsi üçün son dərəcə diqqətli, sürətli, birləşdirici, qurucu və fədakar davranmanın faydaları, şübhəsiz, aşkardır. Ancaq ölkəmizin büdcə imkanları ilə arzulanan fədakarlığın edilməsinə imkan olmadığından mövcud imkanların son dərəcə rəşional istifadə edilərək böyük fayda gətirilməsinə çalışılmalıdır”.

Azərbaycan – Türkiyə arasında tələbə mübadiləsi məsələsinə dair Türkiyənin müvafiq komissiyanın hesabatında isə göstərilir ki, tələbə mübadiləsi nəticəsində ölkəmizə gətirilən Azərbaycan və Orta Asiya ölkələri ilə Türk topluluqlarının gənc öyrənciləri bizim kultürlə doğrudan təmasa keçirildi-yindən, türk dili və mədəniyyət ilə milli şüurun və ölkəmizə bağlılıqlarının möhkəmləndirilməsi üçün təhsilin çox bahalı, fəqət ən təsirli bir yatırım yolu olduğu inkar ediləməz. Ancaq bir öyrənciyə təhsili boyunca qoyulan milyonlarca xərcləmənin

boşa getməməsi və bu öyrəncilərin ölkəmizdən müsbət təəs-süratlarla ayrılmaları və ölkəmizi sevmələrinin təminatı üçün möhkəm, ciddi və diqqətli səylər göstərməlidir. Bu səylərin başında öyrəncilərin şikayətlərini önləyəcək fədakarlıqlardan qaçılmamalıdır. Ölkəmizə gəlişlərindən dönüşlərinə qədər bütün fəaliyyətlərinin çox yaxşı bir şəkildə əlaqələndirilməsi və onlara verilə biləcək imkanların çox yaxşı təsbit edilərək anla-dılması və öhdəyə götürülmüş xüsusların da mütləq yerinə yeti-rilərək etimadlarının qorunmasına özəl önəm verilməlidir. Türk Cümhuriyyətləri ilə yaradılan mədəni mübadilə proqramları və razılaşma sənədlərinə uyğun olaraq mədəniyyətlərimiz arasın-dakı əlaqələr bütün yönləri ilə inkişaf etdirilməlidir.

Bu istiqamətdə göstərilən fəaliyyətlərin uğurlu nəticələr verməsi üçün elm, təhsil və mədəniyyət əlaqələri sahəsində ciddi araşdırmalar aparılmalı, tarixi təcrübəni mənimsəmək şə-rtilə əməkdaşlığın bugününü və perspektivlərini dəqiq təhlil edəcək tədqiqatlar aparılmalıdır. Məhz bütün bu səbəblər, mü-asir dövrdə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji as-pektlərinin tədqiqini aktuallaşdırır.

İmperiya ideologiyasının qadağaları aradan qalxar-qalxmaz uzun illərin həsrətləri ilə bağlı bütün sahələrdə inkişaf meylləri müşahidə edildiyi kimi, Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması cəhdləri də özünü büruzə verdi. Müstəqilliyimizin bərpasından ötən illər ərzində bu isti-qamətdə çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, mədəni əməkdaşlıq problemləri tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu tədqiqatların böyük bir qismi sırf mədəni əlaqələrə həsr edilməsə belə, həmin əsər-lərdə elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində Azərbaycan – Türki-yə əməkdaşlığına da yer ayrılmışdır.

Mahir Abdullayevin “Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri” adlı monoqrafiyasında 70 – 90-cı illərdə Azərbaycan – Türkiyə iqtı-sadi, elmi-texniki, mədəni əlaqələri arxiv sənədləri, dövrü mət-buat materialları əsasında hərtərəfli və kompleks şəkildə şərh edilmiş, onların əsas formaları və istiqamətləri göstərilmiş, bu

əlaqələrdə Azərbaycanın iştirakının səmərəliliyi, əhəmiyyəti və perspektivləri tədqiq edilmişdir. Həmçinin Azərbaycanın keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə Türkiyə ilə çoxtərəfli iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələrdə iştirakı öz əksini tapmış, bu əlaqələrdə baş vermiş nöqsanlar göstərilməklə əməli tövsiyələr verilmişdir (3). Onun “Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr)” kitabında da bu mövzuya dair dəyərli məlumatlar verilmişdir (5).

İnqilab Kərimovun “Azərbaycan – Türkiyə teatr əlaqələri” kitabında xalqlarımız arasındakı teatr əlaqələrindən bəhs olunur. Burada Azərbaycan – Türkiyə səhnə ustalarının dostluğuna, qarşılıqlı qastrol səfərlərinə geniş yer ayrılır, 1908-ci ildən başlayaraq türk dramaturqlarının əsərlərinin Azərbaycan teatrındakı tamaşaları, eləcə də son illərdə Azərbaycan dramaturgiyasının Türkiyə teatrlarında səhnə şərhini tapmış nümunələri haqqında şərh və təhlillər verilir. Müəllif kitabda yeri gəldikcə mədəniyyət və incəsənətin digər sahələrindəki əməkdaşlığa da diqqət yetirmişdir (76).

İradə Rəsulinin “Dramaturgiyamızda Türkiyə” monoqrafiyası Azərbaycan – Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrinə, xüsusilə XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında Türkiyə mövzusuna həsr edilmişdir. Monoqrafiyada Türkiyə mədəni həyatının təsvirinə və türk xalqlarının mədəni-tarixi birliyi ideyasına geniş yer verilir, Hüseyn Cavidin “Uçurum” və “Afət”, Cəfər Cabbarlının “Ədirnə fəthi”, “Trablis müharibəsi və ya Ulduz” pyesləri türk xalqının milli-istiqlaliyyət mübarizəsini tərənnüm edən əsərlər kimi tədqiqata cəlb edilir (101). Əsərdə tədqiq olunan mövzunun aktuallığı hər şeydən öncə Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri sahəsindəki kəsiri müəyyən mənada aradan qaldırmaq işinə xidmət etməsidir. Müəllif ənənəvi metoddan imtina edərək, ədəbi-mədəni əlaqələrimizi müəyyən tarixi çərçivədə tədqiq etməmiş, Azərbaycan ədəbiyyatında Türkiyəyə marağın mədəni-tarixi köklərini, Türkiyə mövzusunun zəngin, ziddiyyətli və mürəkkəb bir tarixi mərhələ olan

XX əsr dramaturgiyasındakı inikasını araşdırmışdır. Bu əsərdə, xüsusilə, ədəbi əlaqələrimizin bu sahəsi ilk dəfə tədqiqata cəlb olunur və tamamilə yeni bədii material əsasında nəzərdən keçirilir (101).

Elşən Hüseynovun “Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991 – 1995-ci illər)” adlı namizədlik dissertasiyasında Azərbaycan Respublikasının müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq 1995-ci ilə qədər, yəni müstəqil respublikanın ilk Konstitusiyası qəbul edilən dövrə qədər Türkiyə Respublikası ilə mövcud iqtisadi və mədəni əlaqələri tədqiq edilir. Azərbaycanın müstəqilliyini ilk tanıyan Türkiyə Respublikası ilə yaranmış əlaqələr və bunun dinamik inkişaf prosesi mövzunun əsas qayəsini təşkil edir. Dissertasiya respublikanın müasir dövrdə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin tədqiqinə dair ilk əsərlər sırasındadır. İşin yazılması prosesində SSRİ dövründə tədqiq edilmiş əsərlərə də nəzər salınmış, həmin dövrün tarixi və mədəni proseslərini əks etdirən materiallara tənqidi yanaşılmış və dövrün müsbət və mənfiyyətləri yeri gəldikcə qeyd edilmişdir. Tədqiqatda həmçinin elmi-texniki əlaqələrin çoxsaylı formaları və bu əlaqələrdə Azərbaycanın iştirakı araşdırılır, qeyd olunan formalardan – alimlərimizin qonşu ölkəyə ezam olunmaları, türkiyəli həmkarları ilə elmi təmasları, konfrans və simpoziumlarda çıxışları, ayrı-ayrı elmi qurumlar arasında kitab mübadiləsi və s. tədqiq edilir (63)

Qafqaz Universiteti tərəfindən nəşr edilmiş “Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1-ci kitab), 1991–2001” kitabında Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin 1991 – 2001-ci illər dövrü xronoloji ardıcılıqla təqdim edilir, “İki dövlət, bir millət” arasındakı mədəniyyət əlaqələrinin inkişafında Heydər Əliyev fenomeninin rolu faktik materiallar əsasında geniş şərh edilir (17).

Altı cildlik “Heydər Əliyev və Şərq” (Müəllif-tərtibçilər: Qaley Allahverdiyev, Vəhdət Sultanzadə) kitabında Azərbaycan – Türkiyə arasındakı mədəni əlaqələrə dair rəsmi məlumat-

lar toplanmışdır. Xüsusilə də, III kitab sırf mövzumuzla bağlıdır (55; 56).

Samirə Məmmədovanın tərtib etdiyi “Azərbaycanda Atatürk və Türkiyə Cümhuriyyəti araşdırmaları (1941 – 2003)” adlı biblioqrafiyada azərbaycanlı alimlərin və müəlliflərin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə Türkiyə Cümhuriyyətinə və Atatürkə aid qeyri-dövri mətbuatda çap olunmuş əsərləri barədə məlumatlar toplanmışdır (11).

Jalə Qurbanova və Musa Piriyevin tərtib etdikləri “Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri (1920 – 1922)”, Sənədlər və materiallar” kitabında mövzu ilə bağlı bir sıra tarixi məlumatlar verilmişdir (19).

Nizami Cəfərov “Türk Dünyasının birliyi strategiyası: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə” və “Azərbaycan atatürkçülüüyü, yaxud Heydər Əliyev Atatürk haqqında” başlıqlı elmi yazılarında mədəni əlaqələrimizin perspektivlərinə dair bir sıra məsələlərə toxunur (39; 40).

Ruintən Sevincin “Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri)” adlı kitabında Azərbaycanın türk dövlətlərinin çoxtərəfli siyasi əlaqələri sistemindəki yerinə nəzər salınır, beynəlxalq və məhəlli təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıqdan və Türk dövlət başçılarının zirvə toplantılarının ölkələrarası siyasi əlaqələrin inkişafındakı rolundan geniş bəhs edilir. Monoqrafiyada Azərbaycanın türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələri tarixşünaslıqda və siyasətşünaslıqda ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə elmi-tədqiqat obyektinə kimi araşdırılır, müxtəlif faktların toplanılması, sistemləşdirilməsi və təhlili əsasında müstəqilliyin ilk on ili ərzində bu əlaqələrin tarixi yazılır. Faktik materialların öyrənilməsi və təhlili əsasında mövcud əlaqələrin formaları, məqsəd və vəzifələri göstərilir, real vəziyyəti – mövcud problem və çətinlikləri müəyyənləşdirilir, ümumiləşmələr aparılır, gələcəkdə bütün potensial imkanlardan istifadə edilməklə münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə praktik tövsiyələr verilir (103).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə dair bəzi məsələləri sırf kulturoloji aspektlərdən tədqiq edən Mübariz Süleymanlının araşdırmalarında – “Azerbaycan-Türkiye kültür ilişkilerinde M.Emin Resulzadenin rolü”, “Kültür biliminin tadrisi meselesi”, “İran türklərinin türk dünyası ilə mədəniyyət körpüsü: Əli Qafqazyalının “İran türk ədəbiyatı antolojisi” əsəri”, “Kulturoloji irsimizin qaynaqlarına doğru”, “Çağdaş Türk düşüncə tarixindən: Cəmil Meriç yaradıcılığı Azərbaycanda”, “Osmanlı və İran türklüğü (Mehmet Emin Resulzadə İran türkləri)”, Azərbaycan mədəniyyət tarixinin qaranlıq səhifələrinə yeni baxış (Ə. Vəliyevin “Azərbaycan siyasi düşüncə tarixi və Mirzə Bala Məmməd zadə” əsəri) adlı məqalələrində (107; 108; 109; 110; 148; 149; 150) mövzu ilə bağlı problematik təhlillər üstünlük təşkil edir.

Natiq Məmmədlinin “Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri və Türkiyə” adlı kitabında mövzumuza dair problemlərə də toxunulmuşdur.

C.X.Cahangirlinin “Müasir dövrdə Azərbaycan Türkiyə münasibətləri” adlı monoqrafiyası müasir dövrdə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlərin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Əsərdə ölkələrarası əlaqələrə, əsasən geosiyasi, iqtisadi, hərbi, ideoloji aspektlərdən yanaşılsa da, həmçinin mədəniyyət məsələlərinə dair təhlillərə də yer verilmişdir (35).

“Müdrək Atatürk” kitabında S.A.Nəzərli böyük öndərin mübarizələrlə dolu mürəkkəb həyatında müşahidə olunan gərək və ibrətamiz əhvalatları, hadisələri, söhbətləri, hərəkətləri, cavabları və s. bədii hekayətlər şəklində qələmə almışdır (97).

Eldar İsmayılın “Türkün xilaskarı” adlı kitabında Atatürkün həyat yolundan bəhs edilir, onun qətiyyətli mübarizəsindən, diz üstə çökdürülmüş Türkiyəni ayağa qaldıraraq dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri sırasına yüksəltməsindən söhbət açılır (71).

Habelə Ə. Həsənov (61; 62), H.İsmayilov (73; 74), Ə.Muxtarova (95), R.Ulusel (122), İ.Vəliyev, K.Muxtarov (124), İ.Hüseynov (66; 67) və digər tədqiqatçıların əsərlərində tədqiq

olunan mövzuya dair maraqlı məlumatlara rast gəlmək mümkündür.

Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin müxtəlif aspektləri Türkiyədə də ciddi təhlil və tədqiq obyektinə çevrilmişdir. Belə ki, İbrahim Bozyelin hələ Azərbaycanın müstəqillik qazanmasından öncə yazdığı “Azerbaycan diyarından səyahət notları” adlı kitabında müəllif Azərbaycana səyahəti haqqında təəssüratlarını yazır, ölkəmizin müxtəlif bölgələrinin mədəniyyət abidələri, tarixi yerləri və görkəmli elm, mədəniyyət və sənət adamları haqqında fikirlərini bölüşür (135).

Ali Kafkasyalı “Kafkaslardan gələn əzan səsləri” kitabına yazdığı ön sözdə əsərin məqsədini açıqlayaraq bildirir ki, “Atalarımızın əzan səsləri, ilahi nəğmələri, mehtər musiqisi, elmi, imanı, ağılı ilə qoruduğu türk yurdlarında inancımızın, türk əxlaqının, türk törəsinin təməllərini oluşturan dini, milli, sənət əsərləri ən kiçik nöqtəsi ihmal – başı soyuqluq etmədən gənclərimizə çatdırılmalıdır”. Kitabda gedən yazılar “Kafkaslardan gələn ezan sesləri” başlığı altında “Tərcüman” qəzetində (03-12 aprel 1991-ci il tarixlərində) çap edilmişdir (140).

Mehmet Saray “Azerbaycan türkləri tarixi” kitabında elm və təhsil sahəsindəki məsələlərə toxunmuş və dövlətlər arasında imzalanmış bir sıra müqavilə, protokol və razılaşma sənədlərini təqdim etmişdir (146).

Həmçinin Bilal Şimşirin (133), Ali Arslanın (128), Betül Aslanın (131; 132), Ocak Kemalın (142) və digər alimlərin tədqiqatlarında mövzumuzla bağlı bir sıra problemlər öz əksini tapmışdır.

Göründüyü kimi mədəniyyət sahəsində ölkələrimiz arasında fəal iş gedir, bir çox alimlərimiz bi sahədə araşdırmalar aparmış və aparmaqdadırlar. Bu araşdırmaların bir qismi mədəniyyət siyasəti ilə əlaqədardır. Bu sahədə Azərbaycan və Türkiyənin ali təhsil ocaqlarında, universitetlərində görülməkdə olan diplom çalışmalarının sayı sürətlə artmaqdadır. Lakin Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri haqqında yazılan tədqiqatların çoxluğu-

na baxmayaraq, bu əlaqələr elmi-mədəni baxımdan indiyədək müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Bu mənada tədqiqat işində əlaqələrimizin kulturoloji aspektləri ilk dəfə olaraq bütöv və sistemli şəkildə araşdırılır. Bu mənada, tədqiqatın obyektini müstəqillik dövründə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xidmət edən əlaqələrin kulturoloji aspektləri təşkil edir. Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsində yazılmış monoqrafik araşdırmalar, dissertasiyalar və problematik məqalələr tədqiqata cəlb edilmişdir. Problemin tədqiq olunması ilə bağlı Azərbaycan və Türkiyə dövrü mətbuatından, eləcə də beynəlxalq təşkilatların hazırladıqları rəsmi materiallardan da istifadə edilmişdir. Bu vaxta qədər ölkələrimiz arasındakı elmi-mədəni əməkdaşlıqla bağlı yazılmış əsərlər və monoqrafiyada qaldırılmış problemlərin müqayisəli təhlili üçün ehtiyac duyulan elmi araşdırmalar da tədqiqat obyektidir. Habelə Azərbaycan və Türkiyə rəsmi dairələri tərəfindən imzalanmış müqavilə, protokol, razılaşma sənədləri, birgə hazırlanmış proqram və layihələr, tədqiqat mövzusu ilə bağlı keçirilmiş beynəlxalq elmi konfrans, simpozium və qurultay materialları da araşdırılmışdır.

Dünyanın üçüncü minilliyin astanası və keçid dövrünü yaşadığı, qloballaşma və mədəni inteqrasiya prosesinə qoşulduğu bir dövrdə müstəqilliyini yenidən qazanmış Azərbaycanın Türkiyə ilə elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığını özündə əks etdirən bir sıra monoqrafiya, dissertasiya, çoxsaylı elmi məqalələr yazılmış, tarixi və rəsmi materialların daxil edildiyi topla və biblioqrafik kitablar nəşr edilmişdir. Həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda aparılmış bəzi tədqiqatlarda isə qarşılıqlı əlaqələrin daha çox istimai-siyasi və iqtisadi yönləri araşdırılsa da yeri gəldikcə bu əlaqələrin kulturoloji aspektlərinə də toxunulmuşdur. Lakin indiyə qədər elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji mahiyyətini sistemli şəkildə ortaya qoyan müstəqil bir tədqiqat əsəri yazılmamışdır. Məhz bu cəhət tədqiqatımızın elmi yeniliyini

şərtləndirən amillərdəndir. Monoqrafiyada qaldırılan problemlərlə bağlı kulturoloji fikrin elmi-nəzəri qənaətlərindən, eləcə də kulturologiya elminin nəzəriyyə və təcrübəsindən faydalanılmışdır. Kitabda əsasən Azərbaycan, Türkiyə və eləcə də türk dünyasının mövzu ilə bağlı tədqiqat müəlliflərinin fikir və mülahizələrindən, analoji araşdırmaların təcrübə və nəticələrindən istifadə edilmişdir.

AZƏRBAYCAN – TÜRKİYƏ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN MİLLİ-TARİXİ KÖKLƏRİ VƏ SİYASİ ASPEKTLƏRİ

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin tarixi və milli-mənəvi kökləri bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlı olan bir sıra amillərlə şərtlənir. Etnik, tarixi, milli-mənəvi və ictimai-siyasi təməllərə söykənən bu qardaşlıq bağlarını çox qədim və zəngin ənənə üzərində qurulmuşdur.

Türk xalqı dünyanın bilavasitə tarixi yarıdan, ona istiqamət verən böyük millətlərindəndir. Sınaqlardan çıxmış qardaşlığı sarsılmaz və əbədi olan Türkiyə və Azərbaycan xalqları dili, adət-ənənəsi eyni olan böyük türk millətinin övladları, “müxtəlif isimlər daşıyan böyük Türk ağacının bir dalıdır”. Həm türkiyəlilər, həm də “azərbaycanlılar milliyyət etibarını ilə türk, din etibarı ilə islam, mədəniyyəti-əsaslıya etibarilə şərqlidir” (148, s. 24). Azərbaycan və Anadolu türkləri əsrlər boyu “bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuş, bir-birinə kömək etmiş, arxa durmuşlar. Məhz buna görə də heç təsadüf deyil ki, Azərbaycanın bir çox görkəmli şəxsiyyətləri tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində Türkiyədə fəaliyyət göstərmiş, orada öz istedadlarını tamamilə biruzə verə bilmişlər, həm Türkiyə xalqı qarşısında, həm də Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətlər göstərmişlər. Onların hamısı bizim dostluğumuzun, qardaşlığımızın böyük tarixidir, rəmzidir. Biz onlarla fəxr edə bilərik”. XX əsrin əvvəllərində mühacirət həyatı keçirməyə məcbur edilən bir çox ziyalılarımız da Türkiyənin məfkurə həyatında çox mühüm rol oynadılar. Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məhəmmədzadə, A.V.Yurdsevər, Ə.Cəfəroğlu kimi azərbaycanlı şəxsiyyətlər Türkiyənin ictimai-siyasi, mədəni həyatına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, həm də Türkiyə ictimaiyyətinə Azərbaycan haqqında obyektiv fikir yaradılmasında əvəzsiz xidmət göstərmişlər (148, s. 24).

Azərbaycanın müstəqilliyinə qovuşmasından sonrakı əlaqələrin keyfiyyət dəyişikliklərindən bəhs edərkən isə, təbii ki, mövzumuzun təhlili baxımından ilk növbədə tarixi və istimai-siyasi şəraitin doğurduğu hadisələrin ümumi mənzərəsi bir çox mətləblərə aydınlıq gətirməkdədir. Belə ki, Sovet İttifaqının dağılması, beynəlxalq səhnədə siyasi vəziyyətin və qüvvələr nisbətinin köklü şəkildə dəyişməsi, bütün postsovet məkanında yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə nəticələndi. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkəmizin qarşısında milli dövlət maraqlarına maksimum cavab verən çoxşaxəli, mürəkkəb xarici siyasət doktrinası formalaşdırmaq vəzifəsi meydana çıxdı. Bu doktrinada Yaxın və Orta Şərqin Azərbaycanla bu və ya digər dərəcədə tarixi bağlılığı, etnik, dini və mədəni ümumiliyi olan ölkələrinə xüsusi yer verilməsi zəruri idi. “Gələcək Azərbaycan dövlətçiliyi üçün çox mühüm olan bu missiyanın əsas ağırlığı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çiyinə düşdü. Onun rəhbərliyi və bir-başa iştirakı ilə Azərbaycan Respublikası yalnız özünün qərbyönlü siyasət doktrinasını yaratmadı, həm də siyasi komplimentarizm prinsiplərinə əsaslanaraq tarixi, dini, mədəni baxımdan yaxın olduğu Şərq ölkələri, ilk növbədə isə Müsəlman Şərqi ilə sıx münasibətlər qurdu” (55, s. 4). Müasir dünya siya-sətçilərindən tutmuş, elm və mədəniyyət xadimlərinin birmənalı şəkildə etiraf etdikləri kimi çağdaş Azərbaycan tarixinin və siyasətinin bayraqdarı olan ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin son mərhələsinin inkişafında danılmaz və əvəzedilməz xidmətləri vardır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunun bütün sahələrində olduğu kimi, beynəlxalq diplomatik əlaqələrin mütəbər təməli və dinamik təkamülü də möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Daha doğrusu, “Dünyanın ikiqütblü siyasi sisteminin dağıldığı və yenisinin hələ tam şəkildə öz təşəkkülünü tapa bilmədiyi gərgin və qarışıq bir zamanda, qüdrətli dövlətlərin mənafeələrinin çarpaz-

laşdığı və toqquşduğu məqamlarda geostrateji mövqeyinə görə qərb, şərq, şimal və cənub arasında ideal körpü yaradan, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik Azərbaycanımızda onun kəşməkeşli, mürəkkəb və məsuliyyətli bir xadiminin rəhbərlik etməsi taleyin və Tanrının bizə bəxş etdiyi ən böyük ərməğandır” (55, s.16).

Azərbaycan Respublikasının Şərq siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş Heydər Əliyev birmənalı şəkildə bəyan edirdi ki, “Türkiyə ilə Azərbaycan arasında olan əlaqələr qazanc, para üzərində qurulmamalıdır. Bizim ölkələrimizin böyük mənəvi kökləri var, bunları bir-birinə bağlayan milli köklər var. Bu mulli, mənəvi mənafeyi ayrı-ayrı şəxslərin qazancına qurban vermək olmaz. Ona görə də mən bu barədə öz fikrimizi və etirazımızı Türkiyənin bütün Dövlət və Hökumət başçılarına bildirmişəm. Biz bildirmişik ki, buna yol vermək olmaz” (55, s.44). O, xalqlarımız arasındakı əlaqələrlə bağlı, demək olar ki, bütün çıxışlarında qətiyyətli mövqeyini ortaya qoyurdu: “Bir də deyirəm ki, Türkiyə – Azərbaycan, Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin mənəvi, milli kökləri var, bunları heç bir paraya, heç bir dollara, heç bir lirəyə dəyişmək olmaz. Mən xahiş edirəm, bunu biləsiniz” (55, s.45).

SSRİ-nin dağılmasından sonrakı dövrdə Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, bu əməkdaşlığın hüquqi əsasları diplomatik əlaqələrin qurulmasından sonra daha da intişar tapmışdır. Belə ki, Türkiyə və Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr 14 yanvar 1992-ci ildə qurulmuşdur və bu gün Azərbaycan ilə Türkiyə arasında olan dostluq və qardaşlıq əlaqələri günü-gündən möhkəmlənir, genişlənir və bu dostluq əlaqələri gələcəkdə də inkişaf edəcəkdir. Heydər Əliyevin də dönə-dönə vurğuladığı kimi, “heç bir qüvvə, heç bir kəs, heç bir ölkə Türkiyə – Azərbaycan dostluğuna mane ola bilməz. Bizim dostluğumuz sarsılmazdır, əbədidir və əbədi olacaqdır... Biz çalışacağıq ki, bu dostluğu, qardaş-

lığı günü-gündən möhkəmlədək və yüksəklərə qaldıraq” (55, s.45).

Araşdırmalar və ststistik məlumatlar göstərir ki, hal-hazırda Türkiyədə təxminən 3 milyon soydaşlarımız yaşayır. Ölkədə Azərbaycan icmasını təmsil edən təşkilat və dərnəklərdən ən nüfuzlusu Türkiyənin tanınmış ictimai xadimi İ.Doğramacı tərəfindən yaradılmış “Türkiyə – Azərbaycan dostluq, əməkdaşlıq və həmrəylik Fondu”dur (1996-cı il). Uzun illər Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin və Türkiyə Prezidenti S.Dəmirəlin bu ictimai təşkilatın fəxri sədrləri olmaları diqqətəlayiqdir. Bu təşkilatın tərkibində “Azərbaycan Evi” fəaliyyət göstərir. Burada əsasən mədəniyyət tədbirləri və bədii gecələr keçirilir. Bu dərnəkdən başqa “İqdir Mədəniyyət Dərnəyi” (sədri T.Ata-sevər), “Qars-Ardahan-İqdir Dərnəyi” (sədri B.İşgür), “Türkiyə – Azərbaycan Dostluq Dərnəyi” (sədri M.Özdağ) və “İzmir Mədəniyyət Dərnəyi” (sədri Y.Bozer), “Qars kalkındırma kultür vakvı” (sədri A.Elçin) kimi ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bunlardan bəzilərinin mətbuat orqanları da var (İ.Doğramacının fondu tərəfindən “Azərbaycan” adlı aylıq jurnal nəşr olunur). Bundan başqa, Türkiyədə “Azərbaycan Türkiyə Dostluq Klubu” (sədri istefaya çıxmış general M.Özdağ) fəaliyyət göstərir. Klub Azərbaycanın indiki hökumətinin yeritdiyi siyasi kursu dəstəkləyir, lakin onun əsas məqsədi – Azərbaycan xalqı ilə dostluqdur.

Türkiyədəki Azərbaycan diasporu əsasən, iki mühacirət dalğasına əsaslanır. Onlardan birincisinə aid olanlar 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası işğal olunduqdan sonra, Türkiyəyə köçüb getmiş insanlardır. İkincisi isə, ikinci dünya müharibəsi zamanı və müharibədən sonrakı dövrlərdə (Almaniyada əsir olduqları zaman), Stalinin həbs düşərgələrindəki represiyalardan qorxaraq başqa ölkələrdən Türkiyəyə köçən və ya Türkiyədə qalan insanlardır. Onlar mühacirətin böyük hissəsini təşkil etmişdilər (56, s. 339-340).

Yaxın zamanlara, xüsusilə 1994-cü ilə qədər, Türkiyədə yerləşmiş Azərbaycan diasporu, siyasiləşmiş “Azərbaycan Mədəniyyət Dərnəyi” (1949-cu ilin fevralında yaradılmışdır) adı altında təşkilatlanmışdı. Onlar hələ Sovetlər Birliyi dönəmində, əsasən keçmiş müsavətçilardan təşkil olunmuşdular. Bu şəxslər öz imkanları daxilində respublikamızın suvereniteti və müstəqilliyi uğrunda siyasi təbliğat aparırdılar. Cəmiyyət, bir o qədər də yaxşı tanınmayan “Azərbaycan” (ayda 2 dəfə çıxırdı) adlı jurnal çap etdirirdi. Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra, xüsusi ilə AXC hökumətinin idarəçiliyi dövründə, cəmiyyətin rəhbərliyi Elçibəy rejimində fəal iştirak edirdi. Cəmiyyət “Yeni Müsavat” partiyası ilə sıx əlaqələr yaradırdı, çünki onu M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərliyi altında 1918-ci ildə yaradılan Müsavat partiyasının varisi hesab edirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra, cəmiyyət hazırkı hakimiyyətə münasibətdə mənfi mövqedə olaraq, yenə də Moskvanın diktəsi ilə Azərbaycanın idarə olunmasını qeyd edirdi. Müsavatla bu təşkilatın sıx əlaqələrinin olmasını AXC hökumətinin tanınmış və Türkiyəyə getmiş keçmiş funksionerləri təsdiq edirdilər. Bu təşkilatın İzmir, Antaliya, Sivas şəhərlərində filialları var.

Lakin, cəmiyyətin üzvləri ilə yanaşı, Türkiyədə yaşayan Azərbaycanın ziyalı nümayəndələrinin böyük hissəsində zaman keçdikcə, Bakının həqiqi vəziyyəti haqqında xüsusi fikir yaranmışdı. Bunun nəticəsi olaraq, professor Y.Daşdelenin sədrliyi altında “Türkiyədə Azərbaycan lobbisi” adlı bir təşkilat yaranmışdır. Lobbiyə 72 üzvdən ibarət komitə rəhbərlik edir. Bu təşkilatı Azərbaycan diasporu dəstəkləyir. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, xalqlarımız bir-birinə o qədər yaxındırlar ki, və məqsədləri o qədər birdir ki, nə bizim Türkiyədəki diasporumuza, nə də türklərin Azərbaycandakı diasporlarına bir ehtiyacları var. Qəlbdən gələn yaxınlıq və qardaşlıq bütün sahələrdəki əlaqələrimizi, o cümlədən mədəni-humanitar sahələrdəki əməkdaşlığımızı zəruri edir.

Bu baxımdan hər iki ölkə arasındakı mədəni-humanitar əlaqələr də daim inkişaf etməkdədir. Bu sahədə ən çox Təhsil, Mədəniyyət, Xarici və Daxili İşlər nazirliklərinin əlaqəli orqanları, YÖQ (Yüksək Öyrətim Qurumu), TÜRKSOY, TRT (Türkiyə Radio Televiziya Qurumu), DİB (Diyanət İşləri Başqanlığı), BYEGM (Mətbuat, Nəşr İnformasiya Baş Müdirliyi), AMDTYQ (Atatürk Mədəni, Dil və Tarix Yüksək Qurumu) kimi təşkilatların və TÜDEV (Türk Dövlət və Cəmiyyətlərinin Dostluq, Qardaşlıq və İşbirliyi Vəqfi), TKAE (Türk Mədəniyyətini Araşdırma İnstitutu), TDAV (Türk Dünyası Araşdırma Vəqfi) kimi özəl təşkilatlar fəaliyyət göstərir.

Milli təhsil sahəsində də çalışmaları durmadan getməkdədir. Azərbaycanla Türkiyə arasında milli təhsil sahəsindəki ən önəmli çalışma “Böyük Öyrənci Layihəsi”dir. Təkcə 1998-ci il avqust ayından etibarən Azərbaycandan Türkiyəyə gələn ümumi tələbələrin sayı 2570-dir. Bu tələbələrdən 1101-i Türkiyədən təqaüd almışdır. İki qardaş ölkə arasında əldə edilən razılaşmanın nəticəsində Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi təhsil və öyrətim yardımı bu miqdardan daha artıqdır.

Azərbaycandan Türkiyəyə gələn tələbələrin 21,1%-i TÖMER öyrətimində, 8,3%-i ali diplom öyrətimində, 21,9%-i ali diplom proqramında, 67,7%-i diplom proqramında təhsil almaqdadır. Bunlardan 86,5%-i TÖMER-in dil öyrətimini Türkiyədə, 8,3%-i isə öz ölkələrində almaq istədiklərini bildirmişlər. Tələbələrin 38,5%-i təhsil aldıkları proqramdan məzun olduqdan sonra ölkəsinə dönməyi, 5,2%-i Türkiyədə qalmaq, 6,2%-i xaricdə təhsilini davam etdirməyi planlaşdırdıklarını bildirmiş və 21,9%-i bu sualı cavabsız qoymuşdur. Tələbələrin 50%-i Böyük Öyrənci Layihəsi haqqında müsbət, 16,7%-i mənfi münasibət bildirmiş, 32,2%-i sualı cavablamamış, 1,1%-i öz fikrini bildirməmişlər. Tələbələrin 71,9%-i təqaüdlərin az olduğunu bildirmişdir. 1997 – 1998 təhsil ilində Türkiyə Azərbaycana 12-si tələbələrə aid olmaqla ümumi 210 ali təhsil təqaüdü

ayırmış, Azərbaycan bu təqaüdlərdən 178-ni istifadə etmişdir (56, s. 341).

Türkiyədə təhsil alan Azərbaycan tələbələri “Böyük gələcək” mədəni-maarifçilik (jurnalın redaktoru E.Zeynalovdur və bu nəşriyyat “Azərbaycan – Türkiyə dostluq Klubu” tərəfindən maliyyələşdirilir, klubun sədri istefaya çıxmış general M.Özdəkdir) və “Azərbaycanın səsi” (jurnalın redaktoru S.Verdizadədir, jurnal Azərbaycanla iqtisadi-ticarət əlaqələrinə malik olan “Gül-Bayram” ticarət kompaniyası tərəfindən maliyyələşdirilir, kompaniyanın sədri Gül Bayramdır) adlı jurnal nəşr etdirirlər.

Atatürk Mədəniyyət, Dil və Tarix Qurumu ilə əlaqədar olan Türk Tarix Qurumu öz işində Azərbaycana, Qafqaza xüsusi diqqət verir. XII Türk Tarix Konqresinin işində Azərbaycan alimləri də iştirak etmiş, bu konqresin işinə aid kitablarda ölkəmiz haqqında geniş məlumatlar getmişdir. Türk Dil Qurumunun Türk dünyası ilə əlaqədar hazırladığı 37 kitabın hazırlanmasında Azərbaycan da iştirak etmişdir. Ayrıca TDQ və TİKA həmrəyliyi obyektı olan “Müqayisəli türk ləhcələri lüğəti və türk ləhcələrinin müqayisəli qrammatikalarını hazırlama layihəsi”ndə Azərbaycanın elm adamları yaxından iştirak etmişlər və bu layihə Azərbaycan türkcəsini də əhatə edir.

Atatürk Mədəniyyət Mərkəzinin qurduğu Araşdırma Mərkəzləri arasında Naxçıvan Atatürk Araşdırma Mərkəzi də vardır. Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı olan böyük Atatürkün adına verilən “Beynəlxalq Atatürk sülh mükafatı”nın 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevə verilməsi və 9 mart 2001-ci ildə Azərbaycanın Prezidenti cənab Heydər Əliyevin, Türk Dünyasının böyük öndərinin adını daşıyan Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin açılması barədə fərman verməsi, bu mərkəzin fəxri başqanının özü olduğunu bildirməsi və lazımi çalışmaların qısa müddətdə tamamlanması tapşırığını verməsi əlaqələrimizin inkişafının canlı təcəssümüdür (56, s. 342).

Əlbəttə, yuxarıda adları çəkilən təşkilatların fəaliyyətlərinin qısa müddət ərzində nəticə verməsi mümkün deyil. Bu qurumlar bir çox sahələrdə, o cümlədən dil (əlifba, lüğət və qrammatika), mədəniyyət (səhnə əsərləri, filmlər, ədəbiyyat və dastanlar), tarix (ortaq tarix perspektivi) sahələrində böyük addımlar atılmışdır. 10 illik müddət ərzində çox işlər görülmüşdür. Türkiyənin Diyanət İşləri Nazirliyi ölkəmizdə 2001-ci ildə 4 ədəd məscid tikdirmiş, 2 məscid təmir etdirmiş, tez-tez dəyişən çoxlu sayda din xadimləri ölkədə xidmət göstərmişdir. Azərbaycanda 1992 – 1993-cü tədris ilində ilahiyyat fakültəsi açılmışdır. Fakültənin tələbələrinin sayı 2001-ci ilə qədər 280 olmuş və ilk məzunlar 1996 – 1997-ci tədris ilində buraxılmışdır. Fakültənin əsasında Bakı Türk Litseyi açılmışdır. 2001-ci ilə qədər Türkiyə Azərbaycana həccə getmək üçün böyük miqdarda yerlər ayırmış və 205.000 ədəd Qurani-Kərim və digər dini nəşrlər göndərmişdir. Türkiyənin maliyyələşdirdiyi və təşkil etdiyi Avrasiya İslam Şurası və digər simpoziumlara Azərbaycandan da məruzəçilər dəvət edilmişdir.

YÖK-ün (Yüksək Öyrətım Qurulu) müxtəlif universitetlərdə açdığı araşdırma mərkəzlərində “Milliyyət davası siyasi bir mücadilə söhbəti olmadan öncə, şüurlu bir ideal məsələsidir. Şüurlu ideal demək, müsbət elmə, elmi üsullara söykənmiş bir hədəf və niyyət deməkdir” – şəklində Atatürkün prinsipi əsas kimi götürülmüşdür.

Radio və Televiziya Yayın fəaliyyətləri, Avrasiya kanalı ilə başlamışdır. Bu fəaliyyəti Türkiyənin rəsmi və özəl kanalları davam etdirmiş, sonralar Azərbaycanın AzTV 1 kanalı da Türkiyədən verilişlər verməyə başladıqdan sonra mədəni qarşılıqlı əməkdaşlıq genişlənmişdir.

TÖMER (Türkcə Öyrətım Mərkəzi) Türkiyədə universitetlər və Türkiyə xaricində Böyükəlçiliklər istiqamətində fəaliyyət göstərən bir təşkilat olub Azərbaycanda da çalışmaqdadır. Azərbaycanda latın əlifbasına keçildikdən sonra Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri daha da genişlənmişdir. TİKA (Türk

Dövlətləri və Cəmiyyətlərinin Döstluq, Qardaşlıq və İşbirliyi Vəqfi) təşkilatı 2001-ci ildə özünün IX qurultayını keçirmişdir. Təşkilatın komitələri arasında mədəniyyət, təhsil və rabitə komitələri də fəaliyyət göstərməkdədir və Azərbaycan daima ən yüksək səviyyədə bu təşkilatın toplantılarında iştirak etmişdir.

“Qardaş Ədəbiyyatlar”, “Belge”, “Bilig”, “Yesevi”, “Türk Dünyası” kimi nəşriyyatlar Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mədəni körpü qurmağa böyük yardım göstərirlər. Çağdaş Türkiyə və onun digər ölçüləri sadəcə din və dillə məhdudlaşmır. Hər iki ölkənin müxtəlif demokratik kütləvi təşkilatları, o cümlədən həmkarlar ittifaqları, ixtisas üzrə təşkilatlar, idman klubları və sair təşkilatlar mədəni integrasiyaya öz köməkliyini göstərir.

Son illərdə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin xronologiyasını, həmçinin bu əlaqələrin yaradılmasında və inkişaf etdirilməsində Azərbaycan Respublikasının mərhum Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının müstəsna rolunu tarixi sənədlər əsasında ortaya qoyan bir sıra tədqiqat əsərləri və monoqrafiyalar (17; 18; 27; 39; 40; 55; 56; 57; 95; 119; 122) nəşr edilmişdir.

Növbəti bölmələrdə yeri gəldikcə bu mövzuda geniş təhlillər apracağımızı nəzərə alaraq, birada Heydər Əliyevin Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə verdiyi töhfələrin qısa xronologiyasından bəzi örnəkləri verməyi məqsəduuyğun hesab edirik. Çünki, Heydər Əliyev fenomeninin bu yöndəki fəaliyyətinin ümumi aspektlərini təqdim etmədən müasir mərhələdə Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin tam və mükəməl mənzərəsini yaratmaq mümkün deyildir.

Hələ böyük öndərin Naxçıvan dövrü fəaliyyəti illərinə təsadüf edən 1991-ci ilin 8 oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Muxtar Respublikaya gəlmiş Türkiyənin Mərmərə Egitim və Kültür Vəqfinin Azərbaycandakı təmsilçisi Hilmi Öneyi və “Zaman” qəzetinin Azərbaycan üzrə müxbiri Yılmaz Poladı qəbul etmişdir. Heydər Əliyev görüşdən sonra “Zaman” qəzetinə müsahibə vermiş-

dir. Noyabrın 1-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Naxçıvanda ilk türk liseyinin açılması və 1992–1993-cü tədris ilində 100 nəfər naxçıvanlı gəncin Türkiyəyə ali təhsil almaq üçün göndərilməsi barədə Naxçıvan Muxtar Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi və Türkiyənin “Zaman” qəzeti arasında müqaviləni imzalamışdır. Noyabrın 9-da Heydər Əliyev Türkiyə nümayəndə heyəti ilə birlikdə gəlmiş müxbirlərin suallarına ətraflı cavablar və Türkiyə televiziyası üçün müsahibə vermişdir. Noyabrın 13-də isə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Naxçıvana gəlmiş Türkiyənin “Milliyet” və “Hürriyet” qəzetlərinin müxbirləri və digər xarici jurnalistlər üçün mətbuat konfransı keçirmişdir (17, s.26).

1992-ci ilin 22 martında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Türkiyə Prezidenti Turqut Özalın və Baş Nazir Süleyman Dəmirəlin xüsusi dəvəti ilə Türkiyəyə rəsmi səfərə yola düşmüşdür. Ankarada olarkən Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk Prezidenti Mustafa Kamal Atatürkün və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin qəbirlərinə əklillər qoymuşdur. Martın 24-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının maliyyə, iqtisadi və texniki yardım gösərilməsi barədə, o cümlədən Naxçıvana 100 milyon dollar məbləğində kredit ayrılması və hər il 100 tələbənin Türkiyədə təhsil almasını nəzərdə tutan birgə əməkdaşlıq protokolu imzalamışdır. “Azərbaycana bağlı Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti Arasında əməkdaşlıq Protokolu”nda bildirilirdi ki, Azərbaycana bağlı Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev 1992-ci il martın 22-dən 24-dək Türkiyəni ziyarət etmişdir. Bu ziyarət zamanı təşkil edilmiş görüşlərdə, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında mövcud dostluq, əməkdaşlıq və yaxşı qonşuluq müqaviləsi, iki ölkə xarici işlər nazir-

likləri arasındakı protokolu və Türkiyə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasındakı tarixi və mədəni qardaşlıq əlaqələri göz önünə alınaraq hər sahədə daha yaxşı əməkdaşlıq təşkil edilməsi məqsədi ilə aşağıdakı xüsuslarda razılığa gəlinmişdir (17, s.31). Biz burada protokolun bütün maddələrini şərh etmə-sək də bilavasitə elm, təhsil və mədəniyyətə aidiyyatı olan be-şinci, onuncu, on birinci, on ikinci və on üçüncü bəndləri eynilə təqdim etməyi lazım bilirik:

5. TRT İdarəsinin televiziya verilişlərinin Naxçıvan Respublikasında rahatca seyr edilə biləcək vəziyyətə gətirilməsi üçün Türkiyə tərəfi lazımi tədbirləri sürətlə həyata keçirəcəkdir. Ayrıca Naxçıvan tərəfindən tələb edildikdə TRT İdarəsi xüsusi proqramlar verəcək.

10. Turizm sahəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının imkanlarının dəyərləndirilməsi üçün təsis edilən kredit çərçivəsində mehmanxana inşası daxil olmaqla gərəkli kömək və texniki kömək Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yerinə yetiriləcək.

11. Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı mədəni həyatın inkişafına kömək etmək üçün Türkiyə Cümhuriyyəti, mətbəə təmini də daxil olmaqla mətbuat avadanlıqlarının ehtiyaca görə təminini həyata keçirəcək.

12. Naxçıvan Muxtar Respublikasından 100 tələbənin təhsili Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən təmin ediləcək.

13. Bütün əməkdaşlıq layihələrinin koordinasiya və icra edilməsindən Türkiyə Cümhuriyyəti Xarici İşlər Nazirliyi ilə iqtisadi, mədəni, maarif və texniki əməkdaşlıq idarəsi sədrliyi məsul olacaq (17, s.33).

24 mart 1992-ci il tarixində Ankarada imzalanmış bu protokolun təqdim edilən bəndləri Heydər Əliyevin Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində nə qədər uzaqgörən bir addım atdığına dair tarixi bir fakt kimi dəyərləndirilməlidir.

Protokolu Türkiyə Cümhuriyyəti adından Baş Nazir Süleyman Dəmirəl və Naxçıvan Muxtar Respublikası adından Ali Məclisin Sədri Heydər Əliyev imzalamışlar. İmzalanma mərasimində Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş Naziri Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyev nitqlə çıxış etmişlər. Heydər Əliyev öz çıxışında bəyan edirdi ki, “Hörmətli Baş Nazir Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə mənim Türkiyədə olmağım bütün naxçıvanlılar üçün böyük bir hədiyyədir, böyük bir mükafatdır. Və buna əsasən, bu gün burda belə bir müqavilənin imzalanması, bir daha qeyd edirəm, Naxçıvanın həyatında tarixi bir hadisədir. Bunu biz tarixi sənəd kimi qiymətləndiririk” (17, s.34).

Ankarada 2 günlük rəsmi görüşlərini başa çatdıran Heydər Əliyev oradan İstanbula səfər etmişdir. Türkiyəyə səfəri zamanı Heydər Əliyev həmçinin Kars, İqdir şəhərlərinin rəhbərləri ilə görüşüb danışıqlar aparmış, həmin şəhərlərin tarixi abidələri, görməli yerləri ilə tanış olmuşdur. Həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Naxçıvanda Türkiyənin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrə görüşmüşdür (17, s.35, 42). 19-25 aprel 1993-cü il tarixində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəylə birlikdə Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Turqut Özalın Ankarada və İstanbulda keçirilən mətəm mərasimlərində iştirak etmişdir (17, s.46-47).

Artıq 1993-cü ildə müasir Azərbaycan tarixinin ən önəmli hadisələrindən biri baş verir. Azərbaycan xalqını tarixi bir böhrandan qurtarmış Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilir. Fəaliyyətə başladığı gündən elm, təhsil və mədəniyyətə mühüm önəm verən ümummilli liderimiz bu istiqamətdə ciddi addımlar atmağa müvəffəq olur. Belə ki, hələ ölkəmizin daha ciddi problemləri olduğu bir vaxtda – 26 oktyabr 1993-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasının 70 illiyi münasibəti ilə keçirilən “Türkiyə Cümhuriyyəti–70” elmi-

praktik konfransının iştirakçılarına təbrik məktubu göndərmişdir. 18 noyabrda isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Prezident sarayında Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Süleyman Dəmirəlin “Çağ” Öyrətim İşlətmələri şirkəti tərəfindən Azərbaycanda açılmış təhsil müəssisələrinə etimadını təsdiq edən məktubunu gətirmiş İstanbulda yerləşən şirkətin idarə heyətinin üzvü Nurettin Vereni, Qafqaz Universitetinin rektoru prof. dr. Zafer Ayvazı, şirkətin Azərbaycan üzrə nümayəndəsi Məmmədəli Babəşovu, “Zaman” qəzetinin Azərbaycandakı nümayəndəsi Halim Dağları və qəzetin xəbər şöbəsinin müdiri Nedim Yalçını qəbul etmişdir.

Səmimi şəraitdə keçən görüş zamanı Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Süleyman Dəmirəlin göndərdiyi məktuba görə çox şad olduğunu ifadə edərək “Çağ” Öyrətim İşlətmələri AŞ-nin Azərbaycanda açdığı təhsil ocaqlarının fəaliyyətlərinin hamısından xəbərdar olduğunu, məmnuniyyət duyduğunu və bu işlərin davam etməsi üçün hər cür lazımı köməklik göstərəcəyini ifadə etmişdir (17, s.55-56).

1994-cü ilin 5 yanvarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin universitetlərinə tələbə qəbulu haqqında sərəncam imzalamış, yanvarın 17-də isə Türkiyə Cümhuriyyəti Yüksək Öyrətim Kurulu (YÖK) nümayəndəsi Mehmet Altunayı qəbul etmişdir. Yanvarın 26-da Ankaranın Hacəttəpə Universitetinin bir qrup professorunun təklifinə əsasən Universitetin Elmi Şurası Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ermənilər tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarının azad olunması, Prezident seçildiyi tarixdən etibarən Türkiyə ilə strateji və hərbi əməkdaşlığın inkişafı, Azərbaycan Milli Ordu quruculuğu sahəsindəki böyük xidmətləri və digər dövlətlərə qarşı yeritdiyi düşünülmüş siyasətinə görə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəxri doktor adı verilməsi barədə yekdilliklə 2/94-5 sayılı qərar qəbil etmişdir. 27 yanvarda isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyədəki

Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin nümayəndələri Ə.Qaraca, M.Kəngərli və M.Müşteki qəbul etmişdir (17, s.58).

Həmin il fevralın 2-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyənin Azərbaycandakı müvəqqəti işlər vəkili Vural Atayla birlikdə həmin ölkənin Hacıəttəpə Universitetinin professorları Tansun Yılmaz, Bahettin Yediyıldız, Abdülhaluk Çay və Hüseyn Cevizoğlunu qəbul etmiş, fevralın 3-də Türkiyənin müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrini təmsil edən jurnalistlərinin bir qrupunu onların xahişi ilə qəbul etmiş, fevralın 7-də Türkiyənin ali məktəblərində təhsil almağa yola düşən azərbaycanlı tələbələrin bir qrupu ilə görüşmüş və nitqlə çıxış etmişdir. O, çıxışında bildirmişdir ki, “Türkiyə Azərbaycan üçün qardaş, dost ölkədir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin qədim və zəngin tarixi var. İndi Azərbaycan Respublikası bir müstəqil dövlət kimi Türkiyə Cümhuriyyəti ilə bütün sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə çalışır” (17, s.59).

Fevralın 8-də Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə qardaş ölkəyə rəsmi səfərə yola düşən Heydər Əliyev Binə hava limanında jurnalistlərə səfərlə bağlı müsahibə verərək demişdir ki, “Türkiyə Azərbaycan üçün ən yaxın, qardaş və dost ölkədir. Xalqımızın arasında böyük tarixə malik dostluq, qardaşlıq əlaqələri var. Son illər Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu əlaqələr daha da mühkəmlənmişdir”. Türkiyə Cümhuriyyətinə rəsmi səfərə başlayan Prezident Ankarada Atatürkün məqbərəsinə əklil qoymuş, M.Ə.Rəsulzadənin məzarını ziyarət etmişdir. “Çankaya” köşkündə rəsmi qarşılanma mərasimindən sonra mətbuat nümayəndələri üçün bəyanat verən Prezident bir daha bildirmişdir: “Bizim ölkələrimiz – Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikası dost və qardaş ölkələrdir. Xalqlarımızın birliyi, qardaşlığı və dostluğu əsrlərdən-əslərə keçərək formalaşmış və bu gün özünün yeni mərhələsinə çatmışdır” (17, s.59). Fevralın 9-da öz iqamətgahında Türkiyədə yaşayan azərbaycanlı icmasının nümayəndələri ilə görüşmüş Heydər Əliyev, ona Ankaranın Hacıəttəpə Universitetinin fəxri doktoru

adı verilməsi münasibətilə keçirilən mərasimdə də iştirak etmiş, Bilkent Universitetinin idarə heyətinin sədri, prof. İhsan Doğramacının qonağı olmuşdur. Heydər Əliyev Türkiyə Böyük Millət Məslisində olmuş və millət vəkilləri qarşısında geniş nitqlə çıxış etmişdir. O, çıxışında belə bir məqama toxunmuşdur ki, “Türk ordusunun Azərbaycana, Bakıya gəlməsi, Azərbaycanı daşnakların təcavüzündən xilas etməsi hər bir azərbaycanlının qəlbində yaşayır. Azərbaycan xalqı həmin ağır dövrdə türk xalqının ona göstərdiyi köməyi heç vaxt unutmayacaqdır” (17, s. 61).

Rəsmi səfər zamanı Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadiyyat, səhiyyə, maliyyə, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında 16 müqavilə imzalanmışdır. Heydər Əliyev Ankarada yaşayan azərbaycanlıların böyük bir qrupunu qəbul etmişdir. Fevralın 10-da Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev İstanbul ali məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı gəncləri qəbul etmiş, İstanbulda yaşayan azərbaycanlıların bir qrupu ilə görüşmüşdür. O, görüş zamanı söylədiyi nitqində demişdir: “Türkiyə Cümhuriyyətinin və onun rəhbərlərinin son illərdə Azərbaycana göstərdikləri kömək çox böyükdür və biz bunu yüksək qiymətləndiririk” (17, s. 61-62).

1994-cü ilin 18 oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev türk dövlətləri başçılarının ikinci zirvə toplantısında iştirak etmək üçün İstanbula yola düşmüş və türk dövlətləri başçılarının ikinci zirvə toplantısının təntənəli açılış mərasimində çıxış etmişdir (17, s. 66). 1994-cü ilin 1 noyabrında isə o, dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyi münasibətilə Türkiyədə keçirilən yubiley tədbirlərində iştirak etmək üçün Ankaraya yola düşmüşdür. Ankara yaxınlığındakı Bilkent Universitet şəhərciyində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr olunmuş yubiley şənliklərinin təntənəli açılışında çıxış etmişdir: “Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan xalqı Türkiyə xalqı ilə, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə

dostluq və qardaşlıq əlaqələrini, Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycana göstərdiyi yardımı və köməyi yüksək qiymətləndirir və həyatının bu ağır dövründə, torpaqlarına erməni təcavüzü davam etdiyi bir zamanda Türkiyəni, türk xalqını, Türkiyə Cümhuriyyətini özünə böyük dayaq sayır” (17, s. 67-68). Elə həmin gün Heydər Əliyev Ankarada yaşayan azərbaycanlılarla görüşmüş, TBMM-də dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin anma mərasimində çıxış etmişdir.

1995-ci il 25 aprel tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında prof. İhsan Doğramacının 80 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsində iştirak və çıxış etmişdir. Türkiyəyə 1997-ci il səfərində isə İstanbulda öz iqammətgahında “Çırağan” otelində Türkiyənin “TRT”, “TGRT”, “Samanyolu”, “NTV” televiziya kanallarının rəhbərləri ilə görüşmüş və çıxış etmişdir. Prezident Heydər Əliyev İstanbulda İslam Konfransı Təşkilatının tarix, kültür, sənət mərkəzində olmuşdur. 13 fevral 1998-ci ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə Türkiyənin “Nərgiz-TV” televiziyasının 1997-ci il üçün “Dünyada ilin adamı” mükafatı təqdim edilmişdir. O, 1999-cu ilin 6 aprelində Türkiyənin “TRT-1” televiziya kanalında bütün dünyaya yayımlanmış “Dünya düşüncələri Atatürkün gözü ilə” verilişində prof. Dr. Özer Özankayaya müsahibə vermişdir. Həmin ilin 24 mayında Heydər Əliyev ulu öndər Mustafa Kamal Atatürkün Ankarada “Çankaya” köşkündəki ev-muzeyində olmuşdur. Heydər Əliyev 2001-ci il martın 12-də Ankara şəhərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin Mədəniyyət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi haqqında sərəncam vermişdir (17, s. 103-173).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin ana xəttini təşkil edən, bu əlaqələrin perspektivlərini müəyyənləşdirən bu tarixi xronoloji təqdimat, müstəqilliyimizin bərpasından sonra iki ölkə arasında elmi-mədəni əməkdaşlığın bütün sahələrinə işıq salmaqdadır. Belə bir etibarlı və möhtəşəm təməl üzərində

qurulmuş əlaqələri isə ümummilli liderimizin layiqli davamçısı İlham Əliyev inamlı surətdə davam etdirməkdədir. Hələ Azərbaycan Respublikasının baş naziri olarkən, İlham Əliyev Türkiyə Respublikasının baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın dəvəti ilə – 2003-cü il sentyabrın 8-də qardaş ölkədə işgüzar səfərdə olmuşdur. Səfərdə Azərbaycanın Baş Naziri İlham Əliyevin bəyanat vermiş və çıxış etmişdir (13, s.57-61). 2005-ci il avqustun 30-da isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Prezident sarayında Türkiyənin SKAY TV telekanalının “Strateji rapor” proqramının aparıcısı Gülay Dəyərliyə müsahibə vermişdir (28, s.51-58). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2005-ci il iyunun 28-də Prezident sarayında SNN-Türk telekanalının xəbər müdiri Gürkan Zənginə müsahibə vermişdir. Müsahibə SNN-Türk telekanalı ilə birbaşa yayımlanmışdır (24, s. 5-17).

Təbii ki, əlaqələrimizin inkişafına olan belə bir yüksək münasibət qarşılıqlı olaraq Türkiyə rəsmiləri tərəfindən də ən yüksək səviyyələrdə cavablandırılmışdır. Məsələn, 2005-ci ilin iyun-iyul aylarına təsadüf edən səfəri zamanı Türkiyənin Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan müxtəlif elm və mədəniyyət qurumlarındakı görüşlərdə bildirmişdir ki, möhkəm təməl üzərində qurulmuş Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri bundan sonra da inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəkdir. O, Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində iyunun 30-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində deputatlarla görüş keçirmişdir. Türkiyənin Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan Milli Məclisdə etdiyi çıxışında bəyan etmişdir ki, Azərbaycan bizim üçün müstəsna bir ölkədir. Münasibətlərimiz yalnız dövlətlərimiz arasındakı qüdrətli həmrəyliyə deyil, eyni zamanda xalqlarımızın paylaştığı köklü tarix və könül birliyinə əsaslanır. Türk və Azərbaycan xalqları eyni dildə danışirlar, ortaq bir tarixi paylaşırlar. Türkiyə və Azərbaycanın məqsədi ortaq bir coğrafiyada sülh, sabitlik və firavanlığın təmin edilməsidir. Belə bir sağlam təməl üzərində qurulan, “Bir millət, iki dövlət” prinsipi-

pinə əsaslanan münasibətlərimiz siyasi və iqtisadi sahələrdə əldə edilən inkişaf sayəsində hazırkı mükəmməl səviyyəsinə çatmışdır. Ortaq keçmişimizdən doğan sıx tellər müasir mədəniyyət hədəfinə istiqamətlənmiş gələcək ideallarımızla daha da güclənəcəkdir. Türkiyə 1991-ci il noyabrın 9-da Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət olmuşdur. 1991-ci ildən etibarən inzalanan 100-dən çox sənəd ikitərəfli münasibətlərimizin əsas çərçivəsini təşkil etmişdir (93, s.18-24).

Hələ 1994-cü il fevral ayının 8-11-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyev Türkiyə Respublikasına dövlət başçısı kimi ilk dəfə rəsmi səfərini edərəkən iki ölkə arasında 16 sənəd imzalanmışdı. “Əsrlərlə formalaşan birlik, əsası hələ 70-ci illərdə qoyulan Türkiyə – Azərbaycan dostluğu bu ziyarətdən başlayaraq yeni bir forma kəsb etdi və rəşional bazaya əsaslanan bir təməl əsasında inkişaf etməyə başladı” (55, s.123). İlk rəşmi ziyarətin bu gözəl akkordlarını bir növ simfoniya halına gətirərək, Azərbaycan Prezidenti 2001-ci ildə Bakıda Atatürk Araşdırmaalar Mərkəzi yaradılması barədə fərman vermiş, bununla da Türkiyə – Azərbaycan dostluğunun əbədiləşdirilməsi yolunda daha bir qətiyyətli addım atmışdır. Lakin bununla da kifayətlənməyərək o, bildirirdi ki, indiyə qədər yaranmış əlaqələr yüksək qiymətləndirilməklə yanaşı, gələcək işlər haqqında da düşünölməli, bunun üçün möhkəm bünövrə yaratmaq məqsədi ilə yeni müqavilələr, sənədlər, anlaşımalar imzalanmalı, beləliklə də ikitərəfli əlaqələrimizin yeni səhifələri açılmalı, yeni mərhələsi başlanmalıdır. 8 fevral 1994-cü ildə Ankarada “Çankaya” köşkündə Azərbaycan Pre-zidentinin şərəfinə verilən ziyafətdə söylənilən bu fikirlər son-ralar əlaqələrimizin inkişaf etdirilməsi üçün hədəf seçilən bir mayaka çevrilmiş, irəliyə doğru hərəkətə istiqamət vermişdir.

Səfər zamanı TBMM-də çıxış edən Azərbaycan Prezidenti Türkiyənin keçdiyi 70 illik yola böyük ehtiram və hörmətlə nəzər salmış, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri tarixinə nəzər salaraq demişdir: “Türkiyə ilə Azərbaycan arasında

əlaqələrin böyük tarixi var. Biz kökü bir olan xalqıq. Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir. Əsrlər boyu xalqlarımız bir-birinə oxşayan, yaxud azca fərqlənən adət və ənənələrini, mədəniyyət və elmini qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmişdir. Əsrlər boyu xalqlarımız bir olmuş, çiyin-çiyinə vermişlər. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında əlaqələri dostluq, qardaşlıq əlaqələri adlandırmışlar. Bu əlaqələr bir xalqdan, bir kökdən gələn xalqların əlaqələridir. Bu, keçmişdə də belə olmuşdur və əlaqə saxlamağa imkanımız olmadığı vaxtlarda da qəlbimizdə məhz belə olmuşdur, indi də belə olaraq qalır. Ona görə də tariximiz, milli köklərimiz, adət və ənənələrimizin hamısı bizi bir-birimizə sıx bağlayıbdır. Əsrlər boyu tarixin bütün mərhələlərində bizi bir-birimizdən çox ayırmağa çalışsalar da, buna müvəffəq olmamışlar. Odur ki, bundan sonra da heç bir qüvvə bizi bir-birimizdən ayıra bilməyəcəkdir” (55, s. 126-127).

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il 12-17 mart tarixlərində üçüncü dəfə Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin müxtəlif aspektlərinə toxunan Heydər Əliyev çoxsaylı tarixi faktlar ortaya qoyurdu. Həqiqətən də böyük öndərin çıxışlarını təhlil etsək və əgər ölkələrimiz arasındakı mədəni əlaqələrin inkişaf dinamikasına ardıcıl şəkildə nəzər salsaq, onun dediklərinin tam bir həqiqət olduğu aydın görünər.

Türkiyə Respublikasının Prezidenti cənab S.Dəmirəlin dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyev 5-8 may 1997-ci il tarixlərində Türkiyə Respublikasına ikinci dəfə rəsmi səfər etmişdir. Səfər iki ölkə arasındakı münasibətləri daha yüksək səviyyəyə qaldırmış və müxtəlif sahələri əhatə edən 9 sənəd imzalanmışdır. Bunlardan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən və iki qardaş ölkənin gələcək əlaqələrinə təsir göstərən “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi haqqında bəyannamə” oldu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 12-17 mart 2001-ci ildə Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı o, Türkiyənin Prezidenti Ə.Sezər, Baş Nazir B.Ecevit, TBMM-nin sədri Ö.İzgi ilə görüşüb danışıqlar aparmış, parla-mentdə çıxış etmişdir. Səfər zamanı 9 sənəd imzalanmışdır.

26-27 aprel 2001-ci il tarixlərində İstanbulda Türkdilli Dövlət Başçılarının VII Zirvə toplantısı keçirilmişdir. Zirvə iştirakçıları aprel ayının 27-də birgə bəyanat imzalamışlar. Zirvə toplantısı zamanı Prezident H.Əliyev Türkiyə Prezidenti Ə.Sezər, Baş Nazirin müavini D.Bahçeli və Xarici İşlər Naziri İ.Cem ilə görüşmüş və danışıqlar aparmışdır (55, s.258-264).

Müasir mərhələdə əsasi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri son dövrdə daha yüksək templə inkişaf etməkdədir, bunu son vaxtlarda dövlət və hökumət rəhbərləri səviyyəsində, cəmiyyətlər və diasporalar əməkdaşlığında qeyd edilən tədbirlər də təsdiqləməkdədir. Küt-ləvi informasiya vasitələrində də geniş işıqlandırıldığı kimi, 2007-ci il martın 9-da Heydər Əliyev adına Sarayda Dünya Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I forumu-nun açılışı oldu. Forumda 48 ölkədən ümumilikdə 513 nəfər iştirak edirdi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan forumda nitq söylədilər.

Forumdakı nitqində prezident İlham Əliyev bəyan edirdi ki, heç bir qüvvə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrini sarsıda bilməz. “İndi nümayiş etdirilən bu kiçik filmdə bir daha gördük ki, Azərbaycan – Türkiyə birliyi nə qədər güclüdür, xalqlarımızın həyatında onun nə qədər böyük əhəmiyyəti var. Biz əsrlər boyu bir yerdə olmuşuq. Amma müxtəlif tarixi hadisələr bizim xalq-larımızı bir-birindən ayrı salmışdır. Yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra bizim birliyimiz də bərpa olundu və bu gün Türkiyə və Azərbaycan – iki qardaş ölkə bərabər addımlayır. Biz bütün tədbirlərdə bərabər iştirak edirik, aramızda ən yüksək fikir birliyi var. Bəlkə də, dünyada ikinci belə ölkələr yoxdur ki, bir-birinə bu qədər bağlı olsun. Həm

xalqların etnik mənsubiyyəti baxımından, həm də siyasi baxışlar, həm də ortaq maraqlar baxımından. Biz elə etməliyik ki, birliyimiz daha da güclənsin, hərtərəfli olsun. Təbii ki, bu işlərdə xaricdə yaşayan soydaşlarımızın da fəaliyyəti çox əhəmiyyətli-dir” (48).

Azərbaycan Prezidenti elmi-tarixi və mədəni əlaqələr tarixinə də yer ayıraraq qeyd edirdi ki, Türkiyəni Azərbaycanla birləşdirən tarixi əlaqələr çox güclüdür. Həm siyasi, həm də iqtisadi, mədəni, hərbi – bütün sahələrdə bizim aramızda ən yüksək iş birliyi, anlaşma var. Belə forumların keçirilməsi bizim birliyimizi daha da gücləndirir. Bütün türk dünyasının birliyini gücləndirir. Biz böyük qüvvəyik. Gərək elə edək ki, maraqlarımız tam şəkildə təmin olunsun, bizi narahat edən problemlər aradan qaldırılsın, ədalət zəfər çalsın və xalqlarımız rahat yaşasınlar. Biz buna layiqlik və birgə səylərlə, birgə işlərlə buna nail olacağıq. Bu gün Azərbaycana bütün türk dünyasının nümayəndələrinin və qonaqlarının gəlməsi bu gözəl birliyin əyani sübutudur. Öz maraqlarımızı təmin etmək üçün biz güclü olmalıyıq (48).

Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərliyinin I forumunda nitq söyləyən Rəcəb Tayyib Ərdoğan da hər kəsin nəzərinə çatdırırdı ki, “Türkiyə və Azərbaycan tarixlərinin ən çətin dövrlərində bir-birinə dəstək olmağın ən gözəl nümunələrini göstərmişlər. 1918-ci ildə Nuri Paşanın komandanlığı ilə Türk Qafqaz islam ordusunun uzun mübarizələr nəticəsində Bakını xilas etməsi Azərbaycan üçün önəmli dönüş nöqtəsi idi. Eynilə, Anadoluda Qazi Mustafa Kamal Atatürkün öndərliyi ilə aparılan milli mücadilə həm də azərbaycanlı qardaşlarımızdan gələn maddi və mənəvi yardımlar nəticəsində müvəffəqiyyət qazanmışdır. Bunu xüsusi vurğulayıram. Həm də qarşılıqlı olaraq, bu yardım və dəstək, sadəcə, qardaşın qardaşa borc verməsi kimi yox, yalnız yardım etmək düşüncəsi ilə göstərilmişdir” (52).

Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsinin bütün türk dünyası və ümumən dünyada gedən proseslər üçün çox əhəmiyyətli olduğunu Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərliyinin I forumu əyani surətdə göstərdi. Belə ki, Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərliyinin I forumunda dünyanın 48 ölkəsindən ümumilikdə 513 nəfər iştirak edirdi ki, onlardan 173 nəfəri Azərbaycan, 150-dən çoxu türk diaspor təşkilatlarının rəhbərləri idi. Foruma xarici ölkələrdən 170-dək qonaq dəvət olunmuşdu.

Qeyd edək ki, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin əhəmiyyətini yalnız bu iki ölkə xalqlarının nümayəndələri deyil, həmçinin ümumilikdə bütün dünya türklərinin nümayəndələri də təsdiqləyirdilər. Qazaxıstanın YUNESKO yanında səfiri, yazıçı Oljas Süleymanov forumdakı çıxışında bildirirdi ki, “Dünyada 40-dan artıq türkdilli xalq var. Bu gün biz burada filmə baxdıq, coğrafiyanı gördük. Tarix bizi Monqolustandan Aralıq dənizinədək əraziyə yaymışdır. Epoxaların məkanları xalqlarımızı bir-birindən ayırmışdır. Buna baxmayaraq, biz başlıca amalları eyni ağır ilə qavrayır və ümumi sevincimizlə fəxr edirik. Ona görə də bütün türkdilli xalqlar sanki böyük türk superetnosunun, böyük türk dünyasının diasporlarıdır” (14).

Bu ərəfədə Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsinin bütün türk dünyası və ümumən dünyada gedən proseslər üçün əhəmiyyətinə nümunə olacaq digər bir tarixi hadisə yaşandı – Bakıda Türkiyə səfirliyinin yeni binasının açılışı oldu. Martın 9-da Bakının Nəsimi rayonunda Türkiyə Respublikasının ölkəmizdəki səfirliyinin yeni binasının təntənəli açılışı oldu. Mərasimə toplaşanlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevi, Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanı, Şimali Kiprin lideri Mehmet Əli Tələti və onların xanımlarını hərarətli alqışlarla qarşıladılar (14).

Tarixi mənbələr təsdiqləyir ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr ilk dəfə Xalq Cümhuriyyəti dövründə

qurulmuş və səfirliklər fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onu tanıyan ilk dövlət Türkiyə olmuş, Bakının mərkəzində, Xaqani küçəsində qardaş ölkənin səfirliyi fəaliyyətə başlamışdır. 2005-ci il iyunun 30-da Prezident İlham Əliyev və Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən Türkiyə səfirliyinin yeni binasının təməli qoyulmuşdur. Bakıda Türkiyə səfirliyinin yeni binasının açılışı mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin, Baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Şimali Kiprin lideri Mehmet Əli Tələt və digər rəsmi şəxslər Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrini özündə əks etdirən nitq söyləmişlər.

Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Hüseyn Avni Qarşlıoğlu çıxışında bildirirdi ki, bu gün çox həyəcanlıyam. Bu gün Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrində yeni bir tarix yazılır. Dünya tarixində önəmli dönüm nöqtələri olur. Amma bunların şəxsən şahidi olmaq hər kəsə nəsib olmur. Azərbaycanın tarixindəki ilk müstəqillik günlərinin şahidi ola bilmədik. Ancaq Allaha şükürlər olsun ki, müstəqilliyini, istiqlalını yenidən qazanmasının hamımız şahidi olduq. İnşallah, bu, əbədi davam edəcəkdir.

Hüseyn Avni Qarşlıoğlu tədbir iştirakçalarına müraciətlə məlumat verdi ki, Azərbaycanın Türkiyədəki səfiri İbrahim Əbilov 1921-ci ilin oktyabrında etimadnamə məktubunu Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri Mustafa Kamal Paşaya təqdim edərkən səmimi çıxış etmiş və demişdir ki, “Rusiyada baş verən inqilabdan sonra əsarətdən qurtulan və muradlarına nail olan azəri türkləri bir vücut kimi türk xalqının sevincini öz sevinci və matəmini öz matəmi hesab edərək, sona qədər Türkiyənin və bütün Şərq aləminin xilas olması, müstəqil olması üçün əziz övladlarını qurban verməkdən vaz keçməyəcəkdir. Azərbaycan türkləri lazım gələrsə, canları ilə Türkiyənin qurtuluşuna dəstək verəcəklər”. Bu ifadələr, əslində, o dövrün Azərbaycan rəhbərliyinin Türkiyəyə baxışını və Azərbaycanda mövcud olan ab-havını göstərirdi. Bu, əlaqələrin inkişafında, dərinləşməsində önəmli bir nümunədir.

Natiq onu da vurğuladı ki, “Azərbaycan təmsilçisi İbrahim Əbilov etimadnaməsini təqdim etdikdən bir neçə gün sonra Azərbaycanın Ankarada təmsilçiliyinin açılışı oldu. Azərbaycanın bayrağını isə Mustafa Kamal Paşa qaldırdı. Mustafa Kamal Paşa orada tarixi bir çıxış etdi. Böyük Millət Məclisinin sədri kimi Azərbaycan bayrağını qaldırmaq vəzifəsi ona verildiyinə görə təşəkkür etdi və dedi ki, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı səmimi əlaqələrin, qardaşlığın səviyyəsinin izah olunmasına heç bir lüzum yoxdur. Zati-aliləri, bugünkü açılış mərasiminin sonunda, fərqli bir dövrdə, tarixi yenidən yaşamaq və tarixin səhifələrini vərəqləyərək eyni qaydada Türkiyənin bayrağını qaldırmağınızı xahiş edirəm” (15).

Göründüyü kimi, mədəni əlaqələrimizə nəzər salarkən, ən başlıcası onu qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə – Azərbaycan mədəni əlaqələri təkcə dövlətlərimiz arasında deyil, insanlarımız arasında da inkişaf etməkdə və genişlənməkdədir. Bu artıq qarşısında heç kəsin dayana bilməyəcəyi bir axına çevrilmişdir (56, s. 343-344).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə böyük töhfələr bəxş etmiş Heydər Əliyev deyirdi ki, “Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir... Biz bütün imkanlardan istifadə etməliyik ki, mədəni-humanitar və digər əlaqələr lazımı səviyyədə inkişaf etdirilsin... Türk xalqı ilə Azərbaycan xalqının tarixində, milli ənənələrində, mədəniyyətində çox oxşarlıq var... Ona görə də Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin sıx olması təbii bir haldır” (56, s. 339).

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı tələbə mübadiləsi, televiziya və radio yayınları, əlifba birliyi kimi önəmli əlaqələrin daha vacibliyi, hər iki ölkənin mədəni siyasətlərindəki hədəf birliyi və milli mədəniyyəti birgə inkişaf etdirmək məqsədidir. Belə ki, mədəniyyət ayrıca bir amil olmaqla yanaşı iqtisadi, siyasi, hərbi və buna oxşar digər siyasətləri müəyyən edən bir amildir.

Xalqlarımız arasındakı əlaqələrin inkişafında tarixilik amili

Azərbaycan-Türkiyə diplomatik-siyasi əlaqələri hər nə qədər müştərək və ortaq tarixi, milli-mənəvi təməllər üzərində qurulsada, ümumilikdə milli təəssübkeşliklə məhdudlaşmır. Məlim olduğu kimi beynəlxalq normlara görə, dövlətlərin xarici siyasi fəaliyyətləri milli amillərə dayanılaraq deyil, tərəflərin mənafe tarazlığına dayanılaraq qurulur. Ancaq dövlətin xarici siyasi fəaliyyəti ilə onun vətəndaşlarının və uyğun ölkə vətəndaşlarının milliyyəti məsələsi ciddi araşdırmaların aparılmasını zəruri edir. Xalqın soykökü, xarakteri, xarici münasibətlərinin tarixi təcrübəsi, onun qurduğu dövlətin münasibətlərinə və inkişafına bu və ya başqa şəkildə təsir edir. Bəzən dövlətlərarası münasibətlərin tamamilə milli amilə dayanılaraq qurulduğu iddia edilir (126, s. 10-17). Milli mənsubiyyət dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında yeganə şərt olmasada, heç şübhəsiz ən mühüm amildir. Və bu, özünü xüsusilə, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrində aşkar şəkildə büruzə verməkdədir.

Sovet dövründə Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərinin, mədəni əlaqələrinin bütün tərəfləri təhrif edilmişdir. İstiqlaliyyətini, millət kimi varlığını itirmək təhlükəsi olduğu vaxtlarda Azərbaycan türklərinin Türkiyədən yardım istəməsi səbəbi ilə Osmanlı ordusu və Azərbaycan könüllülərindən ibarət “İslam ordusu”nun xalqımıza göstərdiyi yardım insafsızcasına işğal kimi qiymətləndirilmişdir (148, s. 25).

Bunun tamamilə əksinə olaraq başda M.Ə.Rəsulzadə olmaqla mühacir Azərbaycan ziyalıları mövzunu tərəfsiz və doğru biçimdə araşdırmış, sanballı əsərlər yazmışlar. Bu səbəbdən də M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə, H.Baykara, Ə.Qaraca kimi məfkurə sahiblərinin kserokopiyası halında dağıdılan əsərləri xalqımız arasında sevilə-sevilə oxunmuşdur (148, s. 24-26).

Beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yerini təhlil edən tədqiqatçı M.Abdullayev

yazır ki, Mayın 28-də Milli Şura Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında bəyannamə qəbul etdi və iyunun 16-da Azərbaycan Milli Şurası və müvəqqəti hökuməti Gəncəyə köçdü. İyunun 24-də isə M.Ə.Rəsulzadə başda olmaqla Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbula getdi. Nümayəndə heyətinin qarşısında duran əsas məqsəd Dörtlər ittifaqı dövlətləri və Qafqazda yeni yaranmış dövlətlərin nümayəndələrindən ibarət konfransda iştirak etmək, Osmanlı hökuməti ilə bir sıra məsələləri müzakirə etmək idi. İstanbulda Azərbaycan heyəti mühüm görüşlər keçirərək istiqlal bəyannaməsini bu ölkələrin nümayəndələrinə təqdim etdi. Mühəribədə Dörtlər ittifaqı dövlətlərinin vəziyyəti ağırlaşdıqca İstanbul konfransının baş tutması ehtimalı azalırdı. Buna baxmayaraq Azərbaycan nümayəndə heyətinin keçirdiyi görüşlərin böyük faydası oldu. Nümayəndə heyətinin xahişini nəzərə alan Osmanlı hökuməti on il müddətinə 2 milyon lirə həcmində borc verməyi qərara aldı. Azərbaycan pullarının çapı da İstanbulda başlandı. Osmanlı hökuməti Azərbaycan heyətinin xahişlərini nəzərə alaraq Azərbaycana kitab və müəllim göndərməyə razılıq verdi (5, s. 65).

1920-ci il yanvar ayının 12-də Parisdə Sülh konfransının Ali Şurası müxtəlif xalqların nümayəndələrinin iştirak etdiyi məclisdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının istiqlaliyyətini tanıdı, onun müstəqilliyi haqqında bir gün öncə çıxarılan qərar təntənəli surətdə elan olundu. Bu xəbər Türkiyədə də böyük əks-səda oyatdı. Türk mətbuatında bu xəbərlə bağlı yazılar çap edildi. Belə yazılardan birini də Türkiyənin tanınmış yazıçısı, milli novella və hekayənin banisi, istedadlı sənətkar Ömər Seyfəddin (1884-1920) yazmışdır (101, s.13).

Ömər Seyfəddin ölümündən bir qədər əvvəl yazdığı və “Türk dünyası” jurnalında nəşr etdirdiyi “Azərbaycan istiqlaliyyəti münasibətilə” adlı məqaləsi ilə Azərbaycan Demokratik Respublikasının müstəqilliyinin təsdiq edilməsini böyük bir fərəh hissilə, sevinclə qarşılayır və Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin müstəqilliyini bütün türklərin istiqlaliyyəti

kimi təqdim eləyirdi. Ömər Seyfəddin yazırdı: “Azərbaycanlı qardaşlar sənəti, ədəbiyyatı bizdən çox sevirilər: ədiblərə, sənətkarlara da bizdən daha çox hörmət eləyirlər. Bunun səbəbi isə bəllidir. Orada ədib, yaxud şair özünü millətindən ayrı saymaz. Millətinin dilini bizimkilər kimi xor, həqir görərək, elmi, əldə olunmuş süni bir kitab dili tərənnüm etməz. Buradakı gənc nümayəndələri belə bir ədib, bir hekayənəvisdir. Azərbaycanlılar kiçik bir istiqlal ili içində bizim əsrlərdən bəri eləyə bilmədiyimiz şeyləri eləmişlər. Məmləkətin hər tərəfini məktəblə doldurdular. Türk dilini rəsmi dil kimi qəbul etdilər. Teatr məktəbi açdılar” (101, s.14).

Əsrin əvvəllərində Türkiyənin ictimai-siyasi və mədəni həyatındakı mütərəqqi hərəkətin Azərbaycan ziyalılarına çox böyük təsiri olmuşdur. Eyni zamanda 1918-ci ildə Bakıya yalnız türk qoşunları deyil, həm də türk şairləri gəlmişdilər. Məsələn, “Azərbaycan” qəzetində oktyabr ayının 24-də Əhməd Cavad türkiyəli şair və mühərrir Rövşən Əşrəfbəyin Bakıya gəlməsini xəbər verirdi. Demokratik Respublikanın yaranmasından az sonra Bakıya gələn İbrahim Şakir, Arif Üryan və başqa türk şairləri də Azərbaycan xalqının milli vətənpərvərlik duyğuları və azadlıq uğrunda mübarizələrini ilhamla tərənnüm edirdilər (101, s.14-15).

1920-ci il iyulun 19-da Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökumətinin nümayəndə heyəti xarici işlər komissarı Bəkir Sami bəy başda olmaqla Moskvaya səfər etdi. Səfərdə əsas məqsəd iki ölkə arasında dostluq müqaviləsi imzalamaq üçün danışıqlar aparmaq idi. 1920-ci ilin iyul-avqustunda keçirilən danışıqlar nəticəsində avqustun 24-də sovet-türk müqaviləsinin layihəsi razılaşdırıldı. Rusiya – Türkiyə danışıqları qarşılıqlı razılığa əsasən Bakıda keçirilməli idi. G.Çiçerin Türkiyə hökumətinə 1920-ci il 9 dekabrda nota verərək konfransda Azərbaycan və Ermənistan nümayəndələrinin də iştirak etməli olacaqlarını bildirdi. Bunu dörd dövlətin konfransı adlandırdı. 1920-ci il dekabrın 19-da isə G.Çiçerin TBMM Xalq xarici işlər komissarı

vəzifəsini icra edən Əhməd Muxtara nota göndərərək xarici siyasət rəhbərlərinin işdən ayrılmasının qətiyyən yolverilməz olduğunu deyərək danışıqların Bakıda deyil, Moskvada keçirilməsini təklif edərək türk nümayəndə heyəti üçün Ermənistan və Novorossiysk üzərindən daimi əlaqə yaradılacağını bildirdi. Rusiya diplomatiyası konfransa Azərbaycan və Ermənistanı qatmaqla həm onların xarici siyasətini öz əlində cəmləşdirmək və Türkiyəyə qarşı qoymaq, həm də gələcəkdə Güney Qafqazdakı niyyətlərini həyata keçirtmək üçün zəmin yaratmağa çalışırdı.

Konfransda azərbaycanlı və erməni nümayəndələrinin iştirak etməsinə Türkiyə və Azərbaycan diplomatiyası necə (5, s. 136) münasibət göstərdi? 1921-ci il fevralın 26-da B.Şahtaxtinski Moskvadan M.Hüseynova yazırdı: “Türklərlə Azərbaycan arasında müqavilə Bakıda məxsusi bağlanacaqdır. Türklər konfransda Azərbaycan və Ermənistan nümayəndələrinin iştirak etməsini istəmirlər. Bildirirlər ki, onlarla Azərbaycan arasında qətiyyən heç bir mübahisəli məsələ yoxdur. Azərbaycanla müqavilə xüsusi bağlanacaqdır. Ermənistan nümayəndəsinin iştirakına qarşı ona görə çıxırlar ki, onlar Aleksandropol müqaviləsini qüvvədə hesab edirlər və ondan imtina etmək istəmirlər. Rusiya isə bizimlə ayrıca müqavilə bağlanmasının əleyhinədir. O, əvvəlcə Azərbaycanın, sonra isə Ermənistanın nümayəndələrini konfransa salmaq istəyir. Mən şəxsən konfransda Azərbaycanın iştirakının əleyhinəyəm. Çünki mən orada heç nə haqqında qətiyyətli danışa bilmərəm. Xırda şeylərdə türklərin əleyhinə getmək bizə sərf etmir. Məhz mən onların üzərində təsirə malikəm. Məni Anadoluda çoxlu kombinasiyalar gözləyirəm və Azərbaycana heç bir aidiyyəti olmayan məsələlər barədə türklərə qarşı konfransda çıxış etsəm, bütün bunların hamısını itirib bilərəm. Rusiya türklərlə danışıqları dostluq və qardaşlıq haqqında aparır, ittifaq haqqında aparmır”.

Rusiya ilə danışıqlar aparmaq üçün 1921-ci ilin fevralında Moskvaya gedərkən türklər Azərbaycan, Gürcüstan, sonra

isə Ermənistanla müqavilə bağlamaq istəklərinə çata bilmədilər. Türklər hətta Azərbaycanla 7 maddədən ibarət saziş layihəsini də hazırlamışdılar. Layihəyə görə Şərqi azad etməkdə onlar birləşməli və qüvvələrini imperializmə qarşı yönəltməli idilər; Türkiyə Antanta ilə müqavilə bağlayardısı, Azərbaycana üsyançı dəstələri göndərməli idi. Emissarların maliyyələşdirilməsini Azərbaycan öz üzərinə götürməli idi; Azərbaycan Şərqdə milli-azadlıq hərəkatını müdafiə edirdi; lakin əgər əhali istəyərdisə, yalnız o vaxt sovet quruluşu yaradıla bilərdi; Türkiyənin razılığı olmadan Azərbaycan Antanta ilə sazişə girə bilməzdi; Antanta tərəfindən hücum olardısı Türkiyə Azərbaycana yardım göstərməli idi; Türkiyə (5, s. 137) Şərqdə inqilabi hərəkat apardığı müddətdə Azərbaycan onu neft və neft məhsulları ilə təchiz etməli idi. Lakin Bakıdakı söhbətlər nəticəsiz qaldı.

Ankara hökuməti nümayəndə heyətinin tərkibinə TBMM Ali Xalq təsərrüfatı komissarı, deputat Yusif Kamal bəy, doktor Rza Nur bəy və TBMM təhsil komissarı Əli Fuad Paşa daxil idilər. Fevralın 26-da başlayan danışıqlar nəticəsində “Dostluq və qardaşlıq haqqında” RSFSR – Türkiyə müqaviləsi 1921-ci il martın 16-da 16 maddədən və 2 əlavədən ibarət imzalandı. Onu Rusiya tərəfindən G.Çiçerin və Camal Qorxmazov imzaladılar. RSFSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 1921-ci il iyulun 20-də, TBMM isə həmin ilin iyulun 31-də müqaviləni təsdiq etdi və retifikasiya sənədləri sentyabrın 22-də Karsda mübadilə edildi. Müqavilənin imzalanmasının böyük əhəmiyyəti var idi. Hər şeydən əvvəl, müqavilə iki ölkə arasında anlaşılmazlıqları aradan qaldırdı. İkincisi, müqavilə bolşevik Rusiyasını və Türkiyə düşmənləri olan Antanta ölkələrinə qarşı sıx ittifaqda birləşdirdi. Türkiyə işğal rejimini ləğv etməkdə, Rusiya isə yeni-bolşevik rejimini tanımaq siyasətinə son qoymaqda müttəfiqə çevrildilər. Üçüncüsü, müqavilə qismən də olsa Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qorudu və Naxçıvanın ərazi mənsubiyyəti məsələsinə aydınlıq gətirdi.

Bakı ilə Ankara arasındakı diplomatik-siyasi münasibətlərin ümumi vəziyyətini qarşılıqlı anlaşıma, yardım, dostluq və qardaşlıq səciyyələndirirdi. 1921-ci ildə Türkiyənin Bakıdakı səfiri Memduh Şövkət bəy idi. Onunla bolşevik hökuməti arasında qarşılıqlı anlaşma hökm sürürdü. 1921-ci ilin aprelində Memduh Şövkət bəy Azərbaycan Xalq Xarici İşlər Komissarlığına müraciət etdi. Müraciətdə iqtisadiyyat və neft sənayesi sahəsində Türkiyəyə yardım edilməsi xahiş olunurdu. Azərbaycan XXİK bu müraciətə böyük ruh yüksəkliyi ilə müsbət cavab verdi. Tezliklə Türkiyəyə neft məhsulları göndərildi (5, s.138).

Azərbaycan tərəfi bütün türk təbəələrinin Vətənə mütəşəkkil surətdə qayıtmaları üçün şərait yaratdı. Onlar ərzaq və vaqonlarla təmin olundu.

Qarşılıqlı münasibətlərdə müzakirə edilən məsələlərdən biri Türkiyədə Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyinin açılması məsələsi idi. Türk diplomatiyası Ankarada Azərbaycanın nümayəndəliyinin açılmasını xahiş etsə də bolşevik Bakısı məsələni uzatdı.

Azərbaycan XXİK Türkiyədə işləmək üçün əvvəllər Xalq Daxili İşlər komissarının müavini işləmiş İ.Əbilovun namizədliyini Rusiya XXİK-ə təqdim etdi. G.Çiçerin 1921-ci il 26 may tarixində M.Nüseynova teleqram göndərərək “Əbilovun namizədliyinin Türkiyəyə təqdim edilməsini” bəyəndi. 1921-ci ilin iyununda İ.Əbilov Ankara hökuməti yanında Azərbaycanın səlahiyyətli nümayəndəsi təyin olundu.

1921-ci ilin avqustunda Ankaradakı nümayəndəliyin tərkibi belə idi: səlahiyyətli nümayəndə, birinci katib, ikinci katib, işlər müdürü, təsərrüfat müdürü, mühasib, diplomatik kuryer, kargüzər, makinaçı, həkim və b. Nümayəndəliyin tərkibi 50-60 nəfər olmalı idi. Lakin 1921-ci ilin 4 avqust tarixli məlumatlara görə, nümayəndəlikdə 28, 1922-ci ilin payızında isə 54 nəfər əməkdaş işləyirdi. 1921-ci ilin sonunadək səlahiyyətli nümayəndəlik mehmanxanada yerləşirdi.

1921-ci il oktyabrın 22-də İ.Əbilov Mustafa Kamal Paşaya etimadnaməsini təqdim etdi. Noyabrın 15-də nümayəndəliyin binası üstündə Azərbaycan sovet bayrağı qaldırıldı. Bu münasibətlə verilən ziyafətdə Mustafa Kamal Paşa iştirak etdi.

Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərində müzakirə edilən məsələlərdən biri aprel işğalından sonra mühacirət etməyə məcbur olan müsəvatçı xadimlərin və təşkilatların fəaliyyətinin qadağan olunması idi. Bolşevik Azərbaycanı mühacirətdə fəaliyyət göstərənlərə təhlükə mənbəyi kimi baxırdı. Ona görə də ikitərəfli münasibətlərdə Azərbaycan tərəfi onların fəaliyyətinin qadağan edilməsi və ya Türkiyədən çıxarılmasını tələb edirdi (5, s.139).

Müsəvatçı şəxslərin və təşkilatların fəaliyyətinin qadağan edilməsi məsələsini Azərbaycan bolşevik hökuməti qaldırdı; Moskvanın göstərişi ilə oturma-duran Azərbaycan bolşevik hökuməti öz hərəkətləri ilə nəinki respublikanın müstəqilliyini itə-təmirdi, həmçinin onun uğrunda çalışmış şəxsləri ölkədən didərgin salırdı, onlara bolşevik rejimi üçün təhlükə kimi baxırdı; onların ləğvi məsələsini Azərbaycan – Türkiyə qarşılıqlı münasibətlərində ən yüksək səviyyəyə qaldırırdı; Türkiyə tərəfi isə düşmüş olduğu mürəkkəb beynəlxalq şəraitdə bu tələblərin qarşısında bəzi güzəştlərə getməyə məcbur olurdu; bolşevik terrorundan və Türkiyədən çıxarılmaq təhlükəsindən özlərini qorumaq üçün bir çox müsəvatçılar Türkiyə vətən-daşlığını qəbul etdilər; lakin onlar işğala qarşı mübarizəni nəinki dayandırmadılar və hətta onu müxtəlif formalarla davam etdirdilər.

Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərində Kars konfransı mühüm yer tutdu. Konfrans ərəfəsində Rusiya diplomatiyası Güney Qafqaz respublikalarını Türkiyə ilə vahid müqavilə bağlamağa məcbur edirdi. Bolşevik hökuməti bu işi həmin respublikaların öz əli ilə həyata keçirməyə çalışırdı. Konfrans 1921-ci il sentyabrın 26-dan oktyabrın 13-dək keçirildi. Konfransda Azərbaycan hökumətini Behbud Şahtaxtinski; Ermənistan hökumətini Askanaz Mravyan, Poqos Makinisyen; Gürcüstan

hökumətini Şalva Eliva, Aleksandr Svanidze; Türkiyə hökumətini Kazım Qarabəkir Paşa, deputat Vəli bəy, keçmiş ictimai işlər naziri Muxtar bəy, Türkiyənin Azərbaycandakı səlahiyyətli nümayəndəsi Mehmed Şövkət bəy; Rusiyanı isə vasitəçi kimi Latviyadakı səlahiyyətli nümayəndə Yakov Qanetski təmsil edirdilər. Konfransda açılış nitqi söyləyən Kazım Qarabəkir Paşa hərarətli çıxış edərək ümumi işə uğurlar arzuladı. Qanetski də açılışda çıxış edərək Türkiyənin düşdüyü çətin vəziyyətdən çıxacağına ümid etdiyini bildirdi, Azərbaycan – Gürcüstan – Ermənistan dostluğundan və Türkiyə – Yunanıstan münasibətlərindən söz açdı (5, s.140).

Açılış mərasimində Ermənistandan A.Mravyan üç Güney Qafqaz respublikası adından çıxış etdi. O, “qardaş türk xalqının imperializmə və zorakılığa qarşı mübarizədə qalib gəlməsini Güney Qafqaz xalqlarının arzulamalarının konfransda qeyd edilməsini və möhkəmləndirilməsini” vacib saydı.

Mübahisə yaradan məsələlərdən biri müqavilənin vahid, yoxsa hər bir respublika ilə ayrı-ayrılıqda bağlanması barədə idi. Bu məsələdə Türkiyənin, Rusiyanın və Güney Qafqaz respublikalarının mövqeləri toqquşurdu. Türk diplomatiyası hər bir respublika ilə ayrıca müqavilə bağlamağı təklif etdi. Kazım Qarabəkir Paşa türk diplomatiyasının mövqeyini belə dəlillərlə əsaslandırdı: “Moskva sovet hökuməti Güney Qafqaz respublikalarını müstəqil tanıdığını bildirir. Ona görə də biz onların hər biri ilə müstəqil dövlətlər kimi ayrıca müqavilə bağlamaq istəyirik. Bu barədə bizə Kamal Paşa göstəriş vermişdir”. Türk diplomatiyasının bu mövqeyi Rusiya diplomatiyası tərəfindən qəbul olunmadı. Rusiya üç respublika ilə birgə vahid müqavilə bağlamağı təklif etdi. Tərəflərin mövqeyinin toqquşması mübahisələri qızışdırdı. Kazım Qarabəkir Paşa öz hökuməti ilə məsləhətləşmənin zəruri olduğunu bildirdi. Ankara ilə əlaqə saxladıqdan sonra konfrans iştirakçılarına hökumətinin mövqeyini bir daha bəyan etdi. “Müqavilə Güney Qafqaz respublikalarının hər biri ilə ayrıca bağlanmalıdır”. O, bu mövqeyini 28 sentyabr

tarixli iclasda bir daha təkrar etdi. Mübahisələrə B.Şahtaxtin-skinin çıxışı son qoydu. Yalnız onun çıxışından sonra Kazım Qarabəkir Paşa geri çəkildi və Moskva müqaviləsi imzalandıqdan sonra Güney Qafqazda yaranmış yeni şəraitdən xəbərsiz olduğunu bildirdi. 30 sentyabr tarixli iclasda ümumi müqavilənin imzalanması barədə razılıq əldə edildi. 1921-ci il oktyabrın 13-də RSFSR-in iştirakı ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Türkiyə ilə 20 maddədən və 3 əlavədən ibarət Kars müqaviləsini imzaladılar (5, s. 141).

Müqavilənin birinci maddəsi ilə tərəflər bütün əvvəlki qeyri-bərabər hüquqlu müqavilələri ləğv edirdilər. İkinci maddəyə görə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan zorla qəbul etdirilən müqavilələri rədd edirdilər və Türkiyə Millət Məclisinin qəbul etmədiyi sənədləri qəbul etmirdilər. Üç respublika 1920-ci il 10 avqust tarixli Sevr müqaviləsini qeyri-bərabər hüquqlu müqavilə kimi rədd edirdi. Üçüncü maddəyə görə üç respublika Türkiyədəki işğal rejimini rədd edirdi və bunu xalqların hüquqları ilə bir araya sığmayan sayırdı. Dördüncü maddə ilə sərhəd məsələləri tənzimlənirdi. Beşinci maddəyə görə üç Güney Qafqaz respublikası və Türkiyə Naxçıvanın Azərbaycan tərkibində saxlanılmasına razı olduqlarını bildirirdilər. Altıncı maddə ilə Türkiyə Batumu Gürcüstana güzəştə gedirdi. Gürcüstan burada muxtariyyət yaratmalı idi. Yeddinci maddəyə görə kömrük yumşaldılırdı. Səkkizinci maddəyə görə Türkiyə və Gürcüstan yaylaq və qışlaqlardan birgə istifadə etməli idilər. Doqquzuncu maddəyə görə tərəflər Qara dənizin statusunun hazırlanmasını vacib sayırdılar. Onuncu maddəyə görə tərəflər öz ərazilərində digərlərinə qarşı yönəldilən qrup və təşkilatların yerləşdirilməsinə icazə verməmək barədə öhdəlik götürürdülər. On birinci maddə ailə hüququna və miras məsələlərinə həsr edilmişdi. Bu məsələlər xüsusi sazişlə həll edilməli idi. On ikinci maddə ilə tərəflər ərazisində olan digər ölkə vətəndaşları üçün əlverişli şərait yaratmaq barədə öhdəlik götürürdülər. Lakin bu hüquq tərəflərin müttəfiqlərinin vətəndaşla-

rına aid edilmirdi. On üçüncü maddəyə görə 1918-ci ilədək Rusiyanın, indi isə Türkiyənin hesab edilən ərazilərinin hər hansı sakini istəyinə uyğun olaraq türk vətəndaşlığından çıxsa, Türkiyəni azad şəkildə tərk edə, əmlakını və ya onun dəyərini özü ilə götürə bilərdi. On dördüncü maddəyə görə tərəflər müqavilə imzalandığı gündən altı ay müddətində 1918 – 1920-ci illər müharibəsi qaçqınlarına dair xüsusi saziş bağlamalı idi. On beşinci maddə ilə tərəflər Qafqaz cəbhəsində hərbi əməliyyatlar zamanı cinayət törədən şəxsləri müqavilə imzalanan kimi amnistiyaya buraxırdılar. On altıncı maddəyə görə tərəflər müqavilə imzalandıqdan sonra iki ay müddətində olan keçmiş hərbi və mülki əsirləri azad etməli idilər. On yeddinci maddəyə görə ölkələr arasında əlaqələrin daimiliyini təmin etmək üçün tərəflər dəmir yolu, teleqraf və başqa rabitə vasitələrini, insanların və malların maneəsiz hərəkətini saxlamalı və inkişaf etdirməli idilər. On səkkizinci maddəyə görə tərəflər ticarət əlaqələrini qurmaq, iqtisadi, maliyyə və digər məsələləri tənzimləmək, dostluq münasibətlərini möhkəmləndirmək üçün müqavilə imzaladıqdan dərhal sonra Tiflisdə müvafiq ölkələrin komossiyasını yaratmalı idilər. On doqquzuncu maddəyə görə tərəflər müqavilə imzalandıqdan sonrakı üç ay müddətində konsul konvensiyasını bağlamalı idilər. İyirminci maddəyə görə müqavilə ratifikasiya edilməli idi. Ratifikasiya sənədləri İrəvanda mübadilə olunmalı idi. Müqavilənin 6, 14, 15, 16, 18 və 19-cu maddələri ratifikasiya edilməməli və dərhal qüvvəyə minməli idi. Müqavilə beş nüsxədən ibarət tərtib edilmişdi. Müqavilənin imzalanmasının tərəflər üçün böyük əhəmiyyəti var idi. Türk diplomatiyası üçün: ona zorla qəbul etdirilən Sevr müqaviləsinə qarşı Rusiya ilə birlikdə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın dəstəyini aldı; dünyaya və xüsusən Antanta ölkələrinə Sevr müqaviləsinin iflasa uğrayacağını göstərdi; türklərin Versal sülh sisteminin özlərinə aid olan maddələrini dağıtmaları XX əsrin ən böyük hadisələrindən biri oldu; üç Güney Qafqaz respublikası, xüsusən Ermənistanla münasibətlərini tənzimlədi;

onlarla mehriban qonşuluq münasibətlərinin və işgüzar əlaqələrinin qurulması üçün hüquqi-siyasi zəmin hazırlandı; özünün Güney Qafqaz respublikaları ilə olan sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etdi.

Konfransda vasitəçi rolunu oynayan rus diplomatiyası üçün: öz siyasi məqsədlərinə çatmaqda rus diplomatiyası tanın-mayan bolşevik hökuməti üçün Türkiyədən yeni dəstək aldı; Güney Qafqaz respublikalarını vahid dövlətdə birləşdirməkdən ötrü ciddi addımlar atdı; Türkiyə ilə sərhədlərində təhlükə-sizliyi təmin etdi; Güney Qafqazda öz təsirini və hökmranlığını möhkəmləndirdi; üç respublikanı Türkiyəyə qarşı qoymaq üçün cəhdlər etdi (5, s. 142-143).

Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan diplomatiyası üçün: bu respublikaların Türkiyə ilə ərazi məsələləri həll edildi; Türkiyə ilə mehriban qonşuluq münasibətlərinin əsası qoyuldu; müqavilə imzalanması zahirən üç respublikanın müstəqil xarici siyasət yeritməsi kimi təbliğ edilsə də əslində konfransda üç respublikanın göstəriş verəni konfransda mühüm rol oynayan Rusiya idi.

Türkiyə Böyük Millət Məclisi 1922-ci il martın 17-də 172 səsle Kars müqaviləsini təsdiq etdi. 1922-ci il martın 3-də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin III sessiyasının iclasında Kars müqaviləsi yekdilliklə təsdiq olundu. Martın 20-də Ermənistan, iyunun 14-də isə Gürcüstan Mərkəzi İcraiyyə Komitələri müqaviləni təsdiq etdilər. 1922-ci il sentyabrın 11-də İrəvanda təsdiq fərmanları mübadilə edildi və Kars müqaviləsi həmin gündən qüvvəyə mindi. Kars müqaviləsi imzalandıqdan sonra, hələ təsdiq olunmasına qədər Güney Qafqaz – Türkiyə konfransı keçirildi. Kars müqaviləsinin maddələrini həyata keçirmək məsələlərinə həsr edilmiş bu konfrans 1922-ci il fevralın 15-də Tiflisdə öz işinə başladı. Aprelin 15-dən iyulun 9-dək Rusiya və üç Güney Qafqaz respublikası ilə Türkiyə arasında aşağıdakı konvensiyalar imzalandı: Konsul konvensiyası; konsul konvensiyasına əlavə; hüquqi yardım haqqında

konvensiya; poçt-teleqraf konvensiyası; dəmiryolu konvensiyası (5, s. 144).

Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin 1920 – 1922-ci illərini əhatə edən sənəd və materialların araşdırılması sübut edir ki, müttəfiqliyin bu dövründə Sovet Azərbaycanı ilə Türkiyə arasında diplomatik münasibətlər qurulur. Dövlətlərimiz (ADR və Osmanlı dövləti) arasında diplomatik münasibətlər 1918 – 1920-ci illərdə də vardı. O vaxt bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin Azərbaycanda həyata keçirdikləri etnik təmizləmənin qarşısını almış Osmanlı dövləti I Dünya müharibəsində məğlub olmuş tərəf kimi Antanta və onun müttəfiqi olmuş dövlətlər tərəfindən parçalandığı üçün bu dəfə özü köməyə möhtac qalır. Ölkənin parçalanaraq Antanta ilə onun müttəfiqi olan dövlətlərin idarəsinə keçməsinə qeyd-şərtsiz qəbul etmiş Osmanlı sultanı və onun tərəfdarlarından fərqli olaraq Mustafa Kamal paşanın hərbi-siyasi bacarığı sayəsində vahid lider ətrafında birləşmiş vətənpərvər qüvvələr Antanta orduları ilə bütün cəbhələr boyu mübarizəyə qalxmış və bu mübarizədə dönüş yarada biləcək zəfərlər çalmışdılar. Bununla belə, maksimum səfərbər edilmiş ölkədaxili hərbi-siyasi potensialın tükənməsinin qarşısını ala bilmək və mübarizəni qələbə ilə başa vurmaq üçün Mustafa Kamal paşa başda olmaqla vətənpərvər qüvvələrdən ibarət olan Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) həm siyasi, həm də hərbi yardıma ehtiyacı olduğunu gündəmə çıxarır (19, s.14).

Beləliklə, 26 aprel 1920-ci ildə TBMM adından Sovet Rusiyasına məktub göndərilir. Məktubda Sovet Rusiyasının anti-imperialist qüvvələrlə mübarizəsinin dəstəkləndiyi, Türkiyənin də eyni cəbhədə olduğu bildirildikdən sonra, TBMM-nin anti-imperialist qüvvələrlə mübarizədə türk xalqının yeganə təmsilçisi olduğunun tanınması və onlara hərbi yardımın göstərilməsi xahiş edilirdi. Sovet Rusiyası TBMM-nin bu müraciətini müsbət qarşılayır və lazım olan yardımı da göstərir. TBMM Rusiya və Azərbaycana öz səfirini göndərsə də, nə Rusiya, nə

də Azərbaycan Ankaraya səfirlərini göndərməyə hələ tələsmirdilər. Yalnız Cənubi Qafqaz respublikalarının hamısında Sovet hakimiyyətinin qurulmasından və 16 mart 1921-ci ildə Moskvada Rusiya ilə Türkiyə arasında dostluq müqaviləsinin imzalanmasından sonra Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik nümayəndəliyinin açılmasına qərar verilir. Sovet Rusiyası ilə Azərbaycan eyni siyasi və ideoloji cəbhəni təmsil etdiklərinə görə, Azərbaycanın Türkiyəyə təyin olunacaq səfirinin kimliyi barədə Leninə məlumat verilir və bu vəzifəyə İbrahim Əbilov təyin olunur. İbrahim Əbilov 15 oktyabr 1921-ci ildə etimadnaməsini TBMM-nin sədri və Ali baş komandan Mustafa Kamal paşaya təqdim edir. Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyi həmin gündən başlayaraq İbrahim Əbilovun vəfat etdiyi 23 fevral 1923-cü ilə qədər Türkiyədə fəaliyyət göstərir. İ.Əbilovun vəfatından sonra Azərbaycanın Türkiyəyə səfiri təyin olunmur və bu funksiyanı Azərbaycanın da daxil olduğu SSRİ-nin, yəni mərkəzi hökumətin nümayəndəsi yerinə yetirməyə başlayır (19, s. 15-16). Bununla belə, Atatürk dövründən sonra da Rusiya (SSRİ) Türkiyə ilə münasibətlərində bu ölkəyə öz iradəsini sırmaq siyasətindən əl çəkməmişdir. Türkiyənin Rusiya və ümumiyyətlə, SSRİ ilə münasibətlərində soyuqluq, Türkiyənin Atatürkdən sonrakı rəhbərlərinin Avropa (kapitalist) dövlətlərinə üz tutması ilə deyil, II Dünya müharibəsi illərində və ondan sonrakı dövrlərdə SSRİ-nin ideoloji sahədəki uğursuzluğunun Türkiyəyə ərazi iddiası ilə əvəz etməsi ilə başlamışdır. Lakin Türkiyənin siyasi və diplomatik sahədəki çevikliyi, onu gözləyən təhlükədən qurtara bilmişdir. Türkiyənin NATO üzvü olmasından sonra isə, Türkiyənin daxili işlərinə qarışmanın ən bariz göstəricisi, başqa ölkələrdə olduğu kimi, Türkiyədə də solçu (kommunist) hərəkət və partiyalara maddi yardım göstərmək və onları ölkədə rejimin dəyişdirilməsinə sövq etmək idi. Bu niyyətlər uğursuzluğa düşər oldu. Ən başlıcası ona görə ki, dövlətini milli dəyərlər əsasında quran, “ölkədə sülh, cahanda sülh” prinsipini isə daxili və xarici siyasətinin özülünə

yerləşdirən bir millət ona büsbütün yad olan dünyagörüşü rədd etdi (19, s. s.20-21).

Çox mürəkkəb və ziddiyyətli bir tarixi şəraitin mövcudluğuna baxmayaraq Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri heç bir vaxt qırılmamış, müharibə şəraitində belə mədəniyyət xadimlərinin qarşılıqlı əlaqələri davam etmişdir. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin nəşr etdirdiyi sənədlər və materiallar toplusuna daxil edilmiş 52 sayılı mənbədə Azərbaycanın Türkiyədəki diplomatik nümayəndəliyinin təşkil etdiyi xeyriyyə tədbirlərinin proqramı bütün bu düdiklərimizi təsdiqləyən tarixi qaynaqlardır. Azərbaycan Respublikası Siyasi partiyalar və ictimai hərəkətlər Dövlət Arxivində mühafizə edilən bu sənəddə (fond 276, siyahı 5, iş 1, vərəq 155) əksini tapan bir faktı təqdim etməklə, ən ağır məqamlarda belə Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin kəsilmədiyini təsdiq etməyə çalışaq:

“8 kanun-u əvvəl pəncşənbə günü axşam bəylərə, cümə günü xanımlara.

Azərbaycan səfir-i möhtərəm İbrahim Əbilov həzrətlərinin himayələrində hasilatı Himaye-i etfal cəmiyyəti mənfəətinə olmaq üzərə azərbaycanlı qardaşlarımız tərəfindən tərtib edilən “Azərbaycan Gecəsi Proqramı Küşad”.

Qazi Mustafa Kamal paşa həzrətlərinin Azərbaycanda bəstələnən xüsusi marşları.

Birinci pərdə:

Bizim kirayənişin özünü öldürdü. “Bir pərdəlik məzhəkə”.

Hacı Fərzəli – Riza Təhmasib bəy.

Sevdimali – Əskər Topçubaşov bəy.

Ağa Bəy – Mirzə Davud Rəsulzadə bəy.

Kərbəlayi Bəndalı – Abdilmabud Zeynalov bəy.

Rejissor: Riza Təhmasib bəy.

(qısa məzmunu verilir...)

İkinci pərdə:

“Aşıq Qərib” operasından ikinci pərdə.

Aşəq Qərib – Nadir İbrahimov bəy.

Aşıq Vəli – İsmayıl İsmayılov bəy.
Mahmud – Əsgər Topçubaşov bəy. Camaatdan
biri – Mirzə Davud Rəsulzadə bəy. Dirijor –
İsmayıl Zühdü bəy.

(qısa məzmunu verilir...)

Üçüncü pərdə:

Dursun Ali Ballı Badi – bir pərdəlik məzhəkə.

Ağa Cavad – Nadir İbrahimov bəy.

Dursun Ali – Riza Təhmasib bəy.

Yapdım Ali – Kara bəy.

Rejissor – Riza Təhmasib bəy.

(qısa məzmunu verilir...)

Dördüncü pərdə:

Konsert

1 – Tar, kamança, dəf, nağara ilə Azərbaycan şarkıları.

(Nadir İbrahimov, Qəzənfər Nərimanov, İsmayıl İsmayılov,
Əsgər Topçubaşov bəylər tərəfindən).

2 – Mənzum xitabə – Mirzə Davud Rəsulzadə bəy tərəfin-
dən.

3 – Tar ilə yalnız mahur taksim – Nadir İbrahimov bəy
tərəfindən.

4 – Azərbaycan rəqsi – İsmayıl İsmayılov bəy.

5 – Meyxana (mesretli zaman) – Nadir İbrahimov bəy
tərəfindən (yunanlılar haqqında burada inşa edilmişdir).

6 – Yalnız kamança ilə çahargah taksim – Nadir İbrahimov
bəy tərəfindən.

7 – Mənzum xitabə – Şəkil və qiyafət-i məxsusəsi ilə Riza
Təhmasib bəy.

8 – Azərbaycan teatr həyatından bir mənzərə – Nadir
İbrahimov bəy.

9 – Tar, kamança, dəf, nağara ilə Azərbaycan şarkıları
(Nadir İbrahimov, Qəzənfər Nərimanov, İsmayıl İsmayılov,
Əsgər Topçubaşov bəylər tərəfindən).

10 – “Əsli və Kərəm” operasındam bir parça – Nadir İbrahimov bəy tərəfindən” (19, s.184-187).

Tarixi bir sənəddən götürülmüş yığcam bir proqram parçasının təqdimatı xalqlarımız arasındakı mədəni əlaqələrin həmin dövrünü xarakterizə etmək üçün, düşünürük ən bariz nümunədir.

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasındakı mədəniyyət əlaqələrinin, heç şübhəsiz, tarixi prosesləri və siyasi-ideoloji amilləri nəzərə almadan araşdırılması tarixi həqiqətlərin saxtalaşdırılmasına yol açmış olar. Təbii ki, tarixən eyni milli-mənəvi, dini köklərə bağlı olan xalqlarımız arasındakı mədəni əlaqələrin kökü çox-çox uzaqlara gedir. Bütün bu tarixi məqamlara toxunmaq çətin olsa da Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin müasir mərhələsindən söhbət getdiyi təqdirdə sovet dövründəki vəziyyət hökmən nəzərdən keçirilməlidir. Azərbaycanın ən yeni tarixinə dair mənbələrdən də aydın olduğu kimi sovet dövründə beynəlxalq hüququn subyekti olmayan Azərbaycan beynəlxalq əlaqələrdə mərkəzi hökumət vasitəsi ilə iştirak edirdi. SSRİ hökuməti Azərbaycanın xarici ölkələrlə birbaşa siyasi və ticarət-iqtisadi əlaqələrinə imkan vermirdi. Müharibədən sonrakı ilk onilliklərdə Azərbaycanın xarici ölkələrlə əsasən mədəni əlaqələr saxlamasına icazə verilirdi. Lakin bu əlaqələr Moskvanın ciddi nəzarəti altında həyata keçirilirdi. Siyasi əlaqələr əsasən sosialist və inkişaf etməkdə olan ölkələrin kommunist və sosialist partiyaları ilə saxlanılırdı (64, s. 87).

1946 – 1990-cı illərdə Azərbaycan Respublikası SSRİ tərkibində beynəlxalq qarşılıqlı mədəni əlaqələrin iştirakçısı oldu. 1946 – 1990-cı illərdə Sovet İttifaqını təşkil edən müttəfiq respublikalardan biri kimi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni əlaqələrinin həyata keçirilməsinin hüquqi-siyasi əsasını SSRİ-nin xarici ölkələrlə bu sahəyə aid bağladığı müqavilə, saziş və protokollar təşkil etdi. SSRİ 70 – 80-ci illərdə Türkiyə və bir sıra başqa dövlətlərlə mədəni əlaqələrə dair çox-

lu sənədlər imzaladı (5, s.461). Həmin sənədlərdə mədəni əlaqələrin formaları və həyata keçirilməsi prinsipləri müəyyən edildi. Mədəni əməkdaşlıq məsələləri 1946 – 1990-cı illərdə Sovet İttifaqının xarici ölkələrlə münasibətlərində müzakirə obyektlərindən biri oldu. Beynəlxalq mədəni əlaqələr problemi çoxtərəfli əsasda, o cümlədən Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinə dair Helsinki (1975-ci il), Madrid (1983-cü il), Vyana (1989-cu il) və Paris (1990-cı il) müşavirələrinin yekun sənədlərində öz əksini tapdı. Bu sənədlərdə dövlətlər arası münasibətlərdə mədəni əlaqələrin yeni formaları müəyyən edildi və əhəmiyyəti göstərildi (64, s.88).

Tədqiqatçılar bu dövrdə beynəlxalq mədəni əlaqələrdə Azərbaycan Respublikasının iştirakını aşağıdakı mərhələlərə ayırırlar: 1946-cı ildən 50-ci illərin ortalarınaqədər; 50-ci illərin ortalarından 70-ci illərəqədər; 70-ci illərdən 80-ci illərin ortalarınaqədər; 80-ci illərin ortalarından 1991-ci iləqədər. İlk mərhələdə mədəni əlaqələr xeyli zəif idi və mərkəzi hökumətin inzibati-amirlik metodu Azərbaycanın fəaliyyətini demək olar ki, tamamilə məhdudlaşdırırdı. Müharibənin sonuna yaxın, 1944-cü ildə Azərbaycan SSR XXİK bərpa olundu və 1946-cı ildə isə o, Xarici İşlər Nazirliyinə çevrildi. Bununla belə, nazirlik mərkəzin təqsiri üzündən protokol idarəsi kimi qalırdı. Bu mərhələdə Azərbaycanın mədəni əlaqələrini əsasən İranla Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti həyata keçirirdi. Dövrün siyasi şəraiti mədəni əlaqələrə mənfi təsir göstərirdi (5, s.462).

50-ci ilin ortalarından başlayaraq mədəni əlaqələrin coğrafiyası genişləndi və Avropa, Asiya və Amerikanın bir sıra ölkələrini əhatə etdi. Bu mərhələdə dünyada və ölkədə möhtəşəm dəyişikliklər baş verdi. Bu dəyişikliklər beynəlxalq mədəni əlaqələrin genişlənməsi üçün əlverişli şərait yaratdı. 70-ci illər – 80-ci illərin ortalarınaqədər olan mərhələ həm də keyfiyyət baxımından özündən əvvəlki mərhələlərdən köklü şəkildə fərqlənirdi. Bu mərhələdə mərkəzin bürokratik əngəllərinə baxmayaraq Azərbaycan mədəniyyəti beynəlxalq aləmdə özünə yol aç-

dı. Azərbaycan dünyanın 120-dən çox ölkəsi ilə mədəni əlaqələr saxlayırdı. 1988-ci ildə xaricdə yaşayan həmvətənlərlə mədəni əlaqələr cəmiyyəti – “Vətən” cəmiyyətinin yaradılması Azərbaycan mədəniyyətinin xarici ölkələrdə təbliği və xalqımız haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq məqsədi daşıyırdı (64, s.89).

Həmin illərdə xarici ölkələrə respublikanın bədii və yaradıcı kollektivləri, yaradıcı birliklərin məşhur üzvləri, yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlar və yaradıcı ziyalıların nümayəndələri göndərildi. 1980 – 1990-cı illərdə bu yolla 2000-dən yuxarı mədəniyyət xadimi, yaradıcı birliklərin nümayəndələri, 90-dan yuxarı yaradıcı kollektiv, ifaçı qrupları, 1000-dən yuxarı musiqiçi, xanəndə və aktyor xarici ölkələrdə oldu. Təkcə 1985-ci ildə Azərbaycan incəsənətinin nümayəndələri Əfqanıstan, İraq, Monqolustan, ABŞ, İsveç və digər ölkələrdə oldular. Ümumiyyətlə, Azərbaycan incəsənətinin nümayəndələri 1980 – 1990-cı illərdə 160-dan çox ölkədə, eyni dövrdə isə 130-dan çox xarici ölkənin incəsənət nümayəndələri Azərbaycanda oldu. Həmin dövrdə respublikanın incəsənət xadimləri xarici ölkələrin 800-dən yuxarı şəhərlərində oldular, təxminən 2000-dən yuxarı konsert verdilər və 7500-ə qədər görüş keçirdilər.

1980 – 1990-cı illərdə 50-dən artıq SSRİ mədəniyyət günləri Azərbaycan incəsənətinin iştirakı ilə keçirildi. Bu tədbirlərdə çoxlu insan Azərbaycan incəsənətinin nailiyyətləri ilə təmas quraraq Azərbaycan xalqının mədəni dünyası ilə daha yaxından tanış oldu. Azərbaycan xarici ölkələr üçün mütəxəssislər də hazırlayırdı. 1986-cı ilin əvvəlində respublikada dünyanın 70 ölkəsi üçün 29 ixtisas üzrə 3000-ə qədər xarici tələbəyə ali təhsil diplomu verildi. 1987-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə, respublikada 71 ölkədən 3022 gənc təhsil alırdı.

1980 – 1990-cı illərdə 1000-ə qədər Azərbaycan alimi xarici ölkələrdə elmi səfərdə oldular və 4000-ə yaxın öz xarici həmkarlarını respublikamızda qəbul etdilər. Azərbaycan EA-nın alimləri hər il 51 ölkənin orta hesabla 570 elmi təşkilat və

mərkəzi ilə əlaqə saxlayır və müxtəlif elm sahələrini əhatə edən 40 mövzu üzrə birgə tədqiqat işləri aparırdılar. Azərbaycan alimləri 200-ə yaxın böyük beynəlxalq elmi tədbir, konqres, simpozium və digər elmi xarakterli tədbirlərdə iştirak etdilər. Təkcə 1981 – 1985-ci illərdə Azərbaycan elminin müxtəlif istiqamətlərinin nümayəndələri 60-dan yuxarı beynəlxalq konqres, konfrans, simpozium və müşavirələrin iştirakçısı oldular. Alimlərimizin əsərləri 60-dan artıq xarici ölkədə 30 dildə çapdan çıxdı. 20 Azərbaycan alimi müxtəlif beynəlxalq elmi təşkilatların üzvü seçildilər (5, s.464-465).

80-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycan xarici ölkələrlə mədəni əlaqələrə dair birbaşa sazişlər bağladı. 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanla Türkiyə Respublikası arasında mədəni və elmi əməkdaşlığa dair protokol imzalandı. Protokolda iki respublika arasında mədəni əməkdaşlığı genişləndirməyin yolları və formaları müəyyənləşdirildi. Bu mərhələdə ölkədə başlanmış olan yenidənqurma adlandırılan siyasət respublikaların hüquqlarının genişləndirilməsinə gətirib çıxartdı. Respublikanın beynəlxalq mədəni əlaqələrini 30-a yaxın nazirlik, idarə, təşkilat, cəmiyyət və s. həyata keçirirdi. Bunların içərisində Respublika Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Xarici ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti xüsusilə fəal idi.

Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələrdə iştirakı əsasən aşağıdakı formalarda həyata keçirilirdi: ədəbi əlaqələr, kitab çapı, kitab mübadiləsi, kitab sərgi və yarmarkaları, yazıçı, şair və jurnalistlərin əməkdaşlığı, musiqi, teatr, kino, televiziya, radio sahəsində əməkdaşlıq, rəssamların sərgi və yarmarkalarda iştirakı, ictimaiyyətin əlaqələri, mədəniyyət günləri, qardaşlaşmış şəhərlər, idman, turizm. Azərbaycan milli musiqisi, dramaturgiyası, opera və balet incəsənəti, kinosu, simfonik, vokal-instrumental ansambları xaricdə məşhur idi. Əlbəttə, mədəni əlaqələrin bu formalarının hamısı eyni səviyyədə həyata keçirilmirdi. Mədəni əlaqələrin qurulmasında və həyata keçirilmə-

sində xeyli nöqsanlar mövcud idi. Bunların bir qismi mərkəzin müvafiq təşkilatlarının üzərinə düşür. 1980 – 1990-cı illərdə Azərbaycan dünyanın 120 ölkəsində mövcud olan 860-dan çox təşkilatla mədəni əlaqələr saxlayırdı. Azərbaycanın başqa sahələrdə olduğu kimi mədəniyyət sahəsində də sosialist, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə beynəlxalq əlaqələri geniş xarakter aldı. Azərbaycanın xarici ölkələrlə mədəni əlaqələri mənəvi həyatın müxtəlif sahələrini, o cümlədən təhsil, ədəbiyyat və incəsənət kimi sahələri əhatə etdi. Hər il Azərbaycan mədəniyyətinin yüzlərlə nümayəndəsi, onlarla bədii kollektivi, aktyor qrupları xaricə getdi, təxminən qeyd olunan qədər də xarici dövlətlərin mədəniyyət işçisi Azərbaycana gəldi (5, s.463; 64, s.89).

1980 – 1990-cı illərdə Azərbaycan böyük beynəlxalq elmi tədbirlərin mərkəzinə çevrildi. Bu dövrdə Bakıda 90-dan yuxarı beynəlxalq elmi konfrans, simpozium, konqres və digər elmi xarakterli tədbirlər keçirildi. 1980 – 1990-cı illərdə Azərbaycan EA-nın fundamental elmi kitabxanası 53-ə qədər xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən 580-ə qədər elmi mərkəzlə əməkdaşlıq etdi. Bu illərdə kitabxana beynəlxalq kitab mübadiləsi yolu ilə xarici ölkələrdən 110.000-dən artıq müxtəlif elmi ədəbiyyat aldı, öz növbəsində isə 105.000 ədəd elmi ədəbiyyat yolladı. Təkcə 1981 – 1985-ci illərdə kitabxana 43.532 ədəd ədəbiyyat yolladı, 52.834 ədəd ədəbiyyat aldı. Həmin illərdə M.F.Axundov adına Dövlət kitabxanası xarici həmkarlarına 10.000-ə qədər ədəbiyyat yolladı, 11.000-dən yuxarı ədəbiyyat aldı. Azərbaycanın beynəlxalq ictimai-siyasi əlaqələri müxtəlif formalarda, mümkün olan bütün istiqamətlərdə həyata keçirildi. Lakin bu əlaqələr konkret siyasi məqsədlərə tabe etdirilməsi və ciddi nəzarət altında idi. Göstərilən əlaqələrin möhkəmlənməsinə yönəldilən ən vacib formalardan biri ikitərəfli qaydada müxtəlif ixtisas və dünyagörüşlərə malik olan ictimai və siyasi xadimlərin mübadiləsi oldu. Əgər 1960 – 1970-ci illərdə Azərbaycanda dünyanın orta hesabla 110 ölkəsindən ictimaiyyətin

müxtəlif sənət sahələrindən ibarət 600-dən yuxarı rəsmi nümayəndə heyəti səfərdə olmuşdursa, 1980 – 1990-cı illərdə dünyanın orta hesabla 150-dən yuxarı ölkəsinin ictimaiyyətinin 3000-ə yaxın nümayəndə heyəti Azərbaycanda oldu. Təkcə 1980-ci ildə belə nümayəndə heyətlərinin sayı 250-dən çox idi. Respublikaya gələn xarici dövlətlərin ictimaiyyətinin nümayəndə heyətlərinin səfərləri əməli əhəmiyyət daşıyırdı. Onların gəlişi geniş ictimai-siyasi kompaniyaların keçirilməsi ilə səciyyələnirdi. Nümayəndə heyətlərinin üzvləri müxtəlif illərdə respublikamızda 100.000-dən çox iştirakçısı olan 30.000-dən yuxarı tədbirdə iştirak etdi, 20.000-dən çox görüşlər keçirdi və şəxsi əlaqələr yaratdılar. Onlar Azərbaycanın 12.000-dən artıq müəssisə və elm ocaqlarında, tarixi yerlərində oldular. Bu da onlara Azərbaycanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və mədəni, elmi və texniki potensialı haqqında geniş məlumatlar əldə etməyə, respublika əhalisinin həyat tərzini ilə yaxından tanış olmağa imkan verdi (5, s. 465-466).

1980 – 1990-cı illərdə 50-dən artıq SSRİ mədəniyyət günləri Azərbaycan incəsənətinin iştirakı ilə keçirildi. Bu tədbirlərdə çoxlu insan Azərbaycan incəsənətinin nailiyyətləri ilə təmas quraraq Azərbaycan xalqının mədəni dünyası ilə daha yaxından tanış oldu. Azərbaycanın beynəlxalq ictimai-siyasi əlaqələri müxtəlif formalarda, mümkün olan bütün istiqamətlərdə həyata keçirildi. Lakin bu əlaqələr konkret siyasi məqsədlərə təbə etdirilərək ciddi nəzarət altında alınır.

1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilmiş Konstitusiya aktı ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa olundu. Müstəqilliyin bərpası Azərbaycanın müasir beynəlxalq münasibətlərdə iştirakı üçün əlverişli şərait yaratdı. Bu şəraitdən istifadə edən Azərbaycan Respublikası müasir dünya reallıqlarını və xalqın milli mənafeələrini nəzərə alıb fəal xarici siyasət yeritməyə başladı. Azərbaycan dövləti beynəlxalq aləmdə öz xarici siyasəti vasitəsilə aşağıdakı məqsəd və vəzifələri reallaşdırmağa çalışırdı: 1. Müstəqilliyi saxlamaq və möhkəmlən-

dirmək; 2. Təhlükəsizliyi təmin etmək; 3. Daxili quruculuq üçün əlverişli beynəlxalq şərait yaratmaq; 4. Beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etmək; 5. Beynəlxalq münasibətlər sisteminin formalaşmasında iştirak etmək; 6. Beynəlxalq münasibətlər sistemində rolunu artırmaq; 7. Ermənistan – Azərbaycan münasibətinə diplomatik-siyasi vasitələrlə son qoymaq; 8. Xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq. Azərbaycan dövləti bu vəzifələri müasir beynəlxalq hüquq prinsipləri əsasında həyata keçirməyə başladı (5, s.467; 64, s.90).

Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərində Türkiyə xüsusi yer tuturdu. 90-cı ildən etibarən Azərbaycan – Türkiyə arasında elmi-texniki və mədəni əməkdaşlıq məsələləri də diqqət mərkəzində oldu. 1990-cı il yanvarın 10-da 1990 – 1992-ci illər üçün mədəni və elmi-texniki mübadilə barədə protokol, Azərbaycan Respublikası prezidentinin Türkiyəyə səfəri zamanı elmi-texniki və mədəni əlaqələrə dair iki ölkə arasında saziş imzalandı. Türkiyə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini 1991-ci il noyabrın 9-da tanıyan ilk dövlət oldu. Müstəqilliyin ilk illərində imzalanan bu sənədlər tezliklə reallaşmağa başladı. Bakı – İstanbul hava xətti açıldı; mühmanxanalar sahəsində əməkdaşlıq quruldu; Türkiyənin televiziya proqramları Azərbaycanda göstərməyə başlandı; respublikada “Zaman” və “Milliyyət” qəzetlərinin büroları açıldı. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə arasında elmi əməkdaşlıqda Elmlər Akademiyasının və Bakı Dövlət Universitetinin özünəməxsus rolu oldu. Azərbaycan Respublikasının təhsil və səhiyyə nazirliklərinin Türkiyənin müvafiq nazirlikləri ilə əməkdaşlığı, tələbə, aspirant və müəllim mübadiləsi genişləndi. Azərbaycan və Türkiyənin qadın təşkilatları arasında əlaqələr quruldu. Qarşılıqlı razılaşma əsasında Bakıda və İstanbulda ixtisaslaşdırılmış “Türk dünyası” və “Azərbaycan dünyası” kitab mağazaları açıldı. Artistlərin, müğənnilərin və folklor qruplarının mübadiləsi, xalça və rəssamların əsərləri sərgiləri, kino festivalları uğurla keçdi və turist əlaqələri genişləndi.

1992-ci ilin yanvar ayının 14-də Azərbaycan – Türkiyə diplomatik əlaqələri yaradılmışdır. Həmin vaxtdan Türkiyənin Azərbaycanda, 1992-ci ilin avqust ayından isə Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik missiyası fəaliyyətə başlamışdır. Diplomatik münasibətlərin yaradılması iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında geniş perspektivlər açdı. Artıq 1992-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirlikləri arasında əməkdaşlıq haqqında və iki dövlət arasında vizasız gediş-gəlişə dair məktub mübadiləsi haqqında sazişlər imzalandı. 1992-ci ilin martında Türkiyə prezidenti T.Özalın Azərbaycana səfəri oldu. 1992-ci ildə Türkiyənin baş naziri S.Dəmirəlin, xarici işlər naziri H.Çətinin və Türkiyə Böyük Millət Məclisinin deputatlarının Azərbaycana səfərləri iki ölkə arasındakı çoxsahəli münasibətlərin inkişafına təkan verdi. Öz növbəsində 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti və parlamentinin sədri Türkiyə Respublikasında səfərdə oldular.

Türkiyə prezidenti Turqut Özalın Azərbaycana 1992-ci il 1-3 may tarixli səfəri və səfər zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat strateji əməkdaşlığın təməl daşını qoydu. İki ölkə rəhbərləri arasında keçirilən görüşlər və Birgə Bəyanat qarşılıqlı əlaqələrin əsas prinsiplərini və inkişaf perspektivlərini müəyyən etdi. Hər iki dövlət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini əsas tutaraq ardıcıl addımlar atmağa başladı. Türkiyə müstəqil dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasının səylərini dəstəkləyərək, hərtərəfli əlaqələrin inkişafına geniş yardım göstərirdi (62, s.565).

Türkiyənin 1992-ci ildən “Türkdilli dövlətlər birliyi” yaratması və keçən illərdə region ölkələrinə 1,5 milyard dollar vəsait ayırması da bölgə ölkələrinin pragmatik siyasəti nəticəsində gözlənilən nəticəni vermədi. Lakin buna baxmayaraq, Türkiyə regionun kifayət qədər nüfuzlu, əhali arasında rəğbət qazanan ölkəsinə çevrilə bildi. SSRİ-nin mövcud olduğu və bugünkü türk-müsəlman xalqlarının hələ milli müstəqillik əldə etmədiyi

dövrə Qərb dövlətləri Türkiyənin Qafqazla, xüsusilə də Azərbaycanla bağlı siyasətini müəyyən qədər dəstəkləyir, təbii qəbul edir və bunu Türkiyənin güclənməsi, türk-müsəlman birliyinin real təhlükəsi kimi qiymətləndirmirdilər. Əslində, Qərbin SSRİ-nin bu qəbildən olan əhali qrupuna təsir göstərmək, həmin xalqları Moskvadan narazı salmaq və onlarla hansısa şəkildə iş aparmaq üçün başqa imkanı da yox idi. Amma SSRİ-nin dağılması, müstəqil dövlətlərin yaranması ilə Qərb Türkiyənin bu dövlətlər və xalqlar arasında möhkəmlənməsinə, onları etnik-dini yaxınlıqdan istifadə edərək öz ətrafında birləşdirməsinə və beləliklə də, Avropada öz mövqeyini daha da gücləndirməsinə heç bir vəchlə yol verə bilməzdi. Odur ki, Qərb dövlətləri Türkiyənin Qafqazda, Orta Asiyada “NATO-nun ümumi maraqlarını qorumaq” adı altında vaxtilə dəstəklənən sərbəst və təkbəşinə fəaliyyətini hazırda o qədər də qəbul etmir (62, s.560-562).

Azərbaycanın büynəlxalq aləmlə inteqrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə, ölkəmizin siyasi-iqtisadi və elmi-mədəni maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu istiqamətdəki kursun yüksələn xətt üzrə inkişafını təmin etdi.

1993-cü ilin dekabrında respublika parlamentinin sədri Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri H.Cindorukun dəvəti ilə Türkiyəyə qısa müddətli rəsmi səfər etdi. Səfər zamanı ikitərəfli münasibətlər, regionda sülh və təhlükəsizliyin qorunması məsələləri müzakirə olundu. Həmin ilin dekabrında Azərbaycan nümayəndə heyəti Türkiyə Böyük Millət Məclisinin dəvəti ilə Türkiyəyə səfər etdi. Səfər zamanı keçirilən çoxsaylı görüşlər ikitərəfli əlaqələrin inkişafında müsbət rol oynadı. Siyasi münasibətlər iki ölkə arasında ticarət-iqtisadi, elmi-texniki, mədəni və humanitar əlaqələrin inkişafına kömək etdi (5, s.487).

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. Ankarada aparılan danışıqlardan sonra fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi, texniki, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında saziş, dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə, siyasi məsləhətləşmələr barədə saziş, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında saziş və digər mühüm sənədlər imzalandı.

Dövlət rəhbərlərinin müntəzəm xarakter almış qarşılıqlı səfərləri iki ölkə arasındakı münasibətlərin daha da inkişafı ilə müşayiət olunurdu. 1995-ci il dekabrın 7-9-da Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında memorandum dostluq münasibətlərini müəyyənləşdirən prinsiplərin və əlaqələrin inkişaf istiqamətlərinin sarsılmaz olduğunu bir daha təsdiq etdi.

İkitərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsi və dostluq münasibətlərinin inkişafı Azərbaycan – Türkiyə əməkdaşlığının əhatə çərçivəsini genişləndirdi. 1996-cı ildə iki ölkə arasında hərbi, texniki və elm sahələrində əməkdaşlığa dair bir sıra sənədlər imzalandı (62, s.566-567).

Beləliklə, Azərbaycan hökuməti Türkiyə ilə münasibətlərin normal, sivil, qarşılıqlı faydalı iqtisadi-siyasi əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq müstəvi üzərinə keçirmək üçün çox ciddi və məqsədyönlü iş apararaq tezliklə müsbət nəticələrə nail oldu. Hər şeydən əvvəl, region dövlətlərini və beynəlxalq qurumları iki ölkə arasındakı münasibətlərin əvvəlki dövrdə olduğu kimi sirf etnik amillər əsasında deyil, iki müstəqil dövlətin beynəlxalq birgəyaşayış normalarına söykənən qarşılıqlı mənafeyi üzərində qurulduğuna inandırmaq mümkün oldu. Bu da Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sisteminə daha uğurlu inteqrasiyası qarşısında əlverişli imkanlar açdı (62, s.232).

1995-ci ildə Türkiyənin baş naziri T.Çillər, xarici işlər naziri Ə.İnönü, Energetika naziri V. Atasoy, əmək və sosial təminat naziri M.Kul Azərbaycanla səfər etdilər. Türkiyə prezidenti S.Dəmirəlin səfəri zamanı o, Milli Məclisin iclasında çıxış etdi, qaçqınlarla, ictimaiyyətin nümayəndələri, iş adamları ilə görüşdü, birgə bəyanat, televiziya yayımları haqqında əməkdaşlıq müqaviləsi imzalandı, iki ölkə arasında avtomobil daşımaları haqqında sazişin təsdiqi və qüvvəyə minməsi barədə notalar mübadiləsi edildi. 1996-cı il aprelin 14-də isə Türkiyənin baş naziri və Ana Vətən Partiyasının sədri M.Yılmaz Azərbaycanda səfərdə oldu. O, Azərbaycan prezidenti, baş naziri və parlamentin sədri ilə görüşdü. Bir il içərisində baş nazir səviyyəsində edilən bu üçüncü səfər ikitərəfli münasibətlərin səviyyəsinin göstəricisi ola bilərdi. Bütün beynəlxalq təşkilatlarda aparılan müzakirələrdə və danışıqlarda Türkiyənin Azərbaycanın haqq işini bundan sonra da həmişə müdafiə edəcəyini nəzərə çatdıran M.Yılmaz bildirdi ki, Dağlıq Qarabağın müstəqillik iddialarına qətiyyənlə yol verilməyəcəkdir. Baş nazir Türkiyə ilə Azərbaycan arasında bütün sahələrdə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinin vacibliyini qeyd etdi. Bir sıra sahələrdə əməkdaşlığa dair mühüm sənədlər və birgə bəyanat imzalandı. Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq haqqında sazişin qüvvəyə minməsi barədə notalar mübadiləsi edildi (5, s.490).

1996-cı ildə türk dövlət başçıları IV Zirvə toplantısı keçirilən zaman ikitərəfli qaydada Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri də müzakirə edildi. Həmin il oktyabrın 24-də Türkiyənin Azərbaycan Respublikasındakı yeni səfiri O.Lağoglu Azərbaycan prezidenti H.Əliyevə öz etimadnaməsini təqdim etdi. 1997-ci il fevralın ortalarında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin nümayəndə heyəti Azərbaycana səfər etdi. Səfər zamanı keçirilən görüşlərdə ikitərəfli siyasi münasibətlərin, o cümlədən parlament əlaqələrini inkişaf etdirməyin vacibliyi göstərildi. Martın 18-20-də isə TBMM sədri M.Qələmli Azər-

baycana səfər etdi. Səfər zamanı o, Azərbaycan prezidenti, Milli Məclisin sıdri ilə görüşdü, parlamentdə çıxış etdi və S.Dəmirəlin məktubunu Azərbaycan prezidenti H.Əliyevə çatdırdı. Müzakirələrdə türk dövlətlərinin parlamentlərarası məclisinin yaradılması zəruriliyi göstərildi.

1997-ci il mayın əvvəlində Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev Türkiyədə səfərdə oldu. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri təkbətək görüşdülər. Türkiyə prezidenti iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafından razı olduğunu bildirdi. Həmin gün iki ölkə arasında sənədlərin imzalanması mərasimi oldu. Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri iki ölkə arasında “Strateji əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi haqqında bəyannamə”ni imzaladılar. Sonra Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə Türkiyə hökuməti arasında sənədlər imzalandı (5, s.492).

Azərbaycan və Türkiyə rəhbərliyinin siyasi iradələrinin ortaya qoyduğu fəaliyyətlər nəticəsində, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq təşkilatı olan TÜRKSÖY-un yaradıcılarından biri oldu. 1993-cü il iyulun 12-də Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Kıbrıs, Türkmənistan, Türkiyə və Özbəkistan respublikalarının mədəniyyət nazirləri 8 maddədən ibarət “Türksoyun strukturu və fəaliyyət prinsipləri haqqında müqavilə”ni imzaladılar. Təşkilatın məqsədi türk xalqları və ölkələri arasında mədəni əlaqələri genişləndirmək, xalqların mədəniyyət və incəsənətini qorumaq, dirçəltmək və inkişaf etdirmək idi.

Azərbaycan dövləti çoxtərəfli əsasda türk dövlət başçılarının zirvə görüşünün yaradılmasının iştirakçısı oldu. Azərbaycan, Türkiyə, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan dövlət başçılarının birinci toplantısı 1992-ci il oktyabrın 30-31-də İstanbulda keçirildi. Görüş nəticəsində bəyannamə imzalandı. Türk dövlət başçılarının ikinci toplantısı 1994-cü ilin oktyabrında İstanbulda keçirildi. Azərbaycanı, prezident H.Əliyev başda olmaqla nümayəndə heyəti təmsil edirdi. Görüşün sonunda İstanbul bəyannaməsi qəbul olundu. Bəyannamədə göstə-

rildi ki, ölkələr beynəlxalq birlik tərəfindən qəbil olunmuş normalara hörmət və əməl edirlər, BMT və ATƏT prinsiplərinə sadıqdirlər, xalqları arasında dil, tarix, mədəniyyət sahəsində əlaqələri inkişaf etdirməyi zəruri sayırlar.

1995-ci ilin avqustunda Bişkekdə (Qırğızıstan) türk dövlət başçılarının üçüncü zirvə görüşü keçirildi. Zirvə görüşü türk dövlətləri arasında iqtisadi, elmi-texniki, mədəni, humanitar əməkdaşlığa kömək etdi. 1996-cı il oktyabrın 21-də Daşkənddə türk dövlət başçılarının IV zirvə görüşündə Azərbaycan prezidenti H.Əliyev iştirak etdi. Görüş nəticəsində Daşkənd bəyannaməsi imzalandı. 1998-ci il iyunun 9-10-da Qazaxıstanın Astana şəhərində türk dövlət başçılarının beşinci zirvə görüşündə Azərbaycan prezidenti iştirak etdi. 2000-ci ilin aprelində türk dövlət başçılarının altıncı zirvə görüşünün Bakıda keçirilməsi mühüm hadisə oldu. Zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev geniş nitq söylədi. Qardaş ölkələr arasında əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilərək Bakı bəyannaməsi qəbul olundu.

5 yanvar 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin universitetlərinə tələbə qəbulu haqqında sərəncam imzaladı. Həmin ilin 7 fevralında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyənin ali məktəblərində təhsil almağa yola düşən azərbaycanlı tələbələrin bir qrupu ilə görüşdü və nitqlə çıxış etdi. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadiyyat, səhiyyə, maliyyə, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında 16 müqavilə imzalandı. Fevral ayının 10-da isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev İstanbul ali məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı gəncləri qəbul etdi (17, s.160).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dəvəti ilə Türkiyə Respublikasının Prezidenti S.Dəmirəlın 1995-ci il dekabr ayının 7-dən 9-dək Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfəri olmuşdur. Bu səfər Azərbaycan – Türkiyə mü-

nasibətlərinin inkişafına yeni bir ab-hava gətirmiş, yeni təkan vermişdir. Səfər zamanı ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi perspektivləri nəzərdən keçirilmişdir. S.Dəmirələ Azərbaycan EA-nın fəxri akademiki diplomu təqdim edilmişdir (55, s. 155). Tərəflər, ənənəvi dostluq və qardaşlıq münasibətlərini genişləndirmək əzmində olduqlarını bir daha təsdiq edərək, Türkiyə Radio-Televiziya Təşkilatının TRT-1 televiziya proqramının Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində yayılmasını təmin etmək məqsədilə, iki ölkə arasında bu səfər zamanı imzalanan sazişin hər iki ölkə və bu ölkələrin xalqları arasındakı anlaşma və əlaqələrin möhkəmlənməsi yolunda daha faydalı olacağını qeyd etmişlər. Azərbaycanda çalışan türk iş adamları tərəfindən Quba şəhərində inşası nəzərdə tutulan təhsil mərkəzinin özülünün qoyulması mərasimində iştirak etmək məqsədi ilə Türkiyə Respublikasının Dövlət Nazirləri N.K.Zeybek və A.Demircan 4-9 oktyabr 1996-cı il tarixində Bakıda səfərdə oldular. Səfər zamanı qonaqlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olundular və digər rəsmi şəxslərlə görüşlər keçirildilər (55, s. 164-165).

Türkiyə Respublikasının Prezidenti S.Dəmirəlin dəvəti ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 5-8 may 1997-ci il tarixlərində Türkiyə Respublikasına ikinci dəfə rəsmi səfər etdi. Səfər iki ölkə arasındakı münasibətləri daha yüksək səviyyəyə qaldırdı və müxtəlif sahələri əhatə edən 9 sənəd imzalandı (55, s. 183). Səfər zamanı Prezident Türkiyə Quru Qoşunları Məktəbi ilə tanış olmuş, tələbələrle və Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ilə görüş keçirmişdir. Türkiyənin Quru Qoşunları Məktəbində oxuyan Azərbaycan övladlarının necə təhsil alması ilə tanış olmuşdur. Prezident Polis Akademiyasında da olmuşdur. Görüş zamanı bunların hamısının müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən respublikamıza göstərilən böyük yardım olduğunu vurğulamış, burada təhsil

alan azərbaycanlı tələbələrə yüksək ixtisas alıb Azərbaycana dönməyi və xalqımıza xidmət etməyi arzulamışdır. Göstərmişdir ki, bizim ordumuzun tələbatı bundan qat-qat artıqdır, bundan daha da çoxdur. Biz bundan sonra da Türkiyənin yüksək hərbi məktəblərindən istifadə edəcəyik. Azərbaycanda milli ordunun, polisin yaradılması, yüksək səviyyəli kadrların hazırlanması üçün sizin yardımınızdan istifadə edəcəyik. Əminəm ki, siz bizə bu yardımı göstərməkdən imtina etməyəcəksiniz.

Sonra üzünü təhsil alan Azərbaycan övladlarına tutaraq demişdir: “Əziz balalarımız, siz burada təhsil alıb Azərbaycana dönəcəksiniz, Azərbaycanın ordusunda, polisində xidmət edəcəksiniz. Əminəm ki, burada aldığınız təhsil gələcəkdə xidmət edəcəyiniz yerlərdə sizə uğurlar gətirəcəkdir. Siz uğurla çalışacaqsınız, xalqınıza, millətinizə və vətəniniz Azərbaycana xidmət göstərəcəksiniz” (55, s. 188).

Türkiyənin “TRT”, “TQRT”, “Samanyolu”, “NTV” televiziya kanallarının rəhbərləri ilə görüşdə Azərbaycan televiziyası ilə Türkiyənin televiziya kanalları arasında əməkdaşlıqdan, onun hələ də istənilən səviyyədə qurulmamasından, ölkəmizdə Türkiyə televiziya kanallarına edildiyi kimi, Azərbaycan televiziyasının verilişlərinin də Türkiyənin televiziya kanalları vasitəsilə Türkiyədə yayılmasının Türkiyə üçün də, Azərbaycan üçün də çox xeyirli olacağından danışdı. Türkiyə televiziya kanalları ilə Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasının vacibliyindən söhbət açdı. Heydər Əliyevin Türkiyəyə ikinci rəsmi səfəri zamanı ölkələrimiz arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi barədə bəyannamə qəbul edilmişdir. Görüşün nəticəsi kimi bundan əlavə daha 8 sənəd imzalanmışdır. Ümumiyyətlə, bu səfər də daxil olmaqla Azərbaycan ilə Türkiyə arasında 50-yə yaxın sənəd imzalanmışdır ki, onlar da iki ölkə, dövlət arasında olan əlaqələrin hüquqi-normativ əsaslarını yaratmışdır (55, s. 195-202).

2000-ci ilin sentyabr ayında Bakıda Dünya Türk Gənclər Birliyinin X qurultayı və Gənclik Günləri keçirilmişdir. Həmin

ayda Ankarada Azərbaycan kinosu günləri keçirilmişdir. 2000-ci il ərzində bir neçə dəfə mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin Türkiyə və Azərbaycana qarşılıqlı səfərləri olmuşdur (55, s. 240).

Azərbaycan Prezidenti 16 yanvar 2001-ci ildə prezident sarayında TÜRKSÖY təşkilatının toplantısında iştirak edən türkdilli ölkələrin nümayəndələrini qəbul etdi. Fevral 27-də isə Ankara Univesiteti Elmi Şurası, beynəlxalq münasibətlərin təlatümlü və gərgin bir dönəmində, son dərəcə müdriklik tələb edən vəzifəsində türk dostu kimi hər zaman Türkiyəni dəstəkləyən və hər vasitə ilə Türkiyənin beynəlxalq aləmdəki önəmini ifadə edən, daim “Bir millət, iki dövlət” olaraq gördüyü Türkiyə və Azərbaycan arasındakı dostluğun inkişafı, iki ölkə arasındakı qardaşlığın strateji müttəfiqliyə çevrilməsi sahəsindəki xidmətlərinə, böyük dövlət adamı keyfiyyətinə və təcrübəsinə malik olduğuna, Azərbaycanda və dünyanın ən qarışıq bölgələrindən biri olan Qafqazda sabitliyin bərqərar olması nəticəsində ölkəsinin və bölgənin Avropa ilə integrasiyası sahəsində əldə etdiyi uğurlara görə Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəxri doktor adı verilməsi barədə 1742 sayılı qərarı yekdilliklə qəbul etmişdir.

Həmin ilin 9 martında Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması ilə əlaqədar sərəncam vermişdir (17, s.160). Martın 13-də isə Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev TBMM üzvləri qarşısında geniş nitq söyləmişdir. O, nitqində bir daha demişdir ki, “Ötən illər bizim ölkələrimiz, xalqlarımız arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələri artmaqda davam edir. Biz artıq Türkiyə-Azərbaycan strateji tərəfdaşlıq əlaqələri səviyyəsinə gəlib çatmışıq. Bu, dövlətlərarası əlaqələrdir. Ancaq xalqlarımız arasındakı əlaqələrin tarixi də çox böyükdür və onun qiyməti də bundan artıqdır. Çünki biz eyni köklərə mənsub olan xalqlarıq. Eyni milli-mənəvi dəyərlərə, eyni dilə, eyni dinə mənsub olan xalqlarıq. Biz hamımız bir kökdən gəlirik. Ona

görə də bizim hamımızın fikri, zəkası bu köklərlə bağlıdır. Biz Azərbaycanda xalqlarımızın mənsub olduqları bu kökləri, milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndiririk və bu dəyərlərə, bu tarixə daim sadıq olduğumuzu mən bir daha bəyan edirəm” (17, s.166-167; 64, s. 87-92).

Siyasi-ideoloji faktorlar dövlətlərarası əməkdaşlığın mühüm şərti kimi

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri tarixi sübut edir ki, hər iki dövlətin elm, təhsil və mədəniyyət sahəsindəki əməkdaşlığı daima siyasi amillərin dinamik inkişafı ilə müşayiət olunmuşdur. Bu, özünü son bir əsrdə baş verən siyasi və mədəni hadisələr fonunda aşkar büruzə verməkdədir. Təbii ki, hər bir müstəqil dövlət özünəməxsus prinsip və xüsusiyyətlərlə fərqlənən müxtəlif istiqamətli daxili və xarici siyasət yeridir. Dövlətin daxili siyasəti xalqın ümumi rəyi ilə yaradılmış və qəbul olunmuş Konstitusiya əsasında onun tam bir varlıq kimi yaşamasına, fəaliyyətinə, ictimai-siyasi, iqtisadi və mənəvi həyatın bütün sahələrində təmsil etdiyi vətəndaşların maddi və mənəvi tələbatının fasiləsiz təmin edilməsinə yönəldilir. Xarici siyasət isə bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, habelə öz ərazisində qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin kənar müdaxilə olmadan həyata keçirilməsi məqsədilə təhlükəsiz və əlverişli beynəlxalq şəraitin təmin edilməsinə, ayrı-ayrı dövlətlərlə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni həyatın bütün sahələrində əldə edilmiş beynəlxalq təcrübələrin mənimsənilməsinə; qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması yönündə dövlətlərin səylərinin birləşdirilməsinə və s. xidmət edir. Fikrimizi başqa sözlə ifadə etsək, ölkə daxilində gedən proseslərdən və qarşıya qoyulan vəzifələrdən irəli gələn siyasi xətt dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində mövqeyini və xarici siyasətinin istiqamətlərini, xarakterini, prinsiplərini müəyyənləşdirir və şərtləndirir. Bu mənada xarici siyasəti dövlətin daxili inkişafının əsas vəzifələrindən irəli gələn, ölkənin milli mənafeləri ilə xarici aləmin maraqları arasında sivil birgəyaşayış qaydaları və normaları əsasında uyğunlaşdırılmış, uzlaşdırılmış münasibətlər sistemi yaratmağa xidmət edən məqsədyönlü fəaliyyət növü kimi xarakterizə etmək olar.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin konseptual əsasları, məqsədi, prinsipləri və əsas xüsusiyyətləri Azərbaycanın 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyasında və prezident Heydər Əliyevin çıxışlarında öz əksini tapmışdır (62, s. 219-220).

Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu vəzifələri – müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, təhlükəsizliyin, ərazi bütövlüyünün və iqtisadi maraqların təmin olunması və s. özünəməxsus xüsusiyyətlərlə, vəzifə və taktiki gedişlərlə fərqlənən müxtəlif istiqamətli xarici siyasət yeridilməsini tələb edirdi. Ölkənin müstəqilliyinin dönməzliyinə nail olmaq, onu tədricən ənənəvi siyasi təsir dairəsindən çıxarmaq, tarixən formalaşmış xarici iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrdən müstəqillik mənafeləri üçün səmərəli istifadə etmək, Şərqlə Qərb arasındakı münasibətlər sistemində Azərbaycanın özünəməxsus yer tutmasını təmin etmək üçün region dövlətlərinin köklü mənafeələrinə və maraqlarına toxunmamaq şərtlə çoxşaxəli və tarazlaşdırılmış siyasət həyata keçirildi (62, s. 229).

Azərbaycan hökuməti Türkiyə ilə münasibətlərin normal, sivil, qarşılıqlı faydalı iqtisadi-siyasi əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq müstəvi üzərinə keçirmək üçün çox ciddi və məqsədyönlü iş apararaq tezliklə müsbət nəticələrə nail oldu. Hər şeydən əvvəl, region dövlətlərini və beynəlxalq qurumları iki ölkə arasındakı münasibətlərin əvvəlki dövrdə olduğu kimi sirf etnik amillər əsasında deyil, iki müstəqil dövlətin beynəlxalq birgəyaşayış normalarına söykənən qarşılıqlı mənafeyi üzərində qurulduğuna inandırmaq mümkün oldu. Bu da Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sisteminə daha uğurlu inteqrasiyası qarşısında əlverişli imkanlar açdı (62, s. 232). Ümumilikdə isə, Azərbaycan – Türkiyə arasında elm, təhsil və mədəniyyət sahəsindəki əməkdaşlığın siyasi tərəfdaşlıq istəkləri səviyyəsində həllinə dair tarixdən bir çox faktlar ortaya qoymaq mümkündür. Məsələn, hələ 1918-ci il sentyabrın 6-da Sultan VI Mehmetin İstanbulda Azərbaycan nümayəndələri, oktyabr ayında isə

Azərbaycanın İstanbuldakı fəvqəladə səlahiyyətli nümayəndəsi Ə.M.Topçubaşovla görüşü zamanı tərəflər Osmanlı və Azərbaycan türkləri arasında qardaşlıq münasibətlərinin mövcud olduğunu bildirdilər. Sultan VI Mehmet Ə.M.Topçubaşova xitabən qeyd etdi: “Əmin ola bilərsiniz ki, Osmanlı türkləri heç vaxt sizdən köməyini əsirgəməyəcəkdir” (62, s. 66).

Tədqiqatçıların qənaətinə görə Azərbaycan – Türkiyə tarixinin ən az bilinən qismi; Azərbaycan SSR dövrüdür. Betül Aslan “Türkiye – Azerbaijan əlaqələri və İbrahim Ebilov (1920-1923)” əsərində yazır: “Halbuki, 1920-1922-ci illər arasında TBMM ilə Azərbaycan hökuməti arasında həm diplomatik, həm siyasi və həm də iqtisadi əlaqələr vardı. 1920-ci ilin so-nunda TBMM Hökuməti Azərbaycanda təmsilçilik açmış, bir il sonra da Azərbaycanın təmsilçiliyi Ankarada açılmışdır. Azərbaycan bundan başqa Kars, Trabzon və Samsunda olmaqla, Türkiyədə üç konsulluq yaratmışdır. Bu dövr müddətində Azərbaycan, Türkiyə Milli Azadlıq Hərəkatına da imkan daxilində maddi və mənəvi yardımlar etməyə çalışmışdır” (132, s. 15).

“Atatürk və Nərimanov” (82) əsərində Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə də toxunan professor Şamil Qurbanov yazır ki, Mustafa Kamal Paşa özü N.Nərimanova məktub yazmış və borc pul verməsini xahiş etmişdir. Türkiyənin səfiri Məmduh Şövkət bəy 1921-ci il martın 17-də həmin məktubu Nərimanova çatdırdı. Nərimanov dərhal 500 kiloluq qızıl göndərdi. Bunun 200 kilosu büdcə üçün saxlanır, qalanı isə ayrı xərclərə sərf olunur. Daha sonra Rusiyadan 10 milyon qızıl yenə göndərildi. Türkiyənin vəziyyəti bir qədər yüngülləşir. N.Nərimanov Mustafa Kamal Paşaya yazırdı: “Paşam qardaş qardaşa borc verməz, əl tutar” (82, s.43).

Bununla belə, Azərbaycanın türk dövlətləri ilə münasibətlərinin birinci mərhələsində əlaqələri Türkiyə ilə Moskva tərəfindən tənzimlənən əlaqələr çərçivəsindən kənara çıxmamış, yal-

nız iqtisadi, mədəni və humanitar xarakter daşımışdır (103, s.21).

Müstəqilliyimizin yenidən bərpasından sonra isə bu münasibətlərdə daha sıx yaxınlaşma müşahidə olunmağa başladı. Şübhəsiz ki, bu sahədə istənilən nəticələr əldə edilməsi birdən-birə mümkün olmadı və tərəflər bir çox problemlərlə qarşılaşdılar. Belə ki, Türkiyənin 1992-ci ildən “Türkdilli dövlətlər birliyi” yaratması və ötən illərdə region ölkələrinə 1,5 milyard dollar vəsait ayırması da bölgə ölkələrinin pragmatik siyasəti nəticəsində gözlənilən nəticəni vermədi. Lakin buna baxmayaraq, Türkiyə regionun kifayət qədər nüfuzlu, əhali arasında rəğbət qazanan ölkəsinə çevrilə bildi. Xüsusən, bu gün Azərbaycan və Gürcüstanda bu ölkənin müvqeyi həddən artıq möhkəmdir (62, s. 560-561). Türkiyənin Qafqaz siyasətinə həm strateji maraqlar (NATO blokunun ümumi strateji maraqları), həm türkiyənin öz milli mənafeləri, həm etnik (Qafqazda yaşayan türkdilli xalqların dəstəyini qazanmaq, onlara lazımı himayə göstərmək), həm də dini amillər (Qafqazın müsəlman əhalisinin İranın təsirinə düşməsinin qarşısını almaq) özünü daim qabarıq şəkildə büruzə vermişdir. Hətta, bəzən Türkiyə özünün strateji və milli maraqlarını təhlükə altına qoyaraq, açıq-açıq etnik-dini təəssübkeşlik nümayiş etdimiş (Qərb dövlətləri buna görə Türkiyəni qınamış və belə dövlətə güvənməyin qeyri-mümkün olduğuna eyham vurmuşlar) və nəticədə öz mütəfiqləri ilə münasibətlərinə sərinclik gətirmişdir.

SSRİ-nin mövcud olduğu və bugünkü türk-müsəlman xalqlarının hələ milli müstəqillik əldə etmədiyi dövrdə Qərb dövlətləri Türkiyənin belə hərəkətlərini müəyyən qədər dəstəkləyir, təbii qəbul edir və bunu Türkiyənin güclənməsi, türk-müsəlman birliyinin real təhlükəsi kimi qiymətləndirmirdilər. Əslində, Qərbin SSRİ-nin bu qəbildən olan əhali qrupuna təsir göstərmək, həmin xalqları Moskvadan narazı salmaq və onlarla hansısa şəkildə iş aparmaq üçün başqa imkanı da yox idi. Amma SSRİ-nin dağılması, müstəqil dövlətlərin yaranması ilə

Qərb Türkiyənin bu dövlətlər və xalqlar arasında möhkəmlənməsinə, onları etnik-dini yaxınlıqdan istifadə edərək öz ətrafında birləşdirməsinə və beləliklə də, Avropada öz mövqeyini daha da gücləndirməsinə heç bir vəchlə yol verə bilməzdi. Odur ki, Qərb dövlətləri Türkiyənin Qafqazda, Orta Asiyada “NATO-nun ümumi maraqlarını qorumaq” adı altında vaxtilə dəstəklənən sərbəst və təkbəşinə fəaliyyətini hazırda o qədər də qəbul etmirlər (62, s. 562).

Azərbaycan Türkiyə üçün Qafqazda olduğu kimi, həm də Orta Aasiya və Xəzər bölgəsində digər dövlətlərlə, xüsusən türk dövlətləri, İslam dininə mənsub xalqlarla əlaqə üçün mühüm vasitə rolunu oynaya bilər. Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra, 1991-ci il noyabrın 9-da onu tanıyan ilk dövlət məhz Türkiyə oldu.

1989-cu il sentyabr ayının 23-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin növbədənəkar sessiyası “Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında” Konstitusiyaya aktını qəbul etdi və bundan sonra dünya dövlətləri ilə birbaşa əlaqələr yaradılmasına başlandı. Bu dövlətlər sırasında ön yerlərdən biri isə, şübhəsiz ki, Türkiyəyə məxsus idi. 1990-cı ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının hökumət nümayəndə heyəti Türkiyəyə səfər etdi. Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra, 1991-ci il noyabrın 9-da onu tanıyan ilk dövlət məhz Türkiyə oldu.

1991-ci ilin matr ayında isə Türkiyə Prezidenti Turqut Özal SSRİ-yə rəsmi səfər çərçivəsində Azərbaycanda oldu. Bundan başqa, həmin görüşlərarası vaxtında müxtəlif rəsmi səviyələrdə bir sıra qarşılıqlı səfərlər olmuşdu. Həmin görüşlərdə Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq haqqında 20-dək protokol imzalanmış və bu sənədlər ilk dövrlərdə dövlətlərimiz arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması üçün hüquqi-normativ baza olmuşdur. Türkiyə rəsmi və işgüzar dairələrində Azərbaycana münasibətdə həmişə xüsusi yanaşma mövcud olmuş, dövlət və hökumət, həmçinin digər müxtəlif səviyyəli görüş-

lərdə bu münasibət dəfələrlə vurğulanmışdır. Bu baxımdan, 1997-ci ilin may ayında Azərbaycan – Türkiyə dövlət başçıları arasında görüşündə Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin dediyi sözləri qeyd etmək yerinə düşərdi: “Azərbaycanın müstəqilliyini biz öz müstəqilliyimiz qədər qiymətləndirir, onun səylərinə mümkün olan bütün köməyi göstərməyi özümüzə borc bilir və bundan şərəf duyuruq” (103, s. 22-27).

Bir sıra tarixçilər, siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın Türkiyə üçün müsəlman-türk dünyasının “giriş qapısı”, Türkiyənin öz növbəsində Azərbaycan üçün Avropa “qapılarının açarı” olduğu haqda fikirlər də irəli sürürlər. Müəyyən zaman kəsiyində bu fikirlərlə bəlkə də razılaşmaq olardı. Lakin hazırki dövrdə vəziyyət bir qədər dəyişmişdir. Belə ki, hətta bəzi Avropa tədqiqatçıları da bu fikrin yanlış və müəyyən məqamlarda Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyasını bir qədər də ləngidən, əngəlləyən bir fikir olduğunu bildirirlər. Onlarla razılaşırıq və belə hesab edirik ki, Azərbaycan – Avropa əlaqələri vasitəçilərsiz, birbaşa qurularsa daha uğurlu olar. Və hətta, yeri gəldikcə Azərbaycan dövləti Türkiyənin Avropaya inteqrasiyasında ona yardımçı ola bilər. Bunu Avropa Birliyi – Azərbaycan, Avropa Birliyi – Türkiyə münasibətləri bir daha təsdiq edir. Azərbaycanın Türkiyə üçün müsəlman-türk dünyası üçün “giriş qapısı” ola biləcəyi fikrinə gəlincə isə, qeyd etmək istədik ki, Azərbaycanın Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, bu dövlətlərin Azərbaycanla əlaqələri özü hələ istənilən səviyyədə qurulmayıb. Türkiyə ilə əlaqələr isə birbaşa qurulur və bu əlaqələrin səviyyəsi də bir o qədər qənaətbəxş hesab oluna bilməz. Dövlətlərimiz daha çox beynəlxalq və regional iqtisadi layihələrin hazırlanıb həyata keçirilməsində bərabər tərəflər kimi iştirak edirlər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan və Türkiyənin əlverişli geosiyasi və geostrateji mövqeləri ölkələrimizi yalnız bir-biri üçün deyil, ümumən dünya üçün mühüm məkana çevirmişdir. Bu isə öz növbəsində, qloballaşma, inteq-

rasiya proseslərinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dövrdə dövlətlərimizə öz gələcəklərini tarixi həqiqətlər və ümumi mədəni dəyərlər üzərində qurmaları üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Azərbaycan – Türkiyə əməkdaşlığı və tərəfdaşlığı məhz göstərilən amillərin təsiri altında qısa, lakin zəngin tarixi inkişaf yolu keçərək bu gün artıq strateji müttəfiqlik müstəvisinə keçmişdir (103, s. 28-29).

Türkiyənin Azərbaycanın müstəqilliyini tanımasından dərhal sonra, ABŞ dövləti Türkiyəyə bir qədər tələsməməyi məsləhət gördü, belə ki, dünyanın digər fəvqəl dövləti olan Sovet İttifaqının mövcudluğu şəraitində Türkiyənin tələskənliyi dünyada gərginliyin artması ilə nəticələnə bilərdi. Buna cavab olaraq 1991-ci il noyabr ayının 11-də Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər naziri Səfa Gəray bəyanatla çıxış etdi və bildirdi ki, Sovet İttifaqının əsaslı dəyişikliklər yoluna qədəm qoyması bütün dünyada olduğu kimi, Türkiyə – Sovet münasibətlərinə də müsbət təsir göstərmişdir. Türkiyə öz qonşusu ilə dostluğa və səmərəli əməkdaşlığa həmişə böyük əhəmiyyət vermişdir və indi də onunla münasibətləri qarşılıqlı hörmət əsasında qurur. Hazırda Türkiyə Respublikası yeni türk dövlətlərinin müstəqilliklərini tanımaq məsələsini özünün SSRİ-yə münasibətdə ümumi siyasəti çərçivəsində müzakirə edir. Azərbaycanın istiqlaliliyyətini tanımaq haqqında Türkiyə hökumətinin qərarı isə türk xalqının iradəsini ifadə edir (12 noyabr 1991). Elə həmin gün Türkiyə respublikasının Bakıdakı Baş konsulu Altan Karamanoğlu Azərbaycan Respublikasının istiqlaliliyyətinin tanınması haqqında Türkiyə Xarici İşlər Naziri Səfa Gərayın bəyanatını Türkiyə Rüesublikası hökuməti adından Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etdi (103, s. 30-31).

1991-ci ilin dekabrında Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi rəsmən məlumatlandırılmışdı ki, Türkiyə Respublikasının hökuməti ilə Türkiyə Respublikasının Bakı şəhərindəki Baş konsulluğunu Azərbaycanda Türkiyə Respublikasının səfirliyinə çevirməyi qərara almışdır. 1991-ci ilin dekabrında Türkiyənin

Baş naziri Süleyman Dəmirəl ölkənin parlamentində çıxışında bildirmişdi ki, Sovet İttifaqının dağılması və Avropadakı dəyişikliklər şəraitində türk və müsəlman sovet respublikaları ilə əməkdaşlıq zəruridir. Belə ki, “1992-ci il ərəfəsində Türkiyənin qarşısında əsasən Mərkəzi Asiya və Qafqaz istiqamətində geniş, öz əhəmiyyətinə görə böyük perspektivlər açılır. Türkiyə üçün faydalı olardı ki, dövlətimiz, hökumətimiz, parlamentimiz və işgüzar dairələrimiz həmin respublikalara xüsusi fikir versinlər, onlarla yaranan mehriban münasibətlərin bünövrəsini təşkil edən əsas dəyərləri nəzərə alsınlar və çalışsınlar ki, gələ-cəkdə bizim barəməzində belə sözlər deyilməsin: “Bu böyük qardaşımız da bizi məyus etdi”. Ümumiyyətlə, türk sovet respublikaları ilə əlaqədar problem ölkənin ali qanunvericilik orqanı olan Türkiyə Böyük Millət Məclisinin iclaslarında mü-təmadi müzakirə olunurdu. Müzakirələrdə ölkədə “xarici türk-lərin” işləri üzrə xüsusi nazirlik yaradılmasının, latın əlifbasına keçməkdə türk xalqlarına yardım göstərilməsinin zəruriliyi bildirilirdi (20 dekabr 1991)” (103, s. 32-33). 1992-ci il yanvar ayının 14-də yenə ilk olaraq Türkiyə Azərbaycanla diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsi, Bakıda və Ankarada səfirliklər səviyyəsində diplomatik nümayəndəliklər yaradılması haqqında protokol imzalandı.

Özünün gələcək inkişaf modelini yaradan, Qafqazın, Asiya-nın və Avropa sivilizasiyalarının ənənələrini özündə birləşdirən orijinal mədəniyyətini qoruyub saxlayan, Şərq ilə Qərbin, Şimal ilə Cənubun qovuşuğunda yerləşən Azərbaycan dövləti bu modeli tarixi təcrübə və rüspublikanın geosiyasi vəziyyəti baxımından müəyyən edir, dünya inkişafının indiki qanunauyğunluqlarını nəzərə almaqla, XX əsrin axırlarınadək bəşər sivilizasiyasının hazırladığı fundamental prinsiplərə sadıq olan demokratik, sülhsevər bir dövlətin, dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvünün modelini yaratmağa çalışır. Və dünya demokratiyasının, mədəniyyətinin, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiq olunması prosesində

xalqımızın həm dil, həm də mənəvi, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən sıx tellərlə bağlı olduğu Türkiyənin əldə etdiyi nailiyyətlərdən yeri gəldikcə istifadə edilir, “Türkiyə modeli”nə müraciət olunur.

Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra dövlətlərimiz arasında ilk rəsmi görüş 1992-ci ilin yanvar ayında oldu. Həmin ilin yanvar ayının 23-27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ayaz Mütəllibov Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özalın dəvəti ilə Türkiyəyə səfər etdi. Azərbaycan Respublikası dövlətlərarası əlaqələr səviyyəsində respublika ilk dəfə müstəqil dövlət kimi çıxış edirdi (103, s. 37).

1992-ci il fevral ayının 28-də Türkiyə namayəndə heyəti (Xarici İşlər naziri Hikmət Çətin, dövlət naziri Şərif Ercan, Xalq təhsili naziri Köksal Toptan, TBMM-nin bir qrup nümayəndəsi) Azərbaycanda olarkən müxtəlif fəaliyyət sahələrində ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi ilə əlaqədar məsələlər müzakirə olunmuş, xalq təhsili, mədəniyyət, beynəlxalq münasibətlər sahəsində qarşılıqlı fəaliyyətin perspektivləri müəyyən edilmiş, bir sıra dövlətlərarası sənədlərin imzalanması ilə əlaqədar məsələlər müzakirə edilmiş, diplomatiya sahəsində təcrübə mübadiləsi haqqında razılıq əldə edilmişdir (29 fevral 1992). 1992-ci il mart ayının 24-də isə Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev Ankarada əməkdaşlıq haqqında protokol imzaladılar. Türkiyə ilə Naxçıvan arasında iqtisadiyyat, təhsil, nəqliyyat və rabitə sahəsində münasibətlərin inkişafı nəzərdə tutulur, Türkiyə Araz sərhəd çayı üzərində körpü salmaq barədə öhdəlik götürürdü (26 mart 1992) (103, s. 38-40).

1992-ci ilin may ayında Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl Azərbaycanda, 1992-ci ilin noyabr ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəy Ankarada, 1993-cü ilin aprel ayında isə Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özal Azərbaycanda səfərdə oldular. Bu səfərlər zamanı Tür-

kiyə – Azərbaycan münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə hökumətlərarası yeni sənədlər imzalandı.

Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətindən bəhs edilən mövcud tarixi-siyasi ədəbiyyatda 1992-ci ilin may ayından 1993-cü ilin iyun ayına qədər olan dövrdə birtərəfli qaydada, beynəlxalq durumun obyektiv gerçəkliyi, dövlətin real vəziyyəti və mənafeələrini tam nəzərə almayan xarici siyasət kursu həyata keçirildiyi qeyd olunur, bu siyasətin məntiqi nəticəsi kimi bir sıra dövlətlərlə münasibətlərdə əsassız gərginlik və narazılıqlar yaranmasından, birtərəfli qaydada yalnız Türkiyə ilə münasibətlərə üstünlük verilməsindən danışılır (103, s. 48).

1992-ci il may ayının 3-də Bakıda Türkiyə səfirliyinin açılışı mərasimi oldu. Mərasimdə TC-nin Baş naziri S.Dəmirəl iştirak edirdi. 1992-ci il avqust ayının 11-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Məmməd Əliyev Türkiyə Respublikasında Azərbaycan Respublikasının fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri, Abbas Abdulla Hacıoğlu Türkiyə Respublikasının İstanbul şəhərində Azərbaycan Respublikasının Baş konsulu təyin olundular. 1992-ci il noyabr ayının 2-də Ankarada Azərbaycan səfirliyinin açılışı mərasimi oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəy mərasimdə iştirak edirdi. Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özal çıxışında Azərbaycanın Türkiyədə ilk səfirliyinin Mustafa Kamal Atatürk tərəfindən açıldığını xatırlatdı. Türkiyə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər nazirliyinə öz problemlərini, yəni kadr hazırlığı, səfirliklərin açılması və s. məsələləri həll etmək üçün 15 mln. dollar yardım göstərməyi qərara almışdı (103, s.74-75).

1992-ci ilin yanvar ayının 14-də Azərbaycan – Türkiyə diplomatik əlaqələri yaradılmışdır. Həmin vaxtdan Türkiyənin Azərbaycanda, 1992-ci ilin avqust ayından isə Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik missiyası fəaliyyətə başlamışdır. Diplomatik münasibətlərin yaradılması iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında geniş perspektivlər açdı. Artıq 1992-ci

ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirlikləri arasında əməkdaşlıq haqqında və iki dövlət arasında vizasız gediş-gəlişə dair məktub mübadiləsi haqqında sazişlər imzalandı. Türkiyə prezidenti Turqut Özalın Azərbaycana 1992-ci il 1-3 may tarixli səfəri və səfər zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat strateji əməkdaşlığın təməl daşını qoydu. İki ölkə rəhbərləri arasında keçirilən görüşlər və Birgə Bəyanat qarşılıqlı əlaqələrin əsas prinsiplərini və inkişaf perspektivlərini müəyyən etdi. Hər iki dövlət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini əsas tutaraq ardıcıl addımlar atmağa başladı. Türkiyə müstəqil dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan Respublikasının səylərini dəstəkləyərək, hərtərəfli əlaqələrin inkişafına geniş yardım göstərirdi (62, s. 564-565).

Azərbaycanın büynəlxalq aləmlə integrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə, ölkəmizin siyasi-iqtisadi və elmi-mədəni maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu istiqamətdəki kursun yüksələn xətt üzrə inkişafını təmin etdi.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. Ankarada aparılan danışıqlardan sonra fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi, texniki, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında saziş, dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə, siyasi məsləhətləşmələr barədə saziş, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında saziş və digər mühüm sənədlər imzalandı.

Dövlət rəhbərlərinin müntəzəm xarakter almış qarşılıqlı səfərləri iki ölkə arasındakı münasibətlərin daha da inkişafı ilə müşayiət olunurdu. 1995-ci il dekabrın 7-9-da Türkiyə prezi-

denti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında memorandum dostluq münasibətlərini müəyyənləşdirən prinsiplərin və əlaqələrin inkişaf istiqamətlərinin sarsılmaz olduğunu bir daha təsdiq etdi. İkitərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsi və dostluq münasibətlərinin inkişafı Azərbaycan – Türkiyə əməkdaşlığının əhatə çərçivəsini genişləndirdi. 1996-cı ildə iki ölkə arasında hərbi, texniki və elm sahələrində əməkdaşlığa dair bir sıra sənədlər imzalandı (62, s. 566-567).

Ümumiyyətlə, elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində Azərbaycan – Türkiyə əməkdaşlığının istər 90-cı illər, istərsə də sonrakı dövrlərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, bu əlaqələrin davamlı və təminatlı inkişafı əsasən dövlətlərarası siyasi münasibətlərin səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilmişdir və bu istiqamətdəki fəaliyyətlərin perspektivi də mədəni və siyasi amillərin birgə və vahid kontekstində araşdırılmalıdır.

ELM VƏ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

Ötən yüzilin 90-cı illərindən etibarən, bütün sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də Moskvanın mərkəzi nəzarət və təzyiqinin respublikalar üzərindəki təsirinin azalması ilə birlikdə, türk əsilli Sovet Respublikaları ilə Türkiyə arasında həqiqi təmaslar başlamışdır. Bu cür müqavilələrin ilki, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə SSRİ arasında imzalanan 1989-90-cı il “Mədəni və elmi mübadilə müqaviləsi”nə istinadən, Türkiyə ilə Azərbaycan SSR arasında hazırlanan və 10 yanvar 1990-cı il tarixində imzalanan “Mədəni və elmi mübadilə müqaviləsi” proqramıdır. Bu müqavilə ilə (maddə 11-15) Türkiyə ilə Azərbaycan həqiqi bir elm adamı, elmi nəşrlər, məlumat, mütəxəssis və heyət mübadiləsini qəbul etməkdə, Türkiyə hər il 12 ədəd lisans və lisansüstü araşdırma, magistr və doktora təqaüdü təminatını, Azərbaycan isə hər il 12 ədəd dil və araşdırma təqaüdü verməyi qəbul etməkdəydi (128, s. 3).

Türk cümhuriyyətlərinin təhsil sahəsində Türkiyədən mün-təzəm yardım istəmələri və Türkiyəyə tələbə göndərmə tələblərinə cavab olaraq, Türkiyə Cümhuriyyəti 600-ü orta təhsil, 1400 ədədi də ali təhsil olmaqla, 1992–93-cü tədris ilində hər respublikaya 2000 ədəd təqaüdlü tələbə yeri ayırmışdı. Bu qərar, o zamanın Baş Naziri Süleyman Dəmirəlin 27 aprel-3 may 1992-ci il tarixlərində türk respublikalarına olan səfərində əlaqəli ölkələrə bildirilmiş və imzalanan ortaq bəyannamələrdə yer almışdır. 1992-1993-cü tədris ilində Azərbaycandan Türkiyəyə 310 orta təhsil və 1293 ali təhsil almaq üçün tələbə göndərilmişdir (128, s. 5).

Türk Cümhuriyyətləri təhsil nazirləri və türk topluluqları təhsil təmsilçiləri arasında keçirilmiş “III Təhsil Konfransı” ilə bağlı ilk hazırlıq çalışmalarına dair sənəddən (159, s.121-125) öyrənirik ki, Türkiyə ilə digər müstəqil Türk Cümhuriyyətləri

arasındakı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə; Türk Cümhuriyyətləri təhsil bakanları ilə bəzi Türk topluluklarının təhsil təmsilçiləri 16-23 may 1992-ci il tarixləri arasında Ankarada toplanmışlar. Təməl olaraq “təhsilin” mövzu edildiyi II konfrans isə Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekdə keçirilmişdir. Həm I və həm II təhsil konfransları nəticəsində alınan qərarlar gərəyincə bəzi çalışmalar yapılmışdır. Bu əlaqə müddətinin davam etdirilməsi məqsədilə III bir konfransın keçirilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır, Milli Egitim Bakanlığı strukturunda keçirilməsi düşünülen üçüncü bir konfransın hazırlıq çalışmaları başlatılmışdır. Əlavədəki hesabatlar Təlim və Təربiyə Təşkilatı Türk Cümhuriyyətləri və Türk Topluluqları Dairəsi tərəfindən koordinasiya edilən 7 alt komissiya tərəfindən 29 mart-22 aprel tarixləri arasında hazırlanmışdır (159, s.121).

Ortaq nəşr və mədəniyyət birliyi komissiyasının hesabatında deyilir ki, Türkiyə ilə Türk Cümhuriyyətləri və topluluqları arasında başlatılan əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə ortaqlar çalışmaları görülməkdədir. Bu sahədə təhsil və mədəniyyət sahəsində də bir sıra müştərəklərə varə bilmək məqsədilə çalışmalar davam etdirilməkdədir. I və II Təhsil Konfransları bu sahədəki fəaliyyətləri sürətləndirmək üçün tərtib edilən protokollara əlavələr etmişdir.

Sadəcə təhsil və mədəniyyət əməkdaşlığının deyil, bütün məsələlərdəki yaxınlaşmaların həyata keçirilməsi üçün dil və nəşr birlikdəliyinin gerçəkləşdirilməsi qaçınılmazdır. Yayın yoluyla mədəniyyət birliyinə vəqif olan toplumların digər sahələrdə müştərəklər məqsədlərə uyğun çalışmalar yapması əlbəttə ki, daha asandır.

Türk Dünyasının düşüncə bazasında birlikdəliyin təmin edilə bilməsi, maddi və mənəvi bütün mədəniyyət dəyərlərini eyni sevgiyə qucaqlaya bilməsi üçün xəbərləşmənin hər cür vasitəsinin dərhal istifadəyə verilməsi qaçınılmaz bir zərurətdir. Burada səsli və görüntülü yayınların təsirinin daha önəmli olduğu açıqca görülməkdədir. Ancaq bunların mətbu yayınlarla

dəstəklənməmiş halında kultür birliyinin təmin edilməsində çətinliklər yaşanacağı da qaçınılmazdır. Maddi və mənəvi mədəniyyət dəyərlərimizin bir daha sarsılmamasını, sağlam təməllərə oturmasını arzu ediriksə yayınlarla bağlı hər cür fəaliyyətin təcili başlatılması və sürətlə yürüdülməsi lazımdır (159, s.123).

Qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, elm, təhsil, mədəniyyət və ədəbiyyatla bağlı əlaqələrimiz genişləndikcə, ötən yüzillikdəki 70 illik ayrılığın fəsadları daha sürətlə ortadan qalxır, ölkələrimiz, xalqlarımız arasındakı münasibətlər inkişaf edir, qloballaşma dövründə Türk Dünyasının yeri möhkəmlənir.

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri tarixində Heydər Əliyevin müstəsna xidmətlərindən bəhs edən professor Erol Oral yazır ki, Türkiyədəki müvcud qanuna uyğun olaraq hər biri 4 il olmaq üzrə mümkün olan iki müddət ərzində (1992 –2000-ci illərdə) Anadolu bölgəsinin 40 min tələbə kontingentinə malik ən böyük təhsil ocaqlarından biri olan Ərzurum Atatürk Universitetində rektor vəzifəsində çalışarkən Naxçıvanla daha yaxından tanış olmaq imkanı əldə etdim. Doğul-duğum və xaricə gedənədək çalışdığım Ərzurum şəhəri Naxçıvanla həm qəlbən, həm də coğrafi baxımdan çox yaxın olduğu üçün işlədiyim müddətdə zəngin ənənələrə sahib bu qədim Azərbaycan diyarı ilə çox səmimi və işgüzar münasibətlərimiz yarandı. Belə ki, Naxçıvan ziyahıları, xüsusilə də o zamankı Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunun müəllimləri, tez-tez bizim Universitetdə olur və müqavilə ilə Türkiyə üçün yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı işində yaxından iştirak edirdilər. Həm onlar, həm də tez-tez Ərzurumdan Naxçıvana gedən əməkdaşlarım vasitəsilə o zamankı Naxçıvanın həyatı ilə yaxından tanış olurdum.

Diqqətimi ən çox cəlb edən, məhz müsəlman olduğuna görə Sovet İttifaqında qarşısına çıxan çoxsaylı süni maneələri özünün müstəsna qabiliyyəti sayəsində aşaraq dövlətin ən yüksək zirvəsinə – Sov. İKP MK-nın Siyasi Büro Üzvü və SSRİ Nazirlər Sovetinin Birinci Müavini vəzifələrinə yüksəlmiş dün-

ya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev cənablarının ən ağır və təhlükəli bir dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etməsi olmuşdur (17, s.9).

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 1997-ci il 6 may tarixində Ankarada Türkiyə Quru Qoşunları Məktəbinə gələrək Türkiyənin hərbi və mülki ali məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrlə, Türkiyədəki Azərbaycan diasporunun nümayəndələri ilə görüş keçirmiş və nitq söyləmişdir. Görüşdə Türkiyə Polis Akademiyasının rəisi Hasan Yucasan Prezident Heydər Əliyevə plaket təqdim etmişdir. Heydər Əliyev Türkiyənin Bilkent Universitetinin əziz qonağı olmuşdur. Orada İhsan Doğramacı Prezidenti Heydər Əliyevə Türkiyə – Azərbaycan dostluğu vəqfinin fəxri sədri seçilməsi barədə diplom təqdim etmişdir. Sonra həmyerlimiz Təgrül Qəniyevin dirijorluq etdiyi Bilkənd Universiteti Akademik Orkestrinin konserti olmuşdur. Konsertdə Üzeyir Hacıbəyovun, Qara Qarayevin, Vivaldinin əsərləri səslənmişdir (17, s.95-96). Heydər Əliyev Ankaradakı iqamətgahında Türkiyənin tanınmış jurnalistləri ilə görüşmüşdür. Görüşdə “Cumhuriyet”, “Hürriyet”, “Sabah”, “Milliyet”, “Turkish Daily News”, “Zaman”, “Günaydın”, “Türkiye”, “Radikal” qəzetlərinin və digər mətbuat orqanlarının nümayəndələri iştirak etmişlər. Azərbaycanda türk təhsil ocaqlarının fəaliyyətinə toxunan Azərbaycan Prezidenti demişdir: “Mən həmişə buna dəstək vermişəm və bu gün də dəstək verirəm. Mən güman edirəm ki, bunlar Azərbaycan – Türkiyə dostluğunun və əməkdaşlığının inkişaf etməsinə kömək edəcəkdir”. Azərbaycan Prezidenti Ankaradakı iqamətgahında Türkiyənin “NTV” televiziyasına müsahibə vermiş və Türkiyə Dövlət Opera və Balet teatrında olmuşdur (17, s.97). Daha sonra Heydər Əliyev, ona fəxri doktor adı verilməsi münasibətilə keçirilən mərasimdə iştirak etmək üçün hava limanından birbaşa İzmirin “9 Eylül” Universitetinə gəlmişdir. “9 Eylül” Universitetinin rektoru Fəthi İdiman salondakıların gurultulu alqışları altında universitetin fəxri doktoru mantıyasını və me-

dalını Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevə təqdim etmişdir. Heydər Əliyev mərasimdə nitq söyləmişdir. O, Türkiyədə rəsmi səfərdə olarkən İzmirdə yaşayan və burada təhsil alan soydaşlarımızla görüşmüşdür. Dəbdəbəli “Prinses” otelində keçirilən bu görüş münasibətilə azərbaycanlı rəssamların, tələbələrin, habelə digər türkdilli ölkələrin gənclərinin fəaliyyətindən bəhs edən sərgi təşkil edilmişdir. Respublikamızın rəhbəri sərgi ilə tanış olmuşdur. Azərbaycan Prezidenti və respublikamızın nümayəndə heyətinin üzvləri İzmirdə “Bakı” parkının açılış mərasimində iştirak etmişlər. Mərasimdə Heydər Əliyev çıxış etmişdir. İzmirin mənzərəli guşəsində, Ege dənizi sahilində “Heydər Əliyev Bulvarı”nın açılış mərasimi olmuşdur. Mərasimə toplaşanlar Azərbaycan dövlətinin başçısını hərərətlə, alqışlarla qarşılamışlar. Prezident Heydər Əliyev bulvarın açılışını bildirən lenti kəsmişdir (17, s.98).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev ona fəxri doktor adı verilməsi münasibətilə keçirilən təntənəli mərasimdə iştirak etmək üçün 8 may 1997-ci ildə ölkənin böyük təhsil ocaqlarından biri olan İstanbulun Fatih Universitetinə gəlmişdir. Universitetin professor və müəllim heyəti, tələbələr dövlət başçısını hərərətlə, gül-çiçək dəstələri ilə qarşılamışlar. Universitetin rektoru Ergün Yener Prezident Heydər Əliyevi səmimiyyətlə salamladıqdan sonra mərasimdə Türkiyənin Dövlət Naziri Namik Kamal Zeybək çıxış etmişdir. Sonra Fatih Universitetinin rektoru Ergün Yener salondakıların gurultulu alqışları altında Heydər Əliyevə Fatih Universitetinin fəxri doktoru mantiyasını və diplomunu təqdim etmişdir. Heydər Əliyev mərasimdə geniş nitq söyləmişdir. O, nitqində bunları xüsusilə vurğulamışdır: “Universitet və onunla bağlı olan vəqf türk dünyasında türk xalqının, türk tarixini, milli ənənələrini, keçdiyi yolu təbliğ etməkdə və türk dilini, təhsilini, tədrisini qurmaqda, yaratmaqda türk cümhuriyyətlərində yeni-yeni tədris ocaqları – universitetlər, kolleclər, liseylər açmaqda çox böyük xidmətlər göstərir. Bu tək bir universitet deyil, onun çox

böyük qol-qanadı var. Yəni bu vəqfin çox böyük qol-qanadı var. Onun böyük qanadlarından biri bu universitetdir. Mən fürsətdən istifadə edib bu vəqfin Türkiyənin və türk cümhuriyyətlərinin həyatında son illər gördüyü işlərə yüksək qiymət verirəm. Görülən bu işlər münasibətilə sizi təbrik edirəm.

Biz Azərbaycanda çox sevinirik, iftixar hissi keçiririk ki, Türkiyənin təhsil ocaqları gündən-günə genişlənilir, güclənir və sayca artır. Türkiyənin yüksək təhsil ocaqları, universitetləri, Türkiyə Cümhuriyyəti türk dünyasının gələcəyi üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlayırlar. Bizi sevindirən bir də odur ki, Türkiyənin siyasəti də, mədəniyyəti də, mənəviyyəti də, təhsili də, elmi də Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi, qurucusu böyük Mustafa Kamal Atatürkün qoyduğu yolla, onun vəsiyyətlərini yerinə yetirmək yolu ilə gedir. Mən bir daha sizə təşəkkürümü, hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Bir daha bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanda Türkiyənin xüsusi yeri var. Sizin vəqfin və universitetin Azərbaycanda gördüyü işlər respublikamızın təhsil sistemində müəyyən müsbət dəyişikliklər meydana gətirir. Ona görə də mən bu işlərə həmişə dəstək vermişəm, bundan sonra da dəstək verəcəyəm” (17, s.99-100). Mərasimdə dövlət başçısı Heydər Əliyevə Türkiyənin “Çağ” Öyrətim İşlətmələri şirkəti adından hədiyyə, Azərbaycandakı Türkiyə məktəbləri adından gül dəstəsi təqdim edilmişdir. Sonra “Çağ” Öyrətim İşlətmələri şirkətinin prezidenti Adem Öcal çıxış edərək böyük demokrat, xalqına ləyaqətlə xidmət edən, XX əsrin tanınmış, böyük dövlət adamı, qardaş Azərbaycan Respublikasının müdrik Prezidenti hörmətli Heydər Əliyevi Fatih Universitetinin fəxri doktoru adı alması münasibətilə təbrik etmiş, ona yeni böyük uğurlar diləmişdir. Mərasimin sonunda Azərbaycan Prezidentinə plaket təqdim olunmuşdur (17, s.102).

“Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev” kitabına ön söz yazan Erol Oral bəy bildirir ki, Azərbaycanda işlədiyim səkkiz ay müddətində yuxarıda qeyd etdiklərimi bir daha yaddaşımda canlandırıdığca həmişə qarşıma belə bir təbii sual

cıxır: Türkiyə – Azərbaycan münasibətlərinin, dostluq və qardaşlığının belə bir vüsətlə inkişafı ilə əlaqədar onun tarixinin, heç olmasa ayrı-ayrı səhifələrinin, geniş ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılması sahəsində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Qafqaz Universiteti nə edə bilər? Bu sual hələlik məni iki təşəbbüs göstərməyə vadar etdi. Onlardan biri “Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərinin regional və beynəlxalq əhəmiyyəti” mövzusun-da beynəlxalq konfrans təşkil etmək, digəri isə oxuculara təq-dim olunan bu kitabı hazırlamaqdan ibarətdir. Hər iki təşəbbüs gələcəklə bağlı böyük arzularımın kiçik bir tərkib hissəsidir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edirəm ki, dərin hörmət bəslədiyim H.Əliyev cənablarının Türkiyə – Azərbaycan əlaqələrinin və dünya siyasətinin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə 1998-ci ildə ona Atatürk Universitetinin fəxri doktoru adı verilmişdir. Həmin adın verildiyi Elmi Şura iclasına rektor olaraq sədrlik etməyimlə fəxr edirəm (17, s.9).

Azərbaycanda çox böyük uğurlar qazanmış Qafqaz Universitetinin rektoru qeyd edir ki, möhtərəm Heydər Əliyev cənablarının yeritdiyi uğurlu təhsil siyasəti sayəsində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Qafqaz Universitetinə rektor təyin olunduqdan sonra, bu uzaqgörən siyasətlə bilavasitə yerində tanış olmaq imkanı qazandım. Gördüklərim, müşahidə etdiklərim və eşitdiklərimdən heyretə gəlsəm də mən onları təbii qəbul edirəm. Çünki Heydər Əliyevin başqa sahələrdə yeritdiyi siyasətin səmərəsi özünü təhsil sahəsində də mütləq göstərməli idi. Bakılı həmkarlarım hələ Sovetlər dövründə Heydər Əliyev cənablarının şəxsi təşəbbüsü və qətiyyətli iradəsi nəticəsində milli hərbi kadr hazırlayan hərbi məktəbin açıldığını və bu məktəbin hazırkı şəraitdə müstəqil Azərbaycan üçün oynadığı rolu mənə anlatdıqdan sonra möhtərəm Prezidentin nə dərəcədə uzaqgörən siyasətçi və vətənsəvər olması bir daha mənə aydın oldu. Cənab Prezidentin xeyir-duası ilə Qafqaz Universitetinin, “Çağ” Öyrətim İşlətmələri şirkətinin açdığı təhsil ocaqlarının və digər türk liseylərinin Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsinə

və eyni xeyir-dua ilə müxtəlif elm sahələrində çalışan Azərbaycan alimlərinin Türkiyə universitetlərində müvəffəqiyyətə fəaliyyət göstərmələrinə də adi bir hal kimi baxmaq olmaz. Məncə, bu siyasətin mahiyyəti təkcə təhsilin inkişafında deyil, daha qlobal və dərinləşir – bu uzaqgörən siyasət həm də xalqlarımızın və təhsil sistemimizin bütünləşməsinə, onların dostluq və qardaşlığının daha yüksək səviyyəyə çatdırılmasına xidmət məqsədilə yürüdülmür (17, s.9).

Qarşılıqlı əlaqələrin ən bariz nümunəsi kimi 11-13 mart tarixində Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin salonunda “Türkiyədə təhsil: Şərqi Qərblə qovuşduğu nöqtə” adlı qardaş ölkənin ali məktəblərinin sərgisi keçirilməsini göstərə bilərik (43, 2005, 18 mart, № 11). Türkiyənin ölkəmizdəki səfirliyinin, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin və “Barmek” Şirkətinin təşkilatı dəstəyi ilə təşkil edilmiş sərgidən məlum oldu ki, Türkiyədə ali təhsil sisteminə universitetlər və institutlar (hərbi akademiya, kollec) daxildir. Türk universitetlərində dördillik fakültələr və ikiillik ali peşə məktəbləri, həmçinin axşam ali təhsil proqramları mövcuddur. Açıqlaş mərasimində o da vurğulandı ki, qardaş ölkədə 2004-cü ildə təhsil alan universitet tələbələrinin sayı təqribən iki milyona yaxındır. Türkiyənin müxtəlif universitetlərində 114 ölkədən 16 min xarici tələbə təhsil alır. Beynəlxalq standartlara uyğun, ən son texnologiyaları əhatə edən, çağdaş təlim bazalarına malik bu elm-təhsil ocaqları öz tələbələrinə dünyada tanınan diplomlar, bilik və peşəkar sənət verir. Azərbaycanlı gənclərin də böyük həvəslə imtahan verərək tələbəlik vəsiqəsi aldığı bu ali məktəblər həm dövlət – (Atatürk Universiteti, Ankara Universiteti, Qazi Universiteti, İstanbul Universiteti, Mərmərə Universiteti və b.), həm də Vəqflər – özəl qurumlar (İstanbul Bilgi Universiteti, Yedditəpə Universiteti, Bilkənd Universiteti və b.) tərəfindən yaradılmışdır. Bu ali təhsil ocaqlarında tədris türk, ingilis, fransız və alman dillərində aparılır. Maraqlıdır ki, milli ali təhsil siyasətini nümayiş etdirən Türkiyə elm və təhsil ocaqları ilə

yanaşı Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin bir sıra nüfuzlu universitetləri də azərbaycanlı gəncləri öz tələbələri sırasında görmək arzusunda olduğunu sərgidə göstərirdilər (43, 2005, 18 mart, № 11).

Qazi Universitetinin prorektoru, professor, elmlər doktoru Tülin xanım Öygürün, bu ali məktəbin Türkcə Öyrənim, Araşdırma və Uygulama Mərkəzinin başqanı, professor, elmlər doktoru İsa Özkanın, onun həyat yoldaşı, Qazi Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinin türk dili və ədəbiyyatı bölümünün müəllimi, filoloq, araşdırıcı, tərcüməçi Fatma xanım Özkanın müsahibələrində məhz Azərbaycan – Türkiyə qarşılıqlı elmi-mədəni əlaqələrinə, eyni zamanda ədəbiyyat məsələlərinə toxunulmuşdur. Tülin xanım müsahibəsində bildirmişdir ki, Azərbaycan bizə qardaş ölkədir. Sizin ölkədən Türkiyəyə, özəlliklə Qazi Universitetinə çoxsaylı tələbələr öz tutur. Bugünkü sərginin əsas məqsədi Türkiyədəki yüksək səviyyədə yarıdılmış təhsil sistemini Azərbaycanda daha yaxından, daha yaxşı tanımaq, burada ölkəmizdə oxumaq arzusunda olan yu-xarı sinif şagirdlərinə, gənclərə geniş məlumat vermək, onların seçim imkanlarını artırmaqdır. Bizim bundan bir ay sonra Qazaxıstanda sərgimiz olacaq. Əgər Azərbaycan universitetləri də orada iştirak etmək istəsələr, böyük məmnuniyyətlə onlara yardımçı ola bilərik. Elm və təhsil əlaqələrimizin inkişafına biz böyük əhəmiyyət veririk. Eyni zamanda istərdik ki, bu münasibətlər qarşılıqlı olsun. Türk Dünyasına daxil olan cümhuriyyətlərə çox önəm veririk. Orada yaşayan türklər bizi seçərkən, bilməlidirlər ki, Türkiyədə çox yüksək təhsil sistemi mövcuddur. Dünya standartlarına cavab verən ciddi, açıq, şəffaf bilik verən təhsil müəssisələrində gələcəyin mütəxəssislərinə geniş ali savad vermək imkanımız vardır. Bütün bu imkanları Azərbaycandakı gənclərə, ali təhsil almaq istəyən qardaşlarımıza anlatmaq istəyirik. Bundan sonra başqa türk cümhuriyyətlərində də bu istiqamətdə fəaliyyətimizi genişləndirəcək, yeni-yeni

tədbirlər, sərgilər keçirməklə qasıqlıqlı tələbə mübadiləsinə şərait yaradacağıq (43, 2005, 18 mart, № 11).

İsa Öskanın da fikirləri Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri baxımından maraqlı doğurur. O demişdir ki, Bakıda Türkiyə universitetlərinin sərgisini təşkil etməkdə, onların fəaliyyətini geniş işıqlandırmaqda, bizdəki təhsil sisteminin xüsusiyyətlərini, dərslər proqramlarının incəliklərini, həmçinin geniş əlaqələr imkanını göstərməkdə məqsədimiz həm də Azərbaycana olan sonsuz sevgi hisslərimizi sizlərlə bölüşməkdir. Orta məktəbin son sinfində oxuyanları təlimatlandırır, onlara geniş məlumat veririk. Qeyd etdiyiniz kimi, dünyada və Türkiyədə bilik sahələrində – ali təhsil sistemində çox şey dəyişilib, yerləşib. Türkiyədəki bir sıra universitetlər ölkə xaricindəki bir çox yerlərdə öz bölmələrini yaratmış və ya əksinə, xarici ali məktəblərin, məsələn Nyu York Texniki Universiteti kimi nüfuzlu təhsil ocaqlarının diplomunu öz tələbələrində verirlər. Bu baxımdan Azərbaycanda da müəyyən əlaqələr yaratmaq istəyirik və fəaliyyət niyyətlərimiz var (43, 2005, 18 mart, № 11).

Türkiyəli alimlər belə bir yekdil qənaətdə olduqlarını ifadə etmişlər ki, türksoylu ölkələrin həm orta, həm də ali təhsil sistemləri bir-birinə yaxınlaşmalıdır. Akademik çalışmalar sahəsində də əlaqələrimizi möhkəmləndirməliyik. Yəni bir vahid sistemi qəbul etməliyik. Və bütün bunları dünyaya tanıtmalıyıq. Əgər türk ölkələri – Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Azərbaycan və Türkiyə ali təhsil sistemində birliyə gəlsələr, birgə dərslər və proqramlar hazırlasalar, ortaq çalışmalara malik olsalar, sözsüz ki, bütün dünya tərəfindən çox ciddi qəbul ediləcəklər. Lakin bu zaman ortaya bir dil problemi çıxır. Ortaq bilik, elm, ünsiyyət vasitəsi kimi hansı türkcəni götürməli? Təbii ki, türk dövlətləri tərəfindən bir ünsiyyət dili qəbul etmək çox vacibdir. Bu ünsiyyət dili nə ədəbi dil, nə də ortaq dildir. Bir dili, yaxud bir türk ləhcəsini əsas götürərək, elm və təhsil sahələrində birgə çalışmalara getməyin vaxtı artıq çoxdan çatıb. Məsələn, vaxtilə rus və ya günümüzdə

ingilis dilinin oynadığı rolu indi hansısa bir türkcə mütləq aparmalıdır. Müxtəlif türk dillərindən sözləri götürməklə ortaq bir dil yaratmaq istəyənlərin mövqeyinə hörmətlə yanaşsaq da, fikrimizcə, bu heç də problemin həlli yolu deyildir. Onsuz da indiki texnoloji inqilab vaxtı bütün dillər arasında sıx bir əlaqə vardır, sözlər alınır, sözlər verilir. Bu zaman məsafədən təhsil də asanlaşacaq. Düzdür, ucuz başa gələn bu təhsil formasında insani hisslər, tələbələrin rəqabəti, gənclərin intellekt yarışması zəif olacaq. Bilgi öyrənmək, onu qazanmaq yolları çox fərqlidir və tez-tez dəyişir. Keçən ilin bilgisi ilə builki məlumatlar, elmi dəyərlər arasında böyük fərqlər mövcuddur. Türk Dünyasında yaşayan insanlar yeniliklərdən geri qalmamalı, hər bir dəyişikliklərə birlikdə hazır olmalıdır (43, 2005, 18 mart, № 11).

Türkiyənin elm və təhsil mütəxəssisləri nəşriyyat məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirmişlər. Onlar vurğulamışlar ki, çox böyük dühalar və yaradıcı şəxsiyyətlər yetirən bir ədəbiyyat olaraq Azərbaycan ədəbiyyatını yaxından tanıtdıran nəşriyyatlar Türkiyədə yoxdur. Amma quzeyli-güneyli Azərbaycan yazarlarından B.Vahabzadə, M.Şəhriyar kimi şairlər, Anar və Elçin kimi nasirlər son illər Türkiyədə çox çap olundular, onlar tanınırlar, oxunurlar. Biz özümüz də Anarın əsərlərini sevə-sevə oxuyuruq, bəzilərini isə türkcəmizə uyğunlaşdırmışıq. Bundan qabaq Türkiyə Mədəniyyət Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə M.C.Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı Həmidə xanımın “Xatirələr”ini bir kitab şəklinə salaraq Türkiyədə nəşr etdirmişik (43, 2005, 18 mart, № 11).

Təhsil sahəsində əməkdaşlığın təməl prinsiplərinə dair müqavilə, protokol və razılaşma sənədləri

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin ən mühüm əhəmiyyət kəsb edən və nəticələri daha aydın görünən istiqamətlərindən biri və bəlkə də birincisi təhsildir. Bu sahədə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri çox böyük inkişaf tempi qazanmaqdadır. Ötən əsrin 90-cı illərindən başlamış bu inkişaf dinamikasının nəticələri bu gün göz qabağındadır. Artıq bu bir danılmaz faktdır ki, müasir dövrdə integrasiya prosesində iştirak etmədən, onun imkanlarından faydalanmadan hər hansı bir tərəqqiyə nail olmaq mümkün deyil. Digər bir tərəfdən də həmin proseslərə qoşulmaqla beynəlxalq münasibətlərdə əsas yer tutan dinc yanaşı yaşamaq prinsiplərinin bərqərar olmasına bilavasitə kömək etmiş olunur.

Türkiyənin yeni yaranmış türk dövlətlərindən fərqli təhsil sistemində malik olmasına baxmayaraq, yeni dövrdə müasir ixtisaslı kadrların hazırlanması zərurəti bu istiqamətdə əməkdaşlığın başlanmasına təkan verdi. Sözügedən respublikalardakı ali təhsil müəssisələri qapalı sovet təhsil sisteminin tərkib hissəsi idi və burada bir qayda olaraq standart ixtisaslar öyrədilirdi. Təhsil sahəsində əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərini tələbə mübadiləsi, birgə orta məktəblərin, litseylərin və universitetlərin açılması təşkil edir. 1991 – 2001-ci illər ərzində Türkiyənin bir çox təhsil ocaqları türk respublikalarının müvafiq qurumları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq protokolları imzalamış və çoxsaylı birgə layihələr həyata keçirmişlər. 1992-ci ildə Türkiyənin Təhsil Nazirliyinin Xarici Təhsil İdarəsi “Böyük tələbə layihəsi” adlanan layihə həyata keçirməyə başladı. “Bu çərçivədə 1992 – 1993-cü təhsil ili üçün Türkiyənin ali təhsil müəssisələri türk dövlətlərindən gəlmiş ilk tələbələrini qəbul etdi” (89, s. 191).

90-cı illərin ilk yarısına aid statistik məlumatlara diqqət yetirərkən məlum olur ki, təhsil sahəsində bu illərdə vəziyyət belə olmuşdur: 1991 – 1995-ci illərdə Türkiyədə 1871 nəfər azər-

baycanlı, Azərbaycanda isə 2500 türkiyəli tələbə ali təhsil almışdır. Bundan başqa Türkiyənin Azərbaycanda açdığı Türk Anadolu Litseyində 221 şagird təhsil almışdır. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 02.05.95-ci il tarixli kollegiyasının arayışından aydın olur ki, təqdim edilən dövrdə Türkiyənin Azərbaycanda kapital qoyuluşu 600 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur (63, s.5).

Respublikamızın Türkiyə ilə elmi əlaqələrinə Bakı Dövlət Universitetin xüsusi yer tutur. Universitetin şərqşünaslıq fakültəsində türk dili və filologiyası, türk dili tərcüməçiliyi geniş öyrənilir. BDU-nun jurnalistika fakültəsində də türk dili və ədəbiyyatı tədris edilir. Universitetin Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasında isə Türkiyənin tarixi daha əhatəli öyrənilir. Eyni zamanda BDU-nun alimləri və digər əməkdaşları türk tarixi və fəlsəfəsi, türk dili və filologiyası, Türkiyə iqtisadiyyatı üzrə elmi tədqiqat işləri aparır, əsərlər və məqalələr yazırlar.

Azərbaycan – Türkiyə elmi əlaqələrinin inkişafında digər ali məktəblərimizin də rolu böyük idi. Bu əlaqələri daha da inkişaf etdirmək üçün qarşılıqlı görüşlər keçirildi və razılaşmalar əldə edildi. 1990-cı ildə BDU-nun dəvəti ilə İzmirin Egey Universitetinin nümayəndə heyətinin Bakıya səfərində əsas məqsəd Azərbaycanla Türkiyənin ali məktəbləri arasında hərtərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan vermək idi. Nümayəndə heyətinin başçısı, Egey Universitetinin rektoru Sərmət Akgün öz müsahibəsində demişdi: “Türkiyənin və Azərbaycanın elmi dairələri və təhsil müəssisələri arasında ilk əlaqələr bundan çox əvvəl yaradılmışdır. İndi az adamın yadındadır ki, Bakı Universitetinin fəaliyyətə başlamasının lap ilk çağlarında Türkiyənin Fuad Köprülü və Hikmət Artaylan kimi görkəmli alimləri buraya dərs deməyə gəlirdilər. Yeri gəlmişkən deyim ki, Hikmət Artaylan Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üzrə ilk dərs vəsaitlərindən birinin müəllifi olmuşdur Çox ümid edirik ki, indiki görüş əvvəlki əlaqələri bərpa etməyə imkan verəcəkdir. Bundan başqa, Bakıya gəlişimiz Azərbaycan və Türkiyənin ali

məktəbləri arasında gələcək əməkdaşlıq proqramı üzrə bundan əvvəl müəyyən edilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsini sürətləndirəcəkdir” (3, s. 52). Qonaqlar BDU ilə yanaşı Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetində, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında da oldular və Xalq Təhsili Nazirliyində qəbul edildilər.

1990-cı ildə respublikamızda olmuş Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi nümayəndə heyətinin məqsədi də tərəflər arasında hərtərəfli əlaqələrin daha səmərəli olması üçün yollar axtarmaq idi. Türk nümayəndəliyinə Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfinin sədri prof. Turan Yazqan, Hacəttəpə Universitetinin dosenti Bigə Ərculasun, Mərmərə Universitetinin dosenti Əminə Gürsoy, Səlcuq Universitetinin professoru Səlcuq Ünlü, İstanbul Universitetinin dosenti Xəlil Açıqgöz və başqa türk qonaqlar daxil idi. 1991-ci ilin əvvəlində respublika Təhsil Nazirliyinin nümayəndə heyəti Türkiyədə işgüzar səfərdə oldu. Səfər zamanı Türkiyə ilə təhsil sahəsində əməkdaşlığın yeni üfüqləri müəyyənləşdirildi. İstanbulun Bəyazıt Universiteti Azərbaycanın altı ali təhsil ocağı – M.Ə.Rəsulzadə adına BDU, N.Tusi adına ADPU, N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutu, Azərbaycan Texnologiya İnstitutu, M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu və M.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutu ilə əlaqə yaratdı. İstanbul Texniki Universiteti ilə Azərbaycan Politeknik və İnşaat İnstitutları əməkdaşlıq qurdu (3, s.52-53).

Göründüyü kimi, bu illərdə yaranmış və inkişaf etmiş Azərbaycan – Türkiyə qarşılıqlı elm və təhsil əlaqələri, bütün obyektiv və subyektiv maneələrə baxmayaraq, iki respublika üçün xeyli səmərəli olmuşdur. Bu əlaqələrin perspektivdə daha intensiv və müştərək inkişaf etdirilməsi, şübhəsiz, Azərbaycan – Türkiyə elm və texnikasına daha böyük uğurlar gətirəcəklər.

Bu dövrdə təhsil sahəsindəki əməkdaşlığı qaydaya salmaq üçün tərəflər bir sıra hüquqi sənədlər hazırlamış, müqavilələr imzalamışlar. Belə hüquqi sənədlərdən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 9 aprel 1992-ci il tarixli 662 və 208

sayılı qərarları mühüm rol oynamışdır. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikası Təhsil Nazirliyi arasında bağlanmış müqavilədə təhsil sisteminin bütün sahələri ilə yanaşı, tələbə mübadiləsi haqqında da maddə nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddəyə əsasən hər iki ölkə qarşılıqlı surətdə ilk illərdə 100 nəfər, sonrakı illərdə isə bu sayı ildə 1000 nəfərə çatdırmaqla tələbə mübadiləsi etmək haqqında razılığa gəlmişlər. Müqaviləyə əsasən Türkiyəyə göndərilmiş tələbələr 32 ali məktəbdə təhsil almışlar.

Türkiyəyə təhsil almağa göndərilmiş gənclərlə yanaşı 1992-ci ildə 320 nəfər yuxarı sinif şagirdi də litseylərə göndərilmişdir. Bu da, 1991-ci ildə iki dövlətin arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq barədə imzalanmış müqavilənin şərtlərinə uyğun şəkildə həyata keçirilmişdir. 1995-ci ildə xarici ölkələrdə təhsil alan gənclərin sayı 2775, bunlardan 1853 nəfəri isə Türkiyə Respublikasında təhsil almışlar. İki ölkə arasında təhsillə bağlı əməkdaşlıq təkcə tələbə mübadiləsi ilə məhdudlaşmamışdır. Belə ki, Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən proqramlara əsasən litsey və universitetlərin açılması təhsil sahəsində əməkdaşlığın digər bir formasıdır.

1992-ci il sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyə Respublikasının İstanbul “Çağ Öyrətim Anonim Şirkəti” arasında təhsil sahəsində birgə iş haqqında müqavilə imzalanmışdır. Şirkət həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 sentyabr 1995-ci il tarixli 203 sayılı qərarı ilə qeydiyyatda alınmış Qafqaz Universitetini yaratmışdır. 1993-cü ildən fəaliyyətə başlamış Qafqaz Universiteti hər iki dövlətin elmi-texniki və pedaqoji potensialını birləşdirməklə Azərbaycan dövlətinə beynəlxalq proqramlar əsasında kadr hazırlamaqdadır (63, s.19).

Azərbaycan Respublikasının ali məktəbləri ilə Türkiyənin eyni tədris qurumları ilə əməkdaşlıq müqavilələri də imzalanmışdır. 1992-ci ildə N.Tusi adına ADPU İstanbul Universiteti ilə, İnşaat Mühəndisləri Universiteti isə Ərzurum Atatürk Uni-

versiteti və İstanbul Universiteti arasında müqavilə imzalanmışdır. Daha sonra isə M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti, İzmir Egey Dövlət Universiteti, Konya Universiteti, Yüzüncü Yıl Universiteti ilə Ə.Hüseynzadə adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Universiteti Memar Sinan Universiteti ilə müqavilə imzalamışdır (63, s.19).

SSRİ-nin süqutu və Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşması ərəfəsində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Sovyet Sosialist Cümhuriyyəti arasında 1990-1992-ci illər dövründə mədəni və elmi mübadilə protokolu ilkin rəsmi sənədlərdən sayıla bilər (158). Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası hökuməti, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə SSRİ arasında imzalanmış olan “1989-1990-cı illər Kültürəl və Bilimsəl Dəyişim Proqramı”nın hökumətlər tərəfindən inkişaf etdirilməsi və aralarındakı elmi və mədəni əməkdaşlığın qüvvətləndirilməsi məqsədilə, 1990-1992-ci illər üçün aşağıdakı mədəni və elmi mübadilə protokolu imzalanmışdır (158, s.13-20; 133, s.6-11).

Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən İsmət Birselin (Xarici İşlər Nazirliyi Kültür İşləri Genəl Müdürü) və Azərbaycan So-vet Sosialist Respublikası hökuməti tərəfindən Zaur Paşa oğlu Rüstəməzadənin (SSRİ Nazirlər Komitəsi nəzdində Azərbaycan Nazirlər kabineti Daimi təmsilçiliyi birinci müavini) imzaladıqları bu müqavilə Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi sahəsində ciddi addımlardan biri kimi dəyərləndirilməlidir. Müqavilənin bilavasitə elm, təhsil və mədəniyyətlə əlaqəli olan maddələri aşağıda təqdim edilmişdir:

Elm və təhsil

1. Tərəflər, rəsmi kanaldan, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan SSR yüksək təhsil qurumları arasında elmi əməkdaşlığı təşviq edəcəklər və əlaqələrin qurulmasına və inkişaf etdirilməsinə yardımçı olacaqlar.

2. Tərəflər, konfranslara qatılmaq və müxtəlif elm sahələrində tədqiqatlar aparmaq üzrə, Protokol Dönəmi içində,

üç elm adamının bir ay müddəti ərzində mübadiləsini təşkil edəcəklər.

3. Türkiyə Cümhuriyyəti Milli kitabxanası ilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəzdində olan kitabxanalar, qarşılıqlı əsaslarla elmi nəşrlərin mübadiləsini davam etdirəcəklər.

4. Tərəflər, türkoloji tədqiqatlarla bağlı nəşrlər və biblioqrafiyaların mübadiləsini təşviq edəcəklər.

5. Tərəflər, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutu ilə, müvafiq Türk Qurumları arasında elmi nəşr mübadiləsində olacaqlar.

6. Tərəflər, ölkələrində təşkil olunan beynəlxalq simpozium, konqres, konfrans və bənzərlərindən bir-birlərini xəbərdar edəcək və toplantılar sonunda yayımlanan elmi hesabatların mübadiləsini edəcəklər. Tərəflər, hər il növbə ilə qarşılıqlı olaraq elm adamları arasında Türkologiya mövzusunda ikili kollokyumlar düzənləyəcəklər. Bu məqsədlə tərəflər, bir-birlərindən Protokol Dövrü ərzində 5-7 elm adamının 7 gün müddət ilə mübadiləsini gerçəkləşdirəcəklər.

7. Tərəflər, bir-birlərinin təhsil sistemlərini tanıtmaq məqsədilə; məktəbəqədər, ibtidai, orta təhsil, ali təhsil və texniki-peşə təhsili sahələrində məlumat, sənəd və heyət mübadiləsində olacaqlar.

8. Tərəflər, arxeoloji, sənət tarixi, muzeyçilik və tarixi abidələrin restavrasiyası sahələrində elmi nəşr, mütəxəssis və müəllim kadrlarının dəyişdirilməsini həyata keçirəcəklər.

9. Tərəflər, müvafiq təşkilatların istək və dəvətlərinə əsasən, bilgi və mütəxəssislərin dəyişdirilməsi surətilə sağlq və tibb sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsini təşviq edəcəklər. Tərəflər, məlumat və mütəxəssislərin dəyişdirilməsi surətilə səhiyyə və tibb sahələrində əlaqələrin inkişaf etdirilməsini təşviq edəcəklər. Tərəflər, Protokol Dövrü ərzində, 7 gün müddət ilə 2-3 nəfərlik heyətləri mübadilə edəcəklər.

10. Tərəflər, hər il türk, Azərbaycan və rus dili yay kurslarına qatılacaq üç nəfərə iki ay müddətində təqaüd verəcəklər. Təqaüd namizədləri bu kurslarda olan şərtlərə uyğun olacaqdır.

11. Türk tərəfi, Azərbaycan SSR-dəki tələbələrə hər il on iki ədəd lisans və lisansüstü araşdırma, master və doktora təqaüdü verəcəkdir.

12. Tərəflər, ilk və orta təhsil səviyyəsində oxuyan on tələbənin, hər il, ailələr yanında barınmaq üzrə, üç həftə müddətində bir-birilərinin ölkəsini ziyarət etmələrinə imkan yaradacaqlar.

13. Türk tərəfi, Azərbaycan SSR-də türkcə təhsil verən müəllimləri, Türkiyədəki xidmət-daxili seminarlara dəvət edəcəkdir.

14. Türk tərəfi, Azərbaycan tərəfinin istəyinə uyğun olaraq, türk dili və ədəbiyyatı ilə bağlı dərs kitabları və təhsil ləvazimatı göndərəcəkdir.

15. Azərbaycan tərəfi, türk tərəfinə hər il on iki ədəd dil və araşdırma təqaüdü verəcəkdir.

16. Tərəflər, türkcə-azərbaycanca sözlük hazırlanmasına təşviq edəcəklər.

17. Tərəflər, bir-birilərinin arxiv quruluşları arasındakı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə yardım göstərəcəklər.

Mədəniyyət və sənət

18. Tərəflər, təşkil edəcəkləri beynəlxalq musiqi, mahnı, rəqs və folklor festivallarına, bir-birilərindən sənətçi və sənət topluluqlarının qatılmasını təşviq edəcəklər.

19. Tərəflər, qarşılıqlı olaraq kultür və sənət festivalları (türk və Azərbaycan həftələri) təşkil etməyi təşviq edəcəklər.

20. Tərəflər, qarşılıqlı olaraq, müğənni, opera və balet sənətçisi, orkestr, orkestr rəhbəri, rejissor, xoreoqraf və dekorator dəyişdirilməsində olmaq surətilə lirik musiqi, opera və balet sahəsində əlaqələrini inkişaf etdirəcəklər.

21. Tərəflər, bir-birilərinin teatr, opera və baletində vəzifələndirilmək üzrə, hər il razılaşdırılmış surətdə sənətçi və rejissor göndərə biləcəklər.

22. Tərəflər, teatr sahəsində əməkdaşlıq etmək məqsədilə hər il teatr heyətləri, teatr səfərləri, rejissor, dekorator və aktyor dəyişdirə biləcəklər.

23. Tərəflər, tanınmış solistlərinin plastinka, kaset və video kasetlərinin dəyişdirilməsini həyata keçirəcəklər.

24. Tərəflər, kitab, nəşr, bibliografiya, xəttatlıq əsərləri, kataloq və mikrofilm dəyişdirilməsində olmaq surətilə kitabxanaçılıq sahəsindəki əlaqələrini davam etdirəcəklər.

25. Tərəflər, sənət tarixi, muzeyçilik, tarixi abidələrin restavrasiyası, plastik sənət sahələrində elmi nəşr, kitab, kataloq və s. ləvazimat ilə təbliğati film mübadiləsi edəcəklər.

26. Tərəflər, hər il kitabxanaçılıq, sənədləşmə-informasiya və arxivçilik ilə muzeyşünaslıq və restavrsiya sahələrində tədqiqat və təmaslarda olmaq üzrə hər dəfə on beş günlük iki mü-təxəssis mübadiləsi edəcəklər.

27. Tərəflər, folklor sahəsində təşkil edəcəkləri beynəlxalq konqres, konfrans və simpoziumları, qarşılıqlı olaraq bir-birilərinin elm adamları ilə mütəxəssislərini dəvət edəcəklər, folklor və xalq rəqsləri sahəsində tədqiqatlarda olmaq üzrə mütəxəssis mübadiləsi edəcəklər, folklor və xalq ədəbiyyatına bağlı nəşrlərinin və nəşr kataloqlarının dəyişdirilməsi üçün səy göstərəcəklər.

28. Tərəflər, məsləki təmaslarda olmaq üzrə, hər dəfə üç nəfərlik yazarlar heyətinin, Protokol Dönəmi içində, hər dəfə on beş gün ərzində bir-birilərini ziyarət etmələrinə yardımçı olacaqlar.

29. Tərəflər, qarşılıqlı olaraq Türkiyə və Azərbaycan yazıçılarının kitablarının tərcüməsi və nəşri daxil olmaq üzrə kitab yayımı sahəsində münasibətlərin qüvvətləndirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə yardımçı olacaqlar və kitab yayımı və satışı

ilə əlaqəli fəaliyyətlərin təşkilinə bağlı dəyişimi, qarşılıqlı olaraq təşviq edəcəklər.

30. Tərəflər, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan SSR-də təşkil edəcəkləri beynəlxalq kitab yarmarkalarına bir-birilərlərini dəvət edəcəklər.

31. Tərəflər, əl sənətləri və xalçaçılıq sahələrində bilgi alış-verişində olmaq üzrə hər il üç mütəxəssisin hər dəfə on beş gün müddəti ilə mübadiləsini gerçəkləşdirəcəklər.

32. Tərəflər, qarşılıqlı olaraq əl sənətləri sərgiləri təşkilini təşviq edəcəklər və sərgilərin hər dəfə on beş gün müddəti ilə mübadiləsini təmin edəcəklər.

İdman və gənclik

33. Tərəflər, ayrıca düzənləyəcəkləri “İkili idman Protokolları” çərçivəsində idman fəaliyyətlərini proqramlayıb həyata keçirəcəklər.

Radio, televiziya, informasiya və kino

34. Tərəflər, ayrıca imzalayacaqları hər dəfə bir “Əməkdaşlıq Protokolu”na istinadən, radio, televiziya və informasiya sahələrindəki əməkdaşlığı təşkil edəcəklər.

35. Tərəflər, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan SSR-də təşkil ediləcək beynəlxalq kino festivallarına bir-birilərlərini dəvət edəcəklər.

36. Tərəflər, süjetli və sənədli ortaq film çəkilişini təşviq edəcəklər.

37. Protokol Dönemi müddətində, Türkiyə tərəfi Azərbaycanın iki şəhərində və Azərbaycan tərəfi də Türkiyədə iki şəhərdə hər dəfə bir film həftəsi təşkil edəcəklər. Bu məqsədlə bir həftə müddətlə hər dəfə üç nəfərlik heyətlər filmlərilə birlikdə mübadilə ediləcəkdir.

Ümumi müddəaları və maliyyə məsələləri ilə bağlı ayrı-ayrı bəndləri olan 50 maddəlik protokolun son bəndində göstərilir ki, 1993-1995-ci illər dövrü üçün görüşmələr və protokolun imzalanması 1992-ci ilin sonunda Bakıda həyata keçiriləcəkdir. Dəqiq tarix rəsmi dairələr tərəfindən müəyyənləşdirilə-

cəkdir. Bu protokol 1 yanvar 1990 – 31 dekabr 1992-ci il tarixləri arasında keçərlı olacaqdır. Bu protokol Ankarada 10 yanvar 1990-cı il tarixində türkçə və rusca olmaqla hər birindən iki nüsxə imzalanmış olub, hər iki mətn də eyni dərəcədə keçərlıdır (158, s.13-20; 133, s.6-11).

Azərbaycan – Türkiyə təhsil əlaqələri sahəsində ilk mühüm rəsmi sənədlərdən biri də Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Sovyet Sosialist Respublikası arasında 19 sentyabr 1990-cı ildə keçirilmiş görüşlərlə bağlı protokoldur (146, s. 75-78).

Türkiyə Cümhuriyyəti Maliyyə və Kömrük naziri Adnan Kahvecinin dəvətilə Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin başqanı Həsən Həsənovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan heyəti 14-19 sentyabr 1990-cı il tarixində Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Bu müddət ərzində o, Türkiyə Respublikasının prezidenti Turqut Özal və baş nazir Yıldırım Akbulut tərəfindən qəbul edilmiş və Dövlət naziri Güneş Taner, Maliyyə və Kömrük naziri Adnan Kahveci, Ulaşırtma Naziri Cengiz Tuncer ilə görüşmüş, Ankara, İstanbul, İzmir və Manisanı ziyarət edərək bəzi elm və mədəniyyət mərkəzlərini gəzmişdir. Görüşlərdə, 10 yanvar 1990-cı il tarixində imzalanan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan SSR arasında “1990 – 1992-ci illər arasında Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında elmi və mədəni mübadiləyə dair” protokollar çərçivəsində Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin inkişafı məsələləri müzakirə edilmişdir.

31 maddədən ibarət olan protokolun bir sıra bəndləri elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıqla bağlı olmuşdur ki, aşağıda onların bəzilərini təqdim edirik:

5. Bu maddədə tərəflər arasında birbaşa TV proqramlarının mübadiləsinin və Azərbaycanda ortaql telekommunikasiya vasitələrinin qurulmasının yaxşılaşdırılması vurğulanır.

6. Tərəflər Bursa və Gəncə, Şəki və Kars şəhərləri arasında qardaş şəhər əlaqələri qurulmasını məmnuniyyətlə qarşıladıklarını bildirmiş, heyət mübadiləsi xüsusunda razılığa gəlmişdir.

7. Tərəflər, hökumətlərarası elmi, texniki və mədəni əməkdaşlıq komissiyasının qurulmasında razılığa gəlirlər. Bu komissiya Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanan müqavilə və protokolların tətbiqi ilə vəzifələndirilir.

12. Tərəflər, Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutu ilə Mimar Sinan universiteti, Azərbaycan Tibb İnstitutu ilə Ankara və İstanbul Tibb fakültələri arasında əməkdaşlıq qurulmasına dair qarşılıqlı arzularını bildirmişlər.

22. Tərəflər, 1990 – 1992-ci illər arasında səhiyyə, onkoloji, göz cərrahiyyəsi, üronefroloji, kardioloji, ürək-damar cərrahiyyəsi, tibbi təshis, staj məqsədilə mütəxəssis mübadiləsi, ekoloji təmizlik məsələsində yeni kimyəvi nəzarət tətbiqləri, dərman, tibbi təchizat və cihaz istehsalını təmin edəcək ortaq təsisatların qurulması məsələlərində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Səhiyyə Nazirlikləri arasında protokol imzalanmasını razılıqla qəbul etmişlər. Tərəflər, 1990-cı il oktyabr ayında Bakıda “Müasir cərrahiyyə problemləri” mövzusunda Azərbaycan – Türkiyə ortaq konfransının keçirilməsinə müsbət yanaşmışlar.

23. Tərəflər, təməl elmlər sahəsində mütəxəssis və tələbə mübadiləsinə razılıq vermişlər. Bu çərçivədə Tərəflər, Ərzurum Universiteti ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası arasında elmi-texniki mübadilə və Azərbaycan Elmlər Akademiyası Geologiya İnstitutu ilə bu sahədə mübadilə edilməsinə, protokolların imzalanmasına və Türkiyə və Azərbaycan elm adamları arasında təmasların inkişaf etdirilməsinə yardımçı olacaqlar.

24. Tərəflər, Azərbaycan elm, sənət və mədəniyyət adamlarının Türkiyədə düzənlənən birinci Beynəlxalq Azərbaycan Konqresinə qatılmalarının, Türkiyə və Azərbaycan xalqları arasında qardaşlığın və dostluğun daha da qüvvətlənməsinə yardım edəcəklərini vurğulamışlar.

26. Tərəflər, mədəni əlaqələrin genişləndirilməsini və Türkiyə və Azərbaycan xalqlarının həyat, mədəniyyət, adət və ənənələrinin hər iki xalqın təmsilçiləri arasındakı təmaslar, elmi və

mədəni heyət mübadiləsi yolu ilə daha geniş şəkildə tanıtılmasını istədiklərini vurğulamışlar.

27. Tərəflər, böyük bir qrup azərbaycanlı sənətçinin iştirakı ilə Türkiyədə Azərbaycan mədəniyyət günlərinin keçirilməsinin, opera sənətçiləri, müğənnilər və folklor qrupları mübadiləsinin, Azərbaycan xalça və rəsm ustaları sərgisinin təşkilinin, Azərbaycanla “Xarı Bülbül Beynəlxalq Musiqi Festivalına” Türk sənətçilərinin qatılmasının, Azərbaycan Dövlət Dram teatrının Türkiyə qastrolunun, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığa müsbət münasibətdə olduqlarını bildirmişlər.

28. Tərəflər, qarşılıqlı olaraq kitab nəşrinin, türk və Azərbaycan əsərlərinin çevrilməsi və nəşrinin, Bakıda Türk kitab və nəşrlərini satan “Türk Dünyası” özəl kitab mağazasının, İstanbulda isə Azərbaycan yazarlarının kitablarını və nəşrlərini satan “Azərbaycan Dünyası” kitab mağazalarının açılmasının, türk və Azərbaycan xalqlarının mədəniyyət və yaşantılarının geniş miqyasda tanıtılmasına imkan yaradacaqlarını məmnuniyyətlə ifadə etmişlər.

29. Tərəflər xüsusilə səhiyyə sahəsində, elmi-texniki əlaqələrin inkişafı və plan və anlaşıma təməllərinə söykənən tələbə və müəllim mübadiləsi üçün səy göstərəcəklər.

30. Həsən Həsənov türk və Azərbaycan xalqları arasında qardaşlıq, dostluq və əməkdaşlığın qüvvətləndirilməsinə edilən yardım, gördükləri isti münasibət və səmimi qonaqsevərlik üçün Türk hökumətinə və xalqına təşəkkürlərini bildirmiş və Azərbaycan SSR Cümhurbaşqanı Ayaz Mütəllibov ilə Azərbaycan Hökumətinin rəsmi dəvətini Türkiyə Cümhurbaşqanı Turqut Özala, Türkiyə Baş Naziri Yıldırım Akbuluta, Türkiyə maliyyə və Kömrük Naziri Adnan Kahveciyə təqdim etmişdir. Edilən dəvətlər məmnuniyyətlə qəbul edilmişdir.

Bu protokol 19 sentyabr 1990-cı il tarixində Ankarada üçü də eyni dərəcədə keçərli türkcə, azərbaycanca və rusca üç orijinal nüsxə olaraq tərtib edilmişdir” (146, s.77-78).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə xüsusi diqqət yetirən Türkiyə rəsmi dairələri Azərbaycanın hələ müstəqillik qazanmadığı illərdə də bu sahəyə ciddi qayğı göstərmişlər. Bunun bir nümunəsi olaraq Türkiyə Respublikasının prezidenti Turgut Özalın Azərbaycan Respublikasına 12 mart 1991-ci il tarixindəki səfəri zamanı qarşılıqlı razılaşmaları və birgə bəyannaməni misal gətirmək olar (146, s. 89).

Türkiyə Cümhuriyyəti Cümhurbaşkanı Turgut Özalın 15-16 mart 1991-ci il tarixində Azərbaycana bu ziyarəti Azərbaycan – Türkiyə dostluq, qonşuluq və qarşılıqlı fayda təməllərinə dayanan əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafının bir sübutu olmuş, bu əlaqələrin daha da inkişafı üçün mövcud olan böyük potensialın bir daha təsbitinə vəsilə olmuşdur.

İkili əlaqələr mövzusunda Bakıda keçirilən fikir mübadiləsi əsasında Türkiyə və Azərbaycan tərəfi Azərbaycan – Türkiyə ticarət, iqtisadi, mədəniyyət və sosial əməkdaşlığa yeni sürət və istiqamətlər qazandırmaq vacibliyini və bunu mümkün gördüklərini qeyd etmişlər.

Türkiyə və Azərbaycan rəsmilərinin imzaladıqları Türkiyə və Azərbaycan Respublikaları arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq protokolları bu məqsədlərə nail olunmasını nəzərdə tuturdu. Tərəflər 12 mart 1991-ci il tarixində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Sovet İttifaqı arasında imzalanan dostluq, mehriban qonşuluq və əməkdaşlıq müqaviləsinin əhəmiyyətini ayrıca vurğulamışlar (146, s.89).

Həmin ərəfədə – 16 mart 1991-ci il tarixində Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti və Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında turizm sahəsində də əməkdaşlıq protokolu imzalanmışdır (146, s. 90-91). 10 maddəlik bu protokolda (5 il müddətinə keçərliliyi olan) qeyd olunur ki, tərəflər iki ölkə vətəndaşlarına tarixi, mədəni və turistik dəyərlərini daha yaxşı bir şəkildə tanımaq məqsədilə iki ölkə arasındakı turistik mübadilələrin daha da artırılmasına və iki ölkənin rəsmi turizm qurumları arasında əməkdaşlığın inkişafına hər baxımdan yardım ediləcəkdir.

Hər iki ölkənin vətəndaşlarının bir-birilərinə turizm səyahətləri üçün hər bir imkan veriləcəkdir. Qrşılıqlı olaraq turistik vizalar verilməsi problemləri aradan qaldırılacaqdır. Turizm fəaliyyətlərinə, reklama şərait yaradılacaqdır. Viza, sərhəd, kömrük qaydaları sadələşdiriləcəkdir. Ekoloji təmizlik, çeşidli turizm mərkəzlərinin inşaatını, kadr hazırlığı, xarici turizm sahəsində ortaq şirkətlərin qurulmasını və turizmə bağlı digər problemləri nəzərdə tutaraq qarşılıqlı əməkdaşlıq inkişaf etdirilməlidir. Əlaqədar qurumlar hər iki ölkədə müntəzəm toplanmalar keçirməlidirlər (146, s.90-91).

Türkiyə ilə Azərbaycan rəsmilərinin 3 may 1992-ci il tarixində verdikləri ortaq bəyənətdə bildirilirdi ki, Türkiyə Cümhuriyyəti Baş Bakarı Süleyman Dəmirəl Azərbaycan Respublikası Cümhurbaşkan Vekili Yaqub Məmmədovun dəvətilə 2-3 may 1992-ci il tarixlərində Azərbaycan Respublikasına rəsmi bir ziyarətdə olmuşdur.

Tərəflər iki ölkə arasında tarixdən qaynaqlanan qardaşlıq əlaqələrinə uyğun olaraq, çox səmimi və dostluq atmosferində görüşmüşlər. Görüşmələrdə ikili əlaqələri maraqlandıran bütün məsələlər ilə regional və beynəlxalq məsələlər müzakirə olunmuş və tərəflər ölkələrindəki siyasi və iqtisadi durum haqqında informasiya mübadiləsində olmuşlar (158,s.119).

Elm, təhsil və mədəniyyət sahələrindəki əlaqələrin də dəyişdirilməsinin, iki ölkə xalqının bir-birilərinə daha da yaxınlaşmasında oynayacağı önəmli rola işarət edən tərəflər, bu məqsədlə elm, təhsil və mədəniyyət sahələrindəki mütəxəssis xidmətləri, texniki və elmi əməkdaşlıq anlaşması imzalamışlar. Bundan başqa Türk tərəfi, 1992-1993 tədris ilində Azərbaycana 600-ü orta təhsildə, 1400-ü ali təhsildə istifadə olunmaq üzrə cəmi 2000 öyrənciyə təqaüdlü kontenjan ayırdığını bildirmişdir. Azərbaycan tərəfi, bu imkanı böyük məmnunluqla qarşıladığını ifadə etmişdir. Bu imkanın həyata keçirilməsi üçün tərəflər əlaqədar rəsmilərinə əməkdaşlıqla görəvləndirmişlər.

Tərəflər, Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı mədəniyyət əlaqələrinin dəyişdirilməsində televiziya yayınlarının əhəmiyyətinə diqqət çəkmişlər. Bu çərçivədə, Türkiyə Radio Televiziyaya Qurumunun Avropa, Asiya və Şimali Afrikanı əhatə edən AVRASYA-TV yayınının Azərbaycanda transformasiyası və Azərbaycan kino və TV proqramlarının da bu yayında yer alması üçün bir əməkdaşlıq protokolu imzalanmışdır (158, s.120-121).

1992-ci il 5 may tarixində Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin perspektivlərinə istiqamətlənmiş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında təlim-təربiyə, təhsil, mütəxəssis xidmətləri, texniki və elmi əməkdaşlıq sahəsində də müqavilə imzalanmışdır (158). Bildirilmişdir ki, aşağıda tərəflər olaraq adlandırılacaq olan Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikası:

Bir-birilərinin suverenliyinə, müstəqilliyinə və ərazi bütönlüyünə sayğı və daxili işlərinə qarışmama prinsipi ilə müsbət olaraq aralarındakı əməkdaşlığın inkişafına yönəlik qərarlılıqlarını təsdiq edərək;

Aralarındakı dil, tarix, kultür və ənənə yaxınlığının, çox-yönlü əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün sağlam bir zəmin yaratdığına dair inamlarını yeniləyərək;

24 yanvar 1992-ci ildə Ankarada imzalanmış olan “Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq, əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq müqaviləsi”nə uyğun olaraq və iki ölkə arasındakı mövcud əməkdaşlığı və dostluğu çeşidləndirmək və inkişaf etdirmək arzusundan doğaraq, eğitim, öyrətim, mütəxəssis xidmətləri, texnika və elm sahələrində də əməkdaşlıq etməyi arzu edərək aşağıdakı xüsuslarda razılığa gəlmişlər.

11 maddəlik müqavilə ilə tanışlıqdan da aşkar göründüyü kimi, bu anlaşmanın məqsədi tərəflər arasında təlim-təربiyə, təhsil, mütəxəssis xidmətləri, texnika və elm sahələrində əməkdaşlığı təsis və icra etməkdir. Müqavilədə o da qeyd olunur ki,

bu anlaşma 5 il müddətinə keçərli olacaqdır. Tərəflərdən biri bu ilk 5 illik müddətin bitməsindən 90 gün öncə bu müqavilənin ləğvini bəyan etmədiyi təqdirdə, hər dəfə bir il müddətinə qüvvədə qalacaqdır. Tərəflərdən birinin bu müqavilə hökmlərinə uyamaması və ya digər tərəfin uymadığı sonucuna varması halında tərəflər problemi Komissiya çərçivəsində həll etmək üzrə ən qısa zamanda görüşmələrə başlayacaqlar. Bu müqavilə Bakıda 3 may 1992-ci ildə Türkiyə və Azərbaycan türkcəsində iki nümunə olaraq və hər iki mətn də eyni dərəcədə keçərli olmaq üzrə bağlanmışdır.

Müqaviləni Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən xarici işlər naziri Hikmət Çətin, Azərbaycan Respublikası tərəfindən xarici işlər naziri Hüseynağa Sadıqov imzalamışlar (158, s.127).

Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı arasında Azərbaycan tərəfindən B.Feyzullayevin imzaladığı (1992-ci il) təhsil sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri üçün yeni imkanlar açdı (146, s. 117-118).

18 maddəlik müqavilədə göstərilir ki, tərəflər, Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında təlim-təربiyə sahəsində əlaqələrin inkişafına nail olmaq üçün aşağıdakı mövzularda razılığa gəldilər:

1. Orta məktəb və litsey şagirdlərinin oxudulmaq üçün qarşılıqlı olaraq mübadiləsi.

2. Tələbələrin oxudulmaq üzrə qarşılıqlı olaraq mübadiləsi (sayı: ilk il 100 nəfərdən başlayaraq 500 nəfərə çıxa biləcək).

3. Təcrübə mübadiləsi üçün müəllimlərin 1 və ya 2 aylıq müddətlərlə qarşılıqlı mübadiləsi təmin ediləcəkdir.

4. Hər iki ölkənin müəllim və mütəxəssislərinin təcrübə mübadiləsi üçün 3 aylıq, 6 aylıq və 1 illik müddətlərlə qarşılıqlı dəyişimi.

5. Türkiyə tərəfi, Azərbaycandan göndərilən rus dili və ədəbiyyatı müəllimlərini öz universitetlərində qəbul edir, buna qar-

şılıq Azərbaycan tərəfi Türkiyənin türk dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin Azərbaycanın universitetlərində qəbul edir.

6. Hər iki nazirlikdə çalışanların təcrübə və bilgilərini artırmaq üçün bir aylıq müddətlərlə personal mübadiləsi ediləcəkdir.

7. Türkiyə tərəfi, texniki litseylərdə təlim-tərbiyə görmək üzrə 8-ci sinifdən sonra (9-10-11-cı siniflər üçün) Azərbaycandan şagird qəbul edəcəkdir.

8. Bakıda Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinin uyğun gördüyü bir binada Türkiyə tərəfi bir Türk məktəbi açacaqdır. Bu məktəbdə dərslər türkcə və ingiliscə keçiriləcəkdir. Bu məktəb Türkiyədən Bakıya gələcək Türk iş adamlarının, müəllimlərin, diplomatların, sənətçilərin, yabançıların və eyni zamanda azərbaycanlıların uşaqlarının oxudulması məqsədi ilə açılacaqdır.

9. Tərəflər, bir-birilərini tarix, mədəniyyət və ədəbiyyatının öz ölkələrində tanınmasında yardımçı olacaqdır.

10. Tərəflər arasında fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya və digər sahələrdə olimpiyadalar təşkil edəcəklər.

11. Hökumətlərcə, Türkiyə və Azərbaycanda qarşılıqlı olaraq “Dil və kultür Mərkəzləri” qurulacaqdır.

12. Latın qrafikasına görə makina tədrisində yardımçı olmaq üçün Türkiyədən müəllim göndəriləcəkdir.

13. Tərəflər elmi sahədə hər cür təlim-tərbiyə vasitə və ləvazimatlarını (videokassetləri, maqnitofon bantları, sənədli filmlər kimi) qarşılıqlı olaraq mübadilə edəcəklər.

14. Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı, Türkiyənin Bakıda oxudulacaq tələbələri və Azərbaycanda qonaq olan müsafirlər üçün ayrıca bir yataqxana binası inşa edəcəkdir (bu binanın bir hissəsi yurd, digəri isə Azərbaycan Milli Təhsil Nazirliyinin müsafirxanası olacaq).

15. Tərəflər, bu müqavilədə göstərilən mövzuların gerçəkləşdirilməsini təmin edəcək və təlim-tərbiyə əməkdaşlığını inkişaf etdirmək üçün 6 nəfərlik (hər tərəfdən 3 nəfər) bir Daimi Komissiya yaradacaqlar.

16. Dərs proqramları tədqiq edilərək qarşılıqlı olaraq yer ala biləcək mövzular “Daimi Komissiya” tərəfindən təsbit edilərək hər iki Nazirliyə təklifdə olacaqdır.

1992,-ci ilin 1 noyabr tarixində Türkiyə Cumhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında imzalanmış turizm sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi (146, s. 128-129) bu sahədə gələcək qarşılıqlı münasibətlərə yeni bir istiqamət vermişdir. 12 maddəlik bu müqavilədə qeyd edilir ki, tərəflər hər iki ölkə vətəndaşlarının bir-birilərinin tarixi, mədəni və turistik dəyərlərini daha yaxşı şəkildə tanımaları məqsədilə aralarındakı informasiya, sənədləşmə və tanıtma materialları mübadiləsinin daha da artırılması yönündə səy göstərəcəklər.

2 noyabr 1992-ci il tarixində Türkiyə Cumhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında mütəxəssis hazırlığına dair protokol (146, s.125-126) da Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafına təkan vermişdir.

Türkiyə Cumhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti aralarındakı fəvqəladə yaxşı mümkün olan hər sahəyə yaymaqla bir qismini aşağıda təqdim etdiyimiz məsələlərdə razılığa gəlmişlər:

- Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti əmrinə bazar iqtisadiyyatı, bankçılıq, beynəlxalq ticarət, beynəlxalq ticarət və bənzəri mövzularda istifadə üçün 100 mütəxəssisə təqaüd təsis edəcəkdir.

- Təklif edilən kurslar, mövzularına görə dəyişmək üzrə iki ilə dörd aylıq müddəti əhatə edəcək və mümkün olan hallarda iş başında təhsili də öngörəcəkdir.

- Proqramlardan maksimum istifadəni təmin etmək məqsədi ilə namizədlərin təhsillərinə, dil qabiliyyətlərinə, keçmiş təcrübələrinə maksimum diqqət sərf ediləcəkdir. Bakıdakı Türkiyə səfiri namizədlərin seçiminə qatılacaqdır.

- Hər namizəd qrupunun təhsil məsələsinə Azərbaycan Hökuməti qərar verəcəkdir.

– Azərbaycan Hökuməti namizədlərin adları, mövzuları, dil bilgiləri və digər məlumatları ən azı 60 gün əvvəlcədən türk rəsmilərinə verəcəkdir.

– Təhsil alacaq şəxslərin Türkiyəyə və Türkiyədən yol xərcləri Azərbaycan Hökuməti tərəfindən ödənəcəkdir.

– Bu protokol iki il qüvvədə qalacaq və tərəflərdən biri müddətin sona çatmasından 3 ay öncə sona erdirilməsini tələb etmədiyi təqdirdə iki illik bir müddət üçün keçərli uzadılmış sayılacaqdır. 2 noyabr 1992-ci il tarixində Ankarada Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan türkcəsində hər ikisi də keçərli iki nüsxə olaraq imzalanmışdır (146, s. 125-126).

Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən edilən yardımlar və proyekt çalışmaları çərçivəsində Azərbaycanla bağlı TİKA-nın noyabr 1992-ci il tarixli hesabatda göstərilir ki, (152, s.24-31) mədəniyyət məsələlərində TRT yayınlарının izlənilməsinin təmin edilməsi, proqram mübadiləsi və proqram hazırlanmasında əməkdaşlıq üçün protokol imzalanmışdır. Türkiyənin təklifilə TRT tərəfindən AVRASYA-TV projesi gerçəkləşdirilmişdir. 1990-cı ildə Milli Egitim Bakanlığından tələb edilən Kültür Mərkəzi gerçəkləşdirilmişdir.

Milli Egitim Bakanlığı və Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən tarix, türkcə, coğrafiya və din təhsili mövzularında konqreslər təşkil edilməsi 18.5.1992-ci il tarixli Egitim Bakanları Ankara toplantısında razılaşdırılmışdır. Milli Egitim Bakanlığının bu mövzudakı çalışmaları davam etməkdədir.

Kültür Bakanlığı və Xarici İşlər Nazirliyinin təşkil etdiyi 20.6.1992-ci il tarixli İstanbul Mədəniyyət Nazirləri toplantısında Ortaq Türk Əlifbası üzərində anlaşmaya nail olunmuşdur. Çalışmalar hazırlıq mərhələsində olub, Kültür Bakanlığının bu sahədəki çalışmaları davam etməkdədir.

20.6.1992-ci il tarixli İstanbul Mədəniyyət Nazirləri toplantısında, Mədəniyyət Nazirləri Daimi Şurası və Əməkdaşlıq Bürosu qurulması qərarlaşdırılmış, Mədəniyyət Nazirliyi bu sahədə çalışmalara başlamışdır (152, s.24).

Təhsil məsələlərində isə bir çox məsələlər işıqlandırılmışdır ki, burada onların bəzilərinə toxunacağıq. Universitetlərarası əməkdaşlıq:

- Mimar Sinan Universiteti ilə Azərbaycan Dövlət Universiteti arasında 15.5.1991-ci il tarixində qanuni qüvvəsi 5 il olan bir müqavilə imzalanmışdır. Müqavilə qüvvədədir.

- Gazi Universiteti Egitim Fakültəsi ilə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu arasında ön anlaşma-müqavilə bağlanmışdır. Əsas əməkdaşlıq protokolu hazırlanmaqdadır. Əsas protokolun 1990-cı ildə imzası hədəfləndiyi halda gerçəkləşdirilə bilməmişdir.

- Çukurova Universiteti Tibb Fakültəsi ilə Azərbaycan Hemotoloji və Qan İnstitutu arasında protokol imzalanmışdır. 29.7.1991-ci il tarixində imzalanan protokol 31.12.1996-cı ilə qədər keçərlidir.

- Trakya Universiteti ilə Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyi Elmi Tədqiqatlar İnstitutu arasında 10.5.1991-ci il tarixində bir protokol imzalanmışdır.

Təhsil Nazirləri arasında əməkdaşlıq məsələsində Milli Egitim Bakanlığı ilə Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyi arasında Mutabakat Zəpti (razılıq sənədi) qəbul olunmuşdur. Nəzərdə tutulan əməkdaşlıq hörmətli Baş Nazirin ziyarətləri sırasında daha da inkişaf etdirilmişdir.

Bundan başqa bir ingiliscə Dil İnstitutu və bir latın hərflə mətbəə Bakıda qurulması gözlənilməkdədir.

18.5.1992-ci il tarixli Təhsil Nazirləri Ankara toplantısında, Milli Egitim Bakanlığı və Xarici İşlər Bakanlığı nəzdində, qarşılıqlı məktəb açılması məsələsində razılığa gəlinmiş, çalışmaları hələ hazırlıq mərhələsindədir. Milli Egitim Bakanlığının bu sahədəki çalışmaları davam etməkdədir (152, s.26).

20.5.1992-ci il tarixli Təhsil Nazirlərinin təklifilə, Milli Egitim Bakanlığı və Xarici İşlər Bakanlığı nəzdində Ortaq Türkçə Terminoloji Komissiyası qurulması razılaşdırılmışdır.

Çalışmalar hələ hazırlıq mərhələsində olub, Milli Egitim Bakanlığının bu sahədəki çalışmaları davam etməkdədir.

YÖK, ÖSYM, M.E.B., TÖMER strukturunda, eğitim və öyrətim təqaüdləri təmin edilməsi məsələsində hörmətli Baş Nazirimizin ziyarəti sırasında ortaqlar bəyanat imzalanmışdır. Öyrənci Seçmə Komissiyası göndərilməkdədir. Yataqxana, türkca öyrətim, təqaüd miqdarları və daşıma problemlərinin həlli üçün çalışılmaqdadır. Cəmi 2 min nəfərə imkan təmin ediləcəkdir (600 orta təhsil, 165 ön lisans, 960 lisans, 205 lisans üstü, 70 doktora). İyul 1992-ci ilin sonuna qədər seçim edilib 1 avqustda Türkiyədə təhsil başlayacaqdır (152,s.27).

Bu sənəddə bəzi siyasi və qarşılıqlı münasibətlərə də toxunulmuşdur. Belə ki, siyasi məsələlərlə bağlı deyilir: “Sayın baş Bakanımızın Elçibəyə sözlü vədi və bağlanmış bir protokol ilə Xarici İşlər Nazirləri arasında əməkdaşlıq və düzənli müşavirələr nəzərdə tutulmaqdadır”. İkili əlaqələrlə bağlı bunlar qeyd edilir:

– Bakanlar Kurulu açıqlaması ilə 16.6.1991-ci ildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi tanınmışdır.

– Yeni Müstəqil Türk Dövlətləri Dövlət Başçıları 1991-ci ilin yayında Türkiyəni ziyarət etmişlər. Sayın Xarici İşlər Naziri 28 fevral – 6 mart 1992-ci il tarixlərində, Sayın Baş Nazir 27 aprel-3 may tarixlərində bölgə ölkələrini ziyarət etmişlər.

– Sayın Baş Nazirin ziyarəti sonunda Xarici İşlər Nazirlikləri arasında əlaqəli protokollar qəbul edilmişdir (152, s.27).

Çoxtərəfli ikili əlaqələrlə bağlı isə bildirilir ki, Azərbaycan Xarici İşlər Naziri Tofiq Kazımov 3 günlük rəsmi ziyarət üçün Ankaraya gəldi. Görüşmələrdə Azərbaycan ilə etnik tarixi qardaşlıq əlaqələrini gücləndirmək üçün Ankaraya təyin edilən Səfir Məmməd Əliyev təqdim edildi. İki ölkə arasındakı əlaqələri inkişaf etdirmək, davam edən əlaqələri hüquqi qüvvəyə mindirmək üçün 11.8.1992-ci ildə imzalanan sözləşmə və əlavə protokol ilə qurulması qərarlaşdırılan konsulluğa

Abbas Abdulla Hocaoglu təyin edildi. Sənəddə texniki məsələlərlə bağlı təfərrüatlar da verilmişdir (152, s.28-31).

29 fevral 1992-ci il tarixində Bakıda Türkiyə Cumhuriyyəti ilə Azərbaycan arasında imzalanan razılaşma sənədi (158, s.88-89) Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmlən-dirilməsi istiqamətində bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirdi.

Azərbaycan Respublikası Baş Naziri Həsən Həsənov ilə Türkiyə Cümhuriyyəti Xarici İşlər Naziri Hikmət Çətin, Milli Egitim Bakanı Köksal Toptan və Dövlət Bakanı Şərif Ercan arasında, 28 fevral 1992-ci il tarixində Bakıda olan görüşmədə, Tərəflər aşağıdakı xüsurlarda razılıq əldə etmişlər:

1) Türkiyə, Azərbaycanın təmin edəcəyi örnək əlifbaya görə, istənilən sayda Azərbaycan əlifbasını ən qısa müddətdə basdıracaq və Azərbaycana yollayacaqdır. Lazım olduqda, iki ölkənin elm adamları və mütəxəssisləri bir araya gələrək mövzu haqqında ortaq çalışma yapacaqlar.

2) Türkiyə, Azərbaycan təhsil sistemində ediləcək islahatlara hər cür yardım etməyə hazırdır. Bu çərçivədə, Türkiyə, Azərbaycan tərəfindən təmin olunacaq binalarda, başda ingiliscə olmaqla, xarici dildə tədrisat yapan məktəblər açacaqdır. Bu mövzuda Türkiyə Azərbaycana mütəxəssis göndərməyə və Azərbaycan mütəxəssislərini dəvət etməyə hazırdır. Bu tipdə qurulacaq məktəblərin yönətim şəkli və digər texniki xüsurlar iki ölkə səlahiyyətliiləri arasında yapılacak görüşmələrdə aydınlaşacaqdır.

3) Türkiyə Azərbaycanda türkcə təhsil verəcək məktəblər açmağa hazırdır. Bu məktəblərin də quruluş şəkilləri iki ölkə arasında aparılacaq ortaq çalışmalarla müəyyənləşdiriləcəkdir.

4) Türkiyə, Azərbaycandakı təhsil islahatı çərçivəsində, oxudulacaq dərs kitablarının mütəxəssislər tərəfindən hazırlanması və nəşri xüsusunda hər cür yardım etməyə və kolaylığı göstərməyə hazırdır.

Türkiyə, 1992-ci il sentyabr dönməindən etibarən, Azərbaycandan gələcək tələbələrə Türkiyə universitetlərində təhsil

alma imkanı tanıyacaqdır. Bu tələbələrin müəyyənləşdirilməsi yollarını göstərmək üzrə bir Türk heyəti ən qısa zamanda Azərbaycanı ziyarət edəcəkdir.

6) Türkiyə, Azərbaycanda pullu ali təhsilə keçilməsi çalışmalarına yardımçı olmaq üzrə bu ölkəyə mütəxəssis göndərəcəkdir.

7) İki ölkə Milli Egitim Bakanları arasında imzalanan Protokol çərçivəsində Azərbaycandan Türkiyəyə tələbə göndərmək istəyən şəxs, qurum və vakflara, bundan belə Azərbaycan rəsmiləri, ancaq Türk Milli Egitim Bakanlığının qarant məktubuna istinadən gərəkli izni verəcəklər.

8) İki ölkə Xarici İşlər Nazirlikləri, aralarında imzalanan Protokol çərçivəsində yaxın əməkdaşlıq və qarşılıqlı fikir alış-verişi içində olacaqlar. Bu çərçivədə:

a) Türkiyə Xarici İşləri Bakanlığı, Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin yenidən yapılanmasında yardımçı olmaq üzrə danışman – müşavirlər (məsləhətçilər) yollayacaqdır.

b) Türkiyə, Azərbaycan diplomatlarının Türk Xarici İşləri Bakanlığında təhsil və staj görmələrinə imkan yaradacaqdır. Buna görə, Azərbaycan diplomatları, Türk Xarici İşləri Bakanlığının Akademiyasında staj görə biləcəklər və Bakanlığın birimlərində - şöbələrində bu müddət ərzində çalışa biləcəklər.

c) Türkiyə, Azərbaycanın Ankarada səfirlik açma bilməsi üçün müvəqqəti olaraq bir bina kirələməyə və bu müddət ərzində Ankaradakı diplomatik şəhərcikdən Azərbaycana torpaq verərək səfirlik binasının inşasını gerçəkləşdirməyə hazırdır.

d) Türkiyə, Azərbaycanın öz təmsilçiliklərini qurana qədər, öz səfirlikləri vasitəsilə Azərbaycanın mənfəətlərini üçüncü ölkələr və beynəlxalq quruluşlar nəzdində izləməyə və bu çərçivədə, başda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı olmaq üzrə, başlıca beynəlxalq quruluşlar nəzdindəki Daimi Təmsilçiliklərində Azərbaycanın təmsilçilərinə yer verməyə hazırdır.

e) Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlara üzv olduğunda Türkiyə ilə eyni bölgə qruplarda yer alması xüsusunda iki ölkə

yaxın əməkdaşlıq içində olacaqdır. Bu çərçivədə, Azərbaycanın İ.M.F.-də yer aldığı və ya alacağı bölgə qrupu konusunda, Türkiyənin İ.M.F.-dəki təmsilçisi ən qısa zamanda Azərbaycan rəsmilərinə məlumat verəcəkdir.

Bu razılaşma protokolu Bakıda, 29 fevral 1992-ci il, cümə ertəsi Azərbaycan Respublikası Baş Naziri Həsən Həsənov və Türkiyə Cümhuriyyəti Xarici İşlər Bakanı Hikmət Çətin, Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanı Köksal Toptan, Türkiyə Cümhuriyyəti Dövlət Bakanı Şərif Ercan tərəfindən imzalanmışdır (158, s.89).

Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı ilə Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi arasında təhsil məsələsində əməkdaşlığa dair razılıq sənədi də Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə yeni-yeni töhfələr verdi (158, s.90-92).

Sənədin bəndlərindən də aşkarca göründüyü kimi, Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı ilə Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyi Türkiyə və müstəqil Azərbaycan Respublikası arasında təhsil sahəsində əlaqələrin inkişafı ilə bağlı aşağıdakı sahələrdə razılığa gəlmişlər:

- Orta və lisə tələbələrinin təhsili ilə bağlı qarşılıqlı mübadilə.
- Tələbələrin təhsili ilə bağlı ikili dəyişimi (ilk etapda 100 nəfər olmaq üzrə gələcəkdə bu sayı 1000 nəfərə yüksəltmək).
- Tərəflər arasında orta məktəb müəllimlərinin bir və ya iki aylıq staj görmələri qarşılıqlı olaraq təmin ediləcək.
- Hər iki ölkənin yüksək və orta məktəb müəllimlərinin 3 ay, 6 ay və 1 illik staj görmələri ilə bağlı qarşılıqlı dəyişimi.
- Türkiyə tərəfi Azərbaycandan gələn Azərbaycan və rus dili və ədəbiyyatı müəllimlərini öz universitetlərində, Azərbaycan tərəfi isə Türk dili və ədəbiyyatı müəllimlərini öz universitetlərində müəllim olaraq görəvləndirməyi öhdələrinə götürürlər.

– Hər iki ölkə nazirlikləri səlahiyyətliələrinin elm və təcrübələrini inkişaf etdirmək məqsədilə nazirliklər arasında bir aylıq əməkdaşlıq mübadiləsi.

– Türkiyə tərəfi texniki məktəblərdə təhsil almaq üçün VIII sinfi bitirən (IX-X-XI siniflər üçün) azərbaycanlı tələbələrini qəbul edəcəkdir.

– Türkiyə tərəfi Bakıda Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinin uyğun gördüyü bir binada Türk məktəbi açacaqdır. Bu məktəbdə təhsil türk və yabançı dillərdə aparılacaq. Məktəb Türkiyədən Bakıya gələn Türk iş adamlarının, müəllimlərin, sənət adamlarının, digər yabançıların və eyni zamanda Azərbaycan uşaqlarının təhsil alması məqsədi ilə açılacaqdır.

– Tərəflər öz tarix, mədəniyyət və ədəbiyyatının öyrənilməsində qarşılıqlı yardımda olacaqlar.

– Tərəflər arasında dil, mədəniyyət, elm, texnika və idman sahələrində olimpiadalar keçiriləcək (158, s.90).

– Hər iki hökumətin girişimi ilə Türkiyə və Azərbaycanda qarşılıqlı olaraq “Təhsil mərkəzi” açacaqlar.

– Latın əlifbası ilə yazı makinalarında yazma bilməyi öyrətmək üçün Türkiyədən müəllimlər gələcək.

– Tərəflər təhsil sahəsində hər cür vasitə və ləvazimatları (video-kasset, ...) qarşılıqlı mübadilə edəcəklər.

– Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı Türkiyənin Azərbaycanda təhsil görən tələbə və öyrənciləri, Azərbaycanda müsafir olan təmsilçilər üçün ayrıca bir bina tikəcəkdir (Binanın bir qismi mənzil olaraq, digər qismi isə Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinə aid otel kimi istifadə ediləcəkdir).

– Tərəflər bu anlaşmada bildirilən maddələrin uyğunlaşmasını təmin etmək və təhsil sahəsində müştərək iş yapmaq məqsədi ilə 6 nəfərlik “Daimi komissiya” (hər tərəfdən üç nəfər olmaq üzrə) quracaqlar.

– Dərs proqramları araşdırılaraq ikili razılığa gəlinmiş maddələr “Daimi komissiya” tərəfindən qəbul edilərək həyata keçirilmək üçün hər iki nazirliyə tövsiyə ediləcək.

– Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinə bir mətbəə təmin edəcək, Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyi sözü keçən mətbu sahənin uyğun bir binada yerləşdirilməsini təmin edəcək. Azərbaycandakı mövcud nəşriyyatlar ilə bağlı digər məsələlər Daimi komissiya tərəfindən baxılacaqdır.

– Latin əlifbasi məsələsi ilə bağlı Azərbaycandakı orta məktəb müəllimlərinə yardım məqsədilə Türkiyədən Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinə orta məktəb müəllimləri göndəriləcəkdir.

– Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı Türkiyədəki İmam-Hatip lisələri və ilahiyyat fakültələrində öyrənim yapacaq Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyi tərəfindən seçilən 50-100 tələbə və öyrənciyə təqaüd verəcək.

– Türkiyədəki texniki peşə məktəblərində təhsil alacaq yüzə qədər öyrənciyə yataqxanalar təmin ediləcək.

– Azərbaycan tərəfindən müxtəlif səviyyələr üçün hazırlanacaq əlifba kitabı Türkiyə tərəfindən təmənnasız olaraq nəşr ediləcəkdir.

– Azərbaycan texniki peşə məktəblərində Türkiyə tərəfindən təcrübə laboratoriyaları qurulacaqdır.

– Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı Türkiyədəki İmam-Hatip lisələri və ilahiyyat fakültələrinə Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyi tərəfindən göndəriləcək 1000-ə qədər öyrənci və tələbəyə təqaüd və öyrənci yurdu təmin edəcək (158, s.91).

– Bu Anlaşma maddələri məktəbəqədər təhsildən ali təhsilə qədər bütün təhsil-öyrətim mərkəzlərini ehtiva edir.

– Azərbaycanda açılacaq hər dərəcə və qədəmdəki özəl təhsil mərkəzlərinin fəaliyyətə başlaması üçün veriləcək iznlar da daxil Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı idari və maddi texnik yardımını da həyata keçirəcəkdir.

– Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında olacaq öyrənci və tələbə dəyişimi təhsil nazirliklərinin qarşılıqlı razılığı ilə gerçəkləşdiriləcəkdir.

– İki ölkə təhsil təşkilatları arasındakı əlaqələr və bununla bağlı ölkələrimiz arasındakı qarşılıqlı ziyarətlər edilməsi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən hazırlanmış qaydaya uyğun şəkildə gerçəkləşdiriləcəkdir.

– Bu Anlaşma Türk və Azərbaycan dillərində olmaqla iki nüsxədə hazırlanmış və hər iki mətn eyni dərəcədə keçərlidir. Bu Anlaşma imzalandığı tarixdən qüvvəyə minir.

Azərbaycan təhsilinin inkişafına yeni imkanlar açan bu 29 maddəlik razılaşma sənədini Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Eğitim Bakanlığı tərəfindən nazir Köksal Toptan və Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi tərəfindən nazir Prof. Dr. Rafiq Balasöğlü Feyzullayev imzalamışdır (158, s.92).

Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Eğitim Bakanlığı arasında eğitim-öğretim sahəsində əməkdaşlıq müqaviləsi (158, s.93-95) demək olar ki, yuxarıda sözügedən razılaşma sənədinin bir növ davamı olaraq dəyərləndirilə bilər. Sənəddə vurğulanır ki, Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyi və Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Eğitim Bakanlığı tərəfindən, müstəqil Azərbaycan və Türkiyə Cümhuriyyətləri arasında eğitim-öğretim sahəsindəki əlaqələrin inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı məsələlərdə anlaşmaya vardılar:

– Orta məktəb və lisə öğrəncilərinin oxudulması üzrə qarşılıqlı olaraq mübadiləsi (şərtlər müəyyənləşdiriləcəkdir)

– Tələbələrin oxudulmaq üzrə qarşılıqlı olaraq mübadiləsi (sayı: ilk il 100 nəfərdən başlayaraq 1000 nəfərə artırıla bilər).

– Tərəflərcə, təcrübə mübadiləsi aparmaq üçün müəllimlərin 1 və ya 2 aylıq müddətlərlə qarşılıqlı dəyişimi təmin ediləcəkdir.

– Hər iki ölkənin müəllim və təhsil kadrlarının təcrübə mübadiləsini aparmaq üçün 3 aylıq, 6 aylıq və 1 illik müddətlərlə qarşılıqlı olaraq dəyişimi.

– Türkiyə tərəfi, Azərbaycandan göndərilən Azərbaycan və rus dili və ədəbiyyatı üzrə kadrların öz universitetlərində müəllim olaraq qəbul edər, buna qarşılıq Azərbaycan tərəfi Türkiyənin türk dili və ədəbiyyatı üzrə kadrlarını Azərbaycanın universitetlərinə öyrətim üyəsi olaraq qəbul edər.

– Hər iki nazirlikdə çalışanların təcrübə və bilgilərinin artırmaq üçün 1 aylıq müddətlərlə personal mübadiləsində bulunaçaqdır.

– Türkiyə tərəfi, məsləki və texniki lisələrdə eğitim-öyrətim görmək üzrə VIII sinifdən sonra (IX-X-XI) Azərbaycandan öyrənci qəbul edəcəkdir.

– Bakıda Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili Nazirliyinin uyğun gördüyü bir binada Türkiyə tərəfi bir Türk məktəbi açacaqdır. Bu məktəbdə dərslər türkcə və yabançı dillərdə keçiləcək. Bu məktəb, Türkiyədən Bakıya gələcək Türk iş adamlarının, müəllimlərin, diplomatların, sənətçilərin, yabançıların və eyni zamanda azərbaycanlıların uşaqlarının oxudulması məqsədi ilə açılacaqdır (158, s.93).

– Tərəflər, bir-birilərinin tarix, kəltür və ədəbiyyatının öz ölkələrində tanidilmasına yardımçı olacaqdır.

– Tərəflər arasında dil, mədəniyyət, elm, texnika və idman sahələrində yarışmalar təşkil ediləcəkdir.

– Hökumətlərimiz Türkiyə və Azərbaycanda qarşılıqlı “Təhsil mərkəzləri” açacaqlar.

– Latın qrafikasına görə yazı makinası öyrətimində yardımçı olmaq üçün Türkiyədən müəllim göndəriləcəkdir.

– Tərəflər, elm sahəsində hər cür eğitim-öyrətim vasitə və ləvazimatlarını (video kasetləri, maqnitofon lentləri, sənədli filmlər) qarşılıqlı olaraq mübadilə edəcəklər.

– Türkiyə Milli Eğitim Bakanlığı Türkiyənin Bakıda oxudulacaq öyrənciləri və Azərbaycanda qonaq olan müsafirlər üçün ayrıca bir yaşayış binası inşa edəcəkdir (bu binanın bir hissəsi mənzil, digəri isə Azərbaycan Xalq Təhsil Nazirliyinin qonaq evi olacaq).

– Tərəflər, bu Anlaşmada göstərilən məsələlərin gerçəkləşdirilməsini təmin edəcək və tərbiyə-təhsil əməkdaşlığını inkişaf etdirmək üçün 6 nəfərlik (tərəflərin hər birindən 3 nəfər) bir Daimi Komissiya yaradacaqdır.

– Dərs proqramları incələnərək qarşılıqlı olaraq yer ala biləcək mövzular “Daimi Komissiya” tərəfindən təsbit edilərək hər iki Nazirliyə təkliflər ediləcəkdir.

– Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı tərəfindən Azərbaycan Təhsil Nazirliyinə bir mətbəə təsis ediləcəkdir. Gərəkli binanı Azərbaycan Təhsil Nazirliyi təmin edəcəkdir. Azərbaycandakı digər mətbəələrlə bağlı xüsusi Daimi komissiyada müzakirə ediləcəkdir.

– Latın əlifbası mövzusunda Azərbaycandakı müəllimləri yetişdirmək üçün Türkiyədən Azərbaycan Təhsil Nazirliyinə öyrətmən göndəriləcəkdir.

– Türkiyədəki İmam-Hatip lisələri ilə İlahiyyat fakültələrində təhsil almaq üzrə Azərbaycan Xalq Təhsil Nazirliyinin seçəcəyi 50-100 öyrənciyə Türkiyə Milli Egitim Bakanlığı təqaüd verəcəkdir.

– Türkiyədəki peşə və texniki lisələrdə təhsil almaq üzrə 100-ə qədər öyrənciyə yatılı oxuma imkanı təmin ediləcəkdir.

– Azərbaycan tərəfindən müxtəlif səviyyələr üçün hazırlanacaq əlifba kitabı Türkiyə tərəfindən bədəlsiz basdırılacaqdır.

– Azərbaycandakı peşə və texniki məktəblərdə Türkiyə tərəfindən nümunəvi laboratoriyalar qurulacaqdır (158, s.94).

– Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı İmam-Hatip lisələriylə İlahiyyat fakültələrində Azərbaycan Xalq Təhsili Nazirliyinin göndərəcəyi 100-ə qədər öyrənciyə təqaüd və yataqxana imkanı yaradacaqdır.

– Bu anlaşma hökmləri məktəbəqədər təhsildən, ali təhsil daxil olmaq üzrə hər cür orqan və yaygın təhsil qurumlarını əhatə edir.

– Azərbaycanda açılacaq olan hər dərəcə və qədəmdəki özəl təhsil qurumlarının quruluşunda və təhsilə başlaması üçün

veriləcək izinlərdə Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı tərəfindən idarə və texniki yardımda bulunacaqdır.

- Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında aparılacaq öyrənci dəyişimləri Təhsil Nazirliklərinin izinləriylə gerçəkləşəcəkdir.

- İki ölkənin təhsil qurumları arasındakı hər cür bərabər əməliyyatlarla üfqi və şaquli keçidlər tərəflərin səlahiyyətli rəsmiləri tərəfindən təsbit edilərsək olan əsaslara görə ediləcək. Bu anlaşma Türkcə və Azərbaycanca olmaqla iki nüsxədə tənzim edilmişdir, hər iki mətn uyğundur. Anlaşma imzalandığı andan qüvvəyə minir.

Müqaviləni Azərbaycan Respublikası Xalq Təhsili naziri prof. Feyzullayev və Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı – müstəşar yardımçısı Kenan Kolukısa imzalamışlar (158, s.95).

Təhsil təmsilçiləri arasında keçirilmiş “III Təhsil Konfransı” ilə bağlı ilk hazırlıq çalışmalarına dair sənəddən öyrənirik ki, aşağıda sıralanan maddələr və xüsusi Türkiyə Cümhuriyyəti ilə digər Türk Cümhuriyyətləri arasında bağlanan ikili anlaşmalardan birləşdirilərək xülasə halında alınmışdır. Xülasə halında ümumiləşdirilmiş həmin mövzumuzla bağlı xüsusi bunlardır:

- Bütün Türk Ölkələrinin ortaq məlumat, arxiv, sənədləşmə şəbəkəsinə bağlanması üçün çalışmalar başlatılacaqdır.

- Tərəflər bir-birilərinin universitetlərinin kitabxanalarının ehtiyaclarını ödəyəcək, öz ölkələrində nəşr edilmiş müxtəlif kitabları göndərəcəklər.

- Tərəflər, ölkələrində türk dilini öyrətmə mərkəzi açacaqlar.

- Tərəflər, ibtidai, orta və texniki təhsil sahələrində əməkdaşlıq edəcəklər, məktəb kitabları daxil, dərs ləvazimatı və təhsil məsələlərində məlumat mübadiləsində olacaqlar.

- Tərəflər, ölkələrində ədəbiyyatlarının tanınmasına səy göstərəcəklər.

– Tərəflər xəbər agentlikləri ilə mətbu nəşr təşkilatları arasında əməkdaşlığın inkişafını təşviq edəcəklər.

– Tərəflər, tarix, dil, ədəbiyyat və digər mədəniyyət ünsürlərinə bağlı yayınlar və bibliografiyaların mübadiləsini təşviq edəcəklər.

– Beynəlxalq simpozium, konqres, konfrans və bənzərlərindən bir-birilərini xəbərdar edəcək və bu toplantılar sonunda yayımlanan elmi hesabatların mübadiləsini edəcəklər.

– Tərəflər, dil, tarix və mədəniyyət mövzularında çalışan və akademik dərəcəsi olan şəxs və təşkilatlara uyğun və lazımı yayınlarla dəstək verəcəklər.

– Müştərək bir sözlük, imla kitabçası və dil məlumat kitabının yayınlanmasını təşviq edəcəklər.

– Kültür və sənət festivalları keçirməyi təşviq edəcəklər.

– Tərəflər kitabların qarşılıqlı tərcüməsi və nəşri daxil olmaq üzrə, kitab nəşri sahəsində təmasların qüvvətləndirilməsinə və inkişafına yardımçı olacaqdır, nəşr və satış ilə bağlı fəaliyyətlərin tənzimlənməsinə aid məlumat mübadiləsini təmin edəcəklər.

– Tərəflər mədəniyyət və informasiya mərkəzləri qurulması məsələsində lazımı iş görəcəklər.

– Tərəflər, ölkələrində mədəniyyət mərkəzləri qurulmasına izin verəcəklər və bu mərkəzlərin işini asanlaşdıracaq tədbirlər görülməkdir.

– Tərəflər, qarşılıqlı olaraq müəlliflik hüququnu qoruyacaqlar.

– Tərəflər, türkoloji araşdırmalarına aid nəşrlər və bibliografiyaların mübadiləsini təşviq edəcəklər.

– Hər il sıra ilə türkologiya mövzusunda elmi tədbirlər təşkil edəcəklər.

– Türk millətinin qürur qaynağı olan ortaq şəxsiyyətlər ilə türk dastanları bütün türk dövlət və topluluqların təhsil proqramlarına daxil ediləcəkdir.

Yuxarıda planlaşdırılan məsələlərin həyata keçirilməsi istiqamətində Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı aşağıdakılara xüsusilə diqqət yetirmişdir:

Latin hərflərilə Türk Dünyası üçün dərgi yayınlanması; Əhməd Yəsəvi ili münasibətilə lazımı yayınların hazırlanması; Dini təhsil və tərbiyə (əgitim və öyrətim) ilə bağlı yayınların hazırlanması; Türk əlyazmaları toplu kataloqunun hazırlanması; Türk Dünyası ensiklopediyasının hazırlanması; Türk Dünyası antologiyalarının hazırlanması; Ortaq mədəniyyətə aid kitabların nəşri, əlaqəli kitab və proqramlara konularaq əgitim və öyrətim birliyinə gedilməsi; Uşaqlara aid rəsimli roman tipli yayınların hazırlanması (nəşr işləri davam etməkdədir); Sözlük çalışmalarına başlanğıc olaraq Türkiyə türkcəsi – Azərbaycan türkcəsi ortaqlıq sözlüyünün yayınlanması; Türk Dünyası mədəniyyət birliyini təmin etməyə yönəlik səsli və görüntülü yayın vasitələrinin hazırlanması.

Nəticə olaraq belə qənaətə gəlinmişdir ki, yuxarıda bildirilən maddələrin işlədilə bilməsi və daha sonra ortaya çıxacaq yayın sahəsindəki ehtiyacların sağlam bir şəkildə təsbiti və aradan qaldırılması üçün Türk Dünyasını çatısı altında toplayacaq Türk Dünyası Yayın birliyinin təcili qurulması bir zərurətdir (159, s.125).

Ortaqlıq türk tarixi və ədəbiyyati komissiyasının hesabatında isə yazılır ki, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Türk Cümhuriyyətləri və Türk toplusuqları arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində geniş əhatəli bir əməkdaşlıq qurmaq, qardaş xalqlar arasında qopmuş olan əlaqələri canlandırmaq məqsədilə başlanılan çalışmalar davam etməkdədir. Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Türk Cümhuriyyətləri və Türk toplusuqları arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq müqavilələri, protokollar və razılaşma sənədləri imza edilmişdir.

Türk Cümhuriyyətləri Təhsil Nazirləri və Türk toplusuqları təhsil təmsilçiləri III Təhsil Konfransı hazırlıq çalışmalarına mütəxəssis hazırlamaq üzrə 19.3.1993 tarix və 2529 sayılı Baş-

qanlıq təsdiqi ilə qurulan Komissiya aparmış olduğu təhlil və dəyərləndirmə fəaliyyətləri nəticəsində Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri baxımından da əhəmiyyətli olan ciddi qərarlar vermişlər (159, s.129).

Əldə olan rəsmi sənədlərdə ortaq tarix və ədəbiyyat birliyinə nail olmaq üçün görülən işlər və bu işlərin bugünkü vəziyyətini aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

Türk Dünyasında “Ortaq tarix və ədəbiyyat birliyi” yaratmaq üçün iş görülməsi, bu məsələ ilə bağlı komissiyalar qurulması, Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekdə keçirilən II təhsil Nazirləri Konfransında qərara alınmışdır. Ədəbiyyat və tarixdə ortaq proqram hazırlanması məqsədilə bir komissiya qurulması və bu komissiyanın noyabr 1992-ci ildə İstanbulda toplanaraq öz fəaliyyətlərinin prinsiplərini və müddətini qərarlaşdırması. Bu qərarın bir gərəgi olaraq, 26 noyabr-3 dekabr 1992 tarixləri arasında İstanbulda Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan təmsilçiləri toplanaraq “Ortaq tarix və ədəbiyyat” proqramlarında yer alacaq məsələləri təsbit etmişlər. Beləcə bütün Türk Dünyasında eyni mövzuların oxudulması yolunda çox önəmli bir addım da atılmışdır.

Yalovada gəlinən qərarlara görə: hər Cümhuriyyət müəyyənləşdirilən ortaq tarix mövzularını, öz ölkələrini maraqlandıran mövzularla birlikdə oxuda biləcəyi kimi, ayrı bir dərs olaraq da oxuda biləcəkdir. Bu dərslərlə əlaqəli kitablar, ən geci bir il içərisində hazırlanmış olacaqdır (159, s.132).

Yalovada görülən işlərin bir davamı olaraq, “Ortaq tarix və ədəbiyyat” Komissiyaları 29-31 mart 1993-cü il tarixləri arasında Ankarada toplanaraq çalışmışlar. Bu çalışmaların sonucunda bəzi qərarlar və tövsiyə qərarları verilmişdir (159, s.133). Məsələn, ortaq əlifba komissiyasının məlumatında deyilir ki, 12.4.1993-cü il bazar ertəsi saat 09.30-da əlifba komissiyası toplanmış, aşağıda bildirilən işlər görülmüşdür:

Hər ölkənin milli təhsil ümumi məqsədləri ilə ibtidai özəl məqsədlərini ehtiva edən yazılı, rəsmi mətnlərin istənməsi;

Əllərində olan kiril hərfləri ilə yazılmış əlifbalardan nümunələr istənilməsi; Hər türk cümhuriyyəti üçün uşaqlara, bir oxuma-yazma (əlifba) kitabı, bir alışdırma kitabı, bir müəllim bələdçi kitabçası; böyüklər üçün də bir oxuma-yazma (əlifba) kitabı, bir alışdırma kitabı, bir də müəllim bələdçi kitabı yazılacaqdır. Türk Cümhuriyyətləri üçün oxuma-yazma (əlifba) materialları hazırlanarkən diqqət ediləcək xüsuslar, təsbit edilmişdir ki, bunları aşağıda ümumiləşdirərək təqdim edirik. Kitablارın hazırlanmasında diqqət ediləcək xüsuslar:

Əlifba öyrədilməsi işində, “Alışdırma və bələdçi kitabı” olmaq üzrə üç tip kitab istifadə edilməkdədir. Buna görə hər bir Türk Cümhuriyyəti üçün uşaq və böyüklər üçün 2 əlifba kitabı, 2 alışdırma kitabı və 2 müəllim bələdçi kitabçası olmaq üzrə cəmi 30 kitab hazırlanacaqdır.

Kitablارın özəllikləri (oxuma yazma kitabı): Uşaq və böyüklər üçün iki ayrı kitab hazırlanacağından; bu kitablارın sürəkləyici, anlaşıqlı və maraqlı olmasına səy göstəriləcəkdir. Cümlə quruluşuna görə (uşaq və ya böyüklərin xüsusiyyətləri diqqətə alınacaq) hazırlanacaq bu kitablارın dörd yöndən önəmli xüsusiyyətlər daşması gərəkməkdədir. Dilçilik yönündən əlifba kitabında yer alacaq hərf, heca, kəlimə və cümlələrin lazımı xüsuslara görə seçilməsinə çalışılacaqdır (159, s. 134-135).

Tələbə problemləri komissiyasının məlumatında isə bildirilir ki, nazirliyin 07.04.1993-cü il tarixli və 2903 sayılı qərarı ilə qurulan “Türk Cümhuriyyətləri və Türk Topluluqları Öyrənci Problemləri Komissiyası” 08.04.1993 ilə 22.04.1993 tarixləri arasında gördüyü işlər nəticəsində Türk Cümhuriyyətləri və Topluluqları arasında aparılacaq tələbə mübadiləsində tələbələrin zəruri ehtiyaclarının qarşılınması və təlim-öyrətimlərinin daha sağlam bir şəkildə görülməsinə üçün: ön lisans, lisans, lisans üstü (yüksək lisans, doktora və ya tibdə uzmanlıq ilə sənətdə yetərlik) öyrəncilərinin YOK-ün müəyyən etdiyi əsaslar çərçivəsində ölkəmizə gətirilməsi; yuxarıda mü-

əyyən edilən qaydalara görə göndəriləcək ali təhsil tələbələrinin, Milli Egitim Bakanlığı və YÖK-ün planlaşdırdığı şəkildə yataxanalara yerləşdirilməsinin uyğun olacağı ancaq: mədəniyyət məlumatlarının yaygınlaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə məhəlli ənənə, adət və mərasimlərimizin qaynaşdırılabilməsi üçün universitet və yurd olan bütün illərdə tarazlı bir yerləşdirmə apararaq öyrəncilərin yerləşdirilməsi; ölkəmizə gələcək orta təhsil və yüksək təhsil öyrəncilərinin məktəblərə yerləşdirilməsinin təlim-tərbiyə (əgitim-ögrətım) bütönlüyünü axsatmayacaq şəkildə planlanması, öyrənci gəliş tarixlərinin isə, nazirliyimiz və YÖK tərəfindən müəyyən edilmiş olan təhsil mərhələləri diqqətə alınaraq həyata keçirilməsinə ehtiyac var.

Dərs kitabları və tədris vasitələri komissiyasının məlumatında (159, s.143-145) bildirilir ki, Sovet Sosialist Respublikaları ittifaqının dağılmasından sonra müstəqilliklərinə qovuşan Azərbaycan ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında siyasi, iqtisadi və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq qurulacaq, həm bu qardaş ölkələrlə qoparılmış olan əlaqələri yenidən təsis etmək, həm də gələcəyə birlikdə daha etibarlı-gövənli baxmaq hədəfimizdir. Bu gün sürətlə dəyişən dünyamızda müəyyən dəyərlər ön plana keçməkdə, hər cəmiyyət demokratiya və insan haqları sahəsində irəliyə doğru addımlar atmağa səy göstərməkdədir. Qalxınmasını, iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatına bütönləşdirmək zərurəti vardır. XXI əsrə girərkən texnologiya və informasiya sahələrindəki inkişaf, ənənəvi təhsil anlayışının yerini daha müasir anlayışa buraxmaqdadır. Təhsildə müasir-ləşməyən cəmiyyətlərin siyasi və iqtisadi sahələrdəki beynəl-xalq aləmdə təsirli bir rol daşmasına imkan yoxdur.

Türkiyə hər sahədə modern dünya ilə inteqrasiya olmuşdur. Türk Cümhuriyyətlərinə qarşı lokomotiv vəzifəsini daşımış olan Türkiyə ilə Türk Cümhuriyyətlərini qarşılıqlı olaraq bir dayanışma anlayışı içində hər sahədəki imkanlarını bir-birilərinin mənafeələrinə doğru yönləndirəcəklərini daha öncə imzaladıqları protokollarla bildirmişlər. Müxtəlif tarixlərdə

bağlanılan ikili müqavilələrlə Türk Cümhuriyyətlərinin bəziləri 1992 – 1993-cü tədris ilindən etibarən türkcə hazırlanmış dərs kitabları ilə, bəziləri də kiril əlifbası ilə hazırlanmış dərs kitabları yapımını Türkiyədən tələb etmişlər.

Bu istiqamətdəki fəaliyyətlərlə bağlı komissiya görülmək işləri bu başlıqlar altında ümumiləşdirmişdir: Ortaq oxudula biləcək dərslərin təsbiti; Ortaq oxudula biləcək dərslərin proqramlarının hazırlanması; Hazırlanan proqramlara görə dərs kitablarının yazdırılması; Hazırlanan proqramlara və dərs kitablarına görə tədris vasitələrinin təsbiti və təmini (159, s.143). Lakin ortaq dərslərin təsbitindən öncə Türk Cümhuriyyətləri; bu mövzuda gərəkli araşdırma və incələmələri sahə mütəxəssislərinə gördürəcək çox ciddi çalışmalara girişərək ölkələrinin təhsil məqsədlərini ortaya qoymaları gərəkir. Təhsil məqsədləri təsbit edilmədiyi təqdirdə hazırlanacaq olan dərs kitabları ehtiyaca cavab verə bilməz. Əvvəla mədəniyyət dərslərindəki məqsəd reallığa uyğun təsbit edilməli və Türk topluluqlarını milli, əxlaqi, insani, mənəvi və kültürel dəyərlərini mənimsəyən, qoruyan və inkişaf etdirən; ailəsini, vətəninə, millətini sevən və daima ucaltmağa çalışan; insan haqlarına sayğılı, ölkəsinə qarşı vəzifə və məsuliyyətlərini bilən və bunları davranış halına gətirə bilən hüquqi qaydalara və hüququn üstünlüyünə inanan fərdlər yetişdirmək olmalıdır. Ortaq oxudula biləcək dərslərə aid proqramların hazırlanması ilə bağlı tövsiyələrdə bildirilir ki, dərs kitabları hazırlanmamışdan əvvəl cəmiyyətin ehtiyacları nəzərə alınaraq proqramların hazırlanması böyük önəm daşımaqdadır. Bu məsələdə diqqətli və məsələni bilən şəxslərdən yararlanılmalıdır.

Türk Cümhuriyyətlərinin uzun illər içində olduqları durum səbəbləri ilə təhrif olan milli mədəniyyətlərini və dəyərlərini müsbət yöndə əvəzləyəcək şəkildə proqramlarını hazırlamaları lazımdır (159, s.144).

Hazırlanan dərs proqramlarına görə dərs kitablarının yazdırılmasına gəldikdə isə komissiya bu qənaətə gəlmişdir ki, ümu-

mi və özəl məqsədləri cəmiyyətin istək və ehtiyacları doğrultusunda hazırlanmış olan dərs proqramlarına görə yenə sahə mütəxəssislərindən təşkil olunmuş komissiyalarda dərs kitabları yazdırıla bilər.

Dərs kitablarının yayımında işlədiləcək türkcənin, türk topluluqlarının yabançı olmadığı, hələ işlətdikləri kəlmə və deyimlərdən ibarət bir dil olmasına səy göstərməlidir.

Dilin millət həyatındakı yerini yaxşı müəyyənləşdirərək, türk topluluqlarının aralarında birlik və həmrəyliyin yaradılmasında və davranışda ən önəmli ünsür tətbiqi dildir. Əsaslı qaydalara malik və türk topluluqlarını yabançı olmadığı, hələ işlədilən kəlmə və deyimlərdən ibarət daha açıq ifadə ilə yaşayan dilin dərs kitablarında işlədilməsinə diqqət edilməlidir.

Proqramları dərs kitabları, dərs kitablarını da tədris vasitələri təqib edir. Dərs kitablarındakı mövzuların daha yaxşı anlaşılması və qavranılması üçün təhsil vasitə və ləvazimatlarına ehtiyac duyulan bu məsələdə də Türkiyə və Türk Respublikaları öz çevrə imkanlarına bağlı olaraq təhsil vasitə və ləvazimatlarını hazırladırlar (159, s.145).

Ortaq təlim-tərbiyə proqramlarının hazırlanması və inkişaf etdirilməsi komissiyasının məlumatında mövcud vəziyyət belə xarakterizə edilir ki, Türk Cümhuriyyətləri arasında imzalanan əməkdaşlıq müqavilələri, razılaşma sənədləri və protokollarda eğitim məsələsinə önəmli yer verilmişdir. Tərəflərin bu məsələdə çox yönlü əməkdaşlığını nəzərdə tutan bu mətnlərdə öyrənci mübadiləsi ilə texnika və ticarət sahələrindəki təhsil üzərində ağırlıqla durulmaqdadır.

Bu çərçivədə öyrənci mübadiləsi gerçəkləşdirilmiş, Türkiyə Cümhuriyyəti digər Türk Cümhuriyyətlərində bəzi məktəblər açmış və Türkiyədəki orta təhsil təşkilatlarının proqramlarına "Türk ləhcələri" dərsi əlavə edilmişdir.

Qısa müddətdə nail olunan bu inkişaf orta qədərli dəyər-lərə sahib türk cümhuriyyətlərinin təhsil sahəsində də daha irəli

səviyyədə əməkdaşlıq etmələrinə uyğun bir zəmin hazırlamışdır (159, s.147).

Problemlərə gəldikdə isə, deyilə bilər ki, inkişafın təməli görülənlərlə kifayətlənməyib daha yaxşısını axtarma və problemləri gerçək ölçüləri ilə ortaya qoyub bunların həlli təklifləri vermə zehniyyətinin hakim olmasıdır. Aşağıda müəyyən edilən problemlər bu anlayışla gündəmə gətirilmişdir:

1. Təhsil sahəsində geniş bir əməkdaşlığın ilk şərti, tərəflərin bir-birilərinin təhsilləri haqqında yetərli məlumata sahib olması və bu məlumatların mütəxəssislər səviyyəsində yayılmasıdır. Bütün xoş niyyətli fəaliyyətlərə baxmayaraq bu məsələdə istənilən inkişafa nail olunmamışdır.

2. Bir mütəxəssisin başqa bir ölkənin təhsil proqramları haqqında görüş bəyan edə bilməsi üçün o ölkənin sadəcə təhsil sistemini deyil, eyni zamanda iqtisadi, mədəni və siyasi strukturunu da ümumi xətləri ilə çox yaxşı bilməsi lazımdır. Ancaq Türk Cümhuriyyətlərindəki təhsil mütəxəssislərinin bu müxtəlif bölgələrə yetişməsinə nail olacaq yetərli işlər görülməmişdir.

3. Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən digər Türk Respublikalarında, o cümlədən Azərbaycanda açılan məktəblərdə tətbiq edilmək üzrə o ölkənin istək və ehtiyaclarına uyğun şəkildə təhsil proqramları hazırlama çalışmaları sonuclandırılmamışdır. Türkiyədə həyata keçirilən təhsil proqramları sözügedən məktəblərdə də tətbiq edildiyi təqdirdə, Türkiyənin şərtlərinə uyğun insan yetişdiriləcəkdir. Bu durum xüsusilə, peşə təhsili sahəsində sözügedən məktəblərdə yetişən gənclərin öz ölkələrində iş tapa bilməmələri kimi bir çox nəticə meydana gətirə bilər.

4. Türk Respublikalarında icbari təhsil mərhələsində çox yaxşı təhsil görmüş yetkin insan potensialı vardır. Bu insanların qısa müddətli yaygın təhsil proqramları ilə ölkənin ehtiyac duyduğu sahələrdə ara insan gücü olaraq yetişdirmələri mümkündür. Beləcə ölkənin insan gücü qaynağı ən qısa zamanda və

ən ucuz şəkildə inkişaf edən texnologiyaya uyğunlaşa biləcək keyfiyyətlərə qovuşdurula bilir.

5. İqtisadi sistemlərin istədiyi insan tipləri bir-birindən fərqlidir. Bu səbəblə bir ölkədəki iqtisadi sistem dəyişikliyi təhsil proqramlarında da ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. Təhsil proqramlarında lazımi dəyişikliklər edilmədiyi təqdirdə mənimсэнən ekonomik model ilə təhsilin yetişdirdiyi insan bir-biri ilə çatışır və böhran meydana gəlir. Ancaq sosialist iqtisadiyyatından sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçmə qərarı verən Türk Respublikaları ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında bu məsələdə ciddi çalışmaları aparılmaqdadır.

6. Bir öyrəncinin hər şeyi deyil, həyatda özünə lazım olan şeyləri öyrənməsi gözlənilməlidir. Bundan başqa öyrəncinin şəxsiyyətini inkişaf etdirə bilməsi üçün təhsil proqramlarının çox ağır olmaması şərtidir. Ancaq istər Türkiyədə təhsil alan digər Türk Cümhuriyyətlərinin öyrənciləri, istərsə Türkiyənin digər Türk Cümhuriyyətlərində açdığı məktəblərdə təhsil alan öyrəncilərə çox ağır təhsil proqramları altında adətən əzilməkdədirlər. Çünki öncədən oxuduqları dərslərdən və mövzulardan hər hansı bir azaltma edilmədən sürəkli yeni dərslər və mövzularla qarşı-qarşıya qalmaqdadırlar.

7. Türkiyədə təhsil alan digər Türk Cümhuriyyətlərinin öyrənciləri Türkiyənin şərtlərinə görə yetişməkdədir. Bu vəziyyət sözü gedən gənclərin uyğunlaşa bilməmə və iş tapa bilməmə səbəbləri ilə təhsillərini tamamladıqdan sonra öz ölkələrinə dönməmə kimi bir sonuc meydana gətirə bilər. Həmçinin, İstanbulda həmin öyrəncilər üzərində aparılan bir araşdırma, hələ indidən bu meylin olduqca yüksək olduğunu göstərmişdir (159, s.148-149).

Türkiyənin digər türk respublikaları, o cümlədən Azərbaycanla olan elmi-mədəni əlaqələrlə bağlı yuxarıda xülasə edilən problemlərin həlli üçün komissiyalar tərəfindən edilmiş təkliflər inkişaf etdirilərkən aşağıdakı prinsiplərdən çıxış edilmişdir:

1. Bir ölkənin təhsil sistemi və tədris proqramları o ölkənin mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmalıdır. Ancaq digər ölkələrin təcrübəsindən və mütəxəssislərindən faydalanmaq görülcək işləri asanlaşdırır.

2. Ölkələrin çox yaxşı yetişmiş insan gücünə deyil, öz ehtiyacına uyğun olaraq yetişmiş insan gücünə ehtiyacı vardır. Məsələn, bir yazı makinası təmirçisi yetişdirmək ali təhsilli mühəndis yetişdirməkdən daha önəmli ola bilər.

3. İcbari təhsil dövrü, xaricə çıxmış yetişkinlikləri ölkənin insan gücü ehtiyaclarına uyğun olaraq yetişdirmək öncəlik daşımaqdadır.

4. Türkiyədə oxuyan digər Türk Cümhuriyyətlərinin öyrənciləri ilə Türkiyə tərəfindən digər Türk Respublikalarında açılan məktəblərdə oxuyan öyrəncilər öz ölkələrinə xidmət edəcək şəkildə yetişdirilməlidir.

Mövcud problemlərlə bağlı təklif və tövsiyələri isə ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Türk Respublikalarının təhsil sistemi ilə bağlı təməl mövzu, məktəb strukturları, dərş cədvəlləri, məzunlara tanınan haqlar, məktəblərarası keçişlər və b. mövzuləri ehtiva edən məlumatlar kitabça halına gətirilməlidir. Bu kitabçalar bütün türk ləhcələrində Türkiyə türkcəsi, Azərbaycan türkcəsi və ya digər türk ləhcələrində yayınlanmalıdır.

2. Türk Respublikalarını iqtisadi, sosial, kəltürəl, siyasi yönləri ilə tanıdan kitablar hazırlanaraq bütün türk ləhcələrində yayınlanmalıdır.

3. Türkiyə Cümhuriyyəti təhsil ehtiyaclarını müəyyən etmə mövzusunda, digər türk respublikalarına dəstək təmin edilməlidir.

4. Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən digər türk respublikalarında açılan məktəblərdə tətbiq ediləcək proqramların hazırlanması üçün müştərək komissiyalar qurulmalıdır.

5. Türkiyədə oxuyan digər Türk Cümhuriyyətlərinin öyrəncilərinin öz ölkələrinə uyğun olaraq yetişdirilmələri üçün tərəflər arasındakı əməkdaşlıq möhkəmləndirilməlidir.

6. İnsan gücü ehtiyacları və yetişkinlərin keyfiyyətləri diqqətə alınaraq, yaygın təhsil mövzusunda əhatəli əməkdaşlığa gedilməlidir.

7. Türk Cümhuriyyətlərindəki təhsil sistemlərinin bir-birləri ilə qarşılıqlı inkişafı üçün tədbirlər görülməlidir.

Keyfiyyətə güzəşt edilmədən öyrəncilərin dərslər yükünü azaltma mövzusunda tərəflər arasında əməkdaşlıq yaradılmalıdır (159, s.149-150).

Heç şübhəsiz ki, Azərbaycan – Türkiyə arasındakı təhsil əlaqələrindən bəhs edərkən, bunun hər iki tərəf üçün müəyyən problemlər yaradacağı həqiqətinə də inkar etmək olmaz. Məsələn, Türkiyə Təhsil Nazirliyinin müvafiq hesabatında bu məsələyə toxunularaq bildirilir ki, təhsil məqsədilə ölkəmizə gətirilən çox sayda Türk Cümhuriyyətləri və Türk topluluqları öyrəncilərinin ali təhsil təşkilatlarına qəbul edilmələri öz mövcud tələbələrimizin də bu nisbətdə ali təhsil təşkilatlarımıza girə bilməmələrinə və bu imkandan məhrum olmalarına səbəb olduğu hamımıza bəllidir. Bu xüsusun əvəzlənməsi cəhətinə gəldikdə, digər tərəfdən bu ölkələrə göndəriləcək öyrəncilər vasitəsilə türk mədəniyyətinin bu ölkələrə ötürülə bilməsi üçün anılan ölkələrə türk öyrəncilərinin göndərilməsi imkanlarının araşdırılması yerində olacaqdır (159, s.154).

Türk Cümhuriyyətləri və Türk topluluqları təhsil təşkilatlarından alınan diplom və təhsil sənədlərinin bərabərliyi: SSRİ ilə ölkəmiz arasında daha öncə imzalanan ikili təhsil, elm və mədəniyyət müqavilələri çərçivəsində aparılmaqdadır. Ancaq sözü gedən ölkələrlə ölkəmiz arasında imzalanacaq təhsil, mədəniyyət elm sahələrində əməkdaşlıq müqavilələri, razılaşma sənədləri və protokollarda bərabərlik işlərinin də yer almasına nail olunmalıdır (159, s.155).

Komissiyamızın apardığı araşdırma nəticəsində bu günə qədər Azərbaycana 10, Qırğızıstana 6 və Özbəkistana 1 müəllimin göndərildiyi, Azərbaycana göndərilən müəllimlərin maaşlarının Türkiyə Dəyanət Vəqfi tərəfindən aylıq 700 dollar olaraq ödəndiyi, Qırğızıstan və Özbəkistana göndərilən müəllimlərə nazirliyimiz tərəfindən aylıq 500 dollar maaş ödəndiyi və Qırğızıstanda görəvləndirilən müəllimlərdən ikisinin sağlamlıq səbəbilə geri döndüyü təsbit edilmişdir (159, s.155).

Azərbaycan Respublikası Milli Təhsil Naziri professor Zafir Babəş oğlu Feyzullayevin 1993-cü ildə Türkiyədə keçirilmiş Türk dünyası təhsil konfransına göndərdiyi məktubda bildirilir ki, 7,5 milyon əhalimizin 2,5 milyondan çoxu eğitimçi olaraq sayılmaqdadır. İbtidai məktəbdən başlayıb akademiya səviyyəsinə qədərki 2,5 milyon insanı təmsil edərək bütün elm və təhsil təşkilatlarındakı insanları bir çatı altına toplamaqdadır. Əskidən bu sahədə beş-altı nazirlik vardı. İndi onların hamısını tək nazirlik olaraq topladılar. Bir çatı altına, yəni Milli Təhsil Nazirliyi çatısı altında toplanmışdır. Beləcə 2,5 milyon əhalini təmsil edən insanlar, Milli Təhsil Nazirliyi strukturuna alındı (159, s.12).

Məktubda xüsusilə, SSRİ dövrünün proqramlarından qurtulub milli xüsusiyyətlərimizi əks etdirən proqramların hazırlanmasına başlanıldığından bəhs edilir. Vurğulanır ki, nəzərdə tutulan ən mühüm məsələlərdən biri də, Azərbaycanın gənclərini ölkə xaricindəki ali təhsil sahəsində hazırlanmasına üstünlük verməkdir. Ölkə xaricindəki ali təhsil sahəsi olaraq göstərməkdə olduğumuz ölkənin də eyni zamanda Türkiyə olduğunu bildirməyimizdə yarar vardır. Səbəbi, sizləri böyük bir güc və dəstək olaraq görürük. Bu güc və dəstəyin, türk Dünyasını birləşdirəcəyinə inanırıq. Bilindiyi kimi, burada iştirakçılarımızın da bir çoxuna məlum olduğu kimi, bizdə də fizika və riyaziyyat kimi fənn bölmələri üzrə Türkiyədən daha üstün elm adamları olduğuna inanırıq. Ondan başqa, hər ata, hər ana öz uşaqlarını evindən buraxmaz. Amma biz uşaqlarımızı Türkiyəyə göndər-

məliyyə. Ona görə ki, biz özümüzün gələcək həyatımıza təmiz qan hazırlamaq zorundayıq. Burada yetişmiş olan uşaqlarımız, gənc dövlətimizə yeni bir güc verəcək, onlar milliyyətçi, türkçü olaraq yetişəcəkdir. Bizim Türkiyə ilə fevral ayında imzalamış olduğumuz ikili müqavilədə, çox önəmli maddələr və proqramlar mövcuddur. Sözü güdən maddə və proqramların bəziəri, həyata keçirilməkdədir. Bu gün buna görə Milli Egitim Bakanlığına çox minnətdar olduğumuzu bildirmək istəyirəm. 9-11 may tarixləri arasında (1993) Bakıda bir sərgi açılmışdı. Bu sərgi Türkiyədəki öyrənmə sonucunda əldə etdikləri yeni nəticələrdən təşkil edilmişdi. Bu sərgi Bakıda çox böyük maraq oyandırdı. Sərginin keçirildiyi salon insanlarla dolu idi. Gerçəkdən bu sərgi bizim Bakıda ən böyük maraq görən bir sərgi olaraq qiymətləndirildi, sabah saat 10.00-da açılması gərəkən sərgini ziyarət üçün insanlar sabah saat 08.00-dan etibarən ziyarət üçün gözləyirdilər və axşama qədər sərgini ziyarət edənlərin ardı-arası kəsilmirdi (159, s.13-14).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri hər nə qədər yüksələn xətlə inkişaf etsə də bu sahədə kifayət qədər problemlər də vardır ki, tədricən bunların həllinə çalışılmalıdır. Bu problemlər demək olar ki, iki ölkənin təhsil işçilərinin toplaşdıqları bütün tədbirlərdə vurğulanmışdır. Türk dövlət və toplusluqlarının səkkizinci dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında (2000, 24-26 mart) bununla bağlı, ümumiyyətlə isə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Türk Dünyası Arasında elm və təhsil problemlərinə dair bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir. Burada qeyd edilmişdir ki, Türkiyə istər dövlət olaraq, istərsə də özəl qurum və dərnəklər olaraq türk ölkələrində məktəblər açmaqdadırlar. Ancaq bu həm yetərli deyildir, həm də həm də bəzi problemlər doğurmaqdadır. Bu məktəblərin məqsədi missionerlik fəaliyyətindən çox, uşaqlara həm Türkiyə türkcəsini öyrətmək, həm də elmi və müasir bir bilgi ilə təmin olunmalarıdır. Bundan başqa, müxtəlif təriqət və məzhəblərin görüşü ilə deyil, ləq bir şəkildə öyrədilməlidir (157, s.237).

Bu ölkələrdə mütləq sağlam universitetlər yaradılması zəruridir. Bu universitetlər həm təhsil baxımından, həm də dərslər baxımından müasir bir şəkildə qurulmalıdır. Universitet təhsil mütəxəssislərnə yetərli maddi və mənəvi imkan verilməlidir. Bu məsələdə addımlar atılmazsa universitetlər məqsədlərinə uyğun irəliləyə bilməz.

Oralardan Türkiyəyə gələcək tələbələrin seçimi məsələsi çox önəmlidir. YÖK-ün hazırladığı hesabatla görə, Türkiyəyə gələcək tələbələrin seçimi ÖSYM Başqanlığı tərəfindən o ölkələrin paytaxtlarında seçmə və yerləşdirmə imtahanı ilə aparılmışdır. Ancaq imtahana girməyənlər də əlaqəli ölkələrin israrı ilə Türkiyədə ali təhsil proqramlarına yerləşdirilmişdir. Türkiyədə bu proqrama yerləşdirilən tələbələrdən bir qismi proqramlarını bəyənməyərək dəyişdirmə tələbində olmuş, YÖK də bunu qəbul edərək bu tələblərini yerinə yetirmişdir. Məhz bu cür problemlərin ağılla, müasir və elmi üsullarla həll edilməsində yarar vardır.

Türkiyəyə gələn tələbələrin istər seçimində, istər Türkiyəyə gəliş tarixlərində, istərsə də yerləşdirilmələrində önəmli şəkildə plansızlıq və koordinasiyasızlıq mövcuddur. Bu görülmədiyi təqdirdə bu tələbələrin yetişməsi istənilən səviyyədə olmayacaqdır. Bundan əlavə, gələn tələbələr psixoloji, pedaqoji, iqtisadi, şivəsəl və s. səbəblərlə mühitə uyğunlaşa bilməməkdə və uğursuz olmaqdadırlar (157, s.238).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin belə bir möhkəm təməl üzərində qurulması səbəbindən sonrakı illərdə ölkələrimiz arasındakı təhsil əməkdaşlığı da günü-gündən genişlənməyə başlamışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri içərisində Türkiyə qurumlarının açdığı məktəblərin xüsusi çəkisi vardır. Bunların həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından getdikcə daha geniş fəaliyyət göstərməsi Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin səmərəli perspektivlərindən xəbər verir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1995-ci il 12 iyul tarixində Türkiyənin baş nazirini vətənə yola

salarkən xanım Tansu Çillərlə birlikdə yolüstü Türkiyənin “Çağ” Öyrətim İşlətmələri Şirkətinin açdığı Qafqaz Universitetində olmuş, şirkət rəhbərliyi və Universitet rektorundan universitetin fəaliyyəti haqqında məlumat almışdır (17, s.76). 1995-ci ilin 8 dekabrında Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyev BDU-nun tələbə yataxanasında məskunlaşmış qaçqınlarla görüşmüş, Xətai rayonundakı 3 saylı uşaq evində olmuş, Bakıda fəaliyyət göstərən Türk Anadolu liseyini ziyarət etmiş, Azərbaycanın və Türkiyənin işgüzar dairələrinin nümayəndələri ilə görüşmüş, iki ölkənin KİV nümayəndələri üçün mətbuat konfransı keçirmişlər (17, s.80). 1996-cı ilin 7 oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Çağ” Öyrətim İşlətmələri Şirkətinin Qubada fəaliyyət göstərən özəl türk liseyinin yeni binasının təməlinin qoyulması mərasimində iştirak etmək üçün gəlmiş Türkiyənin dövlət nazirləri Namik Kemal Zeybek və Ahmet Demircanı qəbul etmişdir. 1997-ci ilin 1 martında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyənin Milli Təhsil Naziri Mehmet Sağlamı qəbul etmişdir (17, s.92). O, 27 dekabr 1997-ci il tarixində Türkiyənin “Samanyolu” televiziyaşının rəhbəri Naci Tosunu, texniki müdiri Nihat Özdemiri, “Çağ” Ö.İ.Ş.A.Ş.-nin Azərbaycan üzrə prezidenti Adem Öcalı, “Zaman” qəzetinin Azərbaycan təmsilçisi Ersin Demircini və “Samanyolu” televiziyaşının Azərbaycan təmsilçisi Tahir Karanfili qəbul etmişdir. Adı çəkilən qurumların, o cümlədən təhsil sahəsində böyük uğurlar qazanmış “Çağ” Ö.İ.Ş.A.Ş.-nin rəhbərliyi möhtərəm Prezidentə şirkətin Azərbaycandakı fəaliyyətləri və bundan sonrakı gələcək işləri haqda geniş məlumat vermişdir. “Çağ” Ö.İ.Ş.A.Ş.-nin Azərbaycan üzrə prezidenti Adem Öcal 1993-cü ildə Bakıda açılan Qafqaz Universitetinin müasir təhsil kompleksini tikmək üçün Xırdalan qəsəbəsində 20 hektar torpaq sahəsi ayrıldığını bildirərək, özülqoyma mərasimində Zati-alilərini də gözlədiklərini ifadə etmişdir. Universitet və məktəblərin fəaliyyətlərindən çox məmnun olduğunu və onları

hər zaman dəstəklədiyini bildirən Azərbaycan Prezidentiti dünyaya standartlarına uyğun təhsil ocaqları açmağın xeyirxah iş olduğunu vurğulayaraq belə işlərə hər zaman arxa və yardımçı olacağını təkrar etmişdir (17, s.106).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1999-cu ilin 26 mayında Antalyada onun üçün ayrılmış iqamətgahda Türkiyənin “Ceylan–TV” televiziyasının müxbiri xanım Nagihan Akbuluta müsahibə vermişdir. O, səfər zamanı “Samanyolu” televiziyasının müxbirinə müsahibə vermişdir. Azərbaycan Prezidenti müsahibəsində Azərbaycandakı türk təhsil müəssisələrinin fəaliyyətlərini səciyyələndirərək demişdir: “Azərbaycanda türk məktəblərinin açılmasını mən hələ Naxçıvanda olarkən, hələ 1992-ci ilin əvvəllərində hiss etdim. Sizin adamlar Naxçıvana gəldilər, mənimlə görüşdülər. Naxçıvanda türk məktəbinin açılmasını rica etdilər, mən də bunu dəstəklədim və türk məktəbi açıldı.

1993-cü ildə mən Bakıya gələndən sonra Azərbaycanda türk məktəblərinin açılması haqqında mənə geniş məlumat ver-dilər. Mən bunu həmişə dəstəkləmişəm, buna həmişə yardım etmişəm, bu gün də edirəm, sabah da edəcəyəm. Çünki bu məktəblər Azərbaycanın təhsil sistemində bir yenilik yaradır. Azərbaycanın təhsil sistemi keçmiş Sovetlər Birliyinin təhsil sistemidir. İndi biz o təhsil sistemində – həm orta məktəb təhsilində, həm ali universitet təhsilində bir çox islahatlar həyata keçiririk və bundan sonra da keçirəcəyik, ona görə də Türkiyənin məktəblərinin, kolleclərinin təcrübəsi Azərbaycan üçün lazımdır. Bu, birincisi.

İkincisi də, sizin bu məktəblərdə Azərbaycanın uşaqları, gəncləri təhsil alırlar, oxuyurlar. Bildiyimə görə, onların təhsil alması üçün çox gözəl şərait yaratmışınız. Onlara yaxşı təhsil verirsiniz. Bunun da nəticəsində onlar dünya olimpiadalarında medallar alırlar, gözəl yerlər tuturlar. Mənə məlumat verdilər ki, sizin məktəbləri bitirənlər 99 faiz Azərbaycanın universitetlərinə qəbul olunurlar. Bu da böyük işdir, çox böyük işdir. Ona

görə də mən sizə təşəkkürümü bildirirəm. Güman edirəm ki, siz Azərbaycanda bu işləri davam etdirəcəksiniz” (17, s.123).

Martın 2-də Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında Heydər Əliyev Fondunun, Çağ Öyrətim İşlətmələri Şirkətinin, təhsil, mədəniyyət və turizm nazirliklərinin birgə təşkil etdiyi “Fərqli mədəniyyətlərin qovuşduğu – Azərbaycan” adlı sərginin açılış mərasimi olmuşdur. Mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəz Qarayev, təhsil naziri Misir Mərdanov, Çağ Öyrətim İşlətmələri Şirkəti idarə heyətinin sədri Adəm Özərən qloballaşan dünyada Azərbaycanın yeri və rolu, ən qədim dövrlərdən başlayaraq xalqımızın bəşər mədəniyyətinin tərəqqisinə verdiyi töhfələr, ölkəmizin Avrasiya regionunda mühüm mövqeyi barədə danışdılar. Ümummilli lider Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə fəaliyyətə başlayan özəl Azərbaycan-türk liseylərinin böyük uğurlar qazandığını, müasir dövrdə Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanda təhsilin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərdiyini bildirdilər. Respublikamızdakı özəl Azərbaycan-türk liseylərinin şagirdləri musiqili-ədəbi kompozisiya göstərdilər (43, 2006, 3 mart, № 9).

Azərbaycan – Türkiyə arasında hələ 80-ci illərin sonlarından başlanan və 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən geniş vüsət alan təhsil əlaqələri bu gün daha sürətli və dinamik inkişaf tempi qazanmaqdadır.

Ölkələrimiz arasındakı elmi əməkdaşlığın səciyyəvi xüsusiyyətləri

Qədim və zəngin mədəniyyəti olan Azərbaycanla Türkiyə elmi, ədəbi-mədəni əlaqələri tarixi zərurətdən yaranmışdır. Bu xalqların sadəcə mövcudluğu məhz onların mənəvi yaxınlığı və qırılmaz əlaqəsi deməkdir. Fəqət, çox təəssüflər olsun ki, Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal olunmasından sonra – XIX əsrin ortalarından başlayaraq bu əlaqələrin tarixində və taleyində süni əngəllər və qadağalar da mövcud olmuşdur. Sovet imperiyasının 70 illik totalitar rejimi, bir çox xalqları, o cümlədən Azərbaycan xalqını bütün dünyaya bolşevik ideologiyasının gözü ilə baxmağa məcbur etdi. Xüsusilə, doğma Şərq kontekstinə adicə meyl 20-30-cu illərdə sosializmə xəyanət kimi qiymətləndirilərək, yüzlərlə yüksək təhsilli ziyalını “pantürkizm” yarlığı ilə 37-ci ilin repressiyalarına məruz qoydu. Azərbaycanı öz kökündən, mənşəyindən tamamilə ayırmağa yönəlmiş siyasətin özümüzdən olan köhlələri bu sahədə xüsusi bir fəallıq və canfəşanlıq göstərdilər. Əlbəttə, biz ötən onilliklər ərzində Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərinə dair yazılmış bir sıra qiymətli tədqiqatların üstündən xətt çəkmək fikrində deyilik (101, s.3). Bu sahədə çalışmış alimlərin əmə-yinə qədirşünaslığımızı ifadə etməklə onu da deməliyik ki, həmin tədqiqatlar marksist-leninçi ideologiya əsasında yazıldı-ğından əsasən, kommunist ideologiyasına xidmət etmiş, Azərbaycan – Türkiyə ədəbi və mədəni tarixi münasibətlərini tam obyektivliklə təhlil edib, qiymətləndirə bilməmişdir.

XX əsr bütün dünyada, o cümlədən Şərqdə haqsızlığa, ictimai bərabərsizliyə, imperializm əsarətinə qarşı qanlı mübarizələr, kəşməkeşlər dövrü olmuşdur. 1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra Rusiyanın yeni imperiya siyasəti, “böyük qardaş” rolu Azərbaycan xalqının da mədəniyyətini, ədəbiyyatını yeni bir inkişaf yoluna saldı.

Azərbaycan əslində öz tarixi köklərindən uzaqlaşdırıldı. Sovet quruluşunun alovlu təbliğatçıları Cənub mövzusunun, Azərbaycan – Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrini, mühacir ədəbiyyatını əslində yasaq etdilər. Milli duyğuları və düşüncələri sovet varlığı ilə məhdudlaşdırmağa çalışan sovet təbliğatı və ona itaət edən qüvvələr ədəbiyyatımıza və mədəniyyətimizə, bütövlükdə milli-mənəvi dəyərlərimizə ağır zərbə vurdular. Azərbaycan yetmiş ildə “çoxmillətli sosialist cəmiyyətində” beynəlmiləçiliyin ön cərgəsində gedərək, milli-mədəni-mənəvi kökləri bir olan Türkiyədən, onun mədəniyyət və ədəbiyyatından ayrıldı (101, s.9). İmperiya sisteminin dağıldığı, totalitar rejimin süquta uğradığı, xalqların milli-müstəqillik və milli özünüdərk prosesi keçirdiyi tarixi bir məqamda türk xalqlarının elmi, ədəbi və mədəni əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi daha böyük məna kəsb edir.

Müstəqilliyimizin ilk illərindən Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsində bir sıra ciddi addımlar atılmağa başlandı. Bunlardan ən mühümləri içərisində Türkiyə elmi və texniki araşdırma qurumu (TÜBİTAK) ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası elmi və texniki əməkdaşlığını xüsusilə qeyd etmək lazımdır (146, s. 142-144). İki ölkənin bu elmi qurumları arasında olan razılaşmaya əsasən tərəflər bir sıra məsələlərdə qarşılıqlı fəaliyyətə başlamağın zamanı yetişdiyini yekdilliklə təsdiqlədilər.

Tərəflər elmi və texniki sahədə mövcud əməkdaşlığın inkişafındakı qarşılıqlı maraq və arzunu nəzərdə tutaraq; Elmi və texniki sahədə əməkdaşlığın iki ölkə arasındakı əlaqələrin təməllərindən biri olduğu və əlaqələrin iştirakı baxımından önəmli bir ünsür təşkil etdiyinə inanaraq; Elmi bilgilərin sürətli dərəcədə inkişaf edib yayıldığı və elmi araşdırmaların beynəlxalq mahiyyət qazandığı bir dövrdə bu əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi gərəyini qəbul edərək; Elmi və texniki sahədə ikili əməkdaşlığı, xüsusilə Azərbaycandakı islahatlar ilə bağlı yeni siyasi, iqtisadi və sosial mühitə və dünyanın müxtəlif bölgələ-

rində görülməkdə olan bütünləşmə prosesinə müsbət hala gətirməyi diləyərək aşağıdakı xüsuslar üzərində razılığz gəlmişlər:

- Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri sahəsində qarşılıqlı fayda və tarazlıq əsasına söykənən elmi və texnik əməkdaşlıq quracaq və inkişaf etdirəcəklər (146, s.142).

- Tərəflər təməl araşdırmalar sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirəcəklər.

- Tərəflər yabancı sərmayənin texnoloji, inkişaf və dolayısı ilə iqtisadiyyatlarının sürətli inkişafı baxımından özəl önəmə sahib olduğu düşüncəsində olaraq, fikri və sənaye mülkiyyət haqlarının gərəkdiyi kimi qorunması qeydilə, özəlliklə qabaqcıl texnolojilər sahəsində olmaq üzrə elmi araşdırmalar sahəsində əməkdaşlığa səy edəcəklər.

- Ortaq proyektlər və hər iki ölkə mütəxəssislərinin bunları gerçəkləşdirmə çalışmalarına daha aktiv surətdə qatılmalarına yardım edəcəklər.

- Təməl elmlər (riyaziyyat, fizika, astronomiya, kimya və s.), ekologiyanın mühafizəsi, informasiya texnologiyaları və s. elm və texniki əməkdaşlıq məsələləri ortaqlar çalışmaları sırasında daha qəti və açıqlar həl gətirilib genişləndiriləcəkdir.

- Bu anlaşma çərçivəsindəki əməkdaşlıqlar aşağıdakı formallarda gerçəkləşdirilə bilər: ortaqlar araşdırma təcrübələri qurmaqlar üzərə, araşdırma vasitə və təchizatlarının qarşılıqlı olaraq təsis edilərək elmi araşdırma və texnoloji proyektlərin tətbiqi; ortaqlar texnoloji birjalari, texnoparklar, ticarət şirkətləri və təşkilatların qurulması; elm adamı və mütəxəssis mübadiləsi; ortaqlar elmi konfranslar, simpozium və çalışma toplantılarının təşkili; elmi və texniki məlumat və sənədlərin mübadiləsi, ilk növbədə elektron poçtu əsasında; tələbə mübadiləsi və s. (146, s.143).

- Mütəxəssis və elm adamı mübadiləsi.

- Elmi və texniki bir Ortaqlar Komissiya qurulması: əməkdaşlığın mövzularını müəyyənləşdirəcək, əməkdaşlığın davamlı olmasını təmin edəcək yolları arayacaq, ən uyğun şərtlərlə

müvafiq tövsiyələr verəcək. Ortaq Komissiya Azərbaycan və Türkiyədə ən azı ildə bir dəfə toplanacaqdır.

– Mülkiyyət haqlarının qorunması.

Türkiyə Elmi və texnik Araşdırma Kurumu (TÜBİTAK) başqanı, Prof. Dr. T.Terzioğlu və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik, Prof. Dr. E.Salayev tərəfindən imzalanmış bu sənədin 5 il qüvvədə olması qeyd edilmişdir (146, s.144).

1992-ci ilin 31 oktyabrında qəbul edilmiş Ankara bəyannaməsi (146, s.145-146) bütün türk dünyasına, o cümlədən Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə yeni perspektivlər təqdim etdi. Türkiyə cümhuriyyətinin Prezidenti Turqut Özal və Baş nazir Süleyman Dəmirəl, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Əsgər Akayev, Üzbəkistan Respublikasının Prezidenti İslam Kərimov və Türkmənistan Respublikasının Prezidenti Saparmurad Niyazov:

Xalqlar arasında ortaqlar tarix, dil və mədəniyyətdən qaynaqlanan özəl bağları qeyd edərək; əlaqələrində qardaşlıq, həmrəylik və əməkdaşlıq ruhunun hakim olduğunu bildirərək; ölkələri arasındakı əlaqələri və əməkdaşlığı, müstəqillik, suverenlik, ərazi bütönlüyünə hörmət, bir-birlərinin daxili işlərinə qarışmama və bərabərlik prinsipləri üzərində daha da gücləndirməyə qərarlı olmaq; Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsipləri, Helsinki Son Sənədi ilə Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Konfransı prosesində qəbul edilən digər sənədlərdə ifadəsini tapan əsaslar çərçivəsində Avrasiyada sülh, təhlükəsizlik, sabitlik və inkişafa birlikdə qoşulma arzu və iradəsi ilə 30-31 oktyabr 1992-ci il tarixində Ankarada toplanaraq, ölkələrini maraqlandıran məsələlər, ortaqlar xüsusiyyətləri, regional və beynəlxalq problemlər haqqında fikir mübadiləsində olmuşlar.

11 maddəlik bəyannamənin aşağıda təqdim edilən bir neçə maddəsi bilavasitə ölkələrimiz arasında elm, təhsil və mədəniyyətin gələcək integrasiyasına istiqamətlənmişdi:

– Dövlət və hökumət başçıları, ortaq mədəniyyətlərinin beynəlxalq və müasir insanlıq mədəniyyətini zənginləşdirməsi məqsədilə, mədəniyyət təşkilatları arasındakı əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, birlikdə mədəni fəaliyyətlər təşkili, ölkələrindəki ortaq mədəniyyət mirası əsərlərinin qorunması, bərpası və tanınması üçün əməkdaşlıq edilməsi xüsusiyyətində fikir birliyinə gəlmişlər.

– Dövlət və hökumət başçıları, ortaq bir tarixi mirasa sahib xalqlar arasındakı əlaqələrin daha da inkişafına və dərinləşdirilməsinə imkan vermək məqsədilə, hər səviyyədə təmasların artırılması üçün gərəkli sadələşdirmələri təmin etməyi, rəsmi və özəl qurum və təşkilatlar, bələdiyyələr, universitetlər, mətbuat-nəşriyyat təşkilatları, ədəbiyyat və sənət dərnəkləri və digər peşə müəssisələri arasında düzənli ortaq toplantılar təşkil edilməsini təşviq etməyi qərarlaşdırmışlar.

– Dövlət və hökumət başçıları, təhsil və mədəniyyət sahələrindəki ortaq əməkdaşlıq səylərini məmnuniyyətlə qeyd etmişlər, uluslarının dil də daxil mədəniyyətlərinin ortaq ünsürlərini canlandırma səylərini qüvvətlə dəstəkləmişlər.

– Dövlət və hökumət başçıları, ortaq danışıqların yararına olan inancları təyin edərək ilki Ankarada keçirilən zirvə toplantılarının müntəzəm olaraq davamını qərarlaşdırmışlar. Bu çərçivədə, gələcək zirvə toplantısının 1993-cü il oktyabr ayında Bakıda keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Toplantının dəqiq tarixləri diplomatik kanallarla təsbit ediləcəkdir. Bundan başqa, lazımi hallarda əlavə zirvə toplantıları keçirilməsinin mümkün ola biləcəyini qeyd etmişlər.

Bu bəyannamə 31 oktyabr 1992-ci il tarixində Ankarada türkçə və rusca altı nüsxə olaraq imzalanmışdır (146, s.145-146).

Türkiyə və Azərbaycan Respublikalarının Mədəniyyət Nazirləri arasında 1993 il fəaliyyət proqramı ilə bağlı 2 dekabr 1992-ci ildə Bakıda imzalanmış razılıq sənədi (159, s.148-149) Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri üçün daha geniş imkanlar açdı. Bu sənəddə göstərilir ki, ikili mədəni əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi və əməkdaşlığın gücləndirilməsi məqsədilə, Türkiyə və Azərbaycan Cümhuriyyətləri Kültür Bakanlıqları arasında aşağıdakı xüsuslarda razılığa gəlinmişdir:

- Tərəflər, ölkələrində qarşılıqlı olaraq Mədəniyyət Mərkəzləri açılması mövzusunda çalışmalarını gücləndirəcəklər və bu Mərkəzlərin ən qısa müddətdə açılmasına səy göstərəcəklər.

- Tərəflər, kultür və sənət sahəsində, həm ikili, həm beynəlxalq fəaliyyətlərdə olmağı və bu xüsusda 1993-cü il içində aşağıdakı fəaliyyətləri gerçəkləşdirməyi nəzərdə tuturlar:

- Türk tərəfi, Bakı Xoreoqrafiya məktəbi, uşaq filarmoniyası orkestri və Uşaq Rəsm Atelyelərində tədris edən müəllimlərin iştirakı ilə “Uşaqların estetik tərbiyəsi” mövzusunda təşkil ediləcək Simpoziuma dəvət ediləcəkdir.

- Türk Dövlət və Opera və Balet sənətçiləri, Bakıda Üzeyir Hacıbəyovun “Məşədi İbad” adlı əsərini səhnələşdirəcəklər.

- Şef Gürer Aykal, Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri və Dövlət Xorunu Motsartın “Requiem”ini səsləndirmək məqsədilə hazırlamaq üçün Bakıya dəvət ediləcəkdir.

- Türkiyədən Xalq Rəqsləri qrupları “Beynəlxalq Xari Bülbül” festivalına qatılacaqlar.

- Azərbaycan balet ustaları Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində “Min bir gecə”, “Yeddi gözəl” kimi əsərləri oynayacaqlar.

- Azərbaycanın Şəki Dövlət Teatrı Qars, Ərzurum şəhərlərində müxtəlif Azərbaycan əsərlərini səhnəyə qoyacaqlar.

- İstanbulda Azərbaycan bəstəkarı Tofiq Quliyevin iştirakı ilə öz əsərlərinin səsləndiriləcəyi bir gecə təşkil ediləcəkdir.

- İstanbulda Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin xatirəsinə həsr olunmuş bir gecə keçiriləcəkdir.

– Azərbaycan “Attika Uşaq xoru” ilə “Tutsi Oda orkestri” Türkiyədə konsertlər verəcək.

– Hər iki ölkənin ziyalıları və sənətçiləri “İki toplum tək kültür” temasını işləyən qarşılıqlı toplantılar düzənləyəcəklər.

– Hər iki ölkə qarşılıqlı olaraq plastik və tətbiqi sənətlər, musiqi alətləri, əl yazmaları və bənzəri sahələrdə sərgilər açacaqlar.

– Tərəflər, müxtəlif konsert və tamaşaların təşkili məqsədilə rejissor, orkestr rəhbəri, sənətçi qrupu və solist dəyişdirilməsi edəcəklər, bunların ölkələrindəki beynəlxalq festival-lara və yarışlara qatılmalarını həyata keçirəcəklər.

– Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı Türkiyədə və İstanbul Qaragöz Kölgə Teatrı Azərbaycanda tamaşalar verəcəklər.

– Tərəflər, kitabxanaçılıq, muzeyşünaslıq və incəsənət sahəsində bilgi alış-verişini təmin etmək üçün mütəxəssis mübadiləsini həyata keçirəcəklər.

– Tərəflər, iki ölkə Mədəniyyət Nazirlikləri işçilərinin qarşılıqlı münasibətlərini gerçəkləşdirmək məqsədilə mübadiləni təmin edəcəklər.

– Bu müqavilə, 1 yanvar 1993-cü il tarixindən keçərli olmaqla, 2 dekabr 1992-ci il günü Türkiyə Cumhuriyeti Kültür Bakani Fikri Sağlar və Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu tərəfindən Bakıda imzalanmışdır (159, s.148-149).

1991 – 1995-ci illərdə geniş miqyas alan Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri sahəsindəki əməkdaşlıq nəticəsində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 15 elmi institutu Türkiyənin müxtəlif universitetləri ilə elmi əməkdaşlıq haqqında ikitərəfli elmi-texniki müqavilə və protokol imzalamışdır. Belə ki, Elmlər Akademiyası, Türkiyənin məşhur “Bilimsəl və Texniki Araşdırma Kurumu” (TUBİTAK) ilə də geniş əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışdır.

Bu illərdə iki ölkə arasında ikitərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün normativ hüquqi baza yaradılmış və elmi

əlaqələrin müxtəlif istiqamətləri üzrə geniş işlər aparılmağa başlanmışdır. İki ölkə arasında elmi-texniki əməkdaşlıq müxtəlif elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olan şirkətlər, firmalar vasitəsilə də həyata keçirilmişdir. Belə ki, Y.Məmmədaliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu 1991-ci il 16 avqust tarixində Petkim Petrokimya Holding A.S (PETKİM)-lə, 1992-ci ildə Türkiyənin bir neçə firması, “İşıqsan Kimya Ticarət Senayi A.S”, “Nüvə Sanayi A.S”, “Mina A.S”-la Azərbaycan Elmlər Akademiyasının institutları arasında elmi-texniki əməkdaşlıq və mübadilə haqqında razılıq əldə edilmişdir.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası elm və texnika sahəsində mövcud əməkdaşlığın inkişafının, iki ölkə arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsinin vacib bir amil olduğunu nəzərə alaraq Türkiyənin bir çox elmi müəssisələri arasında elmi və texniki əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır (63, s.20).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin inkişafında səhiyyə sahəsindəki əməkdaşlığın da mühüm rolu olmuşdur. 1990-cu ilin oktyabrında Bakıda keçirilən ilk Azərbaycan – Türkiyə cərrahiyyə simpoziumu ixtisaslaşdırılmış onkoloji, uroloji və abdominal cərrahiyyədə qarşılıqlı əməkdaşlığın perspektivlərinə həsr olundu. Dörd gün ərzində respublika diaqnostika mərkəzinin konfrans salonunda keçirilmiş iclasda cərrahiyyə elmində və təcrübəsində qazanılmış son nailiyyətlər üzrə geniş müzakirə aparıldı, respublika onkoloji elmi mərkəzində, respublika səhiyyə nazirliyinin M.Topçubaşov adına Elmi-Tədqiqat Kliniki və Eksperimental Cərrahiyyə İnstitutunda, Ə.F.Qarayev adına 2 saylı birləşmiş klinik uşaq xəstəxanasında birgə cərrahiyyə əməliyyatları aparıldı. Bu əməliyyatlarda Türkiyənin mütəxəssisləri ilə respublikamızın məşhur cərrahları xəstələr üzərində birgə uğurlu əməliyyatlar apararaq onlara şəfa verdilər. Türkiyə səhiyyə nazirinin müavini Emin Təkəli demişdi: “Birgə iş mütləq davam etdirilməlidir. Bu dəfə bizdə, Türkiyədə ikinci Türkiyə – Azərbaycan simpoziumunun keçirilməsi növbəti addım ola bilər”. Azərbaycan səhiyyə naziri

T.Ə.Qasımov isə bildirmişdir: “Simpoziyum bizim üçün birbaşa əlaqələrin ilk təcrübəsi olsa da, razılıqla deyə bilərik ki, bu təcrübə uğurlu olmuşdur... Biz günün tələblərinə yaradıcılıqla cavab verəcək, səhiyyə kimi mühüm sosial sahənin inkişafına yeni təkan vermək üçün əlimizdən gələni edəcəyik”. Həmin simpoziyuma Amerikadan tutmuş Avropayadək bütün qitələrdə tibb işçilərinə peşəsinin sirlərini öyrətmiş müəllim, həmi-tərbiyəçi, bütün dünyada plastik cərrahiyyə sahəsində böyük şöhrət qazanmış Türkiyə professoru İbrahim İldırım da iştirak etdi. Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin yuxarı kurs tələbələri auditoriyalarında, Azərbaycan Cərrahlar cəmiyyəti-nin Elmi şurasının iclasında görkəmli alim və mütəxəssislər üçün mühazirələr oxudu. O, simpoziyuma mikrocərrahiyyəyə və plastik cərrahiyyəyə dair seminar da apardı. Azərbaycan səhiyyə naziri T.Ə.Qasımov və Türkiyə Səhiyyə Naziri Xəlil Şıvqının imzaladıqları qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında sazişə uyğun olaraq 1991-ci ilin iyununda Türkiyənin ən böyük plas-tik cərrahiyyə mərkəzinin rəhbəri prof. İbrahim İldırım başda olmaqla bir qrup türk cərrahı Azərbaycana gəldi, 7 gün ərzində 150 plastik cərrahiyyə əməliyyatı apardılar. Eyni zamanda Bakıda “İnterplast” Azərbaycan – Türkiyə birgə plastik cərra-hiyyə mərkəzinin yaradılması, habelə tibb avadanlığı və dər-man vasitələri buraxan fabrikin tikilməsi təklifi irəli sürüldü. 1991-ci ilin fevralında Türkiyə səhiyyə naziri Xəlil Şıvqının Azərbaycanda olması ürək-damar xəstəlikləri, onkoloji, yoluxucu xəstəliklər, ana və uşaqların mühafizəsi ilə əlaqədar nəinki elmi, həmçinin sırf əməli problemləri birlikdə həll etməyi nəzərdə tutan proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar idi. Bu işdə Türkiyənin əczaçılıq, tikinti və bir sıra başqa firmalarının cəlb olunması, mütəxəssislərin və tələbələrin qarşılıqlı mübadiləsi, güzəştli şərtlərlə dərman göndərilməsi və s. nəzərdə tutulurdu. 1990 – 1991-ci illərdə Ankarada Azərbay-can və Türkiyə Respublikalarının Səhiyyə Nazirləri T.Qasımov və Xəlil Şıvqın tibb və səhiyyə sahəsində Azərbaycan – Tür-

kiyə əməkdaşlığı haqqında protokol imzaladılar. Bu sənəd, tərəflər arasında tibb və səhiyyə sahəsində əməkdaşlığı daha da genişləndirmək və ona çoxtərəfli xarakter vermək məqsədi daşıyırdı (3, s.87-88).

İki ölkə arasında 1994-cü il 9 fevralda imzalanmış sazişə və protokola, həmçinin Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin 13 aprel 1994-cü il tarixli 9 sayılı qərarına əsasən Fotoelektronika İnstitutu ilə Türkiyənin Bilimsəl və Texniki Araşdırmalar Kurumu (TUBİTAK) – Mərmərə Araşdırma Mərkəzi arasında elmi əməkdaşlıq haqqında razılıq əldə edilmişdir. Azərbaycan – Türkiyə elmi müəssisələri arasında yaradılan əməkdaşlıq təcrübəsini – müştərək laboratorianın təşkilini də qeyd etmək zəruridir. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutu Egey Universitetinin Mühəndis fakültəsi ilə təbii və sintetik seolitlərin öyrənilməsi və utilizasiyası sahəsində birgə tədqiqatlar aparırlar.

1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Elmlər Akademiyası Geologiya İnstitutu Türkiyənin Ərzurum Atatürk Universiteti ilə birlikdə seysmoloji və zəlzələlərin proqnozlaşdırılması sahəsində əməkdaşlıq edir. 1995-ci ildən etibarən isə Türkiyənin TUBİTAK – Mərmərə Araşdırma Mərkəzi Kosmik Texnologiya Bölümü ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutu və Şamaxı rəsədxanası ilə birgə tədqiqat işlərinin aparılması üçün hazırlıq işlərinə başlanmasa razılığı əldə edilmişdir.

Azərbaycan – Türkiyə elmi əməkdaşlığının mühüm istiqamətlərindən biri də maraq doğuran elmi problemlərin, müəyyən tarixi hadisələrin və hər iki ölkənin görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinə həsr olunmuş simpoziumların, konfransların və elmi sessiyaların keçirilməsidir. Bu istiqamətdə görülmə işlər baxımından Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatına həsr olunmuş konfransı, Azərbaycan – Türkiyə I və II polimer nəzəri fizika üzrə riyaziyyatçıların simpoziumlarını, “Mərkəzi Asiya ölkələri

rində elm və texnologiyanın inkişaf problemləri və perspektivləri” mövzusunda və s. sahələr üzrə keçirilən konfransları, habelə yubileyləri də qeyd etmək olar. 90-cı illərdə iki ölkə arasında elmi əməkdaşlığın digər istiqaməti – Azərbaycan – Türkiyə elmi mərkəzlərində qarşılıqlı şəkildə elmi-pedaqoji fəaliyyətin aparılmasıdır.

1995-ci ilə olan məlumata görə Türkiyənin müxtəlif universitetlərində 50 nəfərdən artıq Azərbaycan EA-nın elmi işçiləri, o cümlədən elmlər namizədləri və doktorları İstanbul, Ankara, Ərzurum, Trabzon, Konya və bir sıra başqa ali məktəblərdə elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmişlər. Ümumiyyətlə, 1991 – 1995-ci illərdə Azərbaycan alimlərindən 360 nəfəri Türkiyəyə ezam olunmuşdur.

Elmi əlaqələrin formalarından biri də elmi əsərlərin çap etdirilməsidir ki, bu sahədə də Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri təqdir edilməlidir. Belə ki, 1992-ci ildə “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”nin, dah sonra “Azərbaycan – Türkiyə çoxişlənən sözlər lüğəti”nin hazırlanaraq Türkiyədə nəşr edilməsini qeyd etmək olar. Bundan başqa, Azərbaycan EA-nın fizika alimləri müntəzəm olaraq “Türk fizika jurnalı”nda öz elmi məqalələri ilə çıxış etmişlər. Həmin jurnalın redaksiya heyətində Azərbaycan alimləri də təmsil olunmuşlar. 1993-cü ildə Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyi ingilis və türk dillərində 3 ayda bir dəfə nəşr edilən “Avrasiya təhsili” adlı jurnal təsis etmişdir.

Azərbaycan – Türkiyə elmi əməkdaşlığının daha bir istiqaməti isə elmi məlumatların mübadiləsidir və bu sahədə də əlaqələrimizin inkişafı üçün ciddi işlər görülmüşdür. Məsələn, Azərbaycan MEA tərəfindən “Məruzələr”, “Xəbərlər”, “Kimya”, “Hesablama-riyazi məsələləri”, “Diferensial tənliklər və funksional nəzəriyyənin xüsusi məsələləri” və s. məcmuə və jurnallar, habelə digər elmi nəşrlər Türkiyəyə göndərilmişdir. Azərbaycan və Türkiyə arasında informasiya mübadiləsini gücləndirmək məqsədilə Azərbaycan EA Rəyasət Heyətinin 13 ap-

rel 1994-cü il tarixli 9 sayılı qərarına uyğun olaraq Elmlər Akademiyasının Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistemləri şöbəsi, Türkiyənin TUBİTAK elmi cəmiyyəti ilə birgə, İNTERNET kompüter şəbəkəsinə qoşulmaq üçün layihə hazırlanmış və onun həyata keçirilməsinə başlayaraq uğurla sona çatdırılmışdır. Problemin təhlili göstərir ki, Azərbaycan – Türkiyə elmi əlaqələri iki ölkənin imkanları səviyyəsinə uyğun olmasa da yüksələn xətt üzrə inkişaf etmiş və bu əlaqələrin daha da gücləndirilməsi üçün hər bir şərait yaradılmışdır (63, s.21-22).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsindəki fəaliyyətlər hər iki ölkənin rəsmi dairələri səviyyəsində demək olar ki, hər zaman diqqət mərkəzində olmuş, bu istiqamətdəki uğurlu fəaliyyətlərinə görə fərqlənən siyasət, elm və mədəniyyət xadimləri elmi və fəxri adlara layiq görülmüşlər. Bu istiqamətdəki fəaliyyətləri ən yüksək səviyyələrdə qiymətləndirilən görkəmli şəxsiyyətlər içərisində ümummilli iderimiz Heydər Əliyev ən layiqli yer tutur. Belə ki, 1995-ci ilin 5 dekabrında İzmir “9 Eylül” Universitetinin Elmi Şurası Azərbaycanın müstəqilliyinə və eləcə də Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinə verdiyi töhfələrinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibərlər sahəsində fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə 210/2 sayılı qərarə qəbul edilmişdir (17, s.78-79).

Eləcə də 1996-cı il 6 martda İstanbuldakı Fatih Universitetinin Elmi Şurası Azərbaycan və Türkiyə arasındakı siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin, təhsil sahəsində əməkdaşlığın inkişafı və Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi sahəsində göstərdiyi xidmətlərə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə 7 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.83). 1998-ci il 24 martda İzmirdəki Ege Universitetinin Elmi Şurası sülhsevər siyasət yeritdiyi, dost və qardaş Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda, Türkiyə və Azərbaycan arasında dostluğun möhkəmləndirilməsi, elmi, iqtisadi, mədəni əməkdaşlığın genişləndirilməsi

sahəsində göstərdiyi böyük xidmətlərə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə 5/2 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.109). 1998-ci il 1 mayda Ərzurumdakı Atatürk Universitetinin Elmi Şurası Universitetin fəxri doktoru adının verilməsi barədə əsasnaməyə uyğun olaraq Universitet rektorluğunun təklifinə əsasən Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında əldə etdiyi uğurlara, ölkəsində və Qafqazda sülhün bərqərar olması naminə göstərdiyi səylərə, Azərbaycan və Türkiyə respublikaları arasında dostluq və əməkdaşlığın inkişafında müstəsna xidmətlərinə görə müdrik dövlət xadimi, Türkiyənin böyük dostu, türk dünyasının tanınmış öndəri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəxri doktor adı verilməsi barədə yekdilliklə 4/35 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.111-112).

1998-ci il 13 mayda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Prezident sarayında Türkiyənin Fətih Universitetinin təsisçilərindən biri Dr. Ali Bayramı, “Çağ” Ö.İ.A.Ş.-nin Azərbaycan təmsilçisi Adem Öcalı, Azərbaycan – Türkiyə Liseyləri Baş İdarəsinin rəisi Turan Öztoprakı və “Zaman” qəzetinin baş redaktoru Ersin Demircini qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevi 75 illik yubileyi münasibətilə təbrik edən qardaş ölkənin nümayəndələri “Çağ” Ö.İ.Ş.-nin açdığı təhsil ocaqlarının fəaliyyəti və beynəlxalq olimpiadalarda əldə etdiyi uğurlar barədə ölkə başçısına ətraflı məlumat vermişlər. “Çağ” Ö.İ.A.Ş.-nin Azərbaycan təmsilçisi Adem Öcal son illərdə Azərbaycanın dünya birliyində layiqli yer tutduğunu və bunun da Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri nəticəsində gerçəkləşdiyini bildirmişdir. Sonra o, MDB üzvü olan ölkələrin orta məktəb şagirdlərinin Qırğızstanda keçirilmiş kimya olimpiyasının qalibi şəhadətnamələrini dövlət başçısına təqdim etmişdir.

1998-ci il 26 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Prezident sarayında türkiyəli qonaqları –

İstanbuldakı Fatih Universiteti rəyasət heyətinin üzvləri Dr. Ali Bayram və Ömer Bağcı, Azərbaycan–Türk Liseyləri Baş İdarəsinin rəisi Mehmed Mesud Atanı, habelə Bakıdakı Qafqaz Universitetinin rektoru Prof.Dr. Ahmet Çetin Canı və “Çağ” Ö.İ.A.Ş.-nin Azərbaycan üzrə prezidenti Adem Öcalı qəbul etmişdir. Qonaqlar xalqın iradəsi ilə yenidən prezident vəzifəsinə seçilməsi münasibəti ilə Heydər Əliyevi türk ziyalıları və rəhbərlik etdikləri qurumların çoxsaylı kollektivləri adından təbrik etmişlər (17, s.112-115).

1999-cu il 22 martda Hataydakı Mustafa Kamal Universitetinin Elmi Şurası Türkiyə Cümhuriyyətinə və onun qurucusu olan Atatürkə olan sevgisinə, Azərbaycan türk dövlətində dünyəvi və demokratik sistemin qurulması, ölkələrimiz arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafı və xalqlarımızın bir-birinə yaxınlaşması sahəsindəki böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə sosial elmlər üzrə fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə B.30.2.MKÜ.0.70.00.00/17-3-2231 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.129).

1999-cu ilin 1 noyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Türkiyənin Prezidenti Süleyman Dəmirəl yeni dərslərin başlanmasına həsr edilmiş təntənəli mərasimdə iştirak etmək üçün Kocaeli Universitetinə gəlmişlər. Universitetin professor-müəllim heyəti və tələbələri tərəfindən hərərətli alqışlarla qarşılanan Azərbaycan Prezidenti mərasimdə nitq söyləmişdir (17, s.129). Həmin ilin 18 noyabrında İqtisadiyyat və İdarəetmə fakültəsi dekanlığının təklifinə əsasən, Süleyman Dəmirəl adına Universitetin Elmi Şurası Universitetin fəxri doktoru adının verilməsi barədə əsasnaməyə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə beynəlxalq müasibətlər sahəsində fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə 115/2 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.136). 1999-cu ilin 27 noyabrında isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev öz iqamətgahında –

“Çamli” köşkdə Bilkend Universitetinin banisi və fəxri doktoru, dünya şöhrətli alim, prezidentlər Heydər Əliyev və Süleyman Dəmirəlin fəxri sədri olduqları Azərbaycan – Türkiyə Dostluq və əməkdaşlıq Fondunun başçısı, professor İhsan Doğramacını qəbul etmişdir. 1999-cu ilin 28 noyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl İspartada “Ülkü” orta məktəbinin təntənəli açılışı mərasimində iştirak etmişlər. Azərbaycanın və Türkiyənin dövlət başçıları İspartada Süleyman Dəmirəl adına “Mədəniyyət və Konqres Mərkəzi”nin açılışı münasibətilə keçirilən təntənəli mərasimdə də iştirak etmişlər (17, s.139-140).

2000-ci ilin 31 mayında Əskişəhərdəki Osman Qazi Universitetinin Elmi Şurası Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi, inkişafı, Türkiyə – Azərbaycan əlaqələrinin gücləndirilməsi sahəsində göstərdiyi böyük xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibətlər üzrə fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə B.30.2.OĞÜ.0.00.00.00-12 sayılı qərarı qəbul etmişdir. 2000-ci ilin 8 sentyabrında isə Karsdakı Kafkaz Universitetinin Elmi Şurası 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmiş, uzun illər yüksək dövlət vəzifəsində çalışdığı zaman xalqının rifahı və ölkəsinin inkişafı naminə göstərdiyi səylərə, Sovetlər Birliyinin süqutundan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə Türkiyə – Azərbaycan əlaqələrinin könüllü memarı, müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevə ümumi türk tarixi üzrə fəxri doktor adının verilməsi barədə yekdilliklə 08/25 sayılı qərarı qəbul etmişdir (17, s.158).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin bütün sahələrinə daima ciddi fikir vermiş, bu sahə adamlarının fəaliyyətlərinə və əməyinə yüksək qayğı ilə yanaşmışdır. Bir neçə misallarla fikrimizi əsaslandırmağa çalışaq: 2000-ci ilin 11 aprelində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əli-

yev “Samanyolu” telekanalının Qafqaz və Orta Asiya üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi Naci Tosun və bu TV-nin Azərbaycan təmsilçisi Tahir Karanfil, “Çağ” Ö.İ.MMM-in prez-ti Adem Öcal və “Zaman-Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru Ersin Dəmirçidən ibarət nümayəndədə heyətini qəbul etmişdir. “Çağ” Ö.İ.MMM-in prezidenti Adem Öcal rəhbərlik etdiyi Azərbaycan – Türkiyə özəl liseylərinin bu ölkədə gördüyü işlər haqda Heydər Əliyevə məlumat verdikdən sonra Qubadakı özəl liseyin yeni binasının tikintisinin başa çatdığını bildirmişdir. “Çağ” MMM-in prezidenti Azərbaycanda fəaliyyətt göstərdikləri 7 il ərzində qazandıqları nailiyyətlər və bu ilki respublika fənn olimpiadalarında 27 birinci yerdən 18-ni bu liseylərin şagirdlərinin tutması haqda ölkə rəhbərinə geniş məlumat vermiş və Heydər Əliyev cənablarına özəl türk liseylərinin “Fəxri Baş Müəllimi” diplomunu təqdim etmişdir. Bakıda fəaliyyət göstərən özəl türk liseylərindən birinə “Dədə Qorqud” adının verilməsi təklifini razılıqla qarşılayan Azərbaycan Prezidenti “Çağ” MMM-in Azərbaycanda açdığı təhsil ocaqlarının fəaliyyətindən məmnun olduğunu bildirmişdir (17, s.147-150).

2000-ci ilin 13 iyununda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Türkiyə Jurnalistlər və Yazarlar Vəqfinin “Gülüstan” sarayında birgə təşkil etdiyi “Dialoq-Avrasiya” jurnalının təqdimat mərasimində iştirak və geniş nitqlə çıxış etmişdir (17, s.154).

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il 12-17 mart tarixlərində üçüncü dəfə Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Ona Ankara Universitetinin fəxri doktoru adı verilərkən çıxışında qeyd edirdi ki, “Ankara Universiteti ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələr də məni çox sevindirir. Çünki rektor artıq söylədi ki, Azərbaycandan burada 150 tələbə təhsil alır, 7 müəllim dərs deyir. Bu da çox önəmlidir. Ankara Universiteti Azərbaycan Universitetləri ilə, o cümlədən Bakı Dövlət Universiteti, Naxçıvan Universiteti və Lənkəran Universiteti, Elmlər Akademiyası ilə elm və təhsil sahəsində əlaqələr yara-

dıbdır”. O, bildirirdi ki, Azərbaycan Elmlər Akademiyası çox böyük bir elm mərkəzidir. Mən çox məmnunam ki, Ankara Universiteti Azərbaycanın Elmlər Akademiyası ilə bağlıdır. Çünki Azərbaycanda Elmlər Akademiyası təhsillə məşğul deyildir. Onlar elmi tədqiqatlarla məşğuldur. Buna görə də bu əlaqələr çox əhəmiyyətli və önəmlidir.

Azərbaycanda elm adamları, elm mərkəzləri, universitetlər Türkiyə ilə, türk dünyası ilə bağlı olan bir çox məsələlər barədə araşdırmalar, tədqiqatlar aparırlar. Bunlar öz yerində. Mənim təşəbbüslə Azərbaycanda böyük Atatürkün irsinin öyrənilməsi, araşdırılması mərkəzi yaradılıb. Bu mərkəz müstəqil bir təşkilat olacaqdır. Həm Elmlər Akademiyasının, həm də ölkəmizin bütün universitetlərinin bu sahədə ən bilikli adamları buraya toplaşacaqdır. Mən də – Azərbaycan Prezidenti də, bu mərkəzin fəxri başqanıyam. Güman edirəm ki, bu mərkəz Azərbaycan ilə Türkiyə arasında tarixi əlaqələrin nə qədər sıx olduğunu bir daha elmi-nöqteyi nəzərdən araşdıracaq və meydana çıxaracaqdır. Bu, geniş işbirliyi yaratmaq üçün bir daha imkanlar verəcəkdir. Ölkəmizin başçısı vurğulamışdır ki, mən çox məmnunam ki, sizin universitet Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə birbaşa bağlıdır. Ona görə də mən arzu edirəm ki, Ankara Universiteti mənim başqanlıq etdiyim mərkəzlə Atatürk irsinin araşdırılması, türk xalqlarının tarixinin və tarixi birliyinin tədqiq olunması sahəsində də iş görsün (55, s.245-248).

2001-ci ilin 27 fevralında Ankara Universitetinin Elmi Şurası beynəlxalq münasibətlərin təlatümlü və gərgin bir dönməndə, son dərəcə müdriklik tələb edən vəzifəsində türk dostu kimi hər zaman Türkiyəni dəstəkləyən və hər vasitə ilə Türkiyənin beynəlxalq aləmdəki önəmini ifadə edən, daim “Bir millət, iki dövlət” olaraq gördüyü Türkiyə və Azərbaycan arasındakı dostluğun inkişafı, iki ölkə arasındakı qardaşlığın strateji müttəfiqliyə çevrilməsi sahəsindəki xidmətlərinə, böyük dövlət adamı keyfiyyətinə və təcrübəsinə malik olduğuna, Azərbaycanda və dünyanın ən qarışıq bölgələrindən biri olan

Qafqazda sabitliyin bərqərar olması nəticəsində ölkəsinin və bölgənin Avropa ilə integrasiyası sahəsində əldə etdiyi uğurlara görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə beynəlxalq münasibətlər sahəsində fəxri doktor adı verilməsi barədə 1742 sayılı qərarı yekdilliklə qəbul etmişdir. 2001-ci ilin 13 martında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev TBMM üzvləri qarşısında geniş nitq söyləmişdir: “Ötən illər bizim ölkələrimiz, xalqlarımız arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələri artmaqda davam edir. biz artıq Türkiyə – Azərbaycan strateji tərəfdaşlıq əlaqələri səviyyəsinə gəlib çatmışıq. Bu, dövlətlərarası əlaqələrdir. Ancaq xalqlarımız arasındakı əlaqələrin tarixi də çox böyükdür və onun qiyməti də bundan artıqdır. Çünki biz eyni köklərə mənsub olan xalqlarıq. Eyni milli-mənəvi dəyərlərə, eyni dilə, eyni dinə mənsub olan xalqlarıq. Biz hamımız bir kökdən gəlirik. Ona görə də bizim hamımızın fikri, zəkası bu köklərlə bağlıdır. Biz Azərbaycanda xalqlarımızın mənsub olduqları bu kökləri, milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndiririk və bu dəyərlərə, bu tarixə daim sadıq olduğumuzu mən bir daha bəyan edirəm”. Martın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev onun üçün ayrılmış iqamətgahında – “Çamlı” köşkdə, “CNN-Türk” televiziya kanalının baş direktoru Taha Akyola müsahibə vermişdir. Həmin gün dövlət başçımız “Çamlı” köşkündə TRT kanalı Xəbərlər Departamentinin müdiri Haluk Koça, “NTV” televiziya kanalının əməkdaşları İrfan Sapmaz və Didən Tunca, daha sonra “Samanyolu” kanalı müxbiri Melih Meriçə müsahibə vermişdir. Martın 16-da isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Ahmet Necdet Sezerlə birlikdə ali qonağa fəxri doktor adı verilməsi münasibətilə təşkil edilən mərasimdə iştirak etmək məqsədilə Ankara Universitetinə gəlmişdir. Universitetin rektoru prof. Nüsrət Aras, Ankara valisi Yahya Gur və bu tanınmış təhsil ocağının professor-müəllim heyəti tərəfindən hərarətlə qarşılanan prezidentlər universitetin rektoru professor Nüsrət

Arasla görüşmüşlər. Sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə Ankara Universitetinin fəxri doktoru adı verilməsi münasibətilə təntənəli mərasim keçirilmişdir. Mərasimdə Türkiyə Dövlət Naziri Abdül Haluk Çay, Təhsil Naziri Metin Bostançıoğlu, millət vəkilləri, universitetin professor-müəllim heyəti və KİV nümayəndələri iştirak etmişlər. Universitetin Elmi Şurasının iclası açıq edildikdən sonra Sosial Elmlər fakültəsi dekanı prof. Celal Göle Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevə fəxri doktor adı verilməsi barədə Elmi Şuranın qərarını oxumuşdur. Ankara Universitetinin rektoru prof. Nüsret Aras mantiya və diplomu prezidentə təqdim etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev mərasimdə geniş nitq söyləmişdir. Prezident Heydər Əliyev azərbaycanlı rəssamın Bakının mənzərəsi təsvir olunmuş tablosunu Ankara Universitetinə bağışlamış və universitet binası önündə xatirə ağacı əkmişdir (17, s.167-170).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsində göstərdiyi xidmətlər Türkiyə rəsmiləri, elm, təhsil və mədəniyyət xadimləri, eləcə də türk xalqı tərəfindən daima yüksək dəyərləndirilmişdir. 2001-ci ilin 30 avqustunda Ankarada yerləşən “İpək yolu” Vəqfi idarə heyətinin yekdil rəyinə əsasən 2001-ci il 18 iyun tarixli fərmanı ilə avqustun 1-dən etibarən Azərbaycanda latın əlifbasına keçilməsi, mətbuatın, təhsilin, rəsmi yazışmaların, çıxışların Azərbaycan dilində olması, Azərbaycanın latın əlifbası ilə dünyaya açılması, İpək Yolunda əlifba ilə dil birliyinin təmin edilməsi, türkdilli dövlətlər arasında “türkcə dil körpüsü”nün qurulması, “dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarının həyata keçirilməsi, “Bir millət, iki dövlət” kəlamı ilə Türkiyə və Azərbaycanın sıx yaxınlaşdırılması, əlifba və dil birliyindən çıxış edərək, “türk birliyinin” təmin edilməsi sahəsində böyük fəaliyyətinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə “2001-ci ilin Dövlət Adamı mükafatı” verilməsi qərara alınmışdır.

2001-ci ilin 16 sentyabrında isə 1993-cü ildən fəaliyyət göstərən Ankara İş Qadınları Cəmiyyəti iki qardaş ölkə arasında dildə də birliyi təmin etmək məqsədi ilə böyük bir addım ataraq 2001-ci ilin avqustun 1-dən etibarən latın əlifbasına keçilməsi ilə əlaqədar verdiyi tarixi qərara görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevi “2001-ci ilin müdrik dövlət adamı” seçmişdir (17, s.175). 2001-ci ilin 10 oktyabrında Türk Dünyası Yazıçılar və Sənətçilər Vəqfinin (TÜRKSAN) İdarə Heyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2001-ci il üçün “Türk Dünyasının Xüsusi Mükafatı”na layiq görülməsi barədə yekdilliklə qərar qəbul etmişdir (17, s.178-180).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrindən bəhs edərkən qeyd edilməlidir ki, ümumiyyətlə, Türkiyə ilə Türk Cumhuriyyətləri arasında hər sahədə olduğu kimi, türkoloji sahəsində də əlaqələr sürətlə inkişaf edir. Özəlliklə Azərbaycanda Türkiyə, türk dili və ədəbiyyatı, tarixi, mədəniyyəti məsələlərində araşdırılmalar edilməkdə, kitablar yazılmaqda və tezis-məqalələr hazırlanmaqdadır. Türkiyədə də digər Türk dövlətləri və Türk topluluqlarıyla bağlı çalışmalar və yayınlar edilməkdədir. Fəqət bütün bu çalışmalarda böyük bir dağınıqlıq gözə çarpmaqdadır. Ölkələrin hər birində, bunların ayrı-ayrılıqda toplanaraq nəticədə bir bütün halında yayımlanmasına ehtiyac vardır (121, s. 105).

Mədəni ortaqlaşmanın perspektivləri baxımından elmi konfransların nəzəri və praktik nəticələri

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərilməsində qarşılıqlı elmi simpozium, seminar və konfransların çox mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi ötən illər ərzində bu istiqamətdə bir sıra uğurlu işlər görülmüş, türkiyəli alimlər Azərbaycanda, azərbaycanlı alimlər isə Türkiyədə keçirilmiş çoxsaylı elmi tədbirlərdə faydalı iştirakları ilə Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin problemlərini və həlli yollarını birgə aramışlar. Bu baxımdan Azərbaycanda keçirilmiş ən mütəşəkkil birgə konfranslara nümunə olaraq AMEA Folklor İnstitutunun ənənəvi xarakter almış “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” Beynəlxalq Folklor Elmi Konfransını göstərə bilərik. Bu konfransın əhəmiyyətindən bəhs edən AMEA-nın Prezidenti Akademik Mahmud Kərimov III Uluslararası Folklor Konfransındakı açılış nitqində bildirmişdir ki, “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” devizi altında keçirilən Beynəlxalq Folklor Elmi Konfransı artıq üçüncü dəfədir ki, türk xalqlarının elmi elitasını təmsil edən alimlərin fikir və mülahizələrini bir araya gətirən Beynəlxalq elmi tədbir kimi gerçəkləşir. Bu möhtəşəm tədbirin təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı AMEA-nın Folklor İnstitutudur. Konfransın keçirilməsində məqsəd qloballaşan və çağdaşlaşan dünyada türk xalqlarının layiq olduqları yeri tutmasında, yeni dünya düzənində türk humanitar gerçəkliyinin mövqeyinin müəyyənəlməsində elmi konseptual strategiyanın və proqramın hazırlanmasıdır. Məlum olduğu kimi çağdaş dünya müxtəlif siyasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi əsaslar üzərində ortaqlıq bir məxrəcə gəlir, sivilizasiyanın gələcəyini müəyyənləşdirmək üçün mənəvi resursları bir daha nəzərdən keçirir. Bəşəriyyətin gələcək inkişafında mənəvi ehtiyatların rolu və funksiyası bütün xalqlar və millətlərin humanitar elmləri qarşısında böyük

və aktual vəzifələr qoyur. Dünya sürətlə dəyişir. Bu dəyişmədə siyasi və iqtisadi faktorların rolu böyükdür. Dünyanın və bəşəriyyətin gələcəyi üçün ən aktual və zəruri məsələ isə gələcəyə gedən insanın və insan cəmiyyətlərinin mənəvi ehtiyatları və onların səfərbər edilməsi mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu konfransın keçirilməsində həm də o məqsəd izlənilir ki, türk xalqlarının elmi təşkilatlarının inteqrasiyası təmin olunsun, elmi və mədəni məsələlərin həlli üçün ortaq bir məclisimiz olsun. AMEA Folklor İnstitutu məhz belə bir təşəbbüsü gerçəkləşdirir (78, s.3-4).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinə böyük töhfələr vermiş bu konfrans zamanı o da vurğulanmışdır ki, dünyada xalqların və millətlərin milli, dini, iqtisadi, siyasi və mədəni biliklərini gerçəkləşdirən müxtəlif təşkilatlar mövcuddur. Bu təşkilatlar birlik üzvlərinin problemlərini həll etmək üçün səyləri birləşdirir və bununla da ayrılıqda həll olunması çətin olan məsələlərin həllini asanlaşdırır. Çağdaş dünya nə qədər humanist görünsə də milli dəyərlərini mühafizə etməyi mümkün təşkil edə bilməyən millətlər onun sərt üzü ilə qarşılaşmalı olurlar. Elmi və mədəni intellekt yarışında geridə qalmaq, çağdaşlıqla ayaqlaşmamaq milli inkişafın gələcəyi üçün müsbət proqnoz vermir. Türk xalqlarının zəngin tarixi mədəni keçmişi vardır. Bu zənginlik gələcəyə də aparılmalıdır. Bunun üçün mənəvi dəyərlərə ciddi elmi yanaşma ilə yanaşı elm siyasəti və milli mədəniyyət konsepsiyası işlənib hazırlanmalıdır. Məlumdur ki, dəqiq elmlər təbiətdəki qanunauyğunluqları, humanitar elmlər isə mədəniyyətdəki qanunauyğunluqları aşkarlayır. Biz gələcək mədəni inkişaf konsepsiyamızı müəyyənləşdirmək üçün elmi araşdırmaları və onlarda aşkarlanmış qanunauyğunluqların qeydə alınmasını təmin edərək xalqlarımızın qloballaşan dünyada yerini aydın təsəvvür etmək imkanında olmalıyıq.

Həqiqətən də bizim milli inkişafımız ortaq bir nöqtədən başlanmışdır və heç şübhəsiz ki, yenə də ortaq bir nöqtədə birləşəcəkdir. Dünyanın çağdaş gerçəkliyi də bunu həm zəruri

edir, həm də millətlərin qarşısında bir vəzifə kimi qoyur. Keçmişə baxılıanda orada hər şeydən öncə türkün əzəmətli dövlətçilik və qəhrəmanlıq tarixi diqqəti cəkir. Bu mədəni keçmiş gələcəyin intellekt gerçəkliyi haqqında aydın təsəvvür yaradır. Türk xalqlarının şərəfli mədəniyyət tarixi vardır. Zəngin türk xalq yaradıcılığı mənəvi mükəmməlliyinə görə iftixar hissi doğurur. Bu ehtiyatlardan qidalanan xalqlarımızın çağdaş mənəvi dəyərləri gələcəyə getmək üçün bütün maneələri uğurla keçməyə imkan yaradır (78, s.3-4).

AMEA-nın Prezidenti Akademik Mahmud Kərimov Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin perspektivlərinə diqqət yetirərkən bunları xüsusilə vurğulamışdır ki, texnogen inkişaf mənəvi inkişafıla tənasüb təşkil etməyəndə harmonik tamlıq yaratmır, cəmiyyətdə digər institutların da funksionallığı təmin olunmur. Ona görə də çağdaş tərəqqinin irəliyə doğru sürəti mənəvi ehtiyatların toplanmasının geriyyə, keçmişə doğru olan sürətinə bərabər olmayanda cəmiyyətdə mənəvi harmoniya pozulur. Gələcəyə milli-mənəvi bir bütöv kimi getmək üçün keçmişin, milli-tarixi təcrübənin əldə etdiyi dəyərlərin bir araya gətirilməsi, elmi təhlildən keçirilməsi və gələcəyə gedən insanın mənəvi yaddaşına köçürülməsi olduqca vacibdir. Keçmişdən bu günə gələn dəyərlərin ən mükəmməl nümunələri xalq yaradıcılığında qorunmuş, folklorda öz izlərini saxlamışdır. Ona görə də folklorun öyrənilməsi heç də başqa qlobal texniki məsələlərdən az əhəmiyyət daşımır. Ən sadə nümunədə, məsələn, tamamilə çağdaş, amma milli-mənəvi miras-dan təcrid olunmuş insan tipi nə qədər məzmunuz görünür. Bu hələ məsələnin bir tərəfidir. Digər tərəfi isə millətin yaşamasını, həyat fəlsəfəsini təmin edən ruhla bağlıdır. Milli ruh xalq yaradıcılığında, onun adət və ənənəsində, oyun və rəqslərində, şeir və musiqisində yaşayır, onunla təmasda olan insanın ağılına və könlünə təsir edir, onu zəruri həyat enerjisi ilə təmin edir. Xalqlarımızın mənəvi ünsiyyətinin intensivləşmə-

sinə, mədəni integrasiyasının sürətlənməsinə və nəticədə mükəmməl bir birliyə qovuşmasına böyük ehtiyac var (78, s. 3-4).

“Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” II uluslararası folklor konfransının açılış iclasındakı nitqində mədəniyyət tariximizin tarixi köklərinə toxunana akademik Ağamusa Axundova görə türk xalqlarının ortaqlığı, bəlkə də bütün xalqlarda olduğu kimi keçmişdə daha çox olmuşdur. Uzaq keçmişdə bir olan xalq uzun əsrlər ərzində demək olar ki, yer kürəsinə yayılmağa başlayır, uzaq Çindən ta Roma imperiyasına qədər türk xalqı öz qələbə addımları ilə böyük bir yol keçmişdir. Əlbəttə, bu türk xalqlarının çox şanlı, şöhrətli tarixidir. Ancaq bununla belə bu tarixin özünün də yaratdığı problemlər olmuşdur. yəni zaman keçdikcə, ölkələrə yayıldıqca türk xalqlarının ortaqlığında müəyyən zəifləmələr baş vermişdir. hətta eyni bir dildən müxtəlif dillər də yaranmışdır. Bu, ümumiyyətlə, bütün dünyada tipoloji bir hadisədir. German, roman xalqlarının tarixində də belə olub. Bu ayrı-ayrı xalqlarda müşahidə olunan bir prosesdir ki, bütövlükdən ayrılığa və sonradan ayrılıqdan bütövlüyə can atmaq və məsələn, görürsünüz indi Avropanın özündə birləşməyə can atılır. Hətta pul vahidini də birləşdirməyə can atırlar (avro). Yəni ki, ümumi birləşmə hadisəsi gedir. Bu sahədə türk xalqları da öz tarixi rolunu oynamalıdır və bu rolu oynamağa başlayıbdırlar. 1992-ci ilin mayında Türkiyə kultür bakanlığı bir ortaq türk dili yaratmaq üçün böyük bir qurultay keçirdi, ondan qabaq bir qurultay da ortaq əlifba yaratmaq barəsində keçirilmişdi. Yəni türk xalqlarında bu birləşmə meyli artıq on beş ilə yaxındır ki, çox fəallaşmışdır. 1998-ci ildə türk xalqlarının birləşdirilməsi məqsədi ilə Bilkənd Universitetində bir konfrans keçirildi, Daşkənddə də ortaq türk dilinin yaradılması məqsədilə bir konfrans oldu. ümumilikdə bu proses bizim inkişafımız üçün çox vacib bir prosesdir. İndi bu gün müzakirəyə çıxarılan bu məsələ öz aktuallığı ilə diqqəti onunla cəlb edir ki, onun mövzusu ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinədir (7, s.3).

2004-cü il martın 18-də AMEA-nın Rəyasət Heyətinin iclas salonunda “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” mövzusunda 4 günlük II Uluslararası folklor konfransı öz işinə başlamışdır. AMEA Folklor İnstitutunun təşkilatçılığı ilə keçirilən konfransı Akademianın humanitar və ictimai elmlər bölməsinin akademik katibi Ağamusa Axundov açaraq, türk ölkələrindən gələn qonaqları və tədbir iştirakçılarını salamladı. Konfransın təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün türk dünyası üçün çox əlamətdar bir günə – Novruz bayramına təsadüf etdiyini bildirən nətiq dedi ki, mövzusundan da görüldüyü kimi, bu tədbir çox əhəmiyyətli bir məsələyə həsr olunmuşdur. Türk xalqlarının ortaqlığı bir çox xalqlarda olduğu kimi, getdikcə artır. Uzaq keçmişimizdə bir olan xalq əsrlər ərzində, demək olar ki, bütün Yer kürəsinə yayılmağa başlayıb. Türk xalqı uzaq Çindən tutmuş Roma imperiyasına qədər qələbə addımları ilə böyük yol keçmişdir. Bu, türk xalqının şanlı tarixidir. Amma bu tarixin problemləri də az olmayıb. Yəni zaman keçdikcə, müxtəlif ölkələrə yayılan türk xalqlarının ortaqlığında müəyyən zəifləmələr baş verib. Hətta eyni dildən müxtəlif dillər yaranıb. Bu proses german və başqa xalqların tarixində də belə olub. Bütöv xalq zaman keçdikcə parçalanıb, sonradan isə yenidən birliyə can atmalar, kökə qayıxarici prosesi başlanıb (12, 2004, № 2, s. 29).

AMEA-nın Folklor İnstitutunun direktoru Hüseyn İsmayilov bildirdi ki, konfransda 15 ölkədən 40-a yaxın nümayəndə iştirak edir. vurğuladı ki, eyni mövzuda Bakıda keçirdiyimiz I Beynəlxalq konfransa nisbətən bugünkü toplantıda qonaqlarımızın və ölkələrin sayı xeyli artıb. Bu, türk xalqlarında yaxınlaşmağa, ortaqların mənəvi dəyərlərə meylin güclənməsini göstərən müsbət əlamətdir. “Ey türk, özünə qayıt, sən özünə qayıdanda böyük olursan”. Bilgə Kağanın bu sözlərini tədbir iştirakçılarına xatırladan nətiq, özünəqayıdışının bir və əsas yolunun da folklorla bağlı olduğunu dedi (12, 2004, № 2, s. 30).

15 ölkədən Bakıda keçirilən “Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” II Uluslararası folklor konfransına gəlmiş tədqiqatçı alimlər içərisində Mahmud Kərimov, Ağamusa Axundov, Hüseyn İsmayilov kimi bir çox türk ziyalıları Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin perspektivləri ilə bağlı çox konstruktiv təkliflərlə çıxış etdilər (43, 19 mart 2004-cü il).

“Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının (17-21 mart 2004-cü il) bağlanmış törəndəki yekun nitqi zamanı professor Hüseyn İsmayilov tədbirə qatılanlara xitabən bildirdi ki, “Hörmətli qonaqlar, əziz konfrans iştirakçıları iki günlük gərgin işdən sonra konfransımızın belə böyük nəticələr əldə etməsindən duyduğum sonsuz sevinc və qürur hisslərini sizlərlə bölüşməkdən böyük məmnunluq duyuram. Bu günlərdə türk dünyasının müxtəlif ölkələrindən gəlmiş 36 qonağımızın, o cümlədən Azərbaycan alimlərinin üst-üstə yetmişdən yuxarı məruzəsi dinləndi. Onu deyim ki, bu məruzələrin hamısı bir-birindən maraqlı və dəyərli idi. Onların hamısını birləşdirən bir ümumi xətti qeyd etmək istəyirəm: ümumtürk folklorunun problemləri. Bu nəhəng konfrans öz say və sanbal əzəməti, nəticəsinin möhtəşəmliyi ilə olduqca müqəddəs bir işə – türk folklorunun öyrənilməsinə həsr edildi (73, 410-413).

Natiqin çıxışında da vurğulandığı kimi təbii ki, konfransın məqsədi yalnız bu deyildi. Məqsəd daha gərəkli bir missiyanı həyata keçirməyə yönəldilmişdi. Bu gün bir sıra subyektiv və obyektiv tarixi proseslər nəticəsində bir-birindən ayrı düşən, qan və gen baxımından bir olan türk xalqlarının nümayəndələri bir araya toplaşmış. “Məqsədımız isə türk mənəviyyat dünyamızın sirli-sehrli aləminə, qırxıncı otağına varmaqdır. Mən ulu babalarımızın minilliklərin arxasından bu günə gətirib çatdırdıqları bu nadir söz və sənət nümunələrini etnik-mənəvi yaddaşımızın qırxıncı otağı hesab edirəm. Axı, bu böyük mənəvi dünyamıza gedən bütün yollar məhz oradan, folklorumuzdan keçir. Bu gün Bakıda keçirilən bu folklor konfransı böyük türk

tarixinə və ulu əcdadlarımızın bəşəriyyəti öz qüdrəti ilə hər zaman mat qoyan sirli-sehrli dünyasına qatılmaq günüdür. Siz bu gün ortaq tarixi dəyərlərimizin bütövləşməsi, bərpası, əski qüdrətini özünə qaytarmaq naminə bir araya gəldiniz. Mən bu birliyi böyük bir mənəvi intibahın başlanğıcı hesab edirəm. Biz eyni qanın, eyni genetik kodların daşıyıcılarıyıq” (73, 410-413).

Alimlərimizin konfranslar zamanı tez-tez səsləndirdikləri bir irad da vardır ki, bəzən türkdilli xalqlar ifadəsinə rast gəlinir, halbuki türkdilli xalqlar yoxdur, türk xalqları var. Bu toplantılarda, çox böyük uğur, dərin elmi nəticə və bunların hamısını içərisinə alan, onların fəvqünə qalxan milli-mənəvi vəhdət əldə edildiyi bir çox alimlər tərəfindən vurğulandı (73, 410-413).

“Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” II Uluslararası Konfrans Azərbaycanın elm adamlarında, bütövlükdə Azərbaycan ictimaiyyətində böyük maraq doğurmuşdur. Milli televiziya, özəl televiziya kanalları, o cümlədən milli radio və özəl radio kanalları, qəzetlər konfransımızın işinə böyük maraq göstərir, onun əldə etdiyi elmi nailiyyətlərlə ictimaiyyəti operativ şəkildə məlumatlandırırlar. Bütün bunlar konfransın yüksək milli məramı ünvanlanmasından və bu məramların həyata keçirilməsindən, hansı ölkənin sakini olmasından asılı olmayaraq, hər bir türkün qəlbində özünə rəğbət və razılıq oyatmasından soraqlar verməkdədir. Milli Akademiyamızın rəhbərliyi ümumtürk birliyinin reallaşmasına xidmət edən bu uluslararası konfransın yüksək səviyyədə təşkil olunması üçün özünün ən layiqli salonlarını türk alimlərinin üzünə açmışdır. Bütün bunlar türklük amalının Azərbaycan xalqı, dövləti, milli akademiyası tərəfindən nə qədər yüksək dəyərləndirilməsinin aydın ifadəsidir. Bütün bunlar ulu öndər Heydər Əliyev ideyalarının varisi, onun yolunun layiqli davamçısı, gənc liderimiz, cənab İlham Əliyevin millətə, onun gələcəyinə, mənəvi-tarixi dəyərlərinə sonsuz məhəbbətinin bariz təzahürüdür. Bütün bunlar

göstərir ki, respublikamız inamlı yoldadır, düzgün yoldadır və türkün mənəvi birliyinə böyük önəm verilməkdədir.

“Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransı türklüyün mənəvi-millî birliyi baxımından əzəmətli nəticələr əldə etdi. Dünyanın Almaniya, Böyük Britaniya, Türkiyə, İran, Pakistan, İraq, Ukrayna, Çin Xalq Respublikası, Şimali Kipr Türk Respublikası, Qazaxıstan, Türkmənistan, Gürcüstan, Dağıstan, Başqırdıstan, Tatarıstan, Qaraçay-Çərkəz, Kabardin-Balkar kimi dövlətlərindən, siyasi qurumlarından gəlmiş neçə-neçə alimin məruzəsi dinlənildi, yaxud məcmuədə çap olundu. Dünya türklüyü bu konfransda bir araya gəldi, bir amalın gerçəkləşmə yollarını aradı, axtardı və böyük inamla deyirəm ki, aradığını tapdı: türkün bütövləşmə, birləşmə layihəsinin dəyərli eskizlərini cızdı, magistral yolunun təməlini qoydu. Konfransın nəticələrindən biri olaraq, mədəniyyətşünaslığımız özündə yetmişdən artıq elmi məruzəni əks etdirən məcmuə ilə əvəzsiz bir xəzinə əldə etdi. Ortaq keçmişimizin tarixi proseslər nəticəsində parçalanmış mənəvi bütövlüyünün ayrı-ayrı hissələri, işarələri bu məcmuədə yənidən bütövləşməyə, bir-biri ilə qovuşmağa başladı. “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” ünvanlanan yolun təməli qoyuldu. Bu məcmuədə türk intellektlərinin türk mədəniyyətşünaslığının ən müxtəlif problemləri ilə bağlı çalışmaları toplanmışdır (73, 410-413).

Konfrans türklüyün dünya məkanındakı mövqeyinin güclənməsi naminə ciddi fikirlər irəli sürdü. Ən başlıcası, türklüyün həqiqi mahiyyətinin açılması, onun mənəvi, elmi simasının dünyaya olduğu kimi təqdim edilməsi baxımından böyük işlər gördü. H.İsmayılov öz çıxışında bildirdi ki, konfransdan öz ölkəsinə qayıdan hər alim türk bütövlüyünə ünvanlanan bu duyğulardan özü ilə çox şeylər aparacaq və bu konfransda mənəvi Turanın qurulması yolunda səslənmiş fikirlər türk dünyasının hər bir guşəsində öz əks-sədasını tapacaqdır. Konfrans tematik baxımdan nəhəng nəticələr əldə etdi. Ümumtürk mədə-

niyyətşünaslığının bir çox problemləri konfransda oxunmuş məruzələrin mövzusu oldu. Bu məruzələrin hamısı olduqca əhəmiyyətlidir. Sovetlər birliyinin dağılmasından sonra keçmiş sovet respublikalarında yaşayan türk alimləri ilə əlaqələrimiz çox zəifləyib. Keçən illər ərzində, heç şübhəsiz ki, türk xalqlarının elmində, o cümlədən folklorşünaslığında az uğurlar əldə edilməmişdir. Biz uzun illər idi ki, bir-birimizdən xəbər tutmurduq. Bugünkü konfrans ümumtürk mədəniyyətşünaslığını bir araya gətirdi, ən azı on illik nəhəng araşdırmalara yekun vurdu. Elmdə belə bir yekun, belə bir beynəlxalq elmi hesabat həddindən artıq möhtəşəm hadisədir (73, 410-413).

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinə dair mövzuları da özündə ehtiva edən konfransların daimi iştirakçılarından biri – İstanbul Yeditepe Universiteti İqtisadi və İdarə Bilimlər fakültəsinin müəllimi Kona Gamze Güngörmüş Türkiyə və Azərbaycan cümhuriyyətləri arasındakı münasibətlərin gəliştirilməsində kulturoloji ünsürlərin gücü və önəminə də toxunmuş, ortaq tarixi və kultürel üsurlarla bağlı maraqlı araşdırmalar ortaya qoymuşdur. O, Türkiyə və Azərbaycan arasındakı münasibətlərin inkişafı üçün görüləsi zəruri hesab edilən vəzifələrdən bəhs etmiş, bu istiqamətdə maraqlı təkliflərlə çıxış etmişdir (143, s. 221-236).

Çukurova Universiteti Fən Ədəbiyyat Fakültəsinin əməkdaşı Prof Dr. Artun Erman ortaq türk mədəniyyətinin qloballaşan dünyaya tanidilməsi mövzusunda yazdığı elmi məqaləsində Türk Dünyasının ortaq mədəni dəyərləri kontekstində Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin perspektivlərinə dair də maraqlı fikirlər ortaya qoymaqladır (129, s. 537-541).

Son illərdə Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin getdikcə daha genişlənməsində elmi konfransların əhəmiyyəti daha çox nəzərə çarpır. Bu sahədəki çoxsaylı örnəklər içərisində bir neçə mühümlərini sadalamaqla fikirlərimizi təsdiqləməyə çalışaq. Məsələn, internet vasitəsilə yayınlanan bir məlu-

matda bildirilir: Ege Üniversitetinin quruluşunun 50-ci ildönümü münasibətilə Türk Dünyasındakı dil, tarix, kültür araştırmalarını tanımak və tanıtmak, ilgili bilim kuruluşları və elm adamları arasında əməkdaşlığa nail olmaq, yeni araştırmalarla məlumat dairəmizi zənginləşdirmək məqsədilə, Ege Üniversitetinin Türk Dünyası Araştırmaları İnstitutu tərəfindən, 09-15 aprel 2006 tarixləri arasında, “Türk Dünyası’nda dil, edebiyat, halk bilimi, tarix, coğrafiya, antropoloji, uluslararası əlaqələr, kültür vb.” məsələlərin müzakirə ediləcəyi beynəlxalq mədəniyyət qurultayı keçiriləcəkdir. Bu qurultayda iştirak etməyi arzu edən elm adamlarının, öz tədqiqat sahələrində Türk Dünyasının aktual problemlərinin həllinə yönəlmiş, nəzəri və metodik baxımdan müstəqil elmi tədqiqatlarını fərqli ölkələrdən gələn elm adamları ilə bölüşmələrini arzu etməkdəyik (167).

Respublikamızda Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinə həsr edilmiş tədbirlərdə isə Türkiyədən olan alimlərin də iştirakı ənənəvi hal almaqdadır. Məsələn, ötən il mayın 23-də AMEA-nın iclas salonunda Bakıda I Türkoloji Qurultayın 80 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransı bu baxımdan nümunəvi hesab etmək olar. AMEA-nın və Təhsil Nazirliyinin birgə keçirdikləri konfransda Azərbaycan türkoloqları ilə yanaşı, Türkiyə, Qazaxıstan, Tatarıstan, Qaqauz Yeri, İran, Gürcüstan və Moskva alimləri, Türkiyənin ölkəmizdəki səfiri Turan Moralı da iştirak etmişlər. Elmi konfransı açan AMEA-nın prezidenti, akademik Mahmud Kərimov I Türkoloji Qurultayı türk xalqlarının tarixində ən böyük hadisələrdən biri adlandırmış və onun 80 illik yubileyinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamına əsasən qeyd edildiyini vurğulamışdır. Bildirilmişdir ki, birinci qurultayın işində keçmiş SSRİ məkanının türkdilli xalqlar yaşayan bütün bölgələrindən, xarici ölkələrdən dəvət olunmuş 131 tanınmış alim iştirak etmişdir. İştirakçıların ümumi sayı isə 600 nəfər idi. Doqquz gün ərzində 17 iclas keçirilmiş, türkdilli xalqların tarix və etnoqrafiyasına, ədəbiyyatına, dilçilik məsələlərinə, türk

dillərinin tədrisi problemlərinə həsr olunmuş 37 məruzə dinlənilmişdir. Qurultayın diqqət mərkəzində olan əsas məsələsi bütün türkdilli xalqlar üçün latın qrafikasına əsaslanan yeni əlifbanın qəbul edilməsi idi (43, 26 may 2006-cı il, № 21).

Təhsil Nazirinin müavini İradə Hüseynova, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar, Türkiyə Dil Qurumu və Atatürk Mərkəzinin rəhbəri Şükrü Haluk Akalın, “Varlıq” jurnalının baş redaktoru Cavad Heyət, Moskva Dilçilik Universitetinin professoru Tofiq Məlikli, Krım Muxtar Respublikası mədəniyyət və incəsənət nazirinin müavini İsmət Zəatov, Gürcüstan Şərqşünaslıq İnstitutunun baş elmi işçisi xanım Sisana Abuladze, Qazaxıstandan Şakir İbrayev təbrik sözü söyləmiş, konfransın işinə uğurlar arzulamışlar. Türkiyənin Bilkənd Universitetinin təsisçisi, məşhur cərrah İhsan Doğramacının təbrik məktubu oxunmuşdur (43, 26 may 2006-cı il, № 21).

Planetin o xalqları daha çox xoşbəxtdirlər ki, onların tarixin keşməkeşlərindən keçərək Ana yasa kimi müraciət etdikləri, onun diqtə etdiyi əxlaqi-sosial və ictimai-siyasi, hətta ekoloji prinsip və meyarlarla zaman-zaman qoruyub bu günümüzdə gətirib çatdıran zəngin folkloru, ən iri struktur vahidi olan epos mədəniyyəti vardır. Türk xalqları bu baxımdan son dərəcə bəxtəvərdir. Onların mənəvi mədəniyyət tarixinin ana axarında yer alan, özülündə dayanan, eyni zamanda dünya xalqlarının şifahi düşüncələri içərisində əvəzsiz etnik folklor tipi hesab olunan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri vardır. Azərbaycan türkləri bir də onunla xoşbəxtədir ki, onun milli-mənəvi mədəniyyətinin qarantı olan, folklorda faklaşan və daşlaşan potensial enerjisini hərəkətə gətirməyin, çağdaş milli əxlaqın üzvi tərkib hissəsinə çevirməyin vacibliyini anlayan və bu sahədə əməli addımlar atan Heydər Əliyev kimi ümumilli lideri, genetik baxımdan türk fəthliyinə dayanan siyasi öndəri olmuşdur. Son on ildə son dərəcə nəhəng layihələr – “Əsrin müqaviləsi”, “İpək yolu” layihəsi, TRASEKA, TASTI proqramlarının həyata keçirilməsi, Bakı–Tibilisi–Ceyhan və Bakı–Tibilisi–Ərzurum neft və qaz

kəmərinin işləkliyinə nail olunması, Qara Dəniz İntisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, Türksoyun, Türk Yazarlar Birliyinin yaranması, YUNESKO səviyyəsində Məhəmməd Füzulinin 500, türk dünyasının ana kitablarından olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileylərinin keçirilməsi, Azərbaycanın bir türk cümuriyyəti olaraq Amerika və Avropada tanınması, türk dövlət başçılarının zirvə görüşlərinin keçirilməsi, Azərbaycanda Atatürk Elmi Araşdırmalar Mərkəzinin və ən nəhayət türk milli-mənəvi dəyərlərinin qorunduğu məbəd olan, bütün türk dünyasından analoqu olmayan AMEA Folklor İnstitutunun yaradılması ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır (74, s.5-8).

Məhz Dünya azərbaycanlılarının ümummilli lideri Heydər Əliyevin qətiyyətli idarəçiliyi, inamlı siyasəti, dərin elmi və zəkası, türk xalqlarının mədəni birliyinə istiqamətlənmiş fəaliyyətləri sayəsindədir ki, müstəqilliyimizin bərpasından ötən illər ərzində Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri yüksələn xətlə inkişaf edir, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq getdikcə daha işıqlı perspektivlər qazanır.

ÖLKƏLƏRİMİZİN MƏDƏNİ İNTEQRASIYASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ: TÜRK XALQLARININ ORTAQ DƏYƏRLƏRİNİN MÜHAFİZƏSİ VƏ TƏBLİĞİNƏ DAİR SİYASİ-MƏDƏNİ TƏŞKİLATLARIN VƏ ELMI MƏRKƏZLƏRİN FƏALİYYƏT PROQRAMLARI

Türk Dünyası Yazıçılarının 6 noyabr 1996-cı ildə keçirilmiş III Qurultayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev öz nitqində bildirmişdir ki, türkdilli xalqlar qədim, çoxəsrlik tarixi boyu Avrasiya qitəsinin böyük hissəsində yaşayaraq dünya, bəşər mədəniyyətinə böyük töhfələr vermiş, onu zənginləşdirmişlər. Qədim tarix boyu türkdilli xalqların həyatı cürbəcür, bəzən xalqların varlığını təhlükə altına alan müharibələrlə, döyüşlərlə, təcavüzlərlə rastlaşmışdır. Ancaq xalqlarımızın darin kökləri, bir-birinə mənəvi bağlılığı onları bütün bu mərhələlərdən, imtahanlardan, sınaqlardan çıxarmış və bugünkü günlərə gətirib çatdırmışdır. Biz öz tarixi köklərimizlə, milli köklərimizlə, mənəvi dəyərlərimizlə, milli-mənəvi ənənələrimizlə, böyük tariximizlə fəxr edə bilərik (116, s.93).

Hələ 1949-cu ildə Azərbaycan Demokratik respublikasının banilərindən biri M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən Ankarada yaradılmış Azərbaycan mədəniyyət mərkəzinin ən fəal üzvlərindən biri İlyas Fərahlı 1990-cı ildə Azərbaycanda olarkən bildirmişdi ki, “bütün dünyanı gəzdim, lakin cənnəti doğma Vətənimdə tapdım”. O nəql edir ki, bütün illəri bizim mərkəz Türkiyədə və başqa ölkələrdə Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin, elmi nailiyyətlərinin təbliği ilə məşğuldur. Biz nəşr etdiyimiz “Azərbaycan” jurnalında Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini – klassiklərin və müasir alim, şair və yazıçıların bədii və publisistik əsərlərini çap edirik. Əgər uzun illər, obrazlı desək, “öz şirəmizdə bişmişiksə, indi respublikamızla möhkəm və hərtərəfli əməkdaşlığın əsasını qoyuruq”. Bu sahədə “Vətən” cəmiyyəti bizə çox kömək edir. İ.Fərahlı əlavə edir ki, bizim hamımız təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada yaşayan azər-

baycanlılarla əlaqə yaratmalıyıq. Biz bir-birimizə kömək etməliyik. Mən əminəm ki, xaricdə yaşayan hər bir azərbaycanlı respublikanı bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün iqtisadi və mənəvi kömək etməyə şad olacaqdır. İ.Fərahlı Azərbaycanın bir sıra problemlərini həll etmək üçün hazır olduğunu bildirdi və Türkiyəyə qayıdan kimi SSRİ xarici iqtisadi bankı vasitəsilə Azərbaycan Respublika bankına xeyriyyəçilik məqsədi ilə 1000 dollar köçürəcəyinə söz verdi (3, s.77-78).

“İki dövlət bir millət olan” (H.Ə.Əliyev) Türkiyə və Azərbaycan xalqları arasındakı birlik və əlaqə ta qədim zamanlardan həyatın bütün sahələrində özünü büruzə vermişdir; bu əlaqələr teatr sənəti sahəsində də əhəmiyyətli olmuşdur. Yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Şərqdə ilk dramaturq kimi tanınan M.F.Axundovun komediyalarının bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Türkiyədə də səhnə əsərlərinin və teatr sənətinin yaranmasına təsiri şübhəsizdir (76, s.5).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri tarixinə teatr sənəti baxımdan ümumi nəzər salanda görürük ki, 1960-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan teatrının Türkiyə dramaturgiyasına marağı xeyli artmışdır. Bu dövrdən etibarən Azərbaycan teatrlarının repertuarlarında nazim Hikmətlə yanaşı orxan Kamalın, Əziz Nesinin, Rəşad Nuri Güntəkinin, Turan Ofzanoğlunun və başqa türk yazarlarının əsərləri də görünməyə başladı (76, s. 119). 1989-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycan Elmlər Akademiyası nümayəndə heyətinin Türkiyəyə səfəri isə olduqca işgüzar xarakter daşımışdı. 1990-cı il noyabrın 3-də İstanbulda dünyanın Azərbaycan ictimai təşkilatlarının birinci milli konqresi açıldı. Həmvətənlərimizin yaşadıkları bir çox ölkələrdən Azərbaycan mərkəzlərinin, cəmiyyətlərinin nümayəndə heyətləri konqresə gəlmişdilər. Azərbaycanın yaradıcılıq və ictimai təşkilatlarının nümayəndələri də bu konqresdə fəal iştirak etmişdilər. Səfəri Azərbaycanın xaricdəki həmvətənlərlə Mədəni Əlaqə Cəmiyyəti (“Vətən cəmiyyəti”) təşkil etmişdi. Konqresə yola düşərkən Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri,

respublika Elmlər Akademiyası ədəbiyyat, dil və incəsənət şöbəsinin akademik katibi B.Ə.Nəbiyev müsahibəsində demişdir: “Konqresdə Azərbaycanı görkəmli ictimai xadimlər, ədiblər, bəstəkarlar, rejissorlar, alimlər, jurnalistlər, habelə bir çox siyasi hərəkətlərin fəalları təmsil edəcəklər. Konqresin işində iştirak edəcək digər nümayəndə heyətləri ilə birlikdə biz ümumi problemləri müzakirə etməli, Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının vahid konsepsiyasını hazırlamalı, müxtəlif ölkələrdən Azərbaycan mərkəzlərinin və cmiyyətlərinin səylərini birləşdirmək yollarını müəyyən etməli və beləliklə, dünyanı xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, ənənələri və bugünkü həyatı ilə daha fəal tanış etməliyik. Nəhayət bunun da əhəmiyyəti az deyil ki, konqres harada yaşadıqlarından asılı olmayaraq bütün azərbaycanlıların özlərini vahid qədim vətənin övladları olduqlarını hiss etməsinə kömək etməli, Vətənin tərəqqisi və rifahı naminə əlindən gələni əsirgəməməlidir”(76, s. 149).

1990-cı ilin iyul ayında Türkiyənin o vaxtkı mədəniyyət naziri Namik Kamal Zeybəkin dəvəti ilə Türkiyədə olan Azərbaycan mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu demişdir ki, Türkiyə tərəfi mədəniyyət sahəsində əlaqələrimizin daha da genişlənməsinə çox böyük maraq göstərir. Həm də birbaşa əlaqələr yaradılmasına diqqət xüsusi cəlb edilmişdir. Namik Kamal Zeybək ilə görüşlərim zamanı bu sahədə böyük tərəqqi olduğu məmnunluq hissi ilə qeyd edildi. Bizim kimi Türkiyə tərəfi də xalqlarımız arasında əlaqələrin genişlənməsini istəyir. Müasir Azərbaycan mədəniyyətinin nailiyyətlərindən Türkiyədə getdikcə daha tez-tez xəbər tutur və belə hesab edirlər ki, bizim mübadilə üçün çox şeyimiz var.

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin təşəkkül tapdığı illərdən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, təkcə 1990-cı ildə Türkiyə Respublikasına Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi və ədəbi-mədəni həyatını əks etdirən 27 min nüsxə kitab və kitabça, 14 adda 58 min nüsxə qəzet və jurnal göndərildi. Türkiyədən isə 12 min nüsxə kitab, min nüsxələrlə qəzet və jurnal

gətirildi. Azərbaycan – Türkiyə elmi əlaqələri sistemində elmin müxtəlif sahələri üzrə elmi əsərlərin, kitabların və məqalələrin qarşılıqlı istifadə olunması mühüm yer tuturdu. Azərbaycan – Türkiyə elmi əlaqələrinin inkişafına və möhkəmlənməsinə qarşılıqlı kitab, jurnal və qəzet mübadiləsi mühüm təsir göstərdi. Bu sahədə respublika EA Əsaslı kitabxanasının, M.F.Axundov adına respublika mərkəzi kitabxanasının və Azərbaycanın digər iri kitabxanalarının xidməti xüsusilə böyük olmuşdur. Türkiyə ilə Azərbaycan alimləri, elm və mədəniyyət xadimləri təcrübə keçmək, elmi və başqa nailiyyətlərlə tanış olmaq, fikir mübadiləsi aparmaq üçün qarşılıqlı səfərlər də edirdilər (3, s. 39).

1990-cı ilin noyabr ayında Türkiyənin Trabzon şəhərinin sakinləri Azərbaycan təsviri sənəti ilə ilk dəfə olaraq tanış olmaq imkanı əldə etdilər. Dost ölkənin inzibati mərkəzində 45 müəllifin 60-dan artıq rəngkarlıq və qrafika əsərini təmsil edən sərgi göstərildi. Trabzon sərgisi Azərbaycan və Türkiyənin təsviri sənət xadimləri arasında birbaşa ikitərəfli əlaqələrin başlanması demək idi. Sərgi tamaşaçıları Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafının müxtəlif istiqamətləri, müxtəlif nəsillərin nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı verdi. Həmin ilin yanvar ayında Türkiyənin Bosfor sahillərində Azərbaycan incəsənəti günləri keçirildi. Bu günlər milli Azərbaycanımızın misilsiz nailiyyətlərini nümayiş etdirməklə yanaşı, həm də istər siyasi münasibətlər üçün, istərsə də mədəni əlaqələr sahəsində münasibətlər üçün səciyyəvi olan yeni təfəkkürün bərqərar edildiyi əyani sübuta çevrildi. Bu incəsənət festivalını Amerika-sovet kino təşəbbüsü assosiasiyasının respublika filialı və türkdilli xalqların tarix və mədəniyyətini öyrənən cəmiyyət Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə təşkil etmişdi. Konsertlər Ankarada, Qeysəridə, Konyada da davam etdirilmişdi. Türkiyə ictimaiyyəti Azərbaycan incəsənəti günlərinə böyük maraq göstərmişdi. Konsertlər tamamilə lentə köçürülmüş, televiziya və radio ilə translyasiya edilmişdir. Konsertlərin İzmirdə də göstərilməsi nəzərdə tutulub-

muş. Lakin yanvarın 19-20-də Bakıda baş vermiş faciəli hadisələr festivalın proqramını dəyişmişdi. Azərbaycan sənət ustaları matəm əlaməti olaraq festivalı yarımçıq dayandırmağı qərara alırlar, Türkiyə tərəfi də onlarla həmrəy olub. Onlar Azərbaycanda baş vermiş bu faciəli hadisəyə ürək ağrısı ilə yanaşmış, xəstəxanalarda müalicə olunan yaralılar üçün 50 paket dava-dərman vermişdilər (76, s.151-152).

1990-cı ilin sentyabrında Azərbaycan və Türkiyə arasında ikitərəfli elmi, iqtisadi və mədəni əlaqələr çərçivəsində Bakıda birgə seminar keçirildi. 1990-cı ildə Ankarada türk xalq ədəbiyyatına həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi seminarda Azərbaycanın türkoloq alimləri də elmi məruzələrlə çıxış etdilər. Sovet-türk alimlərinin üçüncü millətlərarası kollokviumu isə 1990-cı ilin iyun ayında Almatada topladı. Bu mötəbər elmi məclisdə isə qədim türk əlifbası ilə tərtib olunan əski yazılı abidələrin tədqiqi məsələsi müzakirəyə qoyuldu. 1990-cı il sentyabrın əvvəlində Türkiyədə Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi, İstanbulda fəaliyyət göstərən Azərbaycan Kültür və Dayanışma Dərnəyi və Ərciyəz Universitetinin təşəbbüsü ilə beynəlxalq azərbaycanşünaslıq konfransı keçirildi. Bu elmi məclisin ən yüksək məziyyətlərindən biri ilk dəfə olaraq azərbaycanşünaslıq – Azərbaycan tarixi, dili, etnoqrafiyası və ədəbiyyatı məsələlərinin yüksək bir qurum çərçivəsində dünya alimlərinin müzakirə predmetinə çevrilməsi idi (3, s. 47-49).

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı mədəni-iqtisadi əlaqələrin daha da genişləndirilməsi işində Türkiyənin Bakıya gələn alim, yazıçı və sənətçilərinin də böyük rolu aydın hiss olunmaqda idi. 1989-cu ildə Bakıda “Türk dünyası” kitab mağazası yaradıldı. Türkiyədə çap olunmuş kitablar satılmağa başlandı. İlk aylarda mağaza oxuculara 75 adda kitab təklif etdi. həmin günlərdə eyni zamanda İstanbul şəhərində də “Azərbaycan dünyası” kitab mağazası fəaliyyətə başladı. 1889-cı ilin oktyabr ayında Türkiyənin o vaxtkı mədəniyyət naziri Namik Kamal Zeybək və nazir müavini Acar Okan Bakıda oldular. Azər-

baycan Nazirlər Sovetinin keçmiş sədri Həsən Həsənov görüş zamanı Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi üçün respublikada gedən proseslər barəsində qonaqlara məlumat verdikdən sonra Türkiyə Respublikası ilə əlaqələrin get-gedə dərinləşməsi üzərində xüsusi dayanaraq demişdi ki, xalqlarımız arasında ümumi cəhətlər olduqca çoxdur, buna görə də həyatımızın ən müxtəlif sahələrində əməkdaşlıq haqqında Türkiyə ilə Azərbaycan arasında müqavilələr imzalanması ideyasını Azərbaycan xalqı hər cəhətdən bəyənmişdir. Söhbət zamanı Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mədəni əlaqələri daha da genişləndirmək məsələlərinə də toxunulmuşdur. 1990-cı ilin oktyabr ayında Türkiyə yazarlar sindikası ilə Azərbaycan yazıçılar birliyi arasında əlaqələr yaradılması haqqında bakıda həmin təşkilatların rəhbərləri Oktay Akbal və Anar müqavilə imzalamışlar. Müqavilədə deyilir ki, bu yaradıcılıq təşkilatları arasında birbaşa əlaqələr yaradılması Türkiyə və Azərbaycan xalqları arasında qardaşlıq və dostluq münasibətlərinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir. Türkiyə klassiklərinin və müasir şair və yazıçılarının əsərlərinin Azərbaycanda və müvafiq surətdə Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərinin Türkiyədə nəşr olunmasına qarşılıqlı surətdə kömək göstərilməsi planlaşdırılmışdı (76, s. 152).

1990-cı ildə keçirilmiş Beynəlxalq Azərbaycanşünaslıq Konfransında Azərbaycan EA-nın akademiki Z.M.Bünyadovun, akademiyanın müxbir üzvü M.Ə.İsmayılovun, BDU-nun professoru S.Əliyarlının, görkəmli türk alimi F.Kırzioğlunun çıxışları öz elmi dərinliyi, əhatə dairəsi ilə konfrans iştirakçılarının alqışlarına səbəb oldu. Konfransda iştirak edən nümayəndə heyətinə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının birinci katibi, görkəmli yazıçı Anar rəhbərlik etdi. Onun 1991-ci il mayın 28-də ikinci beynəlxalq Azərbaycan konfransını Bakıda keçirmək barədə təklifi böyük razılıqla qarşılandı. Ümumiyyətlə, elmi məclisdə Azərbaycan alimlərindən T.Hacıyev, S.Aşurbəyli, O.Əfəndiyev, C.Qiyasi, A.Məmmədov, R.Şükürova və baş-

qaları dəyərli məruzələr və çıxışları ilə dinləyicilərin rəğbətini qazandılar.

Azərbaycan MEA qonşu ölkələrə, o cümlədən də Türkiyəyə aid bir sıra elmi problemlərə, xüsusilə də elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinə diqqət yetirərək bu istiqamətdəki fəaliyyətləri əsasən aşağıdakı təsnifatda sistemləşdirir:

Birgə arxeoloji, etnoqrafik və dialektoloji tədqiqatlar aparmaq, hər iki xalqın maddi mədəniyyət tarixini və ədəbi irsini öyrənmək; tarix və arxeologiyanın müxtəlif məsələləri üzrə qarşılıqlı məruzələr və mühazirələr təşkil etmək; həmsərhəd ərazilər üzrə geoloji, coğrafi, hidroloji və iqlim şəraitinin tədqiqi üzrə əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi aparmaq.

90-cı illərdən etibarən inkişaf etdirilən əlaqələrimizdə Türkiyə ilə respublikamızın elmi ədəbiyyat mübadiləsi isə aşağıdakı kimi planlaşdırılmışdı:

Qonşu ölkənin Azərbaycandan kitab və əsərlər sifariş edən elmi idarələrin miqdarının artırılması; kitab mübadiləsinin ekvivalentliyinin təkmilləşdirilməsi, alınan və verilən ədəbiyyatın miqdarının çoxaldılması; beynəlxalq kitab mübadiləsinin əhəmiyyətinin artırılması, iqtisadi, elmi və mədəni nailiyyətlərin bu yolla geniş təbliğinin təmin edilməsi.

Alimlərimizin əsərlərinin Türkiyədə yayılmasını və rəğbətlə qarşılanmasını başqa misallardan da aydın görmək olar. Belə ki, Türkiyə ilə respublikamızın ictimai elmlər üzrə də əlaqələri diqqəti cəlb edirdi. YUNESKO-nun üzvü olan Azərbaycan tarixi muzeyi Türkiyənin milli muzeyləri və elmi ictimaiyyəti ilə müxtəlif formalarda əlaqə saxlayırdı. AMEA-nın Şərqşünaslıq institutunun kollektivi “Türk filologiyası məsələləri” monoqrafiyasını nəşr etdirdi. İnstitutun şərq xalqlarının ictimai-fəlsəfi fikrini tədqiq edən şöbəsi “Müasir türk sosiologiyası”, “Müasir Türkiyənin inkişaf yolları haqqında türk iqtisadçıları və sosioloqlarının fikirləri” və b. qiymətli əsərlər yaratdılar. İnstitutun şərq dilləri şöbəsi isə “Türkcə-azərbay-

canca lügət” tərtib etdi. Ədəbiyyatşünaslarımız tərəfindən Y.Kamalin və b. həyat və yaradıcılığı təhlil edildi. İnstitut akademiyanın əsaslı kitabxanası vasitəsilə Türkiyənin Ankara universiteti ilə kitab, habelə elmi materialların fotosurətləri mübadiləsini aparırdı. Ankara universitetinin professoru K.Akyuz və bir sıra türk şair, yazıçı və jurnalistləri Bakıda Şərqşünaslıq institutunun fəaliyyəti ilə ətraflı tanış oldular (3, s.50-51).

1990-cı ildə Türkiyədə Azərbaycan kitabı sərgisi təşkil edildi. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının təqdim etdiyi kitablar xarici tamaşaçıları və kitabsevərləri Azərbaycanın bədii, tükniqi, elmi, tarixi, habelə incəsənət sahəsində nailiyyətləri ilə yaxından tanış etdi. Bu, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafına təkan verdi. Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsində ədəbi-bədii əlaqələr də mühüm yer tutur. Azərbaycan klassikləri Nizami, Xəqani, Füzuli, Nəsimi, Saib Təbrizi, M.F.Axundzadə, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə ilə yanaşı respublikamızın müasir yazıçılarının əsərləri də Türkiyədə rəğbətlə qarşılandı (3, s.60).

Qaracaoğlanın xatirəsinə həsr olunmuş musiqi və poeziya bayramı təntənələrində iştirak etmək üçün respublikamızın görkəmli musiqi və poeziya ustaları türk aşığının Vətəni Adana şəhərində oldular. Azərbaycan nümayəndə heyətinə 40 nəfər artist, müğənni, rəqqas, musiqi və folklor ustaları daxil idilər. Onlar 1990-cı il noyabrın 25-də başlayıb davam edən beynəlxalq mədəniyyət və incəsənət həftəsində iştirak etdilər.

1990-cı ilin fevralında qədim xalq sənəti nümayəndələrinin Türkiyənin bir neçə şəhərində görüşləri Azərbaycan – Türkiyə aşıqları arasında ənənəvi əlaqələrin inkişafına yeni bir təkan verdi. Azərbaycan aşıqlar birliyinin sədri Hüseyn Arif Əskişəhər meri və xalq yaradıcılığının bütün növləri ilə məşğul olan nüfuzlu təşkilat “Türk folklor qurumu”nun dəvəti ilə görkəmli türk filosofu, sufi şair Yunis İmrənin 700-illik yubileyinə həsr olunmuş poeziya həftəsində iştirak etmək üçün Əskişəhər, Ankara və Məlləkkədə oldu. Məlləkkədə bu təntənə çərçivə-

sində ikinci “Şairlər şöləni” poeziya bayramı keçirildi. Bura bir sıra ölkələrdən türkdilli ədəbiyyatçılar gəldilər. Həmin günlər həmyerlimizi şad xəbər gözləyirdi: poeziya sahəsində xidmətlərinə, Azərbaycan və Türkiyə sənətkarları arasında yaradıcılıq əlaqələrinin inkişafındakı əməyinə görə Hüseyn Arif “Kamal-Atatürk Qızıl medalı”na layiq görüldü (3, s.61-62).

1990-cı ilin noyabrında Türkiyə folklor ustalarının ənənəvi illik bayramında iştirak etmək üçün şair Hüseyn Arif, Aşıqlar Birliyinin müavini Aydın Çobanoğlu və şair Məmməd İsmayıl Türkiyədə oldular. Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 850 illik yubileyinə həsr edilmiş simpoziumun keçirilməsi Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatına sonsuz məhəbbətin nümunəsidir. Həmin məclisdə filologiya elmləri doktoru, professor Yaşar Qarayev başda olmaqla 20 nəfər Azərbaycan alimi də iştirak etdi.

Dövlət müstəqilliyi haqda Konstitusiya Aktı qəbul edildikdən sonra respublikanın sosial-siyasi və iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər baş verdi. 1991-ci il dekabrın 25-də Respublika Ali Soveti “Latın qrafikasına əsaslanmış Azərbaycan əlifbasının bərpası haqda” qanun qəbul etdi. Bu, türk xalqlarının sonrakı yaxınlığını nəzərdə tutan siyasi addım idi. Dekabrın 29-da isə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ümumxalq referendumu keçirildi. Referendum iştirakçılarının əsas kütləsi respublika müstəqilliyinin elanını təqdir etdilər. Bu isə dünya cəmiyyətinin gözündə Azərbaycan xalqının nüfuzunu qaldırdı.

Azərbaycan Demokratik Respublikası yarananda Türkiyə onu tanıyan ilk dövlət oldu. 1991-ci il noyabrın 6-da yenə də Türkiyə Respublikası Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət oldu. 1992-ci il yanvarın 14-də Azərbaycan və Türkiyə arasında diplomatik münasibətlərin bərpası haqda protokol imzalandı. Bir neçə gündən sonra – yanvarın 24-də Ankarada iki dövlət arasında “Dostluq, əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq münasibətləri haqda” saziş bağlandı. 1992-ci il yanvarın 19-da

Altan Karamanoğlu Türkiyənin Azərbaycandakı Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri təyin olundu.

Hələ 1991-ci ilin baharında Türkiyədəki Azərbaycan Mədəni Assosiasiyasının təşəbbüsü ilə dahi Azərbaycan şairi M.Füzulinin 500 illiyinin təntənəli yubileyi keçirildi. Assosiasiyanın dəvəti ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti Ankarada və İstanbulda keçirilən yubiley tədbirlərində iştirak etdi. Nümayəndə heyətinin tərkibinə əsasən Respublika Elmlər Akademiyasının əməkdaşları, həmçinin Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin liderləri və jurnalistləri daxil idilər. Səfər mədəni məqsəd güdürdü, an-caq Türkiyə prezidenti və daxili işlər nazirindən başqa ölkənin bütün siyasi fiqurları, o cümlədən də o zaman parlament deputatı olan Süleyman Dəmirəl Azərbaycan nümayəndə heyətini qəbul etdi. Sonralar Türkiyədəki Azərbaycan Mədəni Assosiasiyasının sədri Cəmil Ünal qeyd etdi ki, Azərbaycan nümayəndə heyətini, müstəqil dövlətin nümayəndə heyəti kimi, tələbnamənin bütün qaydalarına riayət edərək qəbul etdilər (35, s.30-31).

1991-ci ilin dekabrında Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin elmi-metodiki mərkəzinin “Gülüstən” folklor rəqs ansamblı Türkiyənin Qazianten şəhərində keçirilən ənənəvi bayram şənliklərində çıxış etdi. 1991-ci ilin iyul ayında Türkiyənin paytaxtı Ankarada Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 850 illiyinə həsr olunmuş yubiley tədbirləri oldu. Bu münasibətlə şəhərdə iki günlük elmi simpozium keçirildi. Simpoziumun işində Azərbaycan nümayəndə heyəti, o cümlədən Respublika Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universiteti əməkdaşlarının bir qrupu da iştirak etdilər. Simpoziumda çıxış edən Azərbaycan və Türkiyə alimləri, nizamişünasları, ədəbiyyatçıları dünya poeziya klassikinə həyatından və yaradıcılığından, ədəbi-fəlsəfi bəxışlarından, dahi söz ustasının misilsiz mənəvi irsindən söhbət açdılar (76, s.150-151).

Türkiyədə çap olunan klassik və müasir Azərbaycan dramaturqlarının əsərlərindən ibarət məcmuə geniş türk oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. “Türk Dünyası ədəbiyyatı” seriyasında çapdan çıxan “Azərbaycan dramları (Azərbaycan dramları antologiyası)” kitabı Türkiyə mədəniyyət nazirliyi tərəfindən buraxıldı. Türkiyənin “Söyüd” nəşriyyat şirkəti türk oxucularının Azərbaycan ədəbiyyatına olan marağını nəzərə alaraq 3 hissədən ibarət “Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nı nəşr etməyə başladı. Bu “Xalq ədəbiyyatı” (I hissə), “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı” (II hissə), “Azərbaycanın XIX-XX əsrlər ədəbiyyatı” (III hissə) məcmuələridir. Nəşriyyatın direktoru Növzat Kosaoğlu bildirdi ki, şirkət indiyədək B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin şeirlər kitabını və M.Süleymanlının “Köç” romanını türk oxucularına təqdim etmişdir. Türkiyədə Azərbaycan, Azərbaycanda isə Türkiyə ədəbiyyatına olan marağı nəzərə alaraq Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfi ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Mətbuat Komitəsi arasında bağlanmış sazişə əsasən Bakıda “Türk dünyası”, İstanbulda isə “Azərbaycan dünyası” kitab mağazaları açıldı. Türk oxucuları Azərbaycan mağazasında şair, yazıçı, filosof və tarixçilərimizin əsərlərini əldə edə bildilər. Bu kitablar arasında Nizami, Füzuli, M.F.Axunzadə, M.Ə.Sabir, S.Vurğun, B.Vahabzadənin və b. əsərləri var idi. Azərbaycanda da türk ədəbiyyatının həvəskarları üçün xeyli iş görüldü. Məhz bu məqsədlə “Gənclik” nəşriyyatı Türkiyə ədiblərinin seçilmiş əsərlərini çapdan buraxdı. “Gözəllik suyu” adlanan bu məcmuəyə Türkiyənin 30 müəllifinin, o cümlədən Nəcib Fazil Qısakürək, Arif Nihad Afya, Faruq Hafiz Qəmlibel, Fazil Hüsni Dağlarca, Semihe Ayverdi, Yavuz Bülənd Bakiler və başqalarının əsərləri daxil edildi. Azərbaycandan olan oxuculara Yunis İmrənin, Qaracaoğlanın, Aşıq Veysəlin, Tofiq Fikrətin, Orxan Vəlinin, Cəmaləddin Ruminin əsərləri də təqdim edildi (3, s.62-63).

1991-ci ilin aprelində Bakıda keçirilən “Azərbaycan müha-cir ədəbiyyatı” simpoziumunda Türkiyənin bir sıra məşhur

ədiblərinin, o cümlədən Əli Yavuz Akpınarın fəal iştirakı Azərbaycan ədəbiyyatına qonşu ölkədə olan marağın təcəssümüdür. O, M.F.Axundzadənin yaradıcılığını hərtərəfli tədqiq edərək elmlər doktoru adını aldı, dramaturqun əksər komediyalarını Türkiyədə nəşr etdirdi. Azərbaycanda təsis edilən M.F.Axundzadə adına mükafata ilk təqdim olunanlardan biri oldu. 1991-ci ilin aprelində Türkiyədə mühacir Azərbaycan ədəbiyyatının I beynəlxalq simpoziumunun təntənəli keçirilməsi də türk oxucularının Azərbaycan ədəbiyyatına rəğbətinin inikasıdır. Azərbaycandan Türkiyəyə bədii əsərlər göndərildiyi kimi, qardaş ölkədən də, o cümlədən Almaniya türk islam mədəniyyət dərnəkləri birliyi adından Azərbaycana dair Qərbdə nəşr olunmuş 100 kitab hədiyyə göndərildi (3, s.64).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafı ilə əlaqədar Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan Türkcəsinin qarşılıqlı öyrənilməsi zərurət kimi qarşıda durdu. Hələ 1990-cı il yanvarın 5-10-da respublikanın dövlət nümayəndə heyətinin Türkiyə prezidenti Turqut Özal və başqa dövlət xadimləri ilə rəsmi görüşlərində mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri müzakirə edilərkən, Anadolu və Azərbaycan türkcəsinin qarşılıqlı öyrənilməsi də qərara alındı. Azərbaycan qələm sahibləri Türkiyəyə səfərlərinə və ümumiyyətlə, öz yaradıcılıqlarında qonşu ölkənin həyatına xeyli yer verirlər. H.Mehdi, R.Rza, B.Vahabzadə, Elçin, Rəfiq Zəka Xəndan, Xəlil Rza Ulutürk və b. Türkiyədə oldular və yazılar verdilər. Elçin “Yaxın, uzaq Türkiyə” kitabını buna həsr etdi. Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində mühüm xidmətlərinə görə şair və alim Rəfiq Zəka Xəndan 1988-ci ildə beynəlxalq Atatürk mükafatına, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə isə Türkiyə Respublikasının mədəniyyət xadimi fəxri adına layiq görüldü və Atatürk qızıl medalı ilə təltif edildi. 1990-cı ilin fevralında isə bir çox ölkənin, o cümlədən Türkiyənin mətbuat və televiziya işçiləri Bakıda oldu, 1990-cı il 20 yanvar faciəsi ilə maraqlandı, sonra qonşu ölkənin “Sabah”, “Son

həvadis”, “Qaraböyük”, “Burdur” qəzetləri Dağlıq Qarabağ barədə həqiqəti deyən yazılar verdi. Bu, erməni lobbisinin və havadarlarının Azərbaycan xalqı haqqında yaydıqları qərəzli və məkrli informasiyanı, habelə respublikamıza qarşı təşkil edilmiş informasiya blokadasını yarmaqda və əsl həqiqəti dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqda mühüm rol oynadı (3, s.64).

Türkiyədə çıxan bir sıra qəzet və jurnallar, o cümlədən “Tanıtım”, “Yurd”, “Türk dünyası”, “Sizə”, “Qardaş ədəbiyyatlar”, “Türk kultürü” vəs. kimi jurnallar, “Zaman”, “Tarla” qəzetləri də öz səhifələrində Azərbaycanın ədəbi-nədəni həyatına mühüm yer ayırdı. Türkiyənin “Tanıtım” jurnalı özünün 140-cı sayında Azərbaycanda gedən sosial və siyasət-mənəvi proseslərdən, respublikanın xarici siyasətindən, təbii sərvətlərindən, demokratik təsisatlarından və s. bəhs edən maraqlı yazılar dərc etdi. Türkiyənin “Qardaş ədəbiyyatlar” jurnalının nəşiri, məşhur yazıçı və publisisti İbrahim Bozyel iki gün Naxçıvan bölgəsini gəzdirdi, söhbətlər etdi, nəşr üçün xeyli material yığdı. Türkiyənin “Sənətolay” jurnalı Azərbaycan publisisti Möhbəddin Səmədin “Bu obanın torpağı mən, daşı mən” adlı böyük oçerkinin öz oxucularına təqdim etdi. “Azərbaycan” (Ankara) jurnalı bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıları Azərbaycan xalqının kədarilə, Ermənistanın ona qarşı etdiyi təcavüzlə və başqa materiallarla tanış etdi. Türkiyədə çıxan nüfuzlu “Milliyyət” qəzeti də türk oxucularına respublikamız haqqında maraqlı məlumatlar verirdi. Azərbaycan nümayəndələri də Türkiyə mühiti və ya Türkiyə səfərləri barədə respublika qəzet və jurnallarında yazılar verirdilər. Türk Folklor Araşdırmaları qurumunun fəxri üzvü seçilmiş, görkəmli alim, publisist K.Vəliyev “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 1990-cı il 27 sentyabr tarixli sayında Türkiyəyə aid bir sıra qiymətli məlumatlar verdi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1990-cı il 20 iyul tarixli sayında Naxçıvan Mədəniyyət naziri F.Heydərovun “On dörd gün Türkiyədə” məqaləsində Türkiyə təəssü-ratları öz geniş əksini tapdı. Həmin qəzet respublikamızın “İrs”

komitəsi nümayəndələrinin 1990-cı ildə Türkiyə və Kiprə səfəri ilə bağlı yazıçı Əzizə Cəfərzadənin təəssüratlarını verdi (3, s.67-68).

Türkiyədəki Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin baş katibi, Ankarada çıxan “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru Əhməd Qaraca mərkəzin qonağı olan görkəmli Azərbaycan dramaturqu, respublikanın xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevə və Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadəyə Azərbaycan xalqının mədəniyyəti və onun xaricdə təbliği sahəsində böyük xidmətlərinə görə xüsusi mükafatlar təqdim etdi. Əhməd Qaraca Elçinin rəhbərlik etdiyi “Vətən” cəmiyyətinə Azərbaycan Demokratik hərəkatının lideri M.Ə.Rəsulzadənin portretini hədiyyə etdi.

Təhlillər göstərir ki, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafında radio və televiziya jurnalistlərinin də bilavasitə böyük rolu olmuşdur. 1990-cı ildə Türkiyə televiziya şirkətləri ilə respublikamızın əlaqələri daha da genişlənməsi, 1991-ci ildən Türk televiziyaşının birbaşa translyasiyasının başlanması bu əlaqənin inkişafına yeni sürət tempi verdi. Azərbaycan teleradio şirkəti türk dilində verilişlərə xeyli yer ayırır və onun xüsusi şöbəsi fəaliyyət göstərir. 90-cı illərin əvvəllərindən Türkiyə teleradio şirkəti Azərbaycan verilişlərini artırdı. Bu illərdə Azərbaycanla Türkiyə arasında televiziya proqramlarının təşkil edilməsi və 120 telefon kanalının işə salınması qərara alındı. 1991-ci ilin iyulunda Ankara radiosunun işçiləri – ədəbi tənqinçi Sərvət Gürçan və musiqi redaktoru Kənan Özqan iki həftə Bakıda oldular, teleradio şirkətinin işçiləri ilə görüşüb fikir mübadiləsi apardılar, sıx əməkdaşlıq haqqında razılığa gəldilər və verilişlər üçün material topladılar (3, s.68).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsində və genişlənməsində qarşılıqlı musiqi əlaqələri daha da vamlı və daha geniş əhatəli rol oynamışdır Qəbələ rayonundakı Bum kənd mədəniyyət evinin “Zopu-zopu” folklor rəqs ansam-

blı İstanbulda keçirilən beynəlxalq folklor festivalında müvəffəqiyyətlə çıxış edərək laureat adını qazandı.

1989-cu ilin oktyabrında Azərbaycan özfəaliyyət kollektivi muğamla müşayiət olunan xalq mahnıları və milli əsərlərimizi Xəzərin sahilindən Bosfor sahilinə gətirdi. Onlar İstanbulda keçirilən səkkizinci beynəlxalq folklor festivalında Azərbaycanı təmsil etdilər. Festivalda Azərbaycan mahnı və rəqs ansamblının hər çıxışına bir saat ayrılması onların uğurlarını bir daha təsdiq etdi. Bütün proqram boyu Azərbaycandan “Sizə salam” mahnısının səslənməsi bu çıxışlara xüsusi məna verdi. Onun ardınca xalqımızın adət-ənənələrini əks etdirən Azərbaycan toyu nümayiş etdirildi.

Folklor festivalında bədii özfəaliyyət kollektivi bir-birini əvəz etdi. Qəbələ rayonundakı Bum kənd mədəniyyət evinin “Zopu-zopu” folklor rəqs ansamblı İstanbulda keçirilən beynəlxalq folklor festivalında müvəffəqiyyətlə çıxış edərək laureat adını qazandı. Onların sırasında Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun qızlar rəqs qrupu fərqləndi.

Aşıq Mikayıl Azaflı, müasir xalq mahnılarını ifa edən A.Abdullayev və A.Zamanov füsunkar, məlahətli səsləri və rəqsləri ilə dinləyicilərin rəğbətini qazandılar. Azərbaycan özfəaliyyət kollektivinin böyük uğur əldə etməsində respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, proqramın quruluşçu rejissoru Əli Usubovun, kollektivin bədii rəhbəri Mövlud Ocaqovun xüsusi xidmətləri oldu. Həmin günlərdə Türkiyənin aparıcı “Milliyyət” qəzeti yazırdı ki, ölkə ictimaiyyəti Azərbaycan artistlərinin çıxışlarını son dərəcə hərarətlə qarşılayır. Kollektivin rəhbəri Marat Allahverdiyev qeyd edirdi ki, İstanbuldakı folklor festivalında birinci dəfə iştirak edirdik. Bizim çıxışlarımız türk dinləyicilərinə, habelə festivalın digər iştirakçılarına Azərbaycan xalqının folklor yaradıcılığı və zəngin ənənələri ilə yaxından tanış olmaq imkanı verdi. Yenidən Türkiyəyə gəlmək üçün festivalın iştirakçılarından çoxlu təkliflər aldıq. Ən vacibi

odur ki, müxtəlif ölkələrin xalq yaradıcılığını sevənlərlə dostluq telləri yarandı (3, s.69-76).

Ümumiyyətlə, türk müğənniləri və kollektivləri ardıcıl olaraq Azərbaycan tamaşaçıları qarşısında çıxış etdilər, dinləyicilərin rəğbətini qazandılar. Bu da öz növbəsində Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin daha da sıxlaşmasına və yeni məzmunun kəsb etməsinə səbəb oldu. 1991-ci il mayın 18-25-də Azərbaycanda növbəti “Xarı bülbül” beynəlxalq musiqi festivalı keçirildi və bu festivalda digər xarici ölkələrlə yanaşı Türkiyə kollektivi də uğurla çıxış etdi. YUNESKO-nun xətti ilə respublikamızda keçirilən bu tədbirdə iştirak edən qonaqlar Bakı ilə yanaşı Bərdə, Gəncə, Goranboy, Ağcabədi, Zaqatala, Balakən, Şəki və Ağdaşda oldular.

1989-cu ildə Türkiyədə yaşayan azərbaycanlıların mədəni və qarşılıqlı əlaqə cəmiyyəti yaradıldı. Cəmiyyətə sədr Nihat Çətinqaya seçildi. Məlumdur ki, Türkiyədə 2,5 mln., o cümlədən İstanbulda 300 min nəfər azərbaycanlı yaşayır. Cəmiyyət onlar üçün müqəddəs bir ocağa çevrildi. Azərbaycanlılar bu ocağın başına toplaşaraq onun istisinə qızınırlar. Cəmiyyətin üzvlərinin sayı 800 min nəfərdən çoxdur. Cəmiyyət 1989-cu ilin iyununda Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinə həsr edilmiş simpozium keçirdi. “Vətən” cəmiyyəti nümayəndələri Elçin, Bəxtiyar Vahabzadə, Nurəddin Rzayev və başqalarının bu simpoziumda iştirakı və çıxışları ciddi maraq doğurdu. Burada Azərbaycan nümayəndələrinin bir sıra dövlət və ictimai xadimləri – mədəniyyət, səhiyyə və turizm nazirləri ilə görüşləri qarşılıqlı anlaşıma və mənəvi dəyərlərdən birgə istifadə baxımından faydalı oldu. Ümumiyyətlə, cəmiyyətin qarşısında duran vacib məsələ müasir Azərbaycan mədəniyyətini Türkiyədə geniş yaymaqdır. Bəzi müəlliflərin şeir və nəsr əsərləri türkcəyə çevrilir, geniş oxucu kütləsi üçün “Azərbaycan türkləri” və “Xəzər” qəzeti buraxılırdı. Bu nəşrlərin səhifələrində bədii əsərlərlə yanaşı, Azərbaycanın milli adət və ənənələri haqqında yazılar dərc olunurdu. Cəmiyyət yarananda qarşısına qoyduğu

əsas məqsədlərdən biri də təkcə Azərbaycanla deyil, dünyada yaşayan azərbaycanlılarla da əlaqə yaratmaq və möhkəmləndirmək idi.

Təsadüfi deyil ki, həmin cəmiyyət 1990-cı ilin mayabrın 3-6-da İstanbulda Azərbaycan mədəniyyət mərkəzlərinin I Beynəlxalq qurultayını keçirdi. Qurultayda İngiltərə, Almaniya, Fransa, Norveç, İsveç, İspaniya, Estoniya bə b. ölkələrdəki Azərbaycan mədəniyyəti mərkəzlərinin nümayəndələri də iştirak edirdilər. Bu məclisə həmçinin Türkiyənin ictimai-siyasi xadimləri, millət vəkilləri təşrif buyurmuşdular. Qurultayın gedişini işıqlandırmaq üçün Türkiyənin, demək olar ki, bütün kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri iştirak edirdilər. Qurultayda bu tədbirin təşkilatçısı – Azərbaycan – Türkiyə dayanışma cəmiyyətinin sədri Nihat Çətinqaya cəmiyyətin məramını açıqladı, Türkiyə mədəniyyət naziri Namik Kamal Zeybək Azərbaycan – Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrinin tarixi və inkişaf perspektivləri barədə danışdı (3, s.76-77).

Dünya azərbaycanlılarının ali məclisi olan bu toplantı Dağlıq Qarabağ, əlifbanın dəyişdirilməsi, milli ordunun yaradılması, qaçqınlara yardım edilməsi, Cənubi Azərbaycanla əlaqələrin yaradılması və genişləndirilməsi, 20 yanvar qırğınına siyasi qiymət verilməsi, Bakıda fəvqəladə vəziyyətin ləğv olunması ilə bağlı məsələləri müzakirə edib müvafiq qərarlar qəbul etdi. Bu hadisələrlə bağlı qurultayın iştirakçısı prof. S.A.Məmmədov I beynəlxalq qurultaydan aldığı təəssüratı “İstanbul görüşləri” adlı yazısında ümumiləşdirdi (3, s.77).

Azərbaycan Teatr Xadimləri ittifaqı idarə heyətinin birinci katibi, respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, rejissor Azər Nemətov YUNESKO-nun beynəlxalq teatr institutunun İstanbulda keçirdiyi 24-cü konqresində iştirak etdi və həmin təşkilatın “Teatr və mədəniyyətin təkrarsızlığı” komitəsinə üzv seçildi. Bu fakt Azərbaycan teatrı ilə əlaqə saxlamağa beynəlxalq səhədə böyük meyl olduğunu göstərirdi. YUNESKO 1991-ci ili “Yunus İmrə və məhəbbət” ili elan etdi. Azərbaycan Dövlət

İncəsənət Universitetində Yunis İmrənin xatirəsinə həsr olunmuş teatrlaşdırılmış ədəbi-bədii gecə keçirildi. Tələbə səhnəsindən təkcə Yunis İmrənin inci kimi səf-səf düzülmüş sətirləri deyil, həm də Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri, Aşıq Veysəl, Dədə Ələsgər, Abbas Tufarqanlı, Aşıq Şəmçir, Mikayıl Azaflının ölməz əsərləri zövqləri oxşadı. Gecədə “Aşıq Pəri” məclisinin iştirakçısı Zülfüyyənin çaldığı zərif havalar ədəbi-bədii gecəni daha rəvnəqləndirdi (3, s.79-80).

Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında türk dramaturqu Sadıq Şendilin “Qanlı Nigar”, Gəncə Dram Teatrında Suad Dərvişin “Fosforlu Cövriyyə” pyesinin tamaşaya qoyulması Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsinin təcəssümüdür. Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında Adnan Sayqunun “Kərəm” operasını səhnəyə qoymaqda türk həmkarlar – bəstəkar Adnan Sayqun, dekorator Əcər Başkut və sənətsünas Aydın Gün fəal iştirak etdilər.

1990-cı ilin fevralında Türkiyənin Bursa şəhərindəki Əhməd Vəqif Paşa adına Dövlət Teatrında Ü.Hacıbəyovun “Məşədi İbad” əsəri tamaşaya qoyuldu. Teatrın müdiri Feyxa xanım Cələng həmin ilin avqustunda Azərbaycanda oldu. Bu səfərdə Gəncə ilə qardaşlaşmış Bursa şəhər teatrlarında qarşılıqlı türk və Azərbaycan pyeslərini tamaşaya qoymaq əsas məqsəd idi (3, s.81).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələri iki respublika arasında yaranmış geniş əlaqələr spektrini özündə cəmləşdirdi və gələcəkdə bu əlaqələri daha da inkişaf etdirməyi zəruri hesab edirdi. Bu meyli konkret işlə nümayiş etdirmək üçün 1990-cı ilin iyununda Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu türkiyəli həmkarı Namik Kamal Zeybəkin dəvəti ilə qonşu ölkədə oldu. Polad Bülbüloğlu ilə N.K.Zeybəkin görüşündə son dövrdə mədəni əlaqələr sahəsində böyük inkişafın olduğu qeyd edildi. Türkiyə mədəniyyət naziri Bosfor sahilində keçirilən Azərbaycan günlərinə, Azərbaycan Akademik dram teatrının gastro-luna, Lütfiyar İmanovun çıxışlarına yüksək qiymət verdi. İstan-

bul opera və balet teatrının baş direktoru, gənc Azərbaycan musiqişünası Elşad Bağirovun, Ankara operasının skripkaçısı, Azərbaycan Respublikasının xalq artisti Sərvər Quliyevin adları xüsusi ilə qeyd olundu. Öz növbəsində Anadolu türkləri İstanbul studiyasının “Varlıq” kino festivalının Azərbaycanda yüksək səviyyədə keçməsi xəbəri onlar üçün xoş idi. Maraqlıdır ki, festivalın proqramında türk folklor qrupu ilə müşayiət olunan “Xarı bülbül”ün çıxışları da var idi. Bu, bir daha Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin qarşılıqlı inkişafını göstərən dəlildir. Məşhur türk bəstəkarı Nehit Kodallının “Van Qoq” operasının M.F.Axundov adına akademik teatrında premyerası mühüm hadisə idi. Bu, iki qardaş ölkədə yaşayan vahid xalqın ümumi mədəniyyətinin inkişafının təntənəsi idi. Təsədüfi deyildir ki, həmin günlər Türkiyə, Azərbaycan mətbuatı, radio və televiziya bu tarixi hadisələri lazımi səviyyədə qeyd edərək xalqların qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin inkişafında yeni atılan addım kimi qiymətləndirdi (3, s.82).

1991-ci ilin yanvarında Türkiyədə C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının istehsal etdiyi filmlərin festivalı uğurla başa çatdı. Ankara, İstanbul, Ərzurum və digər şəhərlərdə respublikamızın beş filmi nümayiş etdirildi. Festivalın açılışı Ankara şəhərində oldu. Açılışda Türkiyənin mədəniyyət naziri N.K.Zeybək, Azərbaycan kinematoqrafçılar ittifaqının birinci katibi Rasim Balayev, kino-rejissor Eldar Quliyev, əməkdar artist Həmidə Ömərova, “Azərkinovideo” istehsalat birliyi direktorunun müavini Yusif Şeyxov və b. çıxış etdilər. Festival “Nizami” filmi ilə başladı və “Dədə Qorqud”, “O olmasın, bu olsun”, “Əzablı yollarla”, “Yaramaz” filmləri ilə qurtardı. Türk mətbuatı, radio və televiziya festivalın gedişi və nəticəsini geniş işıqlandırdı. Səfər zamanı birgə “Tomris” filmi çəkmək, habelə Azərbaycanda Türkiyənin 100-ə qədər bədii və videofilmini nümayiş etdirmək barəsində saziş bağlandı (3, s.83).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin genişlənməsində tətbiqi və təsviri incəsənətin rolu da böyükdür. Azərbaycanın bir sıra görkəmli rəssamları qonşu ölkədə oldular, bir çox qiymətli əsərlər yaratdılar. Respublikanın görkəmli rəssamı Əbdülxalıq qonşu ölkədə olarkən öz təəssüratı əsasında “Süleymaniyyə məscidi”, “Balıqçılar” və b. tablolar yaratdı. 1990-cı ilin payızında Türkiyədə Azərbaycanın təsviri sənəti ilə Trabzon sakinləri birinci tanış ola bildilər. Ekspozisiyaya 45 rəssamın 60-dan çox rəngkarlıq və qrafika əsəri daxil idi. Sərgi ilə birlikdə Türkiyəyə Azərbaycan rəssamlarının bir qrupu da getdi. Sərgi tamaşaçılara Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafının müxtəlif istiqamətləri, müxtəlif nəsilərin nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı verdi. 1990-cı il iyunun 1-8-də Türkiyə paytaxtının mərkəzi sərgi salonlarının birində Azərbaycanın xalq rəssamı Kamil Əliyevin fərdi xalçaçılıq sərgisi keçirildi. Məlumdur ki, Azərbaycan rəssamının yaradıcılığında portret janrı əsas yer tutur. Onlar arasında Nizami, Nəsimi, Füzuli, Rustaveli, Puşkin və Taqorun portretləri var idi. Türkiyə Respublikasının banisi K.Atatürkün təsviri olan xalça sərginin əsas eksponatlarından biri idi. Sərginin açılışı mərasimində Azərbaycanın mədəniyyət naziri P.Bülbüloğlu bu xalçanı Azərbaycan xalqı adından Türkiyənin mədəniyyət naziri N.K.Zeybəkə təqdim etdi. Türkiyənin paytaxtı Ankaradan sonra Bakı ilə qardaşlaşmış İzmir şəhərində Azərbaycan xalçaçılıq sənəti sərgisi açıldı. İzmir sakinləri bir həftə ərzində Azərbaycanın xalq rəssamı Kamil Əliyevin sənətkarlığı ilə tanış ola bildilər. Yerli mətbuat sərgini geniş işıqlandırdı. Azərbaycan televiziya jurnalistləri İzmir şəhəri haqqında sənədli film çəkdilər. Azərbaycan xalçaçılıq sərgisi İstanbulda da uğurla keçdi. 1991-ci ildə Türkiyənin İstanbul şəhərində “Ramko” incəsənət mərkəzində Azərbaycan rəssamlarının əsərlərindən ibarət sərgi keçirildi. Azərbaycan vernisajı Türkiyədə böyük əks-səda doğurdu. Ölkənin ən nüfuzlu qəzetləri, televiziya və radiosu bu barədə xəbərlər verdi. Qarşılıqlı surətdə belə

sərgilər keçirilməsi, simpoziumlarda və digər tədbirlərdə birgə iştirak barədə razılıq əldə edildi. Buna uyğun olaraq Bakıda İstanbul rəssamları sərgisi açıldı. Ankarada isə Azərbaycan fırça ustalarının yeni ekspozisiyaları təşkil olundu. 1991-ci ilin aprelində Türkiyə Mədəniyyət nazirliyinin dəvəti ilə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının 7 nəfərdən ibarət (E.Məmmədov, E.Şah-taxtinskaya, T.Ağababayev, M.Ağabəyov, S.Məmmədov, S.Namitkova, S.Qurbanov) nümayəndə heyəti Türkiyədə oldular, həmkarları ilə görüşdülər, işgüzar əlaqələri, o cümlədən də mütəmadi olaraq qarşılıqlı sərgilər təşkil etməyi müzakirə edib ümumi razılığa gəldilər. Həmyerlilərimiz eyni zamanda İstanbul və Ankara şəhərlərinin mədəni həyatı ilə yaxından tanış oldular, Qazi və Memar Sinan universitetlərinin rəssamlıq bölmələrində təhsil prosesi ilə ətraflı maraqlandılar. Razılışmaya görə Ankara və izmir şəhərlərində Azərbaycan rəssamlarının əsərlərindən (100-dək əsər) ibarət böyük sərgilər keçirildi (3, s.85-86).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin daha da genişlənməsi üçün artıq obyektiv şərait vardır. Bu, hər şeydən əvvəl, respublikanın suverenliyi ilə sıx bağlıdır. İkincisi, respublikalarımızın yüksək mədəni potensiala malik olması da bu əlaqələri inkişaf etdirməyə imkan verir. Bununla belə, Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrini daha da genişləndirmək üçün yeni üsullar, yeni yollar axtarıb tapmaq lazımdır. Eyni zamanda Türkiyə ilə musiqi, kino, rəssamlıq, televiziya və radio, idman, səhiyyə və tibb əlaqələrini genişləndirmək üçün bütün yollar və imkanlardan istifadə etmək məqsədəuyğundur (3, s.88).

Azərbaycan – Türkiyə mənəviyyətlərinin inkişafında mətbuatın da böyük rolu var. Burada televiziya kanallarının rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır, çünki bir ölkənin televiziya kanallarının digər ölkədə yayımlanması insanlar arasında ünsiyyətin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır, insanlar ünsiyyətdə olarkən mövcud olan cüzi dil fərqi asanlıqla aradan götürürlər. Sevin-

dirici haldır ki, son zamanlar bu sahədə də əlaqələr yüksələn xətt üzrə inkişaf edir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında münasibətlər hələ SSRİ-nin parçalanmasından bir az əvvəl başlanmışdı. “Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Egitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi Yayınları”nın “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Fealiyetler”lə bağlı 1993-cü ilə olan məlumatlarından öyrənirik ki, 1990-cı il yanvarın 10-da iki ölkə arasında “Mədəni və Elmi Mübadilə protokolu”, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra isə 1992-ci il fevralın 29-da Bakıda niyyət protokolu imzalanmışdır. Bu protokol əsasında Türkiyə Azərbaycana əlifba tətbiqində, təhsil islahatında yardım etməli, türkcə təhsil verən məktəblərin açılması və texniki ehtiyaclarını təmin etməli, kitab və digər məktəb ləvazimatı ilə təmin etməli, azərbaycanlı tələbələrin Türkiyədə təhsil almalarına şərait yaratmalı idi. 1992-ci il mayın 3-də Bakıda imzalanan “Təhsil və elmi əməkdaşlıq müqaviləsi”ndə iki ölkə arasında dil, tarix, mədəniyyət və ənənə yaxınlığının, çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli zəmin olduğu ifadə edilmişdir. 1993-cü il martın 8-10-da TİKA-nın dəvəti ilə altı türkdilli respublikanın Əlifba İmla konfransı təmsilçiləri toplanaraq “müştərək dil” üçün lazımi işlərin görülməsinə başlamışlar. Toplantıda qəbil edilən müştərək bəyannamədə türk dilinin əhəmiyyətinə diqqət yetirilmiş və bu çərçivədə 34 hərfdən ibarət əlifba təşkil edilmişdir (159, s.88-89).

Heydər Əliyevin 1994-cü ilin il 8-11 fevralında qardaş Türkiyəyə rəsmi səfəri Azərbaycanın ənənəvi partnyoru ilə əməkdaşlığını genişləndirməyə imkan verdi. Azərbaycanla dil, tarix, mədəniyyət və dini əlamətlər, siyasi maraqlar spektri üzrə daha yaxın olan Türkiyəyə səfər iki qonşu arasındakı münasibətləri bərabər əməkdaşlıq səviyyəsinə qaldırdı. Fevralın 10-da “Çankaya” sarayında 16 vacib dövlətlərarası sənədin imzalanması

mərasimi keçirildi. Onlardan ən əsası “İki ölkə arasında dostluq, qarşılıqlı anlaşma və hərtərəfli əməkdaşlıq haqda saziş”dir. Saziş 10 il müddətində nəzərdə tutulmuşdur və hər şeydən əvvəl, BMT-nin sazişləri və digər beynəlxalq öhdəliklərlə təcavüzə məruz qalmış tərəfə digərinin kömək göstərməsi üçün lazım olan bütün vasitələrdən istifadə etməsini nəzərdə tutur. İqtisadiyyat, maliyyə, gömrük, səhiyyə, idman, təhsil, mədəniyyət sahələrində Azərbaycan – Türkiyə əməkdaşlığı haqda sazişlər imzalanmışdır (35, s.40-41).

1995-ci il dekabrın 7-də Süleyman Dəmirəl artıq Türkiyə Respublikasının Prezidenti kimi, üçüncü dəfə (ilk dəfə 1967-də, ikinci dəfə 1992-ci il 2-3 mayda baş nazir kimi) bizim ölkəmizə gəlmişdir. Dekabrın 8-də bir sıra ikitərəfli sazişlər imzalandı, teleyayım sahəsində əməkdaşlıq haqda müqavilə bağlandı. Teleyayım haqda sazişə görə “TRT-1” kanalı tezliklə Azərbaycanın kənd rayonlarına yayımlanmalıdır. Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyinin (TİKA) respublikamızda həyata keçirdiyi layihələrdən biri “Azərbaycanda statistik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi” proqramıdır, burada məqsəd Azərbaycan statistikasını dünya standartları səviyyəsinə qaldırmaq idi. Azərbaycan və Türkiyə Təhsil Nazirlikləri arasında bağlanmış sazişə uyğun olaraq hazırda 3 min azərbaycanlı Türkiyənin 39 ali məktəbində 105 ixtisas üzrə, o cümlədən 20 tələbə Polis Akademiyasında təhsil alır. Sazişə əməl edilməsinə nəzarət üçün yaradılmış işçi komissiyasının müntəzəm iclasları keçirilir. Razılaşmalar nəticəsində 1996-cı ilin yanvarından azərbaycanlı tələbələr üçün xarici dillərin intensiv öyrənilməsinin pulsuz kursları təşkil olunmuşdur (35, s.43-45).

Türk Dünyası Yazıçılarının 6 noyabr 1996-cı ildə keçirilmiş III Qurultayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev öz nitqində bildirmişdir ki, Türk dünyası yazıçılarının qurultayı üçüncü dəfədir ki, toplaşır. Bu qurultay ilk dəfə 1992-ci ildə Türkiyədə, Ankarada öz əsasını qoymuş və Allaha şükürlər olsun ki, artıq ənənəyə çevrilmişdir. Heç şübhə etmirəm ki, bu,

daim davam edəcəkdir. 1992-ci ildə Türkiyədə, Ankarada Türkiyə Cümhuriyyətinin, onun mərhum prezidenti Turqut Özalın təşəbbüsü ilə başlanan bu qurultay türkdilli xalqların, türk dünyasının qədim, böyük tarixini yenidən canlandırmaq üçün çox gözəl və dəyərli təşəbbüs olmuşdur. Sonra, bu qurultay ikinci dəfə Türkiyədə, Ankarada keçirilərkən bizim əziz dostumuz, qardaşımız, Türkiyənin Prezidenti hörmətli Süleyman Dəmirəlin təşəbbüsü və iştirakı ilə bu qurultaya güc verilmiş və bu ənənənin köklənməsini göstərmişdir. Bu dəyərli təşəbbüs bu gün davam edir. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, türk dünyasının yazıçıları və bizim ölkələrimiz, xalqlarımız bu işi davam etdirəcəklər, türkdilli xalqların, ölkələrin yazıçıları gündən-günə bir-birinə yaxınlaşacaq, bir-birinə kömək edəcək, xalqlarımızın ədəbiyyatını, mədəniyyətini, keçmişini, bu gününü dah geniş təhlil edib yeni-yeni dəyərli əsərlər yaradacaqlar. Türkdilli ölkələr bu illərdə keçmiş, hamımıza mənsub olan mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı yenidən təhlil etmək üçün, bu mənəvi dəyərlərimizin qiymətini birlikdə anlamaq üçün çox iş görübdür. Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının görüşü bu baxımdan çox mühüm amildir. Bu görüşün də əsası, 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətində Türkiyə dövlət başçılarının təşəbbüsü ilə qoyulubdur. Bu il oktyabrın 21-də biz Daşkənddə türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının dördüncü görüşünü keçirdik. Onu bildirmək istəyirəm ki, görüşdən-görüşə bu qurumun, yəni türkdilli dövlətlərin başçılarının, bu təşkilatın bu gün və gələcək üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu biz dərk edirik (116, s.92-96).

Türkiyənin türk xalqları ilə münasibətlərinə verdiyi böyük əhəmiyyəti sübut edən çoxlu sayda nümunələrdən biri də Türkiyənin 9-cu prezidenti Süleyman Dəmirəlin 1999-cu il iyul ayının 2-də VII Türk Dövlət Topluluqları Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq qurultayındakı çıxışında söylədiyi sözlərdir: “Müştərək mədəniyyətimizin köklərini tədqiq edərkən, əvvəla toxunulması zəruri olan ortaq tariximiz və dilimizdir. Bu qədər

geniş bir əraziyə yayılmış bir millətin övladlarının danışdığı dildə, təbii ki, çox sayda ləhcə ola bilər. ... Bir daha vurğulamaq istərdim ki, böyük türk dünyasının həqiqi ata yurdu böyük türk dilidir. ... Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlər həmişə qardaşlıq və dostluq münasibətləri adlandırılmışdır. Bu keçmişdə belə olmuşdur, bizim ünsiyyətdə olmaq imkanımız olmayanda da bu ənənəni ürəklərimizdə qoruyub saxlamış və indi yenidən onlara qayıtmışıq. Baxmayaraq ki, əsrlər boyunca, tarixin bütün mərhələlərində bizi bir-birimizdən ayırmağa çalışmışlar, amma bu cəhdlər heç bir nəticə verməmişdir. Heç bir qüvvə bizi indi də ayırmağa qadir deyil. Artıq Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlətdir. Son 70 il ərzində bir-birindən ayrı düşmüş Azərbaycan və Türkiyə xalqları yaxınlaşmaq ümidi ilə yaşamışlar. Türkiyədə yaşayan azərbaycanlılar öz tarixi vətənlərini görmək arzusunda idilər. Bu gün bu arzu reallaşmışdır. Və bu Azərbaycan demokratiyasının iki ölkənin qarşılıqlı münasibətlərində yeni imkan açan ən mühüm qələbəsidir” (35, s.27-28).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Respublikasının Prezidenti Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə 1999-cu il oktyabrın 31-də qardaş ölkəyə qısa müddətli işgüzar səfərə getmişdi. Azərbaycan Prezidenti İstanbulda qarşılanma mərasimində mətbuat nümayəndələrinin suallarına cavab verərkən demişdir: “Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə həyata keçirilən bu işgüzar səfərim iki dost, iki qardaş ölkə arasındakı əlaqələrin və əməkdaşlığın daha da möhkəmlənməsinə, genişlənməsinə xidmət edir”. Elə həmin gün hər iki ölkənin rəhbərləri Kocaeli Universitetinin Süleyman Dəmirəl adına Mədəniyyət Mərkəzinə gəlmişlər. Dövlət başçıları universitetdə yeni dərslərin başlanması mərasimində iştirak etmişlər. Noyabrın 1-də Ankarada, Türkiyə Prezidentinin rəsmi iqamətgahı Çankaya köşkünün böyük salonunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevə Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatının təqdim olunmasına həsr edil-

miş təntənəli mərasim keçirilmişdir. Dövlətimizin başçısı Azərbaycanın böyük dostu Süleyman Dəmirəli anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə təbrik etmiş, onun Türkiyə və Azərbaycan, bütün türk dünyası qarşısındakı misilsiz xidmətlərindən danışmış və Türkiyə Prezidenti haqqında Azərbaycanda buraxılmış kitabı (ön sözü Prezident Heydər Əliyev özü yazmışdır), Azərbaycan televiziyasının Süleyman Dəmirələ həsr etdiyi iki seriyalı sənədli filmin videokassetlərini ona təqdim etmişdir (43, 5 noyabr 1999-cu il, № 43). Növbəti ildə – 8-9 aprel 2000-ci ildə isə Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl Türkdilli Dövlət Başçılarından VI Zirvə görüşündə və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş yubiley təntənələrində iştirak etmək üçün Bakıya gəlmişdir (56, s. 213).

2001-ci ilin yanvar ayında İstanbulda Türk Dünyası İkinci kino günləri keçirilmişdir. Tədbirdə səkkiz türk cümhuriyyətinin nümayəndələri iştirak etmiş və filmləri göstərilmişdir. Kino günlərində iştirak edən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, millət vəkili Anarın təklifilə iştirakçılar Fransa Parlamentinin bədnam erməni soyqırımını haqqında qərarıyla əlaqədar bəyanat qəbul etmişlər. Türk mətbuatında və televiziyasında yer alan bu bəyanata kino günlərinin bütün iştirakçıları imza atmışlar (43, 9 fevral 2001-ci il, № 6).

2003-cü il aprelin 16-da İstanbulun Sırağan sarayında türkdilli ölkələrin informasiya agentlikləri rəhbərlərinin görüşü keçirilmişdir. Görüşdə Türkdilli Ölkələrin İnformasiya Agentlikləri Təşkilatının İstanbul Bəyannaməsi imzalanmışdır. Bəyannaməni AzərTAcın baş direktoru Aslan Aslanov, Anadolu agentliyinin baş direktoru Hilmi Bengi, Qazaxıstan informasiya agentliyinin prezidenti Kadırbek Salaxmedov, Qırğızıstanın “KABAR” milli informasiya agentliyinin baş direktoru Kubanışbek Taabaldıyev, Şimali Kiprin informasiya agentliyinin baş direktoru Əmir Ərsoy imzalamışlar (43, 18 aprel 2003-cü il, № 15).

Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi üzvlərinin 2003-cü ilin dekabrında olan görüşündə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev öz nitqində demişdir: “Hörmətli prezident, hörmətli dostumuz və qardaşımız Süleyman Dəmirəl. Siz dediniz ki, Türkiyənin qəlbi Azərbaycanın qəlbi ilə döyünür. Bilirsiniz və yaxın bunu bu gün bir daha hiss edəcəksiniz və hiss edirsiniz ki, Azərbaycanın da qəlbi daim Türkiyənin qəlbi ilə döyünür. Azərbaycanda hər bir vətəndaş Türkiyəyə böyük məhəbbət və sevgi hissi bəsləyir, Türkiyənin yüksəlməsini, Türkiyənin artmasını istəyir, Türkiyənin daha da güclü olmasını istəyir. Türkiyənin daha da inkişaf etməsini istəyit. Böyük sınaqlardan keçən dostluq və qardaşlıq əlaqələri bizi məhz bu yola gətirib çıxarmışdır, bizdə məhz belə məhəbbət və sevgi hissləri yaratmışdır. Bu hisslər heç vaxt sönməyəcəkdir. Bunu söndürmək də mümkün deyildir. Çünki bu, içdən gələn, qəlbdən gələn hisslərdir. Türkiyənin Azərbaycana, onun müstəqillik əldə etməsinə və müstəqillik yolunda ağır sınaqlardan çıxmasına etdiyi köməklərə görə mən Azərbaycan xalqı adından, Azərbaycan dövləti adından sizə, hörmətli prezidentə, Türkiyə Cümhuriyyətinə, Türkiyə xalqına bir daha öz təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm”. Sonra ümummilli lider görüş iştirakçılarına müraciətlə: “Şükürlər olsun ki, Türkiyə televiziyasının verilişlərinə Azərbaycanda baxılır. Bu gün biz müqavilə imzalayacağıq ki, TRT proqramı Azərbaycanın bütün bölgələrində göstərilsin” – demişdir (120, s.38-39).

2004-cü il noyabrın 26-da Azərbaycan Yazıçılar Birliyində TRT-nin sədri Şenol Dəmiröz ilə görüş keçirilmişdir. Yazıçılar Birliyinin sədri Anar cənab Şenol Dəmirözün Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında böyük xidmətlərini xatırladaraq, qurumun qərarı ilə onun Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvü seçildiyini bildirmiş, üzvlük vəsiqəsini qonağa təqdim etmişdir. Türkiyə vətəndaşlarının qəlbində Azərbaycanın xüsusi yeri olduğunu deyən Şenol Dəmiröz Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü adını

fəxrlə daşıyacağını söyləmişdir. Görüşdə türk dünyası dövlətlərinin qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələri, bu əlaqələrin televiziya təbliği və digər məsələlərlə bağlı fikir mübadiləsi aparılmışdır. Şenol Dəmiröz bildirmişdir ki, TRT-də “Türk dünyasının ulduzları” adlı silsilə proqram hazırlanacaq və həmin proqram Azərbaycanın Üzeyir Hacıbəyov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar və digər məşhur sənətkarlarına, eləcə də başqa türkdilli xalqların dünyaya bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərə həsr ediləcəkdir (43, 3 dekabr 2004-cü il, № 46).

2005-ci ilin Novruz bayramı ərəfəsində isə mətbuatda xəbər verildirdi ki, Türkiyə Televiziya və Radio Qurumunun (TRT) Bakı təmsilçiliyi Novruz bayramı ilə əlaqədar “Türk dünyasında Novruz” adlı proqram hazırlayır. Verilişdə ölkə-mizdə bu milli bayramın keçirilməsinə xüsusi yer ayrılacaq. TRT-nin Bakı təmsilçisi Əbdülhəmid Avşarın verdiyi məlumata görə, Azərbaycanın bölgələrində, Bakının kəndlərində, İçərişəhərdə çəkilişlər aparılacaq, türk dünyasının bir qolu kimi ölkəmizdə Novruzun tarixindən, adət-ənənələrindən danışılacaq. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan Novruzunu çox təmtəraqla qeyd edən türk dövlətlərindən biridir və buradan hazırlanmış süjetlər daha maraqlı olacaq. Bayram günlərində TRT kanallarında efirə çıxacaq proqramın Azərbaycan televiziyyalarından biri ilə canlı yayımlanması da nəzərdə tutulub (43, 18 mart 2005-ci il, № 11).

Həmin il aprelin 29-da isə Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında AMEA-nın fəxri üzvü, Azərbaycan Tibb Universitetinin fəxri doktoru, Türk dünyasının böyük oğlu, görkəmli alim və ictimai xadim, professor İhsan Doğramacının anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsi keçirilmişdir. Yubiley gecəsini AMEA-nın prezidenti akademik Mahmud Kərimov açdı. Sonra Azərbaycan Tibb Universitetinin rektoru, AMEA-nın həqiqi üzvü Əhliman Əmiraslanov və Azərbaycan Mədəniyyət Fondu-

nun sədri, Bakı Slavyan Universitetinin rektoru, professor Kamal Abdullayev çıxış etdilər. Azərbaycanın və Türkiyənin tanınmış incəsənət ustalarının iştirakı ilə yubiley konserti oldu. Konsert başa çatdıqdan sonra Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yubiley nitqi söylədi, görkəmli alim İhsan Doğramacıya “Heydər Əliyev” ordeni təqdim etdi. Professor İhsan Doğramacı yubiley gecəsində çıxış etdi. Türk dünyasının görkəmli oğlu, dünya şöhrətli alim, xalqımızın böyük dostu İhsan bəy Doğramacının 90 illik yubileyi günlərində “Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti “Möhtəşəm Türk” adlı ikihissəli sənədli film hazırlamışdır (Ssenari müəllifi professor Nizami Xudiyev, quruluşçu rejissoru Vaqif Ağayev, quruluşçu operatoru Fazil Hadiyev)(43, 6 may 2005-ci il, № 18).

Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafında görkəmli şəxsiyyətlərin yaradıcılığı haqqında kütləvi informasiya vasitələrində yayınlanan məlumatların da böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan da bu mənada Türkiyə mətbuatında çoxsaylı yazılarla təmsil olunur. Məsələn, xalq yazıçısı Anar haqqında Türkiyədəki nəşrləri nümunə göstərmək olar. Belə ki, 2003-cü il martın 15-dən 20-dək İstanbulda xalq yazıçısı Anarın 65 yaşı ilə bağlı tədbirlər keçirilmişdir. Tədbirlər haqqında Türk mətbuatında ətraflı məlumatlar dərc edilmişdir. 15 martda “Türkiyə” qəzetində çap olunmuş yazı “Anarlı həftə” adlanır. İstanbul Böyük şəhər Bələdiyyəsi Mədəniyyət İşləri İdarəsi tərəfindən təşkil olunan “Türk dünyasının ulduzları” başlıqlı tədbirlərdə Türk coğrafiyasının, hər biri öz sahələrində şöhrət qazanmış istedadlı sənət və mədəniyyət adamları Türk sənətsevərlərə tanıtılmış və yaradıcılıqlarından nümunələr göstərilmişdir. “Türk dünyasının ulduzları” başlıqlı tədbirlərin bu aykı qonağı isə Azərbaycan ədəbiyyatının öndəgələn yazarlarından Anardır. Yazıda Anarın tərcümeyi-halı və yaradıcılığı haqqında məlumat verildikdən sonra qeyd olunur ki, “tədbirlər bu gün saat 18-də Tarik Zəfər Tunaya mədəniyyət mərkəzindəki

“Fotoqrafiyalarda Anarın həyatı və filmlərindən kadrlar” adlı sərgilə başlanacaq, yazarın həyatına və sənətinə həsr olunmuş “Anarla üz-üzə” adlı sənədli film göstəriləcək, çıxışlar olacaq”. Eyni gün, martın 15-də “Zaman” qəzetində də “Aşıq Veysəl və Anar haqqında danışılacaq” adlı yazı dərc olunmuşdur. Yazıda bildirilir ki, İstanbul Böyük şəhər Bələdiyyəsinin iki ayrı tədbirində son yüz ilin böyük xalq ozanı Aşıq Veysəl ilə Azərbaycanın yaşayan önəmli yazar və mədəniyyət xadimlərindən Anar haqqında danışılacaq. Tədbirlər haqqında məlumatlar verilir və filmlər haqqında əlavə olunur: “Tarik Zəfər Tunaya mərkəzində və Atatürk kitablığında 16 ilə 20 mart tarixləri arasında Anarın bu filmləri göstəriləcək: “Dədə Qorqud”, “Gün keçdi”, “Otel odası”, “Qəm pəncərəsi”, “Əlaqə”, “Təhminə” və “Üzeyir ömrü”. “Qurultay” qəzetində (19 mart) “Usta qələm İstanbulda” başlıqlı yazıda tədbirlər haqqında, Anarın tərcümeyi-halı və yaradıcılığı haqqında məlumat verilir, onun “Dantenin yubileyi” kitabına yazdığı Ön sözdən parçalar dərc edilir. Yazıda o da bildirilir ki, martın 16-da bazar günü Bələdiyyə teatrının Üsküdaradakı Müsahibzadə səhnəsində oynanılan “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” tamaşasından sonra Anar foyedə oxucularıyla görüşəcək. Türkiyədə nəşr olunmuş kitablarına imza atacaqdır (43, 28 mart 2003-cü il, № 12).

İlk tamaşası keçən ilin yazında olmuş, yay tətillərindən sonra dekabrın ortalarından başlayaraq İstanbul Bələdiyyə teatrının şəhərin müxtəlif səhnələrində göstərilən “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” pyesi axır üç ayda 56 dəfə dolu tamaşaçı salonlarında oynanmışdır. Tamaşa haqqında “Cümhu-riyyət”, “Türkiyə”, “Evrensel” qəzetlərində və “İstanbul büle-ti”nində, bir sıra dərgilərdə tanıtma yazıları və geniş resen-ziyalar çıxmışdır. “Milli qəzetə”də “Anarın oyunu şəhər teat-rolarında” adlı yazıda deyilir: “Ölkəmizdə oxucu çevrələrində yaxından tanınan Anarın çağdaş bir eşq əfsanəsini anladığı oyunda günümüzün problemləri içində sevginin dəyəri vurğu-lanır. “Beş mərtəbəli binanın altıncı mərtəbəsi”ndə 60-cı illərdə

Azərbaycanda yaşanan eşq hekayəsinin arxasında dövrün ictimai gerçəkliklərinə diqqət çəkilir. Çağdaş bir yozumda, bu günün gerçəkləri işığında təqdim olunan tamaşa ictimai əlaqələrin və sistemin problemlərini araşdırır. Eşqin dəyərinə diqqət çəkən tamaşa öncəki illərdə uzun bir müddət Azərbaycan tamaşaçıları qarşısına çıxdı və Türkiyə sənətçilərinin də rol aldığı bir filmə çəkildi. “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” adlı tamaşa gözəlliyi, ümidi, acısı və təəssüfləriylə sevgini arayan teatrsevərlər üçün vazkeçilməz bir eşq əsəridir”. “Teatro” dərgisində dərc edilmiş yazıda deyilir: “Ədəbiyyatçılar ölkə gerçəkliklərinin altını cızarkən böyük eşqlərin kölgəsində qələm çalmağı seçirlər. Ədəbiyyatın mövzusu olmuş elə eşqlər vardır ki, onların timsalında ölkənin kiçik tarixini görmək mümkün olur. Təhmənə və Zaurun eşqi də Azərbaycan tarixinin önəmli hissləri fonunda verilən önəmli bir ədəbiyyat əsəridir. Azərbaycan ədəbiyyatının önəmli adlarından olan Anarın romanından özünün teatroya uyğunlaşdırdığı tamaşa 1960-cı illərin ortalarında yaşanan bir eşq macərəsini göstərir. Tamaşa iki insanın sevdasından bəhs etsə də, o illərin, Sovet dünyasındakı ictimai həyatın çoxcəhətli tərəflərini göstərir, Azərbaycanın gündəlik yaşantısında müxtəlif səciyyələr, xarakterlər, xəyallar və gerçəklər, dünənə və bu günə baxış Təhmənə ilə Zaurun eşqləri ətrafında cərəyan edir”. Həmin dərgidə Türkiyənin tanınmış teatr tənqidçisi Üstün Akmenin “Eşqlə çıxılan pillələrin axırı – Beş mərtəbəli binanın altıncı mərtəbəsidir” adlı geniş resenziyası çıxmışdır. Romanın və pyesin məzmununu geniş şərh edən, onların arasında müqayisə aparan müəllif yazır: “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış hekayə, roman, pyes və ssenari yazarı Anar hər biri ayrı romanların qəhrəmanı ola biləcək bir sıra insanı, onların iş mühitini, ailə münasibətlərini, onları bir-birinə bağlayan və bir-birindən ayıran cəhətləriylə, yalnızlıqlarıyla romanında göstərə bilmişdir. Və doğrusu, ürək-ürəyə vermiş bir yazıçı-oxucu yaxınlığını yaratmağı bacarmışdır. İstanbul Böyük şəhər Bələdiyyəsi şəhər

teatrı tərəfindən tamaşaya qoyulan, romanın yazarı tərəfindən səhnələşdirilən əsərdə də Azəri cəmiyyətinin 1960-cı illərindən sərt bir mənzərəni izləyirik. Anar cəmiyyətin öz içindəki prosesi dilə gətirərkən müxtəlif zümrələrdən örnəklər alaraq o dinamizmin çeşidli tərəflərini göstərməyə çalışır. Dolayısıyla cəmiyyətin keçirdiyi dəyişmə prosesində problemləri açmağı qarşısına məqsəd qoyur. Amma açıq desək, romanda əldə etdiyi uğur tamaşada eyni səviyyədə deyil” (43, 28 mart 2003-cü il, № 12). Daha sonra teatrşünas rejissorun, rəssamın, bəstəkarın və aktyorların işini təhlil edir və belə bir nəticəyə gəlir ki, rejissor Can Doğan əsəri səhnəyə çıxararkən müəyyən anlamda roman ilə pyes arasında sıxılıb qalmış, əsərin müəllifinə sadıq qalmağa çalışaraq pyesdə olmayan, lakin romandan alınmış mətnləri də tamaşaya əlavə etmişdir. Resenziya müəllifi Zaur rolunun ifaçısı Çingiz Tangörün və Təhminə obrazını yaradan Sevil Akının uğurunu qeyd edərək yazısını belə bitirir: “Son sözünü söylə, desəniz “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”ni izləyərkən gənc rejissor Can Doğanın dəqiqliyi, oyunçuların xoş niyyəti ortaya çıxır – deyərdim. – Hər bir şey sətir-sətir dəqiqləşdirilmiş, hər şeyin uğurlu olması üçün son dərəcə ciddi əmək sərf edilmişdir. Amma nə bilim... Bir şeylər alınmamış. Nə alınmamış? Vallahı, düşündüm-daşındım, mən də işin içindən çıxammadım” (43, 28 mart 2003-cü il, № 12). “Tür teatro-su” adlı dərgidə isə həm Anar haqqında geniş məlumat, həm də onun özünün İstanbul tamaşası ərəfəsində müxbirə dediyi sözlər dərc olunmuş, tamaşadan şəkillər verilmişdir. Anarın yazısında deyilir: “Böyük arzum pyesimin Türkiyədə, özəlliklə də İstanbulda səhnəyə qoyulması idi. İndi bu arzuma qovuşduğum üçün xoşbəxtəm. Tamaşa üçün çox zəhmət çəkənlərə, başda rejissor Can Doğan olmaqla, hörmətimi və təşəkkürümü bildirirəm. Hamısına xoşbəxt və gözəl günlər diləyirəm”.

“Xülya” dərgisində tamaşaya həsr olunmuş yazı: “Təhminə ilə Zaurun imkansız eşqi. Azərbaycanın Leyli ilə Məcnunu kimi məşhur olan “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” şəhər te-

atrında səhnəyə çıxır” adlanır. Əsərin müəllifiylə söhbətinə istinad edən resenzent yazır: “Əsərin sadəcə olaraq eşq hekayəsi kimi dəyərləndirilməsini istəməyən Anar: “Məqsədim sadəcə bir eşq romanı yazmaq deyildi. Mən bunu azad olmayan bir cəmiyyətdə azad insanın faciəsi kimi düşünürəm. Zaur bu mühitin övladıdır, əsiridir, cəmiyyətin qanunlarına riayət edən bir insandır, Təhminə isə azad təbiətli bir insandır və o dövrdəki Sovet cəmiyyətində azad insan mütləq ölməliydi. Yaşayıb mühitə təslim olan Zaur və təslim olmayıb ölən Təhminə...” Təhminə ilə Zaurun eşqinin Leyli və Məcnun, Romeo və Cülyetta kimi çağdaş tragik bir eşq hekayəsi. Azad olan insanla, azad olmayan insanın eşqi... Kaş ki, “Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” “Təhminə ilə Zaur” adı ilə oynanılaydı. Bu ad bir eşq hekayəsinə daha çox yaraşır (43, 28 mart 2003-cü il, № 12).

2003-cü il iyunun 11-də isə İstanbulun Fatih Universitetində xalq yazıçısı Elçinin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş mərasim keçirilmişdir (43, 13 iyun 2003-cü il, № 23). Universitetin idarə heyətinin sədri, professor Əli Bayram, universitetin rektoru, professor Turqut Balakaş, professor Əli Yavuz Akpınar, filologiya elmləri doktoru Yusif Gədikli, dramaturq Tuncəl Cücəroğlu, şair Aydın Xatiboğlu, Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin Türkiyədəki nümayəndəsi Nəsimə Nəsimova mərasimdə çıxış edərək, xalq yazıçısı Elçinin həyat və yaradıcılığından, əsərlərinin bədii-estetik və sosial-ictimai mahiyyətindən söhbət açdılar. Elçinin yazıçı, tənqidçi, dramaturq olmaqla yanaşı, ölkəmizin ictimai və siyasi həyatındakı fəaliyyətindən danışdılar, ona yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzuladılar. Sonra xalq yazıçısı haqqında sənədli film göstərildi. Professor Turqut Balakaş yubilyara fəxri mükafat – universitetin xatirə plaketini təqdim etdi. Xalq yazıçısı Elçin ona göstərilən hörmət və ehtiram üçün universitetin rəhbərliyinə təşəkkürünü bildirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyədə zərər-məsəl olan “Bir millət – iki dövlət” sözlərini xatırladan yubilyar məhz Türkiyədə, İstanbulda aldığı mükafatın onun

üçün əhəmiyyət daşıdığını vurğuladı. O, hələ SSRİ dövründə Türkiyəyə səfərləri haqqında xatirələrini də bölüşdü. Fatih Universitetinin tələbələrinin yazıcının “Mahmud və Məryəm” əsərindən səhnələşdirdikləri parça maraqla qarşılandı. Fatih Universitetinin rektoru Turqut Balkaş Azərbaycan baş nazirinin müavini Elçin Əfəndiyevi təhsil ocağının fəaliyyəti, burada aparılan elmi tədqiqatlarla tanış etdi. Mərasimdə Azərbaycan Respublikasının İstanbuldakı baş konsulu İbrahim Yaqubov, İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsinin mədəniyyət məsələləri üzrə müşaviri, professor Tofiq İsmayılov iştirak edirdilər (43, 13 iyun 2003-cü il, № 23).

Qarşılıqlı olaraq Azərbaycanda da Türkiyənin mədəni irsi mütəmadi diqqətdə saxlanılmışdır. Örnək üçün son illərin bir neçə tədbirini sadalayaq. Noyabrın birinci günündə Azərbaycan yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda “Türk Dünyası çağdaş ədəbi-mədəni əlaqələri” mövzusunda müzakirə keçirildi. Tədbiri Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi, nasir-publisist Rəşad Məcid açaraq bildirdi ki, “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” mövzusunda Bakı Slavyan Universitetində keçirilən birinci beynəlxalq elmi-filoloji konqresin iştirakçısı olmuş qardaş Türkiyənin tanınmış ədəbiyyat adamı, şair-publisist, Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətin dostu, təbliğatçısı İrfan Ciftçinin təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş bugünkü müzakirə bütün Türk Dünyasını düşündürən problemlərə həsr olunub. Ötən əsrin doxsanıncı illərində çıxan “Xəzər” ədəbi toplusunun redaksiya heyətinin üzvü olmuş, indi isə “Ulduz”dərgisinin redaksiya heyətinin üzvü seçilən İ.Ciftçi ilə yanaşı məclisdə başqa bir türk şair-jurnalistinin – İbrahim Kirazın, həmçinin qardaş Türkiyənin Azərbaycandakı səfirliyinin mədəniyyət müşaviri Fəti Gədiklinin də iştirak etdiyini xatırladan R.Məcid tədbirdəki yazıçı və şairləri müzakirələrə fəallıq göstərməyə səslədi (43, 5 noyabr 2004-cü il, № 43).

İrfan Ciftçinin hələ İstanbul şəhər bələdiyyəsinin mədəniyyət idarəsində çalışarkən, istər Azərbaycan, istərsə də digər

türksoylu ölkələrin mədəniyyətini, incəsənətini, ədəbiyyatını təbliğ etməkdən ötrü böyük işlər gördüyünü xatırladan Yazıçılar Birliyinin katibi əlavə olaraq onu bildirdi ki, qonaq həm də Türk Dünyası xalqları və dövlətləri arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, genişləndirilməsi istiqamətində də fəal çalışır, respublikamızda keçirilən bir çox tədbirlərdə yaxından iştirak edir.

Sonra söz alan İrfan Ciftçi türksoylu ölkələrin mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixinə nəzər saldı, ədəbi-mədəni əlaqələrin bugünkü durumu, ortaya çıxan problemlər barədə özünün fikirlərini geniş aşıqladı: Dövlət müstəqilliyini bərpa edən Türk Dünyasının böyük bir hissəsi – Azərbaycan və Orta Asiya Respublikaları ilə Türkiyə Cumhuriyyətinin son 13 ildə ədəbi-mədəni əlaqələri lazımınca inkişaf etdirilməyib. Səmərəli işğilər qurulmayıb, bu istiqamətdə bir pərakəndəlik hökm sürür, – deyə təəssüfləndiyini bildirən türkiyəli qonaq onu da vurğuladı ki, son illər bu yöndə ciddi addımlar atılır. Bu işdə ilk növ-bədə yazarların, qələm əhlinin rolunun daha önəmli olduğunu xatırladan nətiq ədəbi-mədəni əlaqələrin genişlənməsi, qarşılıqlı mədəni hadisələrin təşkili, milli söz sənətkarlarının əsərlərinin müxtəlif ölkələrdə təşkili, bu zaman bədiilik, estetik dəyərlərin qorunmasını təklif etdi (43, 5 noyabr 2004-cü il, № 43).

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəaliyyətini yüksək dəyərləndirən türkiyəli şair qarşılıqlı ədəbi əlaqələri səmərəli inkişaf etdirməkdən ötrü yazar qurumlarının, ədəbiyyat adamlarının bir araya gəlmələri, həm akademik, həm də sərbəst sənət məclislərinin keçirilməsini vacib saydığını söylədi: “Mən bunu lazımlı bir iş hesab edirəm. Türkiyədə yazarların altı-yeddi qurumu mövcuddur. Lakin buradakılardan fərqli olaraq, Türkiyədə ciddi yazıçıların heç biri o qurumların üzvü deyil”.

Türkiyənin Azərbaycanda Mədəniyyət Mərkəzi yaradılmasının gərəkliyini göstərən İ.Ciftçi kütləvi incəsənətin və sənət mətbuatının baş alıb getdiyi bir vaxtda türksoylu ölkələrin elitar mədəniyyətinin, ciddi yazılı KİV-nin inkişafında, yayılmasında

maraqlı olduğunu dedi. Türk Dünyası üçün ortaq əlifba, ədəbi dil və ədəbiyyatın yaradılmasında yazarların rolunun daha əhəmiyyətli olduğunu söyləyən qonaq bu problemlərlə bağlı geniş müzakirələrə ehtiyac duyulduğunu da xatırlatdı (43, 5 noyabr 2004-cü il, № 43).

Əlaqələrimizin hələ arzuladığımız səviyyədə olmamasını yazılarında vurğulayan İrfan Ülkü 10 yanvar 2003-cü il tarixli “Ədəbiyyat qəzeti”ndə yazır ki, Azərbaycan bu il türk dünyasının böyük şair və dramaturqu, Hötenin əsərindən sonra türk dilində ilk “Faust” sayılmalı olan “İblis” faciəsinin müəllifi Hüseyn Cavidin (1882 – 1941) 120-ci ildönümünü qeyd edir. Hüseyn Cavid təəssüf ki, əsrin əvvəllərində uzun illər İstanbulda yaşamasına və pyeslərində Osmanlı ordularının Birinci Dünya müharibəsində iştirakını anlatmasına, Namiq Kamal və Əbdülhəq Hamiddən də təsirlənərək, daha çox İstanbul ləhcəsiylə yazmasına baxmayaraq, Türkiyədə hələ heç tanınmır. İstanbul Darülfünunun ədəbiyyat şöbəsinin məzunu olan Hüseyn Cavid Tofiq Fikrət və Rza Tofiq ilə də yaxın dost idi. Azərbaycanda sosialist rejimi qurulduqdan sonra, xüsusilə 1930-cu ilin əvvəllərində böyük təzyiqlərlə qarşılanan türk dünyasının, türk düşüncə və duyğu kainatının böyük şairi 1937-ci ildə həbs olunub, pantürkizmdə günahlandırılaraq Sibirə sürgün edilmişdi. (43, 10 yanvar 2003-cü il, № 1).

Ötən il Türkiyə Radio-Televiziya Qurumunun (TRT) Bakı təmsilçiliyi XIX-XX əsr Azərbaycan ziyalılarından bəhs edən proqramın növbəti verilişini hazırlamışdır. On üç bölümdən ibarət olacaq “Azərbaycan portretləri” adlı bu silsilə proqramı çərçivəsində Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə və Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr olunmuş verilişlər tamaşaçılara artıq təqdim edilmişdir. TRT-nin Bakı təmsilçisi Abdülhəmid Avşar AzərTAC-a bildirmişdir ki, bu dəfəki verilişdə Azərbaycanın görkəmli satirik şairi, mütəfəkkir, ictimai xadim Mirzə Ələkbər Sabirə həsr olunmuş sənədli film göstəriləcək, onun həyatı, bu gün də əhəmiyyətini itirmə-

yən yaradıcılığı, məşhur “Hophopnamə”si işıqlandırılacaq. Proqramda akademik İsa Həbibbəyli, şair fikrət Sadıq, tədqiqatçı Firidun Qurbansoy M.Ə.Sabir haqqında fikirlərini bölüşəcəklər. Veriliş bu gün Bakı vaxtı ilə saat 8.00-da və 1.30-da TRT-İNT, həmin gün saat 15.30-da TRT-TÜRK kanallarında göstəriləcəkdir. Qeyd edək ki, növbəti buraxılışlarda Hüseyn Cavid, Cəfər Cəbbarlı, Üzeyir Hacıbəyov, Əhməd Cavad, Almas İldırım və digər görkəmli ədiblərdən söhbət açılacaqdır (43, 8 dekabr 2006-cı il, № 49).

Türk dövlət başçılarının zirvə görüşləri xalqlarımızın mədəni birliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm siyasi amil kimi

Türk dövlətləri arasında çoxtərəfli əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət başçılarının artıq ənənəvi xarakter almış Zirvə toplantıları xüsusi yer tutur. Zirvə toplantıları türk dövlətlərinin dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, demokratik-hüquqi dövlətlər yaradılması, siyasi prinsiplərin bərqərar edilməsi sahəsində qasıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində, türk dövlətləri və xalqları arasında əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsində özünəməxsus rol oynayırlar. Zirvə toplantılarının keçirilməsi təşəbbüsü 1992-ci ildə Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəl tərəfindən irəli sürülmüşdü.

Həmin ilin may ayında Türkiyə Respublikasının Baş naziri kimi Azərbaycana və Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinə səfər zamanı Süleyman Dəmirəl türk dövlətləri rəhbərlərinin iştirakı ilə Zirvə toplantıları keçirmək təşəbbüsü ilə çıxış etdi. İlk toplantı 1992-ci il oktyabr ayının 30-31-də Ankarada, ikinci toplantı 1994-cü il oktyabr ayının 19-da İstanbulda, üçüncü toplantı 1995-ci il avqust ayının 28-də Bişkekdə, dördüncü toplantı 1996-cı il oktyabr ayının 21-22-də Daşkənddə, beşinci toplantı 1998-ci il iyunun 9-da Astanada, altıncı toplantı 2000-ci il aprel ayının 8-də Bakıda, yeddinci toplantı 2001-ci ilin aprel ayının 26-27-də İstanbulda keçirilmişdir (103, s.157). 2002-ci ildə Aşqabadda keçirilmiş VIII Zirvə görüşündə dövlət başçıları 19 maddədən ibarət bəyannamə imzalamışlar.

Türkdilli dövlət başçıları sammitlərinin dövlətlərarası münasibətlərdə, o cümlədən Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Dövlət başçıları səviyyəsində siyasi-diplomatik münasibətlərin formalaşması, şübhəsiz ki, öz növbəsində mədəni, iqtisadi əlaqələrin də intensivləşməsinə şərait yarada bilərdi. Bu zərurətdən qaynaqlanan istəyin

reallaşması qarşılıqlı əlaqələrin prioritet istiqamətini təşkil edir. Qeyd etdiyimiz kimi Türkiyənin o zamankı baş naziri Süleyman Dəmirəl 1992-ci ilin may ayında Azərbaycan və Orta Asiya respublikalarına səfəri zamanı həmin ölkələrin rəhbərlərinin iştirakı ilə zirvə toplantısı keçirmək təşəbbüsünü irəli sürmüşdü. Türkdillli dövlət başçıları arasında birinci zirvə görüşündə Türkiyə Respublikasının prezidenti Turgut Özal demişdir: “Bu görüş türk cümhuriyyətləri rəhbərlərinin ilk toplantısı olduğuna görə böyük əhəmiyyətə malikdir. Ölkələrimiz arasında əsasən iqtisadi münasibətlərin inkişafına diqqət yetiriləcəkdir” (89, s.113-114).

Həç şübhəsiz Azərbaycan dövləti də çoxtərəfli əsasda türk dövlət başçıları arasında zirvə görüşünün yaradılmasının iştirakçısı oldu. Azərbaycan, Türkiyə, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan dövlət başçıları arasında birinci toplantısı 1992-ci il oktyabrın 30-31-də İstanbulda keçirildi. Görüş nəticəsində bəyannamə imzalandı. Türk dövlət başçıları arasında ikinci toplantısı 1994-cü ilin oktyabrında İstanbulda keçirildi. Azərbaycanı prezidenti Heydər Əliyev başda olmaqla nümayəndə heyəti təmsil edirdi. Görüşün sonunda İstanbul bəyannaməsi qəbul olundu. Bəyannamədə göstərildi ki, ölkələr beynəlxalq birlik tərəfindən qəbil olunmuş normalara hörmət və əməl edirlər, BMT və ATƏT prinsiplərinə sadıqlar, xalqları arasında dil, tarix, mədəniyyət sahəsində əlaqələri inkişaf etdirməyi zəruri sayırlar. 1995-ci ilin avqustunda Bişkekdə (Qırğızıstan) türk dövlət başçıları arasında üçüncü zirvə görüşü keçirildi. Zirvə görüşü türk dövlətləri arasında iqtisadi, elmi-texniki, mədəni, humanitar əməkdaşlığa kömək etdi. 1996-cı il oktyabrın 21-də Daşkənddə türk dövlət başçıları arasında IV zirvə görüşündə Azərbaycan prezidenti H.Əliyev iştirak etdi. Görüş nəticəsində Daşkənd bəyannaməsi imzalandı. 1998-ci il iyunun 9-10-da Qazaxıstanın Astana şəhərində türk dövlət başçıları arasında beşinci zirvə görüşündə Azərbaycan prezidenti iştirak etdi. 2000-ci ilin aprelində türk dövlət başçıları arasında altıncı zirvə görüşünün Bakıda keçiril-

məsi mühüm hadisə oldu. Zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyev geniş nitq söylədi. Qardaş ölkələr arasında əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilərək Bakı bəyannaməsi qəbul olundu (5, s. 518-519).

Zirvə toplantıları türk xalqları arasında təşəkkül tapmış əlaqələrin və əməkdaşlığın tarixi, dil və mədəniyyət ümumiliyindən irəli gələn xüsusi amillərə müvafiq surətdə, müstəqillik, suverenlik, ərazi bütövlüyünə hörmət, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq və bərabərlik prinsipləri əsasında möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Zirvə toplantılarında türk dövlətləri arasında əlaqələrin və əməkdaşlığın vəziyyəti nəzərdən keçirilir, regional və beynəlxalq problemlər barəsində fikir mübadiləsi edilir. 1992-ci ilin oktyabr ayının 30-31-də Ankarada türk dövlət başçılarının I Zirvə toplantısı keçirildi (1992-ci il oktyabr ayının 28-də türk dövlət başçıları Türkiyə Respublikasının 69-cu ildönümü münasibətilə keçirilən tədbirlərdə iştirak etmiş və bundan sonra iki günlük Zirvə toplantısı keçirilmişdi). Oktyabr ayının 31-də Türkiyə Böyük Millət Məclisinin salonunda Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Əskər Akayev, Özbəkistan Respublikasının Prezidenti İslam Kərimov, Türkmənistan Respublikasının Prezidenti Saparmurat Niyazov və Türkiyə Respublikasının Baş naziri Süleyman Dəmirəl Ankara Zirvə toplantısının birgə Yekun bəyannaməsini imzaladılar (103, s.158-159).

Türkiyə mətbuatında böyük söz-söhbətə səbəb olmuş digər məsələ ondan ibarət olmuşdu ki, Azərbaycan Prezidenti Əbülfəz Elçibəy təklif edirdi ki, türk dili BMT-də işlək dilə çevrilsin. Amma Qazaxıstanın Prezidenti Nursultan Nazarbayev bu məsələni hər bir ölkənin BMT-dəki nümayəndəsinə həvalə etməyi daha düzgün hesab edirdi. Azərbaycan Prezidenti bu fikirlə razılaşmış və bildirmişdi ki, BMT-dəki nümayəndələr dövlət başçılarından daha tez-tez görüşürlər və bu məsələni on-

lar daha asanlıqla yoluna qoya bilərlər. II Zirvə toplantısında Ankara toplantısından keçən dövrdə siyasət, təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyat sahələrində, həmçinin digər sahələrdə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin qənaətbəxş şəkildə inkişaf etdiyi qeyd edilmiş, bu əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsi üçün dövlətlərin siyasi iradələri təsdiqlənmiş, dövlətlərin demokratiya, insan hüquqlarına hörmət, sosial ədalət və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan ictimai quruluşla tərəfdar olduqları bildirilmişdi (103, s.160-162).

1994-cü il oktyabr ayının 18-19-da Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilən Türkdilli Dövlət Başçıların II Zirvə toplantısında iştirak etdi. Burada türkdilli xalqların hərtərəfli inkişafı və xüsusi ilə də Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən “İstanbul Bəyannaməsi” qəbul edildi. Prezident Heydər Əliyev Zirvə toplantısını bizim xalqımız, müstəqil ölkələrimizin bu günü və gələcəyi üçün əhəmiyyətli bir hadisə saymış, türkmənşəli, türkdilli xalqlarımızın, tarixi, milli, mənəvi ənənələri eyni və yaxud bənzər olan xalqlarımızın hər birinin müstəqil dövlət kimi mövcud olması, onların həm dövlətlərarası əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, həm də bu əlaqələrdən istifadə edərək tarixi irsimizin, keçmişimizin canlandırılması və onun əsasında xalqlarımızın daha da yaxınlaşdırılması üçün mühüm bir vasitə hesab etmişdir. Hər hansı sənədin imzalanıb-imzalanmamasından asılı olmayaraq, elə bu görüşlərin özü, aparılan fikir mübadilələri, türkdilli ölkələrin Prezidentlərinin ünsiyyəti – bunlar hamısı türk dövlətlərinin həm iqtisadi, həm mədəni, elmi, həm də bütün başqa sahələrdə bundan sonra da bir-biri ilə sıx əlaqələr yaratması üçün imkanlar yaradacağı qənaətinə gətirmişdir.

O, zirvə toplantısında bəyan etmişdir ki, İstanbulda bir kökdən olan, bir mənşədən olan, eyni dilə mənsub olan altı ölkənin başçıları, dövlət başçıları səviyyəsində keçirilən bu toplantı iki

il öncə Ankarada keçirilmiş Zirvə toplantısının yaxşı ənənəsinin davamıdır. O, bu toplantının və bu ənənənin davam etməsinin vacibliyini bildirmiş, bu görüşün də Ankaradakı görüş kimi, gələcəkdə əlaqələrimizin inkişaf etməsi üçün yaxşı bir əsas yaradacağına əmin olduğunu söyləmişdi (55, s.141-142).

Heydər Əliyev təkcə 1994-cü il ərzində altı dəfə Türkiyədə olmuş, ölkə başçıları bir-biri ilə ona qədər görüş keçirmiş, rəsmi və ya qeyri-rəsmi danışıqlar aparmışlar (55, s.144). 1995-ci il 27 avqustda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Manas” dastanının 1000 illik yubileyi şənliklərində və türkdilli dövlətlərin başçılarının III zirvə toplantısında iştirak etmək üçün Bışkekə yola düşmüşdür (76; 17, s.77). 28 avqustda isə o, türkdilli dövlətlərin başçılarının III zirvə toplantısında çıxış etmiş, zirvə toplantısının yekunlarına dair Bışkek bəyannaməsini imzalamış və KİV nümayəndələrini üçün keçirilən mətbuat konfransında iştirak etmişdir (17, s.77).

1995-ci il avqust ayının 27-28-də türk dövlət başçılarının III Zirvə toplantısı keçirildi. Türk dövlət başçıları səfər zamanı həmçinin Bışkekdə qırğız xalqının “Manas” dastanının 1000 illik yubileyi münasibətilə keçirilən şənliklərdə iştirak etdilər. Avqust ayının 28-də III Zirvə toplantısı işə başladı. Toplantıda dövlətlər Prezidentlər səviyyəsində təmsil olunmuşdular. Görüşdə Mədəni-humanitar əlaqələrin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsələlər də müzakirə olundu. Müzakirə olunan məsələlərin geniş bir dairəsi İstanbul bəyannaməsinin mədəni-humanitar əlaqələrə, birgə təhsil müəssisələrinin yaradılması, festivallar, mədəniyyət günləri və digər tədbirlərin keçirilməsi yolu ilə bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə dair müddəaları ilə bağlı idi. Bışkek bəyannaməsinin iştirakçısı olan dövlətlərin başçıları türk xalqlarının böyük mədəni-tarixi irsinin qorunub saxlanmasına və geniş yayılmasına yönəldilmiş birgə səylərin davam etdirilməsinə tərəfdar olduqlarını bildirdilər. Dövlət başçıları TÜRKSÖY-un fəaliyyətinin əhəmiyyətini, ümumi mədəni dəyərlərin inkişaf etdirilməsində və yayılmasında bu

təşkilatın mühüm rol oynadığını qeyd etdilər. Onlar kütləvi informasiya vasitələri arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsinin vacib olduğunu vurğuladılar (17, s.163-165).

21-22 oktyabr 1996-cı ildə Özbəkistan Respublikasının paytaxtı Daşkənd şəhərində Türkdilli Dövlət Başçıların IV Zirvə toplantısı keçirildi. Türkdilli Respublikaların Prezidentləri Əmir Teymurun 660 illik yubiley tədbirlərində iştirak etdilər (55, s.182; 17, s.87). Oktyabr ayının 22-də Prezidentlər Daşkənd Bəyannaməsini imzaladılar. Bəyannamədə dövlət başçıları: ölkələr arasında əlaqələrin daha da genişləndirilməsinə, türk xalqlarının zəngin mədəni-tarixi irsinin geniş yayılmasına tərəfdar çıxmış; qeyd etmişlər ki, türk xalqlarının mədəni, dil və mənəvi dəyərlər birliyinə əsaslanan əməkdaşlığının daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində TÜRKSÖY təşkilatı qarşısında mühüm vəzifələr durur və onlar bu təşkilatın fəallığını yüksəltməyi zəruri hesab edirlər. TÜRKSÖY-a tapşırıldı ki, türk sivilizasiyası ilə bağlı tarixi günlərin təqvimini hazırlasın, bayram şənliklərinə mədəniyyət sahəsində beynəlxalq təşkilatların, ilk növbədə YUNESKO-nun cəlb olunması imkanını öyrənsin. Böyük Türk Xaqanlığının 1450 illiyinin birgə keçirilməsi məqsədilə tədbirlər planı hazırlasın. İnformasiya mübadiləsi sahəsində yaranmış müsbət dəyişikliklərin olduğu bildirilmiş və bu əlaqələrin, rabitə vasitələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsinin zəruriliyi qeyd edilmişdi (103, s.170).

1998-ci ilin 9 iyununda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının növbəti zirvə görüşündə və Astana şəhərinin yeni paytaxt elan olunması münasibətilə keçiriləcək mərasimdə iştirak etmək üçün Qazaxıstan Respublikasına səfərə yola düşmüşdür. Heydər Əliyev Astanada, Qazaxıstan prezidentinin iqamətgahında türkdilli dövlətlərin V Zirvə görüşündə iştirak etmişdir (17, s.113). 1998-ci il iyun ayının 9-da isə Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində Türk dövlətlərinin başçılarının növbəti Zirvə

görüşü olmuş, orada Azərbaycan Prezidentinin Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə növbəti görüşü keçirilmişdir (55, s.212). Toplantıda dövlət başçıları dövlətlərarası əməkdaşlığın bütün sahələrində dost Türkiyə Cümhuriyyətlərində, bərabər hüquqlu və qarşılıqlı surətdə faydalı münasibətlərin yüksək səviyyəsini vurğulayaraq, tarix, dil və mədəniyyətin ümumiliyini əsas tutaraq; müstəqillik, suverenlik, ərazi bütövlüyü və dövlət sərhədlərinin pozulmazlığı, hüquq bərabərliyi, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsiplərinə hörmət bəslənməsi, zor işlətməkdən və zor işlətməklə hədələməkdən, iqtisadi və hər hansı digər təzyiq metodlarından imtina edilməsi əsasında dövlətlərin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyini möhkəmlətməyə, təbii ehtiyatlardan tam və səmərəli istifadə olunması əsasında xalqların rifahını yüksəltməyə, milli iqtisadiyyatları dinamik inkişaf etdirməyə çalışaraq; əvvəlki Zirvə toplantılarında qəbil olunmuş bəyannamələrin varisliyini təsdiq edərək; BMT Nizamnaməsinin, ATƏT-in Helsinki Yekun Aktının və digər əsas sənədlərinin məqsəd və prinsiplərinə sadıq olduqlarını ifadə edərək birgə razılığa gəlmişlər (55, s.171-172).

Altıncı Zirvə toplantısı 2000-ci il aprelin 8-də Bakı şəhərində keçirilmiş, Türkiyənin Prezidenti Süleyman Dəmirəl Türkdilli Dövlət Başçılarının VI Zirvə görüşündə və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş yubiley təntənələrində iştirak etmək üçün Bakıya gəlmişdir (55, s.239).

2001-ci ilin 23 aprelində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev türkdilli dövlət başçılarının İstanbulda keçirilmiş VII Zirvə Görüşündə iştirak etmək üçün Türkiyə Cümhuriyyətində işgüzar səfərdə olmuşdur (17, s.172). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev türkdilli dövlətlərin (55, s.249) başçılarının 26-27 aprel 2001-ci il tarixdə İstanbul şəhərində keçirilən VII Zirvə görüşündə iştirak etmişdir. Dövlətimizin başçısı yola düşməzdən əvvəl Bakının Binə beynəlxalq hava limanında jurnalistlərin suallarına cavab verərək demişdir ki, bu, türkdilli dövlətlərin başçılarının VII

Zirvə görüşüdür. Hər bir Zirvə görüşündə biz çox məsələlərə baxırıq. İndi bəyannamə hazırlanıb razılaşdırılıbdır. Türkdilli dövlətlərin elm, mədəniyyət sahəsindəki işbirliyi, bizim tarixi köklərimiz, ədəbiyyat, mədəniyyət sahəsindəki şəxsiyyətlərimiz və bunların əsasında indi bizim türkdilli dövlətlər arasında çox yaxşı işbirliyinin yaranması, iqtisadi əlaqələr, – təbiidir ki, bu, əsas yer tutur. Türkdilli dövlətlərin başçılarının Zirvə görüşlərinin Daimi Katibliyinin və onun iqamətgahının Türkiyədə yerləşdirilməsi barədə təklif də səslənmişdir. Türkmənistan Prezidenti növbəti, VIII Zirvə görüşünün 2002-ci ildə Aşqabadda keçirilməsini təklif etmişdir (55, s.250-253).

Dövlət başçıları Zirvə görüşü zamanı hazırlanmış İstanbul bəyannaməsinin müddəalarını bəyəndiklərini bildirmişlər. Elə həmin gün türkdilli ölkələrin dövlət başçıları İstanbul bəyannaməsini imzalamışlar. Bəyannamədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və digər türk dövlətlərinin başçıları 2001-ci il aprelin 26-27-də İstanbulda türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının VII Zirvə görüşünü keçirmişlər. Dövlət başçıları xalqlarımızın bir sıra problemlərinə dair qərara gəlmişlər ki, burada bilavasitə mədəniyyətlə bağlı olanlarının yalnız bəzilərinə toxunuruq. Beləliklə dövlət başçıları:

- aralarındakı tarix, mədəniyyət və dil birliyinin əhəmiyyətini, dostluq, hüquq bərabərliyi və qarşılıqlı mənafeələrə hörmət ruhunda bütün sahələrdə dövlətlərarası münasibətlərin və əməkdaşlığın mövcud yüksək səviyyəsini qeyd edərək;

- bir sıra mədəniyyət məsələləri barədə fikir mübadiləsi apararaq bəyan edirlər:

- Dövlət başçıları tarixi, dil və mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və bu istiqamətdə işin gücləndirilməsinə tərəfdar olduqlarını, TÜRKSOY-un təhsil və mədəniyyət sahəsində fəaliyyətinin müsbət töhfə verdiyini bildirmiş və bu təşkilatın fəaliyyətini bundan sonra da təşviq edəcəklərini vurğulamışlar.

– Dövlət başçıları türkdilli xalqlar arasında dostluğu möhkəmləndirmək məqsədi ilə təhsil sahəsində sıx əməkdaşlığı dərinləşdirməyin vacibliyini təsdiqləmişlər.

– Dövlət başçıları VIII Zirvə görüşünü 2002-ci ildə Aşqabad şəhərində keçirməyi qərara almışlar. Bəyannamə 2001-ci il aprelin 27-də İstanbul şəhərində hər biri türk və rus dillərində olmaqla altı nüsxədə tərtib edilmişdir, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir” (55, s.255-257).

Beləliklə, bu illər ərzində ölkələrimiz və xalqlarımız arasındakı dostluq və qardaşlıq əlaqələri durmadan yüksələn bir xətlə inkişaf etməkdədir ki, bu da Azərbaycan Prezidentinin apardığı siyasi xəttin nəticəsidir. Bu illər ərzində ölkələrimiz arasında 87 saziş və müqavilə imzalanmışdır. Azərbaycan heç bir dövlətlə bu qədər mühüm və kəmiyyətcə çox sənəd imzalamamışdır. Əlaqələrimiz o qədər sürətlə inkişaf etməkdədir ki, bir neçə il bundan öncə bağlanmasına baxmayaraq bu sazişlərin bəziləri artıq zamanın tələblərinə cavab vermir və köhnəlmiş sayılır. Buna görə də hər iki tərəfin razılığı ilə hazırda onların üzərində iş gedir və yeni variantları hazırlanır (55, s. 258).

Türk dövlət başçılarının Zirvə toplantıları materiallarının araşdırılması aydın göstərir ki, Zirvə toplantıları türk dövlətləri arasında çoxtərəfli əməkdaşlıqda özünəməxsus yer tutur. Bu səviyyəli görüşlər türk xalqlarının tarixi inkişaf yollarının ümumiliyini nəzərə almaqla onları XXI əsrdə əməkdaşlığın yeni, daha yüksək səviyyəsinə çıxarmağa, xalqlar arasında yaxınlaşmaya xidmət edir (103, s.174).

1995-ci il dekabrın 7-də Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı etdiyi çıxışında Heydər Əliyev demişdir: “... Biz arzu edirik ki, Türkiyə Cümhuriyyəti özünün bu mövqelərini həmişə qoruyub saxlasın və həmişə bizim üçün tərbiyə mənbəyi olsun. Bizim arzu və istəyimiz bundan ibarətdir: Türk dünyası, türkdilli xalqlar, bir kökdən, bir mənşədən olan millətlər daha da yaxınlaşsın, daha da birləşsin, bir-birinə kömək etsin, bir-biri ilə daha da mehriban ol-

sun, bir-birinə yardımçı olsunlar. Biz nə qədər çətin və ağır vəziyyətdə olsaq da, Azərbaycanda bu hisslərlə yaşayırıq. Bu hisslərlə bütün qardaş ölkələrə öz münasibətimizi bildiririk” (124, s.28).

Bu fikrin əsasını Heydər Əliyevin görmək istədiyi yekdil, vahid, sarsılmaz türk ittifaqı ideyası və bu ideyanın yaxın gələ-cəkdə həyata keçirilə biləcəyinə inam təşkil edir. Türkiyə Pre-zidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycan Elmlər Akademiya-sının fəxri akademiki adına layiq görülməsi münasibətilə AMEA Rəyasət Heyətində keçirilmiş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev bu məsələnin üzərinə bir daha qayıtmış və bu münasibətlə türk xalqlarının tarixi və ədəbi-mədəni əlaqələrinin araşdırılmasında və dünya elmi ictimaiyyətinə çatdırılmasında Azərbaycan alimlərinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Türkiyə ilə aramıza keçilməz sədd çəkildiyi çətin illərdə belə qardaş xalqların alimləri, tanınmış elm və ictimai xadim-ləri arasında əlaqələrin heç vaxt qırılmadığını iftixarla qeyd edən Azərbaycan Prezidenti bunu fədakarlıq kimi qiymətlən-dirirdi. Çünki o vaxt hər hansı bir əlaqəyə “pantürkizm” dam-ğası vurulur, həmin əlaqələri yaratmaq istəyənlər isə təqib olunur, onları aradan götürmək üçün hər cür alçaq üsullara, böhtanlara əl atılırdı. Belə bir şəraitdə Türkiyə Respublikası ilə əlaqəyə girmək təşəbbüsündə olmaq əsl fədakarlıq, qəhrə-manlıq, mücahidlik sayılırdı. Belə əlaqələr yaratmaq arzusunda olanların repressiyalara məruz qalmaları, məhv edilmələri haqqında istənilən qədər nümunələr vardır. Heydər Əliyev bu barədə danışarkən deyirdi: “O dövrlərdə, Azərbaycan Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu zaman, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında böyük sədlər mövcud olduğu zaman alimlərimiz bu sədləri özlərinin fədakarlığı, cəsurluğu, vətənpərvərliyi ilə yararaq, ayrı-ayrı cığırlar açaraq Türkiyəyə, Türkiyə Cümhuriyyətinə həmişə meyl göstərmişlər, əlaqə saxlamışlar, araşdırmalar aparmışlar və o dövrdə də böyük işlər görmüşlər. Əlbəttə, bu meyl ondan irəli gəlirdi ki, türk xalqlarından öz dövlətçiliyini, müs-

təqilliyini bütövlükdə qoruyub saxlayan yeganə dövlət – Türkiyə Cümhuriyyəti idi. Bəlkə də yaxşı mənada qıbtə hissi, həsəd hissi ürəklərdə gəzdirilən istiqlaliyyət arzusu alimləri-mizi bəzən həyatları bahasına başa gələn belə fədakarlıqlara sövq edirdi” (124, s.28-30).

Heydər Əliyevin istər Türkiyədə, istərsə də digər türk dövlətlərinin başçıları ilə görüş və söhbətlərinin, həmçinin mətbuat üçün müsahibələrində xüsusilə nəzərə çarpan belə bir cəhət də var. Bu özünü ilk növbədə onun türk xalqlarının tarix və ədəbi-mədəni əlaqələri diqqətlə izləməsində və yeri gəldikcə bu əlaqələrə dair maraqlı nümunələr göstərməsində büruzə verir (124, s.31).

2000-ci il aprelin 8-də Azərbaycanın paytaxtı qədim Bakıda türkdilli dövlətlərin başçılarının növbəti – VI zirvə görüşü keçirildi. Həmin gün, yeni minilliyin astanasında növbəti zirvə görüşünün keçirildiyi “Gülüstən” sarayı daha əzəmətli görünürdü. Sarayın bayramsayağı bəzədilmiş salo-nunda qardaş ölkələrin dövlət bayraqları qoyulmuşdu. Azərbaycan və rus dillərində yazılmış “Türkdilli dövlətlərin başçıları-nın VI zirvə toplantısı. Bakı – 2000” sözləri və zirvə görüşü-nün emblemi dərhal diqqəti cəlb edirdi. Aprelin 8-də “Gülüstən” sarayında türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının VI zirvə görüşünün sonunda Bakı Bəyannaməsinin imzalanması mərasimi oldu. 17 maddədən ibarət Bakı Bəyannaməsinin demək olar ki, bütün maddələrində belə bir yekdil fikir öz əksini tapdı ki, türkdilli dövlət başçıları Bakı görüşü yüksək səviyyədə, qarşılıqlı anlaşma və etimad ruhunda keçmiş, faydalı olmuşdur (124, s.35-37).

XX əsrin son ili – 2000-ci il 250 milyonluq Türk dünyasının çoxəsrlik tarixində iki böyük hadisənin təntənə ilə qeyd edildiyi əlamətdar il oldu. Bu gün bir daha qəti inamla demək olar ki, keçən əsrin sonunda artıq türk dünyasının lideri olduğu heç kəsdə şübhə doğurmayan Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və yüksək təşkilatçılığı ilə həyata keçirilmiş hər iki təd-

bir həqiqətən də dünya türklərinin həyatında əsl bayrama çerildi. Tədbirlərdən birincisi türkdilli dövlətlərin VI zirvə görüşünün, ikincisi isə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinin aprelin 8 və 9-da Bakı şəhərində keçirilməsindən ibarət olmuşdu.

Türkdilli dövlətlərin başçılarının VI Bakı görüşündə qəbul olunmuş “Bakı bəyannaməsi”ndə nəzərdə tutulduğu kimi, 2001-ci il aprelin 26-da İstanbulun məşhur Çırağan sarayında türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının VII zirvə görüşü öz işinə başladı (124, s.41). Heydər Əliyev öz çıxışında XX əsrdə türk xalqları və dövlətləri tərəfindən görülmüş işlərdən və yeni əsrdə onların qarşısında duran konkret vəzifələrdən ətraflı danışdıqdan sonra sözlərini müdrikcəsinə deyilmiş bu kəlamlarla bitirir: “Əminəm ki, Türkdilli Dövlətlərin Birliyinin VII İstanbul görüşü bizim dostluq və qardaşlığımızın möhkəmlənməsinə, türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında çoxtərəfli əlaqələrin inkişaf etməsinə qiymətli töhfə verəcəkdir” (124, s.42).

Həqiqətən də türkdilli dövlətlər arasında əlaqələrin gücləndirilməsində, o cümlədən türk xalqlarının bir-birinə getdikcə daha çox yaxınlaşmasında, heç şübhəsiz, XX əsrin sonları mühüm bir dövr təşkil edir. Təkcə 1996-cı ildə bu sahədə o qədər çoxşaxəli, rəngarəng işlər görülmüşdür ki, onlar sadəcə sadalansa böyük bir siyahı alınar.

TÜRKSOY-un VIII toplantısında Heydər Əliyevin nitqi də bu baxımdan çox mənalı və ibrətamizdir. O, nitqinə belə bir məlumatla başlayır: “Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında çox əlamətdar hadisələr baş verir. Günün birinci yarısında Bakıda türk dünyası yazıçılarının III qurultayı açılıbdır, ikinci yarısında isə TÜRKSOY Beynəlxalq Təşkilatının vövbəti toplantısı işə başlayır. Sonra Azərbaycana təşrif gətirmiş qonaqlarımızla görüşlər və nəhayət, noyabrın 8-də böyük şair Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi ilə əlaqədar təntənəli mərasimlər keçiriləcəkdir”. Daha sonra Heydər Əliyev bəlkə də çoxlarının tuta bilmədiyi vacib bir məqama toxunur və

düşünmək üçün hamıya güclü ideya materialı verir. Bu, TÜRKSOY-un toplantısına gəlmiş türk dövlətləri nümayəndələrinin hər birinin öz doğma dilində danışması və əslində, ümumi kökdən gələn bu rəngarəngliyin hədsiz dərəcədə gözəl səslənməsi və hamı tərəfindən anlaşılməsi məsələsidir (124, s.52).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev türkdilli dövlətlərin İstanbul şəhərində aprel son günlərində keçirilmiş VII Zirvə görüşündə iştirak etmişdir. İşgüzar səfərdə olan Prezident Heydər Əliyev aprel 26-da İstanbulun məşhur Çırağan sarayında türkdilli dövlət başçılarının zirvə görüşündə çıxış etmiş və geniş nitq söyləmiş, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Əhməd Necdət Sezər və başqa türkdilli dövlətlərin başçıları ilə görüşlər keçirmişdir (112, s.3-12).

Heydər Əliyev çıxışında bildirmişdir: “Böyük məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm ki, türkdilli dövlətlərin başçılarının 1992-ci ildə keçirilmiş ilk, Ankara görüşündən ötən illər ərzində qarşılaşdığımız bütün çətinliklərə baxmayaraq birliyimiz inkişaf edib, möhkəmlənibdir. Keçən illər ərzində ölkələrimiz, dövlətlərimiz və xalqlarımız arasında bir çox sahələrdə əlaqələr genişləniib, əməkdaşlığımız artıq öz səmərəsini göstərməyə başlayıbdır. Bu gön topladığımız VII zirvə görüşü bir daha təsdiq edir ki, müstəqillik qazandıqdan sonra xalqlarımız və ölkələrimiz arasında çoxtərəfli əməkdaşlıq birinci növbədə ortaq mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin, tariximizin, milli mənəvi dəyərlərimizin bərpası baxımından bir sıra müsbət nəticələr vermiş və gələcək üçün aydın perspektivlər açmışdır. Bizim zirvə görüşlərimiz nəticəsində bir sıra nəcib ənənələrin əsası qoyulmuşdur. Onların sırasında dahi şəxsiyyətlərimizin, milli mədəniyyətlərimizin korifeylərinin, bəşər sivilizasiyasının inciləri sayılan möhtəşəm eposlarımızın əlamətdar ildönümlərini, xalqlarımızın həyatındakı mühüm və tarixi hadisələri birlikdə bayram etməyimiz əhəmiyyətli yer tutur. “Manas” eposunun 1000, Əmir Teymurun 660, Məhəmməd Füzulinin 500, Abay Kunanbayevin 150, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının

1300 illiyinin, əsasən, türkdilli dövlətlərin başçılarının zirvə görüşü çərçivəsində bayram edilməsi, bu görüşlərin əhatə dairəsini daha da genişləndirmişdi. Belə yubiley tədbirlərinin birlikdə qeyd olunmasında əsas məqsəd xalqlarımızın əsrlər boyu yaratdığı zəngin mənəvi irsi indiki nəsillərə qaytarmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirməkdir. Digər tərəfdən, belə yubiley tədbirlərini keçirməklə, biz inandırıcı şəkildə göstəririk ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunus İmrənin, Füzulinin, Məxtumqulunun, Mahmud Qaşqarının, Abayın və bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış” kimi ölməz dastanlar təkcə bizim xalqlarımıza məxsus deyil, onlar həm də bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir (113, s.4).

Prezidentlər görüş zamanı hazırlanmış İstanbul Bəyannaməsinin bütün müddəalarını bütövlükdə dəstəklədiklərini bəyan etmişlər. Onlar türk xalqlarının mədəni inkişafının perspektivlərinə aydınlıq gətirərək belə bir yekdil qərara gəlmişlər: Dövlət başçıları tarixi, dil və mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və bu istiqamətdə işin gücləndirilməsinə tərəfdar olduqlarını, TÜRKSOY-un təhsil və mədəniyyət sahəsində fəaliyyətinin müsbət töhfə verdiyini bildirmiş və bu təşkilatın fəaliyyətini bundan sonra da təşviq edəcəklərini vurğulamışlar; Dövlət başçıları türkdilli ölkələrin mədəni və tarixi irslərini qoruyub saxlamaq sahəsində səylərin davam etdirilməsinə tərəfdar çıxmış və türk dünyasının ümumi dəyərlərini ortaya çıxarmaq, habelə xalqları yaxınlaşdırmaq üçün kütləvi informasiya vasitələri və ictimai təşkilatlar arasında əməkdaşlığın zəruriliyini təsdiqləmişlər; Dövlət başçıları türkdilli xalqlar arasında dostluğu möhkəmləndirmək məqsədi ilə təhsil sahəsində sıx əməkdaşlığı dərinləşdirməyin vacibliyini təsdiqləmişlər (114, s.8-10).

TÜRKSOY-un milli-mədəni dəyərlərin qorunması və türk xalqları mədəniyyətinin dünya sivilizasiyasına integrasiyası sahəsindəki fəaliyyətləri

XX əsrin son onilliyində dünyada baş verən qlobal siyasi hadisələr nəticəsində sovet imperiyası dağıldı, uzun illər onun tərkibində yaşamağa məcbur olmuş xalqlar siyasi müstəqilliyini qazanaraq öz suveren dövlətlərini yaratdılar. Bu xalqların qarşısında milli-mənəvi dirçəliş yolunda, dünya xalqları ailəsində özünə layiq yer tutmaq üçün geniş üfüqlər açıldı.

Zəngin və qədim mədəni irsə sahib olan türk xalqları da tarixin bəxş etdiyi bu gözəl fürsətdən istifadə edərək milli-mədəni özünəqayıdış yolunda ciddi addımlar atmağa başladı. Eyni soya, dilə, tarixi və mədəni keçmişə, adət-ənənəyə malik olan xalqlarımızın mənəvi həyatında gedən prosesləri əlaqələndirmək və düzgün istiqamətləndirmək məqsədi ilə həmin dövrdə TÜRKSOY Təşkilatının yaradılması bu yolda vaxtında atılmış faydalı bir addım oldu.

Bu tarixi hadisə ilə bağlı öncə onu süyləmək lazımdır ki, ölkələrimizin müstəqilliyə qovuşması, tarixi, mənşə, dil, din və mədəniyyət baxımından eyni kökdən olan xalqlarımızın yeni şəraitdə əlaqələrinin genişlənməsi və dərinləşməsi üçün hərtərəfli imkanlar açmışdır. Və ilk dəfə 1992-ci ilin oktyabrında Ankarada təşkil olunmuş türkdilli dövlətlərin başçılarının zirvə görüşü, ötən illər ərzində gözəl ənənəyə çevrilmişdir və qardaş xalqlarımız arasında dostluğun və sıx əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət edir.

Azərbaycan və Türkiyə mədəni əlaqələrinin inkişafında 1992-ci ilin iyun ayında İstanbul şəhərində 6 ölkənin mədəniyyət nazirləri tərəfindən bünövrəsi qoyulan Türkdilli Ölkələrin Mədəniyyət Nazirlərinin Daimi Şurası (TÜRKSOY) mühüm rol oynayır (56, s.344). 1992-ci ilin dekabrında Bakı şəhərində bu təşkilata TÜRKSOY adı verilmişdir. TÜRKSOY-un

Baş Direktorluğu 1993-cü ilin fevral ayından Ankarada fəaliyyət göstərir. TÜRKSOY-un Baş Direktorluğuna həmin illərdə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət naziri olmuş Polad Bülbüloğlu seçilmişdir. TÜRKSOY-un rəsmi dili Anadolu türkcəsidir. 1993-cü ilin 12 iyulunda Almata şəhərində Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Türkiyə tərəfindən TÜRKSOY-un yaranması haqqında Saziş imzalanmışdır. Türkiyə Respublikasının Parlamenti və Sazişə imza atan digər türkdilli dövlətlər TÜRKSOY-u rəsmi olaraq tanıdıqlarını elan etdilər. Sonralar Tatarıstan, Başqırdıstan, Şimali Kipr Türk Respublikası, Tuva və Xakasiya Daimi Şuraya daxil olmuşdur. Beləliklə, günü-gündən mədəni əlaqələrimiz də inkişaf etməkdə və genişlənməkdədir (56, s.344).

Beləliklə, təməli 1993-cü ildə qoyulan TÜRKSOY-un tutduğu əsas xətt dünyanın müxtəlif məkanlarında yaşayan türkdilli xalqların bir-birinin mədəniyyətini tanıması və bəhrələnməsidir. Daha doğrusu türk xalqlarının mədəni irsin öyrənilməsi, qorunması və təbliğində bir araya gəlməsidir (32, s.8-10). O vaxtdan TÜRKSOY bəşər sivilizasiyası xəzinəsinə Dədə Qorqud, Manas, Nizami, Füzuli, Yəsəvi, Mahmud Qaşqarlı, Yusif Balasaqunlu, Uluqbəy, Yunis İmrə, Nəvai, Məxtumqulu, Abay irsi kimi nadir incilər vermiş türk xalqlarının mədəni inteqrasiyası, bu qədim və zəngin irsin araşdırılıb üzə çıxarılması, dünyada geniş təbliğ olunması, müxtəlif mədəni layihələrin gerçəkləşdirilməsində faydalı işlər görmüşdür. TÜRKSOY-un mədəni yönümü, digər beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə YUNESKO ilə qurduğu əmək-dəşliq əlaqələri təqdirəlayiqdir.

Ötən illərdəki fəaliyyəti dövründə TÜRKSOY öz məqsədinə sadıq qalmışdır. Artıq xalqlarımızın əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, ortaq mədəni dəyərlər vasitəsilə onların arasında dostluq və qardaşlıq tellərinin möhkəmləndirilməsi işinə xidmət edən TÜRKSOY nüfuzlu beynəlxalq təşkilata çevrilmişdir. Təşkilat doqquz il ərzində türkdilli xalqların mədəniyyətinin

inkışafı və beynəlxalq aləmdə təbliği sahəsində səmərəli fəaliyyəti ilə özünün məqsəd və məramını, perspektivlərini bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir.

Dahi şəxsiyyətlərimizin, milli mədəniyyətimizin korifeylərinin, bəşər mədəniyyətinin inciləri sayılan milli eposlarımızın əlamətdar ildönümlərinin, xalqlarımızın həyatındakı mühüm və tarixi hadisələrin birlikdə bayram edilməsi artıq ənənə halını almışdır. Bu mənada zəngin mədəni dəyərlərimizlə bağlı birgə layihələrin, tədbirlərin, konkret işlərin bu təşkilat çərçivəsində gələcəkdə də hazırlanıb həyata keçirilməsi hərtərəfli əlaqələrimizi genişləndirmək baxımından xalqlarımız üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

TÜRKSOY-un indiyədək keçirilmiş toplantılarının nəticələri bir daha sübut edir ki, onun fəaliyyəti türkdilli xalqların dünya mədəniyyətinə inteqrasiya olmaq səylərini artırır, öz mənavi dəyərlərini tanıtmaclarına kömək edir. Müxtəlif ölkələrdə keçirilən mədəniyyət günləri, festivallar, beynəlxalq müsabiqələr, sərgilər, yubiley və xatirə gecələri bu istiqamətdə atılan addımlardır.

TÜRKSOY-un 2001-ci il yanvarın 16-17-də Bakıda keçirilmiş on beşinci toplantısında Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlunun çıxışında göstərilir ki, bu təşkilatın varlığı, “onun beynəlxalq nüfuzunun belə sürətlə artması təsdiq edir ki, dünyada mədəniyyətin və sənətin açma bilmədiyi qapı, toxunmadığı ürək yoxdur. Və mən inanıram ki, birgə olduğumuz müddətdə biz daha güclü olacağıq, Bakı görüşü isə ölkələrimizin və xalqlarımızın daha da birləşməsinə xidmət edəcəkdir. TÜRKSOY özünün modeli, uluslararası statusu, sadə və açıq strukturu, demokratik idarəetmə sistemilə heç bir təşkilata bənzəməyən, analoqu olmayan bir qurumdur” (32, s.8-10).

“Manas” eposunun 1000, Əmir Teymurun 660, Məhəmməd Füzulinin 500, Abay Kunanbayevin 150 illiyinin, Qazaxıstanın yeni paytaxtı Astananın açılışının, türkdilli xalqların milli eposu, ümumi sərvəti olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının

1300 illiyinə həsr olunan yubiley mərasimlərinin birlikdə bayram edilməsi xalqlarımız, dövlətlərimiz arasında ikitərəfli münasibətlərin, mədəni integrasiyanın inkişafına əyani sübutdur.

Belə yubiley tədbirlərinin birlikdə keçirilməsində əsas məqsəd xalqlarımızın əsrlər boyu yaratdığı zəngin mənəvi irsi indiki nəsillərə qaytarmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bir daha dərk etməkdir. Eyni zamanda həmin yubiley tədbirlərinin keçirilməsi onu da nümayiş etdirir ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Qaşqarının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Alpamış” kimi ölməz dastanlar təkcə bizim xalqlarımıza məxsus deyil. Onlar həm də bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir.

Zirvə görüşlərinin, TÜRKSÖY tədbirlərinin tarixi bir daha sübut edir ki, belə əhəmiyyətli toplantıların müntəzəm keçirilməsi xalqlarımızın siyasi, ictimai və mədəni həyatında çox böyük hadisələrdir. Mədəni əlaqələrin qurulması istiqamətində ən böyük uğur isə türk xalqları ilə ənənəvi münasibətlərin yaradılmasıdır. Bu da səbəbsiz deyil. Çünki hər bir ailənin gələcəyi, xoşbəxtliyi səmimiyyətə və məhəbbətə bağlı oldu-ğu kimi, dünyanın da gələcəyi xalqların, millətlərin qarşılıqlı münasibətinə və əməkdaşlığına bağlıdır. Millətlərin öz söykökünə – dilinə, dininə, imanına, əcdadlarının adət-ənənəsinə qayıtdığı bir zamanda bu mehribanlığa və birliyə ehtiyac daha çox hiss olunur. Türkdilli xalqların birliyinin və əməkdaşlığının inkişafı üçün Türk Kültür və Sənətləri Ortaq Yönetimi – TÜRKSÖY yarandığı gündən bu istiqamətdə səmərəli işlər görür.

1991-ci ildən Başqırdistanın paytaxlı Ufada türkdilli xalqların iştirakı ilə beş ildən bir keçirilən “Tuqanlıq” (doğmalıq, qardaşlıq) adlı teatr festivalı bu baxımdan çox önəmli bir tədbirdir. Qeyd edək ki, ikinci dəfə – 1996-cı ildə Ufada keçirilən “Tuqanlıq” festivalında Azərbaycan “Yuğ” teatrı ilə təmsil edilmişdi.

2000-ci ilin may ayında isə Başqırdıstanın Ufa şəhərində TÜRKSÖY Beynəlxalq Təşkilatının növbəti – XIV dönmə toplantısı keçirilmişdir. Ortaq mədəniyyətimizin, dilimizin, adət-ənənəmizin qorunub saxlanılmasına xidmət edən bu təşkilat türkdilli xalqlar arasında qardaşlıq və mədəni əməkdaşlıq körpüsü olduğunu bir daha sübut etmişdir. TÜRKSÖY-un planlaşdırdığı tədbirlərdə Azərbaycan incəsənət ustaları da uğurla çıxış etmişlər.

Həmin vaxtda keçirilən “Tuqanlıq” Beynəlxalq Teatr Festivalında respublikamızı Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı N.Xəzrinin “Burla Xatun” tamaşası ilə təmsil etmiş və TÜRKSÖY-un xüsusi mükafatını qazanmışdır. Rejissor Vaqif Əsədovun quruluş verdiyi bu tamaşadan əlavə, Başqırd tamaşaçıları festivalda türkdilli teatrların hazırladıqları daha 14 əsərin nümayişinə baxmışlar. Belə ki, Başqırdıstanın A.Mübarəkov adına Sibay Dövlət teatrı T.Qə-niyevanın “Tamaris” adlı iki hissəli faciə, Qırğızıstan Res-publikasının “Tunçuq” Gənclər Dram teatrı S.Raev və N.Ab-dıqədirovun “Əsrə bərabər gün” (Ç.Aytmatov) əsəri əsasında yazdıqları “Tayamam” pyesi, Kırım-tatar Musiqili Dram Teatrı V.Şekspirin “Maqbet”, M.Auzov adına Qazaxıstan Dövlət Akademik Dram Teatrı K.Aşirin “Adamın oğlu Kain” əsəri, Türkiyənin Sivas Dövlət Teatrı O.Asan və D.Atayanın “Qərbdə intiqam” əsəri, M.Qafuri adına Başqırd Akademik Dram Teatrı M.Kərimin “Aygül diyarı”, Tuvin Musiqili Dram Teatrı E.Mijitin “Sən kimsən, Südabə?” dramı, Mcakira adına Qaqauz Milli Teatrı A.Burakın “Mən-bə” romantik dramı, K.Quliyev adına Balkar Dövlət Teatrı M.Olmezovun “Knyaginya Roşiyar” pyesi, Altay Respub-likasının Dram Teatrı K.Noqiyevin “Sənin günəşin doğacaq” əsəri, Karacayev Respublikası Dram Teatrı M.Votcayevin “Tale və namus” dramatik poeması əsasında hazırladıqları tamaşalarla çıxış etmişlər. Hər bir tamaşanın ertəsi günü teatrşünasların, festival iştirakçılarının və tamaşaçıların işti-

rakı ilə tamaşaların geniş müzakirəsi keçirilmiş və təhlil edilmişdir. Festival günlərində, həmçinin, türk teatrının problemlərinə həsr olunmuş elmi konfrans keçirilmişdir. Konfransda sənətsüinaslıq doktoru İnqilab Kərimov Azərbaycan teatrının təşəkkülü və müasir problemləri ilə bağlı məruzə etmişdir.

“Tuqanlıq” festivalının uğurları Türk teatrlarının, türk mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin gələcəkdə bir araya gələrək türk mədəniyyətinin tarixi şöhrətinin qaytarılması yolunda çarpışdıqlarını göstərməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin türkdilli ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin daimi şurasına ünvanladığı müraciətindən də bu təşkilata nə qədər əhəmiyyət verildiyi aydın görünür: “Böyük məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm ki, TÜRKSÖY-un qurucu ölkələrindən olan Azərbaycan Respublikası bu hərəkətin elə ilk günlərindən onun fəal iştirakçısı olmuşdur. TÜRKSÖY-un məqsəd və vəzifələri müs-təqil Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət sahəsindəki strategi-yasına tam uyğundur. Buna görə də biz TÜRKSÖY-un fəaliyyətinə böyük əhəmiyyət verir və onu dəstəkləyirik”(43, 19 iyul 2002-ci il).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2001-ci il yan-varın 16-da da Prezident sarayında TÜRKSÖY təşkilatının XV toplantısında iştirak edən türkdilli ölkələrin nümayəndələrini qəbul edərək bildirmişdir ki, “Bu təşkilatın əsas məqsədi birinci növbədə bizim tarixi keçmişimizi, köklərimizi, mədəniyyətimizi və bunların hamısının müştərək olduğunu yenidən araşdırmaq və bugünkü nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir”. O, TÜRKSÖY təşkilatının əhəmiyyətindən bəhs edərkən bunun iqtisadi və ticarət əlaqələrindən fərqi-nə də toxunmuş və demişdir ki, “Dünya ticarətsiz, iqtisadiyyatsız yaşaya bilməz. Ticarətin, iqtisadiyyatın nə milliyyəti var, nə də milli kökü var. Amma mədəniyyətin, dilin, milli dəyərlərin, ənənələrin – bunların böyük tarixi və dərin kökləri

vardır. Bizim ədəbiyyatımızı, musiqimizi, tarixi köklərimizi sübut edən əsərlərimiz – bunların hamısı təbiidir ki, çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, biz keçən il “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyini keçirdik. Bütün türkdilli dövlətlərdən, təkcə türkdilli dövlətlərdən yox, bir çox ölkələrdən, o cümlədən Avropa ölkələrindən nümayəndə heyətləri gəlmişdi. Biz “Kitabi-Dədə Qorqud” haqqında, demək olar ki, o bir il içərisində öyrəndiyimizin heç on faizini də bilmirdik. Amma indi “Kitabi-Dədə Qorqud” hamı üçün ulu babadır. Birisi Dədəm Qorqud deyir, biri Ata Qorqud deyir, digəri Dədə Qorqud deyir.

...Sizin gördüyünüz işlər xalqımız üçün ən dəyərli işlər-dir. Bu təşkilat yaşayacaq, inkişaf edəcək və gələcək nəsillər üçün də çox yeni şeylər yaradacaqdır”(55).

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin də iştirak et-diyi və türkdilli dövlətlərin başçılarının 26-27 aprel 2001-ci il tarixdə İstanbul şəhərində keçirilən VII Zirvə görüşündə, qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan, bəşəriyyətə görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmiş türk dünyası xalqlarının bu sahədə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsinin vacib-liyindən söhbət açan nətiqlər bildirmişlər ki, bu, tarixən yaranmış bənzərsiz mədəni irsimizi indiki nəsillərə qaytar-maqla yanaşı, onu dünyaya daha da yaxından tanıtmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bir daha nümayiş etdirmək baxımından son dərəcə önəmlidir. Bu sahədə TÜRKSÖY təşkilatının gördüyü işlər və ümumən onun fəaliyyəti barədə də məlumat verilmişdir. Burada, Türkmənistan Prezidenti növbəti – VIII Zirvə görüşünün 2002-ci ildə Aşqabadda keçirilməsini təklif etmişdir. VIII Zirvə görüşündə elan edilmiş dövlət başçılarının bəyannaməsində mədəniyyət məsələləri də xüsusi yer tutmuşdur. 19 maddə-dən ibarət bəyannamənin 3-cü maddəsində deyilir: “Dövlət başçıları tarixi, dil və mədəni əlaqələrin möhkəmlən-dirilməsinə və bu istiqamətdə işin gücləndirilməsinə tərəfdar

olduqlarını, TÜRKSÖY-un təhsil və mədəniyyət sahəsində fəaliyyətinin müsbət töhfə verdiyini bildirmiş və bu təşkilatın fəaliyyətini bundan sonra da təşviq edəcəklərini vurğulamışlar”(55).

2002-ci il iyulun 16-da TÜRKSÖY-un 10 illiyi münasibətilə bu beynəlxalq təşkilatın İstanbulda 18-ci toplantısı keçirilmişdir. Toplantıda TÜRKSÖY-un üzvü olan mədəniyyət nazirləri ilə yanaşı, Rusiya Federasiyası mədəniyyət nazirinin müavini, Rusiyanın Altay və Saxa (Yakutiya) respublikalarının mədəniyyət nazirləri, tanınmış yazıçılar və mədəniyyət xadimləri iştirak etmişlər. TÜRKSÖY-un növ-bəti toplantısının əlaqələndiricisi, Türkiyə Respublikasının mədəniyyət naziri B.Suat Çağlayanın məruzəsindən sonra toplantıda iştirakçı ölkələrin mədəniyyət nazirləri çıxış etmişlər. Onlar ötən on il ərzində TÜRKSÖY-un beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmasından, zəngin ümumtürk mədəniyyətinin təbliği sahəsində görülən işlərin əhəmiyyətindən danışmışlar.

Azərbaycanın mədəniyyət naziri, TÜRKSÖY-un baş direktoru Polad Bülbüloğlu Azərbaycan Prezidentinin bu beynəlxalq təşkilatın fəaliyyətinə yüksək qiymət verdiyini bildirərək, onun ölkəmizlə səmərəli əməkdaşlığından danışmış, Məhəmməd Füzulinin 500 illik və “Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin ölkəmizdə və YUNESKO tərəfindən Parisdə bayram edilməsində, habelə “Dədə Qorqud” ensiklopediyasının nəşrində TÜRKSÖY-un fəal iştirak etdiyini vurğulamışdır. Həmin təntənəli gecədə çıxış edən Polad Bülbüloğlu təşkilatın keçdiyi yolu səciyyələndirərək, onun türkdilli xalqların milli mədəniyyətini yaşadan, dil və soy birliyini təmin edən, min illik mədəni zənginliyinə sahib çıxan və bu dəyərləri dünyaya tanıdan nüfuzlu təşkilata çevrildiyini bildirmişdir.

İyulun 17-də TÜRKSÖY-un 18-ci toplantısı Ankara şəhərində davam etmiş, mədəniyyət nazirləri Mustafa Kamal

Atatürkün məqbərəsini ziyarət etdikdən sonra TÜRKSÖY-un binasının təməlinin qoyulması mərasimində iştirak etmişlər (43, 26 iyul 2002-ci il).

2002-ci il iyulun 16-da TÜRKSÖY-un 10 illiyi münasibətilə bu beynəlxalq təşkilatın İstanbulda keçirilən 18-ci toplantısında, təşkilatın 19-cu toplantısının 2003-cü ilin yan-var ayında Azərbaycanda keçirilməsi qərara alınmışdır. Bu qərara uyğun olaraq 2003-cü il fevralın 5-də Bakı Muzey Mərkəzində TÜRKSÖY Beynəlxalq Təşkilatı Daimi Şura-sının növbəti 19-cu iclası keçirilmişdir. Türkdilli ölkələrin, o cümlədən 6 müstəqil dövlətin və Rusiya Federasiyasının subyekti olan 6 türkdilli respublikanın mədəniyyət nazir-lərinin iştirak etdikləri həmin iclasda Türk Dünyasının mədəni integrasiyasında bu təşkilatın rolu dəyərləndirilmişdir.

Ötən müddət ərzində TÜRKSÖY-un xəttilə keçirilən çoxsaylı tədbirlərdə təşkilatın məqsəd və məramı daima diqqət mərkəzində olmuşdur. 2005-ci ilin avqustunda Rusiyanın Kazan şəhərində keçirilən 22-ci konfransda TÜRKSÖY-un növbəti – 23-cü konfransının İstanbulda təşkil edilməsi qərara alınmışdır.

Bu tarixi-mədəni proseslər fonunda bir fakt özünü tam aydınlığı ilə büruzə verir ki, müasir dünyada mədəni integrasiya, qloballaşma geniş vüsət aldıqca Azərbaycan Respublikasının bu prosesdə oynadığı rol da getdikcə artır. Dünya dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlarla ikitərəfli əlaqələr inkişaf etdirilir, qarşılıqlı razılaşmalar əldə edilir, mədəni əməkdaşlıq genişləndirilir. Xüsusilə də, Azərbaycanın Türkiyə və digər türk dövlətləri ilə münasibətlərində yeni keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə edilir. Bu dəyişikliklər özünü türkdilli dövlətlərin mədəni əməkdaşlığında daha qabarıqlığı ilə göstərir.

2001-ci ilin əvvəllərindən əlaqələrimiz daha da intensivləşmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il yanvarın 16-da Prezident sarayında TÜRKSÖY təş-

kilatinin XV toplantısında iştirak edən türkdilli ölkələrin nümayəndələrini qəbul etmişdir (56, s.214).

Dövlətimizin başçısı Heydər Əliyev qonqlarla görüşdə çıxış etmişdir. O demişdir: “Bu təşkilatın əsas məqsədi birinci növbədə bizim tarixi keçmişimizi, köklərimizi, mədəniyyətimizi və bunların hamısının müştərək olduğunu yenidən araşdırmaq və bugünkü nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir. Çünki 70 illik Sovet hakimiyyəti dövründə, bundan da öncə, təəssüflər olsun ki, türkdilli ölkələrin bir-biri ilə əlaqələri ya zəif olubdur. Ya da olmayıbdir. Bəzən də Sovetlər İttifaqında yaşayan türkdilli (56, s.214) xalqlar üçün qadağan olubdur. O vaxt Sovetlər İttifaqında belə bir anlayış mövcud idi ki, vahid sovet xalqı vardır. Bütün millətlər də var, ancaq vahid sovet xalqı da. Biz, məsələn, Mərkəzi Asiyada olan qardaşlarımızla daim əlaqədə idik. Biz həmişə bir-birimizlə rusca danışırıdık və tarixi keçmişimizi, mədəniyyətimizi, onların dərin köklərini heç vaxt araşdırmırıdık. Amma indi biz müstəqillik əldə edəndən sonra və Türkiyə Cümhuriyyəti də bu sahədə çox dəyərli təşəbbüslərlə çıxış edəndən sonra Türkdilli Dövlətlər Birliyi yaranıbdir. Bu birliyin də, yenə də deyirəm, ən əsas özəklərindən biri TÜRKSÖY təşkilatıdır.

Mən sizin gördüyünüz işləri yüksək qiymətləndirirəm. Arzu edirəm ki, bu işləri bundan sonra da davam etdirəsiniz. Çünki həm bugünkü nəsillər, həm də gələcək nəsillər üçün hələ çox iş görmək lazımdır ki, bu itirilmiş dövrü, zamanı, onillikləri bərpa edək. Yəni onu bərpa etmək mümkün deyil. O dövr-də itirdiklərimizi indi qısa bir zamanda yaratmaq lazımdır.

Mən sizi təbrik edirəm və arzu edirəm ki, işlərinizi bu cür davam etdirəsiniz. Siz dövlət başçılarından daha zirəksiniz. Çünki biz, deyək ki, altı dəfə görüşmüşük. Amma siz on beş dəfə görüşmüşünüzdür. Ancaq bu da təbiidir. Çünki dövlət başçılarının bir çox problemləri vardır. Onların ildə bir dəfə görüşməsi bəzən bəs edir. Bu görüşlərdə biz, təbiidir ki, mədəniyyət, elmi-tarixi keçmişimiz haqqında çox fikir mübadiləsi aparırıq.

Amma eyni zamanda bu görüşlərin iqtisadi əməkdaşlıq tərəfi də vardır. Bu da çox əhəmiyyətlidir. Amma siz isə, bir də qeyd edirəm, bizim türkdilli xalqların ən incə və ən vacib işi ilə məşğulsunuz. Ticarət bu gün də, sabah da var. Bu, ola bilər ki, türkdilli, başqa dilli dövlətlə olsun – ticarət elə ticarətdir. Dünyaya ticarətsiz, iqtisadiyyatsız yaşaya bilməz. Ticarətin, iqtisadiyyatın nə milliyyəti var, nə də milli kökü var. Amma mədəniyyətin, dilin, milli dəyərlərin, ənənələrin – bunların böyük tarixi və dərin kökləri vardır (56, s.215).

16 iyul 2002-ci il tarixində türkdilli ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin daimi şurasına müraciət edən Heydər Əliyev demişdir: “Sizə – türkdilli ölkələrin mədəniyyət nazirlərinə və Beynəlxalq TÜRKSÖY təşkilatının yaradılmasının 10 illik yubileyinə həsr olunmuş bütün mərasim iştirakçılarına səmimi salamlarımı yetirir, ölkələrimizin mədəni həyatındakı bu əlamətdar hadisə münasibəti ilə hamınızı Azərbaycan xalqı və dövləti adından ürəkdən təbrik edirəm. Keçən əsrin son on illiyində dünyada baş verən qlobal siyasi hadisələr nəticəsində sovet imperiyası dağıldı, uzun illər onun tərkibində yaşamağa məcbur olmuş xalqlar siyasi müstəqilliyini qazanaraq öz suveren dövlətlərini yaratdılar. Bu xalqların qarşısında milli-mənəvi dirçəliş yolunda, dünya xalqları ailəsində özünə layiq yer tutmaq üçün geniş üfüqlər açıldı. Zəngin və qədim mədəni irsə sahib olan türkdilli xalqlar da tarixin bəxş etdiyi bu gözəl fürsətdən istifadə edərək milli-mədəni özünəqayıdış yolunda ciddi addımlar atmağa başladı. Eyni zamanda, soya, dilə tarixi və mədəni keçmişə, adət-ənənəyə malik olan xalqlarımızın mənəvi həyatında gedən prosesləri əlaqələndirmək və düzgün istiqamətləndirmək məqsədi ilə həmin dövrdə TÜRKSÖY Təşkilatının yaradılması bu yolda vaxtında atılmış faydalı bir addım oldu” (43, 19 iyul 2002-ci il, № 29).

Azərbaycan Prezidenti müraciətində bunları da əlavə etmişdir ki, TÜRKSÖY bəşər sivilizasiyası xəzinəsinə Dədə Qorqud, Manas, Nizami, Füzuli, Yəsəvi, Mahmud Qaşqarlı, Yusif

Balasaqunlu, Uluqbəy, Yunis İmrə, Nəvai, Məxtumqulu, Abay irsi kimi nadir incilər vermiş türkdilli xalqların mədəni inteqrasiyası, bu qədim zəngin irsin araşdırılıb üzə çıxarılması, dünyada geniş təbliğ olunması, müxtəlif mədəni layihələrin gerçəkləşdirilməsində faydalı işlər aparmışdır. TÜRKSÖY-un mədəni yönümü digər beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə YUNESKO ilə qurduğu əməkdaşlıq əlaqələri təqdirəlayiqdir. TÜRKSÖY-un məqsəd və vəzifələri müstəqil Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət sahəsindəki strategiyasına tam uyğundur. Buna görə də biz TÜRKSÖY-un fəaliyyətinə böyük əhəmiyyət verir və onu dəstəkləyirik (43, 19 iyul 2002-ci il, № 29).

Heydər Əliyev 2003-cü il fevralın 6-da Prezident sarayında TÜRKSÖY təşkilatının üzvü olan ölkələrin mədəniyyət nazirləri Daimi Şurasının XIX toplantısının iştirakçılarını qəbul etmişdir. Dövlətimizin başçısı qonaqları səmimiyyətlə salamlayaraq, türkdilli dövlətlər birliyi təşəkkül tapdıqdan sonra yaranmış təşkilatlar sırasında TÜRKSÖY-u çox əhəmiyyətli qurum kimi səciyyələndirdi. Azərbaycan Prezidenti türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında, ilk növbədə, mədəni əlaqələrin inkişafı zərurətindən söhbət açaraq dedi ki, ölkələrimiz arasında iqtisadi əməkdaşlığın, insani əlaqələrin inkişaf etdirilməsi vacib məsələdir. Ancaq bunların hamısının kökündə mədəniyyət, dil, bizim adət-ənənələrimiz durur. Bizi bir-birimizə bağlayan nədir? Bu, dilimizin eyni kökdən olmasıdır. Düzdür, bəziləri bir-birlərini başa düşmürlər. Amma biz dilimizə görə bir kökdən gəlmiş xalqlarıq. İkincisi, bizim müştərək mədəniyyətimiz, ənənələrimiz, müştərək mənəvi dəyərlərimizdir. Bunlar türkdilli xalqları həmişə, əsrlər boyu bir-biri ilə bağlayıb, birləşdirib, bir-biri ilə yaxınlaşdırıbdır (43, 7 fevral 2003-cü il, № 5).

Prezident Heydər Əliyev tarix boyu müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən imperiyaların əsarətindən sıxıntı çəkən, bəzən inkişafdan qalan türk dillərinin hazırkı dövrdə təkmilləşməsi üçün geniş imkanlar olduğunu söylədi. Dövlətimizin başçısı TÜRKSÖY təşkilatının xətti ilə bu istiqamətdə görülən işləri

yüksək qiymətləndirdi. RF-nin subyektləri olan Tatarıstan, Başqırdıstan respublikalarının inkişaf perspektivlərinə toxundu, Tuva, Xakasiya, Altay respublikalarında yaşayan xalqların öz soy-kökünə qayıdışını da müstəqilliyin bəhrəsi kimi qiymətləndirdi, bu respublikalarla bağlı xatirələrini yada saldı.

Azərbaycanın mədəniyyət naziri, TÜRKSÖY-un baş direktoru Polad Bülbüloğlu Prezident Heydər Əliyevə bu təşkilatın üzvləri adından müraciətlə dedi:

Hörmətli Prezidentimiz, bu təşkilatın başçısı kimi mən bütün həmkarlarım adından Sizə dərin təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Biz dəfələrlə demişik ki, türkdilli dövlətlərin başçıları arasında TÜRKSÖY-a Sizin xüsusi qayğınız vardır. Siz yeganə ölkə rəhbərisiniz ki, TÜRKSÖY-un Bakıda keçirilən toplantısına gəldiniz və orada çıxış etdiniz. Sizin çıxışınız TÜRKSÖY-un bütün sənədlərində bizim üçün proqram xarakterini indiyədək saxlayır.

Keçən il TÜRKSÖY-un on illiyində Siz bizə təbrik məktubu göndərmişdiniz. Bu təbrik məktubunda da bizim fəaliyyətimizi çox yüksək dəyərləndirmisiniz. Buna görə Sizə öz dərin təşəkkürümüzü bildiririk (43, 7 fevral 2003-cü il, № 5).

Türkiyənin mədəniyyət naziri Hüseyn Çelik Bakıya indiki səfəri zamanı gördüyü müsbət yeniliklər və keçirdiyi görüşlər barədə məlumat verərək dedi ki, möhtərəm Prezident, Türkiyəni burada təmsil edən bütün nümayəndələrin zati-alinizə böyük minnətdarlığı vardır. Siz burada onları hədsiz mehribanlıqla qəbul etmisiniz, himayədarlıq göstərmisiniz. Mən onların adından Sizə təşəkkür etmək istəyirəm. TUSİAB-ın təmsilçisi olan iş adamlarının da zati-alinizə belə minnətdarlığı vardır. Onların adından da Sizə təşəkkür etmək istəyirəm. Siz burada onlara qol-qanad vermisiniz. Əminəm ki, Sizin himayənizlə və bizim əzmimizlə ölkələrimiz arasında həm iqtisadi, həm də mədəni əlaqələr daha da inkişaf edəcəkdir (43, 7 fevral 2003-cü il, № 5).

2003-cü il fevralın 5-də Bakı Muzey Mərkəzində TÜRKSOY Beynəlxalq Təşkilatı Daimi Şurasının növbəti 19-cu iclası keçirilmişdir. İclasda türkdilli ölkələrin, o cümlədən 6 müstəqil dövlətin və Rusiya federasiyasının subyekti olan 6 türkdilli respublikanın mədəniyyət nazirləri iştirak etmişlər. Mədəniyyət nazirləri türkdilli xalqların mədəni integrasiyasında, bu qədim, zəngin irsin araşdırılıb üzə çıxarılmasında, dünyada geniş təbliğ olunmasında, müxtəlif mədəni layihələrin gerçəkləşməsində TÜRKSOY ilə qurduğu əməkdaşlıq əlaqələrindən danışdılar. Türkdilli xalqlar arasında mədəni əlaqələrin inkişafında göstərdikləri yüksək xidmətə görə xalq yazıçıları Elçinə və Anara TÜRKSOY Beynəlxalq Təşkilatının mükafatları təqdim olundu. TÜRKSOY-un Daimi Şurasının 19-cu iclası fevralın 6-da öz işini başa çatdırmışdır. Bu münasibətlə Muzey Mərkəzində türkdilli ölkələrin mədəniyyət nazirləri birgə bəyannamə imzalamışlar. İclasda mədəni irsin mühafizəsi haqqında YUNESKO-nun Beynəlxalq Konvensiyasının layihəsini dəstəkləmək məqsəduyğun hesab edildi, türk dünyasının memarlıq abidələrinin qorunub saxlanması və bərpası üçün TÜRKSOY yanında Beynəlxalq Əlaqələndirmə Mərkəzinin yaradılması barədə Azərbaycan Mədəniyyət nazirliyinin təklifi qəbul olundu, 2003-cü il üçün TÜRKSOY Beynəlxalq mükafatının verilməsi haqqında elanın mətni bəyənilədi (43, 7 fevral 2003-cü il, № 5).

2005-ci ilin 5 oktyabrında Ankarada TÜRKSOY-un toplantısı öz işinə başlamış və bu toplantıda TÜRKSOY-a daxil olan dövlətlərin mədəniyyət nazirləri qurumun gələn il İstanbulda keçiriləcək 23-cü konfransına hazırlıqla bağlı məsələləri müzakirə etmişlər. Xatırladaq ki, TÜRKSOY-un 22-ci konfransı 2005-ci ilin avqustunda Rusiyanın Kazan şəhərində keçirilib. TÜRKSOY-un toplantısı ilə eyni vaxtda Ankarada “Türkdilli xalqların əsərləri miniatür kitabda” adlı təşkil edilmiş sərgisində ölkəmizi Azərbaycan Miniatur Kitab Muzeyinin rəhbəri Zərifə Salahova təmsil etmişdir (43, 7 oktyabr 2005-ci il, № 40).

Türk kültür və sənətləri ortaq yönətimi (TÜRKSOY), Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Türkiyə mədəniyyət nazirlərinin Almatıda 12 iyun 1993-cü il tarixində imzaladıqları anlaşma ilə rəsmi dil türkcə, mərkəzi Ankara olaraq qurulmuşdur. Almatı toplantısında hazır olan Başqırdıstan, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti və Tatarıstan nazirləri də TÜRKSOY-a qatılmışlar (142, s.15).

Türklərin YUNESKO-su deyə biləcəyimiz və yeni bir quruluş olan TÜRKSOY-un məqsədlərini qısaca olaraq aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik:

Türk dilində danışan ölkələr və topluluqlar arasında mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi; Türk mədəniyyətinin araşdırılması, tədqiqi, inkişaf etdirilməsi, qorunması və millətlərarası sahədə tanınması; Türix, siyasi və coğrafi şərtlərin və xarici amillərin səbəb olduğu mədəni fərqliləşmələrin ortadan qaldırılması; Türk mədəniyyətini başqa mədəniyyətlərin təsirindən qurtararaq, öz qaynaqlarına dayanan bir şəkildə öz mədəni dinamikasının hərəkətə keçirilməsi və yaygın olan digər yabancı mədəniyyətlərlə yarışacaq hala gətirilməsi; Geniş bir coğrafi ərazidə yaşayan türk dövlət və topluluqları arasında əlifba və dil birliyinin yaradılması; Dünya sivilizasiyasının formalaşmasında önəmli bir yer tutan türk mədəniyyətinin gələcək nəsillərə ötürülməsi; Türk mədəniyyəti, sənəti və digər mövzularda arxiv və sənədləşmə mərkəzi qurulmasıdır.

Beynəlxalq bir təşkilat olan TÜRKSOY, türk dövlət və topluluqlarına istiqamətlənmiş, yuxarıda açıqladığımız məqsədlərə uyğun, bütün mədəniyyət və sənət fəaliyyətlərində olmaq üzrə bu məqsədlə qurulmuş rəsmi qurum, vəqf, dərnek, kişi və quruluşlarla əməkdaşlıq etməkdədir.

TÜRKSOY üzv ölkələrinin mədəniyyət nazirləri Türk Dünyasında tarixi, mədəni və sənət sahələrində nələr edilə biləcəyi mövzusunda görüşmələr və bəzi qərarlar qəbil etmişlər. Bu qərarlar çərçivəsində – Ankarada 1993-cü ildə Türk Dünyası Yazarlar Birlikləri Toplantısı, 1994cü ildə

Ankarada möhtərəm Heydər Əliyevin də bu məqsədlə gəlib qatıldığı şair Füzulinin anadan olmasının 500 yubiley tədbirləri, 1994-cü ildə Qazaxıstanda Türk Dünyası Əl Sənətləri Sərgisi, 1994, 1995 və 1996-cı illərdə Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətində TÜRKSÖY Opera Günləri, 1993 və 1994-cü illərdə Türkmənstanda Aşıq Aydın Pir Festivalı və Türkiyədə 1995 və 1996-cı illərdə TÜRKSÖY Novruz Şöləni fəaliyyətləri təşkil edilmişdir (142, s. 16-17).

TÜRKSÖY: Türk mədəniyyətinin ortaq dəyərlərini, insanların, ədəbi və fikri əsərlərini tanımaq məqsədilə də işlər görməkdədir. Qırğızların milli qəhrəmanı MANAS-ın 1000 illik yubileyi tədbirləri vəsiləsilə “Manas dastanı” və məşhur qazax şairi ABAYın 150 illik yubiley tədbirləri üçün də “ABAY” adlı əsərləri yayınlanmışdır. 1995-ci il ərzində: “Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasının Ortaq Motivləri”, “Türkmən şeiri antologiyası”, “Başqırd xalq dastanı URAL BATIR” və “Türk-cə-Başqırdca danışq kitabçası” adlı əsərlər yayınlanmışdır. Bundan başqa, iyun 1996-cı ilin sonuna qədər “Türk Cümhuriyyətləri memarlıq abidələri” və tatarların “İdige Dastanı” yayınlanmışdır. 1999-cu ilin sonunda Dədə Qorqud və Böyük Bulgar (Tatar) tarixi adlı əsərlər yayınlanacaqdır. Kitablarımız ümumiyyətlə, iki ləhcədə yayınlanmaqdadır. Türkiyə Cümhuriyyəti Kültür Bakanlığı (HAGEM) ilə birlikdə fəaliyyəti daha aktiv hala gətirmək üçün “Ana yurddan Ata yurda Türk Dünyası” adlı bir dərgi yayınlanmaqdadır. Bundan əlavə Türksoy təşkilatı Hayrettin İvginin redaktorluğunda “Türksoy” dərgisinin 4 sayını çıxarmışdır.

Türksoy, 1993-cü il tarixində qurulmasına baxmayaraq bu fəaliyyətlərini çox az bir büdcə ilə bacarmışdır. Bu nailiyyətdə qurucu cümhuriyyətlərin dövlət başçıları Süleyman Dəmirəlin, Heydər Əliyevin, Nursultan Nazarbayevin, İslam Kərimovun, Əsgər Akayevin, Səfərmurad Türkmənbaşının və quruluşundan bu günə qədər Türksoyun başqanı Polad Bülbüloğlunun və Türksoy işçilərinin səyləri böyük olmuşdur.

7-8 may 1999-cu ildə Ankarada “Divan-i Lüğət-it Türk”ün yazılışının 925 illiyinə həsr olunmuş fəaliyyətlər və Bursada 5-23 iyununda TÜRKSÖY üzvü ölkələrin rəssamlarının buluşması – yığıncağı düzənlənmişdir. 25-27 may 1999-cu il tarixləri arasında Bışekdə türk dilində danışan ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin toplantısı və Çingiz Aytmatovun 70 illik yubileyinin toplantısı keçirilmişdir.

7 iyun 1999-cu ildə Dədə Qorqudun 1300 illiyi Parisdə qeyd edilmişdir. 4-8 sentyabr 2000-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyəti Türkiyə Şairlər Buluşması keçəkləşdirilmişdir. 25-27 iyun 1999-cu il tarixində Türkiyə Cümhuriyyəti-də Türk Dilində Danışan Ölkələrin VI Opera Günləri keçirilmişdir. Tuğanlıq festivalı, Teatr festivalı, Şairlər Buluşması, Anma və Kutlama Günləri təşkil edilmişdir (142, s.17-18).

Türk Cümhuriyyətləri ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasındakı elmi-mədəni əlaqələrdən bəhs edərkən vurğulamaq lazımdır ki, tarixdə ilk dəfə 1552-ci ildən sonra Türkiyə (Anadolu türk xalqı) ilə Orta Asiya türkü arasında əlaqə körpüsü 1991-ci ildə qurulmuş, iqtisadi və siyasi anlamda əməkdaşlıq imkanları bundan sonra qarşılıqlı olaraq yaranmışdır. Gerçək olan budur ki, dilin mənşəyinin bir olması xalqların bir araya gətirilməsində diqqətdən kənarda qala bilməz. Türkiyənin bu beş türk cümhuriyyəti, xüsusilə isə Azərbaycan ilə dərin və köklü bir mədəniyyət bağları vardır (142, s.103).

Türk Dünyası dediyimiz, Türkiyə Cümhuriyyəti, Azərbaycan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Özbəkistan Respublikası, Türkmənistan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası Mədəniyyət Nazirləri İstanbul, Bakı, Almatı, Marmaris, Bışkek, Aşqabad, Ankara toplantıları ilə bir araya gələrək suverenlik, ərazi bütövlüyü, qarşılıqlı bərabərlik prinsiplərini rəhbər tutaraq, 12 iyul 1993-cü ildə Qazaxıstanın paytaxtında bir mədəniyyət müqaviləsi imzalamışlar. Bu anlaşma ilə də Türk Kültür və Sənətləri Ortaq Yönetimini (TÜRKSÖY) qurmuşlar. Bu təşkilata Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti, Başqırdıstan

Respublikası və Tatarıstan Respublikası Mədəniyyət Nazirləri də qatılmışdır (136, s.7-8).

Bu çalışmaların və mədəni birliyin nəticəsində TÜRKSÖY-un rəsmi dili türkcə, yönətim mərkəzi də Ankara olaraq qəbul edilmişdir. Büdcəsi isə üzv ölkələrin qatqı payları ilə yaratdıqları bir fondan toplanmışdır. Yayın, tanıtma, anma, festival kimi fəaliyyətləri və bütün xərcləri bu fondan ödənməkdədir.

TÜRKSÖY-un quruluş məqsədi isə: Türkdilli ölkələr və topluluqlar arasında mədəni əlaqələri artırmaq, türk mədəniyyətini araşdırmaq, inkişaf etdirmək, qorumaq, bütün dünyaya tanıtmək və dünya mədəniyyəti ilə qaynaşdırmaqdır. Bundan başqa geniş bir coğrafi bölgədə yaşayan türk dövlət və topluluqları üçün dil və əlifba birliyini təmin etmək, arxiv qurmaq və gələcək nəsillərə ötürməkdən ibarət olaraq müəyyənləşdirilmişdir (136, s.7-8).

TÜRKSÖY-un başında TÜRKSÖY-a üzv ölkələrin Mədəniyyət Nazirlərinin meydana gətirdiyi bir “Daimi Şura”, bir “Dönəm Kordinatoru” və bir də “Daimi Şura” tərəfindən seçilmiş təyin edilən, bütün işləri, çalışmaları və fəaliyyətləri idarə edən Ümumi Müdir olmaqdadır. Bu sahədə xüsusi xidmətləri olan Polad Bülbüloğlu bu haqda deyir ki, məhz ilk dəfə 1994-cü ildə TÜRKSÖY Ümumi Müdirliyinə hörmətli mədəniyyət nazirlərinin səsverməsilə seçildim və çalışmalara başladım. Bugündən sonra da Türk respublikaları və topluluqları arasındakı əlaqələr sürətli bir inkişaf və yüksəlmə göstərdi: Oktyabr 1995-ci ildə bütün üzv ölkələrin folklor dəstələrini Ankaraya və Çoruma gətirdik, anlamlı və uğurlu I TÜRKSÖY Folklor Festivalını keçirdik, qardaşları tanışdırdıq və Asiya ilə Anadolunu qucaqlaşdırdıq. Bu arada yarmarkalar, teatr və opera günləri təşkil etdik, yazarlar birliklərini Ankarada topladıq. Sırasıyla Türkmənistanda Aşıq Pir Festivalı, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətində Opera Günləri, Başqırdıstanın paytaxtı Ufada, Rusiya Federasiyasının Mədəniyyət Nazirliyinin ilgi və katkılarını görərək, teatr günləri təşkil etdik. Bu hadisə göstərdi ki,

bölgədə yaşayan türklər dillərini və mədəniyyətlərini qorumaqda və inkişaf etdirməkdədir. Qazaxıstanda da Türk əl sənətləri sərgisini açdıq. Bundan əlavə türk mədəniyyətinin önəmli əsərlərinin nəşrini proqramımıza daxil etdik. Pulsuz olaraq paylanmaqda olan “Atayurddan Anayurda Türk Dünyası” adlı kultürel bir dərgiyə də yayın həyatı verdik (136, s.7-8).

Mart 1996-cı ildə Ankarada türkdilli ölkələrin mədəniyyət nazirləri bütün bu çalışmalarla kifayətlənməyərək dünya mədəniyyəti ilə bütünləşmək niyyətlərini bəyan etdilər. Təhsil, elm və mədəniyyət yolu ilə beynəlxalq əməkdaşlığı artırmaq, sülh və əminamanlığın qorunmasına yardım məqsədilə, YUNESKO Genəl Müdiri Federiko Mayoru İstanbula dəvət edilmiş və YUNESKO-TÜRKSOY mədəni əməkdaşlıq sözləşməsi gerçəkləşdirilmişdir. Bunun nəticələri türk və dünya mətbuatında əks-səda oyatdı. Türk Cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqları üçün bu əməkdaşlıq böyük bir uğur və mədəni qazanc oldu.

Aralarında güclü tarix, dil, mədəniyyət və din bağı olan Türk Cümhuriyyətləri gələcəkdə barış, güvən, əməkdaşlıq mühiti qurmaları və keçmiş gələcəyə daşımaları əsas məqsəd saydı. Bildirildi ki, Türk Cümhuriyyətləri arasında olan bu dayanışma bizlərə təməldə dostluq, qardaşlıq, aydınlıq və mədəniyyət dolu günlər gətirəcəkdir. Bundan başqa TÜRKSOY-un türklərin ortaq keçmişinə, tarixinə, sənətinə, mədəniyyətinə və dilinə sahib çıxması, qoruması və inkişaf etdirməsi onun ən təbii haqqıdır və kimsə bundan başqa bir məna çıxarmamalıdır. Bütün bu çalışmalarımızla yanaşı TÜRKSOY-a tərəfdar olan Türkiyə Cümhuriyyətinin də kultürel anlamda və Türk İşbirliyi və Kalkınma Ajansı (TİKA) vasitəsilə Avrasiyaya və TÜRKSOY üzvü olan ölkələrə böyük yardımlar etməkdə olduğu bilinməkdədir. Təşkilatçılar bütün dünyaya bəyan etdilər ki, TÜRKSOY-u qurmaqda məqsədimiz yüksək türk mədəniyyətinin varlığını və kimliyini qorumaq, dünya mədəniyyətləri ilə bütünləşdirmək və bu mədəniyyət silahı ilə bölgədə və dünyada sülhə yardımçı olmaqdır (136, s.7-8).

Nəinki Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri, bütövlükdə Türk Dünyasının mədəni integrasiyası istiqamətində TÜRKSÖY-un xüsusi rolu olmuşdur. 1993-cü ildən fəaliyyət göstərən təşkilat öz sıralarında tək müstəqil ölkələri deyil, eyni zamanda müşahidəçi qismində türk muxtar qurumlarını, Rusiya Federasiyası tərkibində olan türk respublikalarını da birləşdirir. TÜRKSÖY-un az müddət ərzində strukturlaşması, Türk Dünyasının mühüm tarixi əhəmiyyətli hadisələrini özündə əks etdirən olduqca zəngin bir təqvimin tərtib edilməsi, yarandığı vaxtdan 10 ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq intensiv işləməsi mədəniyyət və incəsənət sahəsində bir çox uğurların təminatı olub. Ümumtürk dəyərlərinin qorunub saxlanması, tarixi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi, incəsənətin müxtəlif sahələrində birgə müsabiqələrin təşkili vahid Türk Dünyası ideyasını dünyanın nəzərinə çatdırır. TÜRKSÖY-la YUNESKO arasında birgə əməkdaşlıq müqaviləsinin imzalanması təşkilatın beynəlxalq aləmdə nüfuzunu daha da artırıb. Təşkilatın yaradılması və fəaliyyət prinsipləri haqqında müqaviləyə müvafiq olaraq TÜRKSÖY aşağıdakı mühüm funksiyaları bu gün də uğurla həyata keçirir: Türk ölkələri arasında mədəniyyət və incəsənət sahəsində əlaqələri daha da möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək üçün müxtəlif proqram və layihələr həyata keçirmək; Ümumi mənəvi dəyərləri, tarixi irsi, mədəniyyət və incəsənət əsərlərini, ənənəvi idman növlərini və xalq oyunlarını təbliğ etmək; Televiziya və radio proqramları, sənədli, video, kinofilmlər hazırlamaq, Türk dünyasının ən yaxşı mədəniyyət və incəsənət nailiyyətlərini populyarlaşdırmaq; İncəsənətin teatr, musiqi, opera və balet növlərində birgə festivalların, müsabiqələrin və başqa tədbirlərin keçirilməsi; Sərgilərin təşkil edilməsi, incəsənətin və heykəltəraşlığın inkişafına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsi; Davamlı olaraq çap məhsullarını nəşr etmək; Türk Dünyasının tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edən tarixi şəxsiyyətlərin, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat hadisələrinin xatırlanması üçün kütləvi

tədbirlərin, yubileylərin keçirilməsi; TÜRKSÖY-un məqsəd və vəzifələri çərçivəsində beynəlxalq elmi konfrans, simpozium, mübahisələrin təşkil olunması; Mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət göstərən başqa milli, beynəlxalq təşkilatlarla, ictimai strukturlar və hərəkətlərlə əlaqələr saxlamaq, əməkdaşlıq üçün müxtəlif birgə tədbirləri reallaşdırmaq və s. (89, s. 177-178).

TÜRKSÖY tərəfindən 1999-cu ildə görülməli işlərin yekunu olaraq, həmçinin, gələcəkdə qarşıda duran vəzifələri özündə əks etdirən “XXI əsrə müraciət” qəbul olundu. Ankarada keçirilən Nazirlər Şurasının XIII yığıncağında qəbul olunmuş müraciət TÜRKSÖY adından türk dövlətlərinin başçılarına, xalqlarına və hökumətlərinə ünvanlanmışdı. Müraciətdə aşağıdakılar bəyan edilirdi:

- Biz hamımız üçün əlverişli olan əlaqələrimizin intensivləşdirilməsinə təkan verəcək mühitin yaradılmasını, xalqlar arasında əməkdaşlığın, mədəni mübadilənin gücləndirilməsinin zəruriliyini dərk edirik. Bütün bunlar XX əsrin sonlarında başlanan qloballaşma prosesi, dünya miqyasında hərbi münaqişələr, terrorizm, iqtisadi böhran və təbii fəlakətlərin atdığı bir fonda baş verir;

- Yeddi il bundan öncə TÜRKSÖY çərçivəsində fəaliyyətə başlayanda bizim məqsədimiz Avrasiyanın böyük etnoslarından biri olan türkdilli xalqların mədəniyyətini, tarixini birgə öyrənmək idi. Əminik ki, başladığımız işi XXI əsrdə uğurla davam etdirəcəyik;

- Dünya sivilizasiyasına öz töhfələrini verən türkdilli xalqların mədəniyyəti XXI əsrdə dünya mədəni irsinin mühüm komponentlərindən birinə çevriləcək;

- Müqavilə (“TÜRKSÖY-un yaradılması və prinsipləri haqqında” müqavilə nəzərdə tutulur) subyektlərinin və türkdilli ölkələrin suverenliyinə böyük hörmətlə anaşaraq, heç bir ölkənin siyası orientasiyasına müdaxilə etmədən biz, dünyanın mədəni məkanında öz mədəni inteqrasiyamızı sürətləndirərək,

XXI əsrdə Türk Dünyasının ümumi mədəni dəyərlərinin geniş təbliğinə nail olmalıyıq;

– TÜRKSÖY-un məqsəd və ideyaları çərçivəsində beynəlxalq, regional və milli təşkilatlarla, hökumətlərlə, mədəniyyət, incəsənət sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə yönələn tədbirləri davam etdirəcəyik;

– Biz əminik ki, xalqlar və ölkələr arasında təzahür edən dözümsüzlük tendensiyasının yerini XXI əsrdə tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət hissi tutacaqdır;

– Bu qiymətli dəyərləri həyata keçirmək üçün biz – türkdilli (89, s.187) ölkələrin mədəniyyət nazirləri bütün səylərimizi davam etdirəcəyik;

– İnanırıq ki, XXI əsrdə türkdilli dövlətlərin başçıları TÜRKSÖY-a öz ideyalarını reallaşdırmaq üçün yüksək səviyyədə yardımlarını davam etdirəcəklər (89, s.186-188).

Türk dövlət və topluluqlarının ənənəvi dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultaylarının elm və təhsil sahəsindəki ortaq problemlərin həlli istiqamətindəki çalışmaları

Azərbaycan və Türkiyə arasında elm, təhsil və mədəniyyət sahələrindəki əməkdaşlığın inkişafına təkan verən amillər içərisində Türk dövlət və topluluqları dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayları xüsusi qeyd edilməlidir. Bu qurultaylar zamanı Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri əlaqələri baxımından bir sıra problemlər müzakirə mövzusunda çevrilmiş, təhsil və elm adamları müvafiq sahələr üzrə əməkdaşlığa dair tövsiyə və təkliflərini vermişlər. Bu vaxta qədər keçirilmiş on qurultay içərisində sonuncusu – X qurultay elmi-mədəni əhəmiyyəti ilə yanaşı, siyasi mahiyyəti etibarilə də fərqləndi. Dövlət və hökumət rəhbərləri səviyyəsində təşkil edilmiş bu möhtəşəm qurultay xalqlarımız arasındakı tarixi mədəniyyət əlaqələrinin perspektivlərinə dair qlobal xarakterli təklif və tövsiyələr verdi.

Bu qurultayların yüksələn xətlə inkişafı, bu tipli tədbirlərin Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri istiqamətində rolunun göstəricilərindən sayılmalıdır. Təbii ki, qurultaylar zamanı müzakirə olunan məsələlərin əhatə dairəsi çox geniş olmuşdur və biz burada yalnız sırf tədqiqat mövzumıza aid problemlərin təhlilinə çalışacağıq.

1995-ci ilin sonunda baş verən görüşlər də Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin durmadan inkişafından xəbər verir. Bu müddət ərzində 25 nəfərlik Azərbaycan nümayəndə heyəti türkdilli dövlətlərin və icmaların İzmir şəhərində 1995-ci il sentyabr ayının 30-dan oktyabr ayının 2-dək keçirilmiş III “Dostluq və Qardaşlıq Qurultayı”nda iştirak etmişdir (55, s.155).

23-26 mart 1996-cı il tarixində Ankarada keçirilən IV “Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayının işində iştirak etmək üçün Azərbaycan

Respublikasının 25 nəfərlik nümayəndə heyəti Ankaraya səfər etdi. Qurultayda Heydər Əliyevin bir deyimi bir daha xatırladılmışdır: “Azərbaycan üçün Türkiyədən yaxın dost, qardaş dövlət yoxdur. Türkiyə üçün də bütün ölkələr, xalqlar arasında Azərbaycan qədər dost, qardaş ölkə yoxdur... Heç bir qüvvə, heç bir kəs, heç bir ölkə Türkiyə – Azərbaycan dostluğuna mane ola bilməz. Bizim dostluğumuz sarsılmazdır, əbədidir və əbədi olacaqdır” (56, s. 70; 55, s.170).

24-26 mart 1996-cı ildə Ankarada keçirilmiş Türk dövlət və topluluqları dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında elan olundu ki, nümayəndələr 20 dəqiqəlik çıxış edə biləcəklər, onlar adı keçən mövzulardan əlavə də, öz ədəbiyyatlarının problemləri ilə bağlı sərbəst çıxış etmə haqqına sahibdirlər. Bu mövzular ümumi olaraq aşağıdakılardan ibarət idi: Füzuli; Molla Nəsrəddin dərgisinin 90-cı ildönümü münasibətilə aparacaqları çalışmalar; 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş olan Türkoloji Qurultayın 70-ci ildönümü ilə bağlı təbliğlər; Türk Dünyasında uşaq ədəbiyyatı və Nəsrəddin Xoca mövzularında ola biləcəkdir (153, s.152).

IV “Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayının Azərbaycandan olan iştirakçılarından Tibb Universitetinin professoru Əzizağa Talışinski elmi-mədəni əlaqələrimizə toxunaraq bildirmişdir ki, elm mərkəzlərində elmin araşdırılması, əlbəttə yaxşı professor potensialı olan elm mərkəzlərində aparıla bilər. Elmi mərkəzlərin personalının dərəcə yüksəldilməsi bu gün ən önəmli problemlərdən biridir. Bizdə əvvəllər hər 5 ildə bir dəfə professor-dosentlərə ixtisaslaşma və dərəcə yüksəltmə kursları keçirilirdi. Buraya qatılan Türk Respublikalarından elm adamları bunu bilir. Amma SSRİ dağılınca mövcud sistem də dağıldı. Buna görə, Qurultay bu problemə diqqət etməli və intisaslaşma mərkəzlərini qurma projelərini həyata keçirməlidir. Bu yol ilə Türk Respublikaları ilə təhsil ortaqlaşması yaranacaqdır. Eyni proses içərisində Türkiyə ilə elm sahəsində qarşılıqlı əlaqələr yük-

sələcək, bu təbii olaraq ortaya çıxacaqdır. Eyni zamanda biz hər gün Türkiyəyə gəlmirik və belə qurultay sırasında Türkiyə elmi ilə tanışlığa nail oluna bilər. Hər qurultayda hansı ölkə olursa olsun, belə fəaliyyətlər yapılmaktadır. Gələcək qurul-taylarda bu məsələ diqqətə alınsın (153, s.153).

Məhərrəm Əhmədov isə öz çıxışında vurğulamışdır ki, türk xalqlarının bir-birinə daha çox yaxınlaşması üçün, öncə onların dillərinin yaxınlaşması vacib şərtlərdən biridir. O dillərin yaxınlaşması üçün, hər şeydən öncə bu dillərin terminoloji sistemlərinin inkişafı və heç olmasa yaxınlaşdırılması əsas şərt-dir. Sovetlər Birliyinə daxil olan bütün türk xalqları terminoloji sistemlərini rus dilindən almışlar. Bu birlikdən kənarda yaşayan xalqlar isə başqa yerdən almışlar. İndi ortaq türk dilinin yaradılması üçün bu terminoloji sistemin birliyi, yaxınlığı vacib-dir. Məncə türk xalqlarının terminoloji komitəsinin yaradılma-sına bir ehtiyac vardır. İkinci məsələ, Azərbaycanda təhsil, yəni təhsil problemi və ən ağır məsələlərdən birisi dini təhsil məsə-ləsidir. Dini təhsil məsələsi, indiyə qədər Azərbaycanda möv-cud olmamışdır, lakin, hörmətli Prezidentimizin yaxınlardakı qərarı ilə artıq, dini təhsil ibtidai məktəmlərdə elmi əsaslar arasında sayılacaq. Digər problem isə, bizim ortaq mədəniyyət və ədəbiyyat abidələrimizin bir-birimizə tanınmasıdır. Gərək bizim ədəbiyyat və mədəniyyət tədbirlərimiz, beynəlxalq səviyyədə tədbirlər daha fəal, daha aktiv olsun (153, s.155).

Türkiyəli professor Samir Kazımoğlu bildirdi ki, Təhsil Na-zirinin burada iştirak etməsindən yararlanıb, tələbələrin problemləri ilə bağlı bəzi məsələlərə toxunmaq istəyirəm. Öncə, Türk Respublikaları tərəfindən Türkiyənin və təhsil nazirliyinin bu qədər müəllim və tələbəni barındırdığı və təhsil verdiyi üçün təşəkkür edirəm. Məni doğru anlamanızı istəyirəm, məsələ nədir?

Birincisi, bu gün də danışıldı o məsələ, Türk Respublika-larından buraya gələn tələbələrin dörd il içərisində ümumi ola-raq və lazım olduqda beş il də ola bilər, bitirib geri dönməsi

lazım. Əgər bir sual ortaya çıxarsa, bu öyrəncilər nə üçün buraya gəlmiş, buradakı mədəniyyəti, qayıdarkən oraya götürmək, amma mən 1992-ci ildən bəri Ankara Universiteti Dil Tarix Coğrafiya Fakültəsində professor xoca olaraq çalışıram; yurd xariciindən gələn bütün tələbələrə mənim münasibətim var, bunların hamısı burada qalmaq istəyir, biri də geri dönmək istəmir. Ya evlənib qalmaq istəyir, ya mastır etmək istəyir və ya müxtəlif yollarla burada qalmaq istəyirlər, bu doğru deyil. Əgər bu tələbələrə mastır tezi vermək istəyiriksə, sonradan doktora müdafiə etdirmək istəyiriksə, bu tələbələr, dörd il içərisində təhsili bitdikdən sonra vətənlərinə dönməlidirlər, üç il öz sahələrində çalışmalıdırlar, ondan sonra əgər mümkünsə gəlsin burada mastır və ya doktora müdafiə etsin. İkinci mühüm məsələ təqaüdlə bağlıdır. Tələbələrımız dərsə gəlmir və ya yaxşı çalışmır, onların təqaüdünü kəsirik. Təqaüd kəsildimi, eyni zamanda tələbə yataqxanadan atılır, tələbə bayırda qalır, bayırda qalan tələbə gəlib oğurluq edəcək, savaşıacaq və ya başqa birinə sataşıacaq, vətənə dönməyəcək tələbə; çünki anası, atası onun kafasını qıracaq, biz səni oxumağa döndərmişik, niyə geri qayıtdın deyər. Bu problem var, təxminən 20-30 tələbənin təqaüdü kəsilmiş, yataqxanadan çıxarılmış, bu tələbələr vətənə dönmür, gedib İstanbulda müxtəlif işlərlə məşğul olur. Bunu da təhsil nazirliyinin diqqətə almasını istəyirəm (153, s.155).

IV “Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayında Milli Egitim Bakanlığının Təmsilçisi öz məruzəsində bildirdi ki, bu il, yalnız Azərbaycana 425 min kitab göndərdik. 425 min Azərbaycan öyrəncisinin üzərində bu kitab, Azərbaycan sahiblərinə, Türk Milli Egitimin, milli Pi-yango və Ziraat Bankasının ərməğanıdır patentli, 425 min azərbaycanlı yavrumuz bu anda dərs kitabı olaraq bizim göndərdiyimiz kitabları oxuyur ... (153, s.158). Mustafa Bayrakdar isə məlumat verdi ki, Azərbaycanda bir ilahiyat Fakültəsi açılmış, Türkiyə Dəyanət Vəqfi və Dəyanət İşləri Başqanlığı və Türkiyədə bir universitetimizə bağlı olaraq davam edir (153, s.160).

V “Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayında çıxış edən Aysal Aytaç təhsil problemlərinə toxundu. Qeyd etdi ki, Sovetlər birliyinin dağılması ilə müstəqilliklərinə qovuşan Türk Respublikaları, Türk və ak-raba topluluqları ilə ölkəmiz arasında başlayan dostluq və əməkdaşlığın təməlində eyitim-öyrətim gəlməkdədir. Ölkələ-rimiz arasındakı tarixi və kultürel birliyin həyata keçiril-məsində isə ən böyük vəzifə hər baxımdan yetişmiş insana düş-məkdədir. Tərbiyə-təhsildə əsas olan insana olan yatırımdır. Bu səbəblə eyni soydan gələn, eyni qanı daşıyan və eyni tarixə sahib olan insanların birlikdəliyini perçinləmək məqsədilə baş-ladılan və Milli Egitim Bakanlığı strukturunda, ümumi müdir-liyimizin əlaqələndirilməsində əlaqəli qurum və təşkilatlarla əməkdaşlıq halında yürüdülmən böyük öyrənci proyektinin baş-langıcı olan 1992-1993-cü tədris ilindən bu günə qədər sözü gedən ölkə və topluluqlardan ölkəmizə təhsil görmək məqsədi-lə 2127 orta təhsil və 12.893 ali təhsil öyrəncisi olmaq üzrə 14.966 öyrənci gəlmişdir. Bu öyrəncilərdən 959-u məzuniyyət, 4462-si də müxtəlif səbəblərlə (intizamsızlıq, davamiyyət, ölüm ya da bacarıqsızlıq) ölkələrinə dönmüşdür. Hələ ölkəmiz-də 9545 öyrənci təhsilinə davam etməkdədir (154, s.191).

V qurultayın materiallarından o da məlum olur ki, 1997-1998-ci tədris ilində də türkdilli ölkələrə 1979 öyrənci konten-janı da verilmişdir. Təhsil sistemlərimizdə birlikdəliyimizi tə-min etmək və bu ölkələrin tərbiyə-təhsil xidmətlərinə yardımçı olmaq məqsədilə nazirliyimiz tərəfindən bu respublikalarda 12 məktəb və 6 Türkiyə türkcəsi eğitim-öyrətim mərkəzi açıl-mışdır. Bu qurumlarda 218 müəllimimiz ilə 2808 öyrənciyə təlim-tərbiyə xidməti verilməkdədir. Ancaq proyektin tələblə-rinə uyğun olaraq Türkiyə türkcəsinin yayılması məqsədilə özəlliklə bu mərkəzlərin fiziki məkan və digər yardımçı ünsür-lərin ən yetərli və uyğun olduğu sahələrdə açılması çalışmaları da davam etməkdədir.

Qeyd edildi ki, Türkiyədən kənarda dərnək, şirkət, vəqf və ya şəxslər tərəfindən açılan 156 özəl məktəbdə oxuyan 24.945 nəfərə, 9 kurs mərkəzində 713 nəfərə, 16 yüksək okul və universitetdə 3209 olmaq üzrə cəmi 28.867 öyrənciyə 2627 müəllim (Türkiyə Cümhuriyyəti vətəndaşı) və 424 (Türkiyə Cümhuriyyəti vətəndaşı) müəllim xidmət etməkdədir. Türk cümhuriyyətlərində açılan rəsmi məktəblərimizin personal, vəsait-ləvazimat, təchizat, büro malzəmələri, dərş kitabları, tədris proqramları ilə ödenekləri və məktəblərin onarımı olə bağılı gidərlər mövcud büdcə imkanları ilə qarşılanamamaqdadır. Bu məktəblərin olduqları ölkələrdə örnək ola bilməsi üçün ehtiyacların qarşılanması, bu məqsədlə vəqf və ya fon qaynaqlarının dövrəyə soxulması gərəkməkdədir. Bundan başqa Türk cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqlarının öz məktəbləri üçün istədikləri çeşidli dərş vasitə və ləvazimatları da imkanlar ölçüsündə qarşılanaraq tədrisə dəstək olmaqdadır. Türk cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqları arasında vəzifə alacaq müəllimlərin seçimi, yerləşdirilməsi və ödənəcək ücrət mövzusu çox önəmlidir. Türk Respublikalarında çalışan müəllimlərə aylıq 700 dollar haqq ödənməkdədir (154, s.192).

Türkiyədə türk respublikaları ilə çoxsaylı protokollar, razılaşma sənədləri və əməkdaşlıq müqavilələri imzalanmaqdadır. İldə iki dəfə olmaqla bu ölkələrlə Daimi Komissiya Toplantıları keçirməklə protokol və müqavilələrin həyata keçirilməsinə nəzarət edilir, yeni qərarlar verilir. Ancaq alınan bu qərarlardan bir qisminin yerinə yetirilməsində, qənaət tədbirləri səbəbilə ödəmələr məsələsində sıxıntılar vardır (154, s.193).

Qurultayda vurğulandı ki, son illərdə Türk cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqlarının ilk və orta dərəcəli məktəblərində oxudulacaq dil, ədəbiyyat, tarix və din tədrisində istifadə olunacaq proqramlarda ortaql təməl nöqtələrin müəyyənləşdirilməsi və dərş kitablarının ortaql yazılması böyük önəm daşımaqdadır.

Türk Dünyası ilə dil və mədəniyyət əlaqələrimizi qüvvətləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədilə ortaql türk tarixi və

ədəbiyyatı lisə dərs kitablarının yazıla bilməsi üçün 13 mart 1995-ci il tarixində əlaqəli ölkə təmsilçilərinin iştirakilə yaradılan komissiyalar çalışmaları tamamlamışdır. Ölkə ləhcələrinə tərcümə işləri davam etməkdədir. 1997–1998-ci tədris ili başına qədər bu əsərlərin tamamlanması və tələbələrin xidmətinə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu gözəl xidmət nəticə verdikdə Türk Dünyası uşaqları orta q ədəbiyyatımızı, orta q tariximizi oxuyaraq yetişəcək və orta q dəyərlərimizi öyrənəcəklər. Latin əlifbasına keçən respublikalara müxtəlif dərs kitablarının nəşri yolu ilə dəstək verilməkdədir (154, s.194).

Qurultaylarda təhsil qurumları arasındakı əlaqələrə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bildirilmişdir ki, Türk Dünyasındakı özəl və rəsmi təhsil qurumları arasında təsirli və sürəkli bir əməliyyatın və əməkdaşlığın qurulması və yayılması, məlumat mübadiləsinin təmini məqsədilə 1995-ci ildə türk respublikalarında məktəblərlə ölkəmizdəki məktəblər arasında Qardaş Məktəb tətbiqi başlanmışdır. Bu günə qədər Türkiyədəki 49 məktəb ilə sözü gedən ölkələrdəki 49 məktəb qardaş məktəb olaraq bərabərləşdirilmişdir. Bu məktəblər arasındakı yardımlaşmalar, informasiya mübadiləsi dəsdəklənməkdədir, ancaq maddi çatışmazlıq səbəbindən qarşılıqlı ziyarətlər gerçəkləşdirilə bilməmişdir. Təklif olundu ki, təlim-tərbiyə məqsədli səyahətlər xüsusi güzəştlər edilərək təşviq edilməlidir.

Təhsildə əməkdaşlıq strategiyasına dair isə bildirildi ki, aşağıdakı məsələlər üzrə: Müəllim yetişdirmə; yerləşdirildikləri proqramlarda başarsız olan öyrəncilərə məslək-peşə qazandırmaq; Ölkələrində seçilən tələbələrə Türkiyəyə gəlməmişdən əvvəl tətbiq olunacaq hazırlıq kursları; Türkiyə türkcəsinin tədrisinin mənimsədilməsi və s. məsələlərdə proyektlər hazırlanmış və tələbələr verilən xidmətlərin tanımının yapılması planlaşdırılmışdır (154, s.195).

Bildirildi ki, tələbə problemləri üzrə: Türk Dünyasından Türkiyəyə gələn gənclərin təhsillə bağlı olan bu proyektə daha uğurlu və səmərəli etmək, mövcud durumu və ehtiyacları mü-

əyyənləşdirmək və bu gənclərə daha yaxşı xidmət etmək məqsədilə 1995-ci ildə bu öyrəncilərə bir anket hazırlanmışdır. Təsbit edilən problemlərə görə həll yolları aranmışdır. Bu cür anketlərin müəyyən mərhələlərlə bağlı qurum və təşkilatlar tərəfindən də təşkil edilməsi yararlı görülməkdədir (154, s.196).

Problemlərin təhlilindən bəzi tələbələrin təhsildən sonra ölkələrinə dönməyərək Türkiyədə qaldıqları anlaşılmaktadır. Bu tələbələrin nəzərdə tutulan təhsillərini uğurla tamamladıqdan sonra öz ölkələrinə dönmələrini təmin edəcək tədbirlər görülməsi gərəklidir. Bundan başqa tələbələrin sıx-sıx proqram dəyişikliyi etməsi, davamsızlıqları və intizamsız davranışları uğursuzluqlarına səbəb olmaqdadır. Bu səbəblə tələbələrin uğurlarını yüksəldəcək və onların olduqları mühitə uyğunlaşmalarını asanlaşdıracaq rəhbərlik və nəzarət xidmətlərinin universitetlərdə mütəxəssislərə verilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır. Tələbələrin TÖMER-də, universitetlərdə dərslərini izləyə biləcək səviyyədə türkcə öyrənə bilməmələri uğursuzluqlarına səbəb olmaqdadır. Tələbələrin uğur qazanmaları üçün türkcəni yaxşı öyrənmələrinə nail olunmalı, lazım olsa əlavə kurslar təşkil edilməli, bundan əlavə təhsil almaqda olduğu təhsil təşkilatı tərəfindən peşə türkcəsi öyrədilməlidir (154, s.197).

Qazi Universiteti Sosial Elmlər İnstitutunun müdiri və əvvəlki qurultayların Təhsil Komissiyasının sədri Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman V qurultayda bildirmişdir ki, mən bu gün beşincisini keçirməkdə olduğumuz bu Dostluq, Qardaşlıq və Əməkdaşlıq Qurultayının beşində də iştirak etmişəm. Bu günkü edilən çıxışlar da daxil olmaq üzrə daha öncəki 4 qurultayda, demək olar ki, bənzər görüşlər dilə gətirildi, bunlar yayımlandı və hamımızın əlində var. Mənim Başqanlıq Divanına bir təklifim olacaq, lütfən, bunu Egitim Öyrətim Komissiyamızın son hesabatına daxil edək deyirəm. Hər nə qədər bu fəaliyyətlər xüsusi bir fəaliyyət isə də, hər biri ən azından bir milyon dollardan daha aşağıya mal olmayan, min cür əmək və ümidlə hazırlanan bu qurultayların ortaya qoyduğu fikir və

düşüncələri tətbiq edəcək səlahiyyətlilər nəzdində, peşindən
koşacaq bir komissiya quraq (154, s. 197).

Cevdet Aşkin V qurultay zamanı dedi ki, İstanbul Milli
Eğitim Müdürlüyündə bu 6 cümhuriyyət, 48 türk əqraba toplu-
luğundan gələn tələbələrə xidmət etmənin həzzini yaşa-
yıram. 1992-ci ildə böyük tələbə proyehti başlandığı zaman, ilk
dəfə Atatürk Hava limanına gəlib bu qardaşlarımızı qarşıladım,
bağrımıza basdıq... Bu gün İstanbuldakı 6 universitetimizdə 2
mindən çox qardaşımız təhsil almaqdadır. Bunların 61 nəfəri
TÖMER, qalanları önlisans, lisans, yüksəklicans və ditora
olaraq. Biz bu gənclərimizdən ilk gəldiklərində istənilən uğuru
ala bilmədik. Ancaq, bu anda yerləşdikdən sonra çox yaxşı bir
yöndə getdiyinə inanıram, ən azından İstanbulda bu məsələdə
heç bir problem görməyirik. O, 1993-cü ildə yazdığı doktora
tezində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Müstəqil Türk Respublikaları
arasında yardımlaşmada qarşılaşılan çətinlikləri yığcam halda
diqqətə çatdırmışdır. Nətiq həmin çətinlikləri belə sistemləşdir-
mişdir: “Kommunikasiya-xəbərləşmə çətinlikləri: 1) türkcənin
pozulması, əlifba dəyişiklikləri; 2) təəssüf ki, rüç mədəniyyəti-
nin hakimiyyəti; 3) Fiziki məsafə çətinlikləri (burada səyahətin
bahalı olduğunu söyləyə bilərik, çünki məlim fiziki baxımdan
İran əngəli önümüzə var, sərhədlərdə xüsusilə tıxama meyda-
na gətirmişdir); Türkiyə və Türk Respublikalarında milli gəlir
azlığı. Bunu digər komissiyalarda detalları ilə müzakirə edirlər,
çünki dünyanın heç bir yerində istifadə olunmamış bu qədər
gəlirlər yoxdur; amma un var, yağ var, şəkər var, bunları bir
araya gətirib halva bişirə bilmirik. Bunun sağlam bir şəkildə
həlli lazımdır.

Görüləsi lazım olan tədbirlər olaraq bunları düşünürəm:
Ümumi tədbirlər – 1) tək tərəfli yardım yerinə, yardımlaşma
düşüncəsinin formalaşdırılması; 2) əlifba və dil fərqlərinin ara-
dan qaldırılması; 3) tərəflərin türk mədəniyyətinin aşınmamış-
degenerasiya olunmamış kökünə-kimliyinə dönmələri; 4) Türk

Dünyası mənsubları arasında texnika, elm mübadilələrinin aparılması” (154, s.208-209).

Türkiyə Universitetlərində oxuyan azərbaycanlı tələbələrin Türkiyə türkcəsini öyrənmələrində qarşılaşdıqları problemlərlə bağlı isə Rasim Özyürek məlumat verərək bildirdi ki, toplumları bir-irinə yaxınlaşdıran və daimi dostluqların təməlini atan hər şeydən öncə sosial və mədəniyyət sahələrində yaxınlaşmalarlardır. Bu səbəblə digər türk topluluqlarında olduğu kimi Azərbaycan ilə də olan münasibətlərin təməli də mədəniyyət sahəsində başlayıb getdikcə digər sahələrə yönəlmişdir. Mədəniyyət sahəsində başlayan Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığı, arxasınca ali təhsil üçün qəbulu gündəmə gətirmişdir. Bu yazımızın əsas mövzusu, hazırda Türkiyədə təhsil almaqda olan azərbaycanlı tələbələrin Türkiyə türkcəsini öyrənərkən qarşılaşdıqları problemlərin təsbiti, səbəbləri və çözüm yollarının ortaya qoyulmasıdır. Türkiyə və Azərbaycanın dost və qardaş iki ölkə olaraq itirdikləri illəri qısa zamanda bərpa etmələri gələcək baxımından çox önəmlidir. Bu səbəblə də hər iki topluma da bir sıra qarşılıqlı vəzifələr düşməkdədir. Bunların başında mədəniyyət əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi gəlməkdədir. Universitetlərin təhsil fakültələrində də Türkiyə və Azərbaycan türkcəsi ana elm bölmələri açılmalı, mövcud olanlar müasir ehtiyaclara cavab verəcək şəkildə yenidən qurulmalıdır. Türkiyə türkcəsinin tədrisində istifadə olunan kitablar yeni texnologiyalardan da faydalanıb, ölkələrin mədəniyyət strukturları və əsasları da diqqətə alınaraq yenidən yazılmalı, səsli və səsli-görüntülü yayımlarda dil tədrisi daha cazibəli hala gətirilməlidir. Rahat, iqtisadi qayğılardan uzaq imkanlara nail olunaraq tələbə amılı artırılmalıdır (154, s.211-213).

Təhsil sahəsində Türk dövlətləri təhsil qurumları arasında əməkdaşlığa dair Prof. Dr. Hikmət Savcıya görə türk dövlətləri mütəxəssislərinin təhsil qurumları arasındakı əməkdaşlıq əsaslarını müəyyənləşdirmək və çalışmalara başlamaq üçün itirəcək

zamanları yoxdur. O, əməkdaşlıq qatılmaqda, könüllü və istəklili bir elm adamı olaraq görüşlərini bu şəkildə ifadə etmişdir:

– Əvvəla hər dövlət və toplum öz mövcud sərvətini tanımalı, bu sərvətin cəmiyyəti nə qədər zamanda haraya çatdırabiləcəyini yaxşı hesablamalıdır.

– Hər cəmiyyət keyfiyyətli tərbiyə və təhsil məsələsində fərqli həll axtarışları içərisində ola bilər. Bu axtarışlar doğrultusunda məlumat toplanmasına, təcrübənin rəhbərliyə ehtiyac olduğu bir gerçəkdir. Xəbərləşmə bu nöqtədə möhkəmləndirilməlidir.

– Müəllim yetişdirmə məsələsi, bilginin, təcrübənin işığında Türkdövlətlərinin ortaq kultural xüsusiyyətləri diqqətə alınaraq müzakirə edilməlidir.

– Dərs proqramları və texnologiyə təchizatında dövrün tələblərinə uyğun olaraq bir-birilərini dəstəkləyən bir əməkdaşlıq zənciri qurulmalıdır.

– Toplumların külürü və mədəniyyəti ilə, inancı ilə, coğrafiyası ilə qarışıq bir təhsil modeli müzakirə edilməlidir (154, s.214).

1999-cu il iyulun 2-dən 4-nə qədər Türkiyə Cümhuriyyətinin Pamukkale-Dənizli şəhərində Prezident Süleyman Dəmirəlin himayəsi ilə VII “Türkdövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayı keçirilmişdir. Qurultayda milli siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri Hidayət Orucovun başçılıq etdiyi 25 nəfərdən ibarət nümayəndə heyəti iştirak etmiş, qəbul olunmuş yekun sənədində Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinə dair bir sıra problemlər müzakirə edilmişdir (56, s. 202).

VII “Türkdövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayı da Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsində mühüm bir hadisəyə çevrilmişdir. Azərbaycan adından çıxış edən Prof. Dr. Tahir Baxşaliev bildirmişdir ki, sayı 200 milyondan artıq olan Türklər Döğü Buzlu dənizindən Aralıq dənizinə qədər Avropa və Asiya qitələrinin böyük

bir ərazisinin sakinidirlər. Əsasən orta və Ön Asiyada yaşayan türklər ikinci ən böyük toplum halında keçmiş SSRİ-nin müxtəlif bölgələrində məskunlaşıblar. Küçmüş Sovetlər Birliyində 24 türk topluluğu mövcud idi. Onların sayı 50 milyonu aşırı. Etiraf edək ki, 70 ildən artıq mövcud olan totalitr rejim şərtlərində bu gün artıq varlığı mifə çevrilən SSRİ tarixi adı altında bu türklərin tarixindən bəhs etməkdə olduğumuz halda, əslində rusların, rus və sovet imperializmi tarixindən bəhs edilir. Bu da azmış kimi, keçmiş SSRİ-də slavyan xalqlarından sonra ikinci ən böyük toplum olmuş türk xalqlarının tarixini doğma, ümumtürk tarixinin bir parçası kimi deyil, onların yaşadığı inzibati coğrafi ərazinin tarixi kimi tədqiq və tədris edirlər. Başqa sözlə türkləri mümkün olan və olmayan tədris və tədqiqat vasitələri ilə milli kökündən, varlığından, tarixindən, zəngin mənəvi irsindən məhrum etməyə cəhd olunur. Əgər belə olmasa idi, qalaq-qalaq orta və ali məktəb SSRİ tarixi dərslilərində, xüsusilə onun 1917-ci ilindən bəri sovet dövrü hissələrində heç olmasa bir neçə dəfə Azərbaycan, qazax, qırğız, özbək, türkmən, qaraqalpaq, uyğur, yakut, qaqauz türkünün (məhz türkünün) də adı çəkilərdi. Totalitar sovet rejimindən qalan qaydaya görə SSRİ tarixinə aid dərslilər, proqramlar və bayraq-sancaq mərkəzdə hazırlana bilərdi. Yəni başqa sözlə milli regionlarda, o cümlədən Azərbaycanda SSRİ tarixinə aid dərslilik, proqram və s. hazırlana bilməz və ən gözəl halda mərkəzdən gələn materiallar tərcümə edilə bilərdi. Odur ki, obyektivlik naminə qeyd edək ki, hazırda küçmüş SSRİ tarixi fənninin tədrisindən və tədqiqindən miras qalan əsaslı problem və nöqsanları bütünlüklə keçmiş SSRİ tarixi fənn müəllimlərinin üzərinə yıxmaq ən azından ədalətsizlik olardı. Belə ki, tədqiq və tədris olunmasının bütün sərhədlərinin mərkəzdə müəyinə edildiyi və başdan ayağa sovet sisteminin mədh olunmasına yönəldilən, nəhayət açıq və gizli metodlarla ciddi gözləmə altında olan fənlərin öyrənilməsindən ayrı nə gözləmək olurdu ki? (156, s.309).

24-26 mart 2000-ci ildə Türkiyənin Samsun şəhərində “Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultayının VIII forumu keçirilmişdir. Forumda Azərbaycanın tanınmış elm və mədəniyyət xadimləri iştirak etmişlər (56, s.213).

VIII “Türk devlet ve topluluklari dostluk, kardeşlik və işbirliyi kurultayı”nın Eğitim Öğretim Komissiyasının məlumatlarını aşağıdakı qaydada sistemləşdirə bilərik ki, 1992-ci ildə Türk dövlətləri ilə ölkəmiz arasında başlatılan dostluq və işbirliyinin təməlində eğitim-öyrətim gəlməkdədir. Ölkələrimiz arasındakı tarixi və mədəni birliyin həyata keçirilməsində isə ən böyük vəzifə hər baxımdan yetişmiş insana düşməkdədir.

Eğitim-öyrətimdə əsas olan insana yatırımdır. Bu səbəblə eyni soydan gələn, eyni qanı daşıyan və eyni tarixə sahib olan insanların birliyini möhkəmləndirmək məqsədilə başlatılan və Milli Eğitim Bakanlığı strukturundakı Yurt Xarici Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü koordinasiyasında əlaqəli qurum və təşkilatlarla əməkdaşlıq halında yürüdülmən “Böyük Öyrənci Projesi”nin başlanğıcı olan 1992-1992 tədris ilindən bu günə qədər sözü gedən ölkə və topluluqlardan ölkəmizə təhsil almaq məqsədilə orta və ali təhsil səviyyəsində cəmi 19359 öyrənci gəlmiş və bu öyrəncilərin 3637 nəfəri məzuniyyət, 8470 nəfəri müxtəlif səbəblərlə ölkələrinə dönmüşdür. Hazırda ölkəmizdə 7293 öyrənci təhsilinə davam etməkdədir. Bundan başqa, 2000-2001 tədris ili üçün də, bu ölkə və topluluqlara 1280 öyrənci kontenjanı verilmişdir (157, s.230).

Bundan başqa, təhsil aldıkları yerlərdə şəhərdaxili gediş, ümumiyyətlə pulsuz ilaraq ödənməkdə, vilayətlərin sosial təsisatları, kitabxanaları və dərslxanalarından pulsuz olaraq yararlanmaları təmin edilməkdədir.

Təhsil sistemlərimizdə birlikdəliyə nail olmaq və bu ölkələrin təlim-tərbiyə xidmətlərinə yardımçı olmaq məqsədilə, nazirliyimizin bu cümhuriyyətlərdə açdığı 8 məktəb və 5 Türkiyə Türkcəsi Eyitim Öyrətim Mərkəzində hazırda 171 müəl-

limiz vəzivə daşımaqdadır. Türk Dünyasına yönəlik eyitim-öyrətim xidmətlərinin qaydalarına uyğun olaraq Türkiyə türk-cəsinin yayılması məqsədilə Türkiyə Türkcəsi Eğitim Öğretim Mərkəzlərinin açılması çalışmaları davam etməkdədir.

Türk cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqlarında vəzifə alacaq müəllimlərin seçimində, müəllimlərin xidmət anlayışları, sahə bilgiləri, ümumi mədəniyyətləri, türkcə gözəl danışmaları, Atatürk prinsip və inqilablarına bağlılıqları və ümumi görünüşləri diqqətə alınaraq dəyərləndirilmə aparılmaqdadır. Bu dəyərləndirmələr nəticəsində aldıkları puana görə aparılan sıralama doğrultusunda vəzifələndirilməkdədirlər. Hazırda vəzifəli olan müəllimlərə, ölkəmizdə aldıkları maaşlarına əlavə olaraq aylıq 1000 dollar, müdir müavinlərinə 1050 dollar, müdirlərinə isə 1100 dollar aylıq ücret-haqq verilməkdədir.

Gələcəyimizi əmanət edəcəyimiz gənc nəsillərin yetişdirilməsində ən təsirli ünsür olan müəllimlərin yaxşı yetişdirilmiş olması gərəkliyi anlayışı ilə, bu ölkə və topluluqlarda görəvləndiriləcək müəllimlərlə ölkələrin anadilli təhsilində vəzifəli müəllimlər, xidmətdaxili tədris proqramlarına alınmaqdadır. Türk cümhuriyyətləri ilə türk və akraba topluluqlarından 1995-ci ildə 172, 1996-cı ildə 193, 1997-ci ildə 153, 1998-ci ildə 95, 1999-cu ildə də 130 olmaq üzrə cəmi 807 müəllimə iyul-avqust aylarında 2 həftə müddətli “Türk Eğitim Sistemini Tanıtma və Türkcə öğretimi” konulu xidmət daxili təhsil seminarları düzənlənmişdir. Digər tərəfdən, Yurd Xarici Eğitim Öğretim Genəl Müdürlüyü tərəfindən 1993-cü ildən bu günə qədər Türk Dünyasına verilən eğitim-öyrətimlə bağlı xidmətləri ehtiva edən 22 ədəd kitab nəşr edilərək maraqlananların ixtiyarına verilmişdir (157, s.230-231).

Türkdilli ölkələr arasındakı elm və təhsil əlaqələri ilə bağlı VIII qurultayda qeyd edilmişdir ki, Türk cümhuriyyətləri ilə Türk topluluqlarında açılan təhsil qurumlarımızda həyata keçirilməkdə olan təhsil proqramları, iki ölkənin eyni cür və səviyyədəki məktəblərində tətbiq olunan detallara görə hazır-

lanıb tətbiq edilməkdədir. Bu ölkə və topluluqların ibtidai və orta dərəcəli məktəblərində keçiləcək dil, ədəbiyyat, tarix və din tədrisində istifadə ediləcək proqramlarda ortaq təməl nöqtələrin müəyyənləşdirilməsi və dərs kitablarının ortaq yazılması böyük önəm daşımaqdadır.

Türk Dünyası ilə dil və mədəniyyət əlaqələrimizi qüvvətləndirmək məqsədilə Ortaq türk tarixi və ədəbiyyatı lisə dərs kitablarının yazıla bilməsi üçün 13 mart 1995-ci il tarixində əlaqəli ölkə təmsilçilərinin iştirakilə yaradılan komissiyalar, yazışma çalışmalarını tamamlamışlar. Bu gözəl xidmət sonuclandığında Türk Dünyası uşaqları ortaq ədəbiyyatımızı, ortaq tariximizi oxuyaraq yetişəcək və ortaq dəyərlərimizi oyrənəcəklər.

Latın əlifbasına keçən ölkələrə müxtəlif dərs kitablarının nəşri yolu ilə dəstək verilməkdədir. Azərbaycanda 446.000 ədəd kitab, sözlük və dərs kitablarının nəşri üçün 250 ton kağız göndərilmişdir. Türkiyə tərəfindən açılan təhsil qurumlarının hər birində kompüter laboratoriyaları qurulmuş və öz məktəblərinin tədris vəsaiti – ləvazimatı, kitab ehtiyacları imkanlar daxilində ödənməkdə olub bu günə qədər 3213 dəftərxana ləvazimatı, kompüter, fotokopya makinası və video göndərilmişdir (157, s.231-232).

Təhsil qurumları arasındakı əlaqələrə gəldikdə isə qeyd edilməlidir ki, Türk Dünyasındakı özəl və rəsmi təhsil qurumları arasında effektiv münəzəm bir xəbərləşmə və əməkdaşlığın qurulması və genişləndirilməsi, məlumat mübadiləsinin təmin olunması məqsədilə 1995-ci ildə Türk cümhuriyyətlərindəki məktəblər ilə ölkəmizdəki məktəblər arasında Qardaş Məktəb həyata keçirilməyə başlanılmışdır. Bu günə qədər 99 məktəb qardaş məktəb olaraq bərabərləşdirilmişdir. Bu məktəblər arasındakı yardımlaşmalar və bilgi alış-verişi dəstəklənməkdədir. Ancaq maddi yetersizliklər səbəbilə qarşılıqlı ziyarətlər gerçəkləşdirilməməkdədir. Təhsil, tərbiyəvi məqsədli səyahətlər özəl endirimlər aparılaraq həvəsləndirilməlidir (157, s.232).

Ölkələrimiz arasındakı təhsil strategiyası qurultay materiallarında aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirilmişdir: Türkiyə türk-cəsi Egitim Öyrətim Mərkəzlərinin türkdilli ölkələrdə genişləndirilməsi; Təhsil alacaq tələbələrin ölkələrində və ölkəmizdə uyum kursuna tabe tutulması; Təhsil üçün gələn və təhsillərində uğursuz olan tələbələrin peşə təhsili kurslarına alınmaları; Ortaq türk tarixi və ədəbiyyatı lisə dərslər kitablarının nəşri; Öz ölkələrində türk dili və ədəbiyyatı və ya türkologiya təhsili görən universitet tələbələrinə yay aylarında qısa müddətli türkcə kursu yaradılması. Bu məsələlərlə bağlı proyektlər hazırlanmış və tələbələrə verilən xidmətlərin göstərilməsi planlaşdırılmışdır (157, s.233).

Bu sahədəki problemlərlə bağlı qurultayda bildirilmişdir ki, Türk Dünyasından Türkiyəyə gələn gənclərin təhsilinə istiqamətlənmiş olan bu proyektə daha uğurlu və səmərəli etmək, mövcud durumu və ehtiyacları müəyyənləşdirmək və bu gənclərə daha yaxşı xidmət verə bilmək məqsədilə 1995-ci ildə bu tələbələrə bir anket doldurulmuş və ortaya çıxan problemlərin həll yolları axtarılmışdır. 1999-cu ilin sonunda bir anket sorğusu da keçirilmiş və müəyyənləşdirilmişdir ki, tələbələrin davamiyyətsizlikləri və intizamsız davranışları uğursuzluqlarına səbəb olmaqdadır. Bu səbəblə tələbələrin uğurlarını yüksəldəcək və onların mühitə uyğunlaşmalarını asanlaşdıracaq rəhbərlik və nəzarət xidmətlərinin universitetlərdə mütəxəssislər tərəfindən edilməsi zərurəti vardır (157, s.133).

Onuncu və hələ ki, sonuncu “Türk Dövlət və Topluluqları Dostluq, Qardaşlıq və İşbirliyi Qurultayı” Türkiyə Cümhuriyyəti Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın himayəsi, Dövlət naziri Bəşir Atalayın koordinatorluğu, TÜDEV və TİKA əməkdaşlığında 18 sentyabr 2006-cı il tarixində Antalya Kemer Sungate Port Royal Oteldə çalışmalarına başlamış və 20 sentyabr 2006-cı il tarixində keçirilən bağlanış çıxışları ilə sona çatmışdır. Dünyanın bütün türk dövlət və topluluqlarını əhatə etməsi və

bütün problemlərinə diqqət yetirməsi bu qurultayın ən böyük hədəflərindən biri olmuşdur.

Qurultaya rəsmi, elmi, mülki cəmiyyət qurumları, düşüncə təşkilatları, ticarət və sənaye qurumları ilə mediya təmsilçiləri dəvət edilmişdi. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Tacikistan, Monqolustan və Şimali Kipr Türk Respublikalarından; Rusiya Federasiyasından Tatarıstan, Başqırdıstan, Çuvaşistan, Saha-Hakas və Altay Federativ Respublikalarından; Krım Muxtar Vilayəti, Qaqauz Vilayəti və Axıska türklərindən; İran, İraq və Əfqanıstandan; Gürcüstan, Batı Trakya, Kosova, Rumıniya, Makedoniya, Bolqarıstan, Bosniya-Hersoqoviniya və Arnavutluqdan təmsilçilər ilə Almaniya, Fransa, Amerika, Avstraliya, Belçika və İsveçrədə yaşayan türk diasporası dəvət edilmişdir.

Qurultay 19 sentyabr 2006 cı il tarixində Beynəlxalq Əlaqələr, Mediya və İnformasiya Komissiyası, İqtisadi, Ticarət, Maliyyə İşləri və Turizm Komissiyası, Egitim-Öyrətim, Elm və Texnoloji Komissiyası, Mədəniyyət Komissiyası, İctimai İdarəetmə və Hüquq Komissiyası ilə Gənclik Komissiyasından ibarət olan altı fərqli komissiyada öz sahələrini maraqlandıran mövzuları görüşüb müzakirə etmək surətilə, konkret təklifləri ehtiva edən hesabatlar meydana gətirmişdir.

Qurultay digər istiqamətlərlə yanaşı, Türk dövlət və topluluqlarının mədəniyyət bağlarının dərinləşdirilməsinə dair də qərarlar vermişdir (144, s. 132).

Qurultayın 36 bənddən ibarət qərarında bilavasitə elm, təhsil və mədəniyyətlə bağlı çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı təklif və qənaətlər öz əksini tapmışdır:

– Türkcə danışan dövlətlər topluluğunu yaratmaq üçün gərəkli elmi, bürokratik və təşkilati zəminlərin təşkilinə başlanmalıdır. Bu məqsədlə bir fəaliyyət planı hazırlanmalıdır.

– Qlobal və regional münaqişələrin narahatlıq doğurduğu günümüzdə, türk dünyasının tarixi və coğrafi şərtlərindən güc alan potensialı, dünyada sülh üçün çox önəmli bir amil olaraq

dəyərləndirilməkdədir. Avrasiyadakı strateji tarazlığın pozulması, beləcə dünyada sülhə və rifaha yardım edilməsi yolunda istifadə edilməsi bu faktorun gərəyi kimi dəyərləndirilməsilə yaxından əlaqəlidir.

– Qlobal və regional miqyasdakı problemlərin və inkişafın ən yüksək səviyyədə ələ alınmasına fürsət təşkil etməsi baxımından, Türkdilli Dövlətlərin Dövlət Başçılarının Zirvə görüşünün 17 noyabr 2006-cı il tarixində Antalyada təşkil edilməsi təklifi böyük bir məmnuniyyətlə qarşılanmışdır.

– Türkiyə Cümhuriyyətinin turizm sektorunda bugünə qədər əldə etdiyi təcrübələr Türk dövlət və topluluqlarına fəal bir şəkildə ötürülməlidir.

– Türk dövlət və topluluqları arasında ortaq əlifba məsələsindəki çalışmalara davam edilməsi, Türkiyə türkcəsinin ortaq ünsiyyət dili olaraq mənimsənməsi məqamındakı fəaliyyətlərin davam etdirilməsi və elm sahələri üçün ortaq termin sözlüklərinin hazırlanması təmin edilməlidir.

– Türk dövlət və topluluqları arasında təhsil ilə bağlı problemlər, razılaşmalar, təhsil qurumları arasındakı əlaqələr, eğitim və öyrətimdə əməkdaşlıq və s. kimi məsələlərə dair problemləri həll edə bilmək və proyektlər hazırlamaq üzrə Türk cümhuriyyətlərini təmsil edən, mövzunun mütəxəssislərindən təşkil edilən, funksiyaları müəyyən edilmiş bir təhsil koordinasiya şurası vücuda gətirilməsi və ortaq bir təhsil siyasəti yaradılmalıdır.

– Orta təhsil qurumlarında sosial və mədəni dərslərdə tədris edilmək üçün, qurulacaq ortaq komissiyalarda ortaq “Türk tarixi”, “Türk ədəbiyyatı”, “Türk mədəniyyət tarixi” və “Din mədəniyyəti və əxlaq bilgisi” dərslər kitabları hazırlanaraq tətbiq edilməlidir.

– Hər səviyyədəki təhsil qurumları arasında qarşılıqlı təhsil kadr və tələbə dəyişimi kimi “Dəyişim Proqramları” və “Qaradaşlaşmış məktəb” tətbiqi təşviq edilməli və əhatəsi genişləndirilməlidir.

– Türk dövlət və topluluqları tərəfindən müəyyən ediləcək elm adamlarından təşkil edilmiş bir komissiyanın adlandıracağı “elm mükafatı” təsis edilməli və bu mükafatlar qurultay sırasında sahiblərinə verilməlidir.

– Ölkələr arasında mənimsənilmiş mədəniyyət və sənət fəaliyyətləri haqqında bilginin toplanması, izlənməsi, işlənməsi və yayılmasını təmin edən, şəffaf, etibarlı bir şəbəkə sistemi və bilgi bankası hədəflənməlidir.

– Komissiya bundan başqa, yüksək kommunikasiya texnologiyaları istifadəsi ilə zəngin mahiyyətli elektron sistemləri və bilgi mərkəzləri arasında qurulacaq şəbəkələr ilə qarşılıqlı bilgiyə yetişmənin asanlaşdırılması təmin edilməlidir.

– Ortaq nəşrlər, yayımlar və elmi çalışmalar planlanıb koordinasiya edilməli və xüsusilə türk dili üzərinə müqayisəli araşdırmalarda yoğunluq yaradılmalıdır.

– Türk dünyasının mümarlıq və arxeoloji dəyərləri ilə səmimi olmayan mədəni mirasın inventarı çıxardılmalı və ortaqlar beynəlxalq proyektlər üzərində çalışma qrupları yaradılmalıdır.

– Gəncliyin narkotik və digər pis vərdişlərinə, ətraf mühitin kirlənməsi və ekoloji çirklənmələrə qarşı ortaqlar mübarizə yolları axtarılmalıdır.

– Gənclər üçün tarixdə və günümüzdə elm, din, sənət və ədəbiyyat, idman kimi sahələrdə uğur qazanmış türkləri tanıdan ortaqlar proqramlar hazırlanmalıdır.

– Türk dövlət və topluluqlarından olan gənclərə türk mədəniyyətini təbliğ edən və türkcə təhsil verən yay proqramları təşkil edilməlidir.

– Televiziyalarda uşaqlar və gənclər üçün türk dövlət və topluluqlarına aid olan sənətkarların əsərlərindən uyarlanmış serial filmlər, cizgi filmləri və sənədli filmlər hazırlanaraq yayınlanmalıdır. Türk topluluqlarına aid ləhcələrdən (uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki əsərlər) digər ləhcələrə tərcümələr edilməlidir.

– Türk dövlət və topluluqlarının gənclik təmsilçilərinin bir araya gələcəyi fürsətlər yaradılmalıdır. Bu mənada Türk Dünyası Gənclik Qurultayları dəstəklənməlidir (144, s. 133-135).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev onuncu qurultayda nitq söyləyərək bu tədbirin əhəmiyyətinə toxunmuş və perspektivlərinə aydınlıq gətirmişdir. O, bildirmişdir ki, qurultayın çox böyük önəmi var. Əminəm ki, qurultayın nəticələri də çox önəmli olacaqdır. Çünki qurultay zamanı son müddət ərzində görülmüş işlər, uğurlar, nailiyyətlər təhlil ediləcək və ən önəmlisi isə, qarşıda duran vəzifələr müəyyən olunacaqdır. Mən şübhə etmirəm ki, qurultay iştirakçıları müxtəlif komissiyalarda çox fəal işləyəcəklər və qurultayın nəticələri əməli-praktik əhəmiyyətə malik olacaqdır. Bizim istəyimiz bəllidir. Bu barədə bu gün çox gözəl danışıldı. Biz istəyirik ki, türk dünyası bir olsun. Birlik daha da möhkəm olsun. Bizi birləşdirən əlaqələr çoxşaxəli olsun və bütünlükdə türk dünyası dünya üçün çox önəmli amilə çevrilsin. Bunu etmək üçün bütün əsaslar var. Türkiyə – Azərbaycan münasibətləri indi ən yüksək zirvədədir, əziz dostum, qardaşım Rəcəb Tayyib Ərdoğan bu gün bu barədə danışdı. Bu münasibətləri bir neçə amil şərtləndirir – tarixi köklərimiz, etnik mənsubiyyətimiz, dilimiz, mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz, ənənələrimiz. Türkiyə – Azərbaycan münasibətlərini qardaşlıq, dostluq prinsipləri birləşdirir və indi iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə bu münasibətlər ən yüksək zirvədədir. Bütün başqa sahələrdə də bu münasibətlərə güc verən, təkan verən məsələlərin də öz həllini tapması çox önəmlidir. Bu baxımdan ziyalıların bir araya gəlməsi, konfransların, qurultayların keçirilməsi, ictimai xadimlərin, millət vəkillərinin davamlı əlaqədə olması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bizim gücümüz birliyimizdədir (115, s.34-35).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev mədəni inteqrasiya problemlərinə də toxunaraq bildirmişdir ki, dünyada qloballaşma prosesləri gedir. Ancaq eyni zamanda, ayrı-seçkilik məsələləri də kifayət qədərdir və biz bunu görürük. Biz bu vəziyyətə

özümüzü uyğunlaşdırmalıyıq. Bir-birimizə bağlı olmalıyıq, bir-birmizin əlini möhkəm tutmalıyıq ki, gücümüz daha da artsın. Bu gün türk dünyasının çox böyük potensialı var və Türkiyə başda olmaqla bütün türkdilli dövlətlər siyasi, iqtisadi cəhətdən, bütün başqa cəhətlərdən çox sürətlə inkişaf edir. Bizim bölgənin inkişafı nəticəsində dünya proeslərinə böyük təsirlər olacaqdır və biz bunu görürük. Bu baxımdan qurultayın keçirilməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Mən şübhə etmirəm ki, bu qurultayda bizi narahat edən bütün məsələlər müzakirə olunacaq və ən önəmlisi, gələcək fəaliyyətimiz üçün gözəl tövsiyələr veriləcək, dövlətlər və hökumətlər bundan bəhrələnəcəklər. Bu gün bizim qurultayımızda çoxsaylı nümayəndələr var. Bütün türkdilli dövlətlərin nümayəndələri buradadır. Bu onu göstərir ki, müstəqillik dövründə əldə olunmuş uğurlar ölkələrimizi bir-birinə daha da bağlayır. Bu onu göstərir ki, türk dünyasının gələcək fəaliyyəti bizi düşündürür, narahat edir və biz öz fəaliyyətimizlə türk dünyasının gücünü möhkəmlətməliyik və bunu edirik. Əminəm ki, qurultay və onun nəticəsi olan birliyi-mizin möhkəmlənməsi həm bölgədə, həm Avropada və dünyanın başqa yerlərində çox böyük əks-səda doğuracaqdır.

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin getdikcə daha inkişaf tempi qazandığını vurğulayan Azərbaycan Prezidenti qətiyyətlə bildirmişdir ki, qurultaylar, konfranslar tez-tez keçirilməlidir. “Eyni zamanda, hesab edirəm ki, xarici ölkələrdə belə tədbirlərin keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki biz özümüzü tanıtmalıyıq, öz potensialımızı təqdim etməliyik. Bir sözlə, gələcəkdə çox işlər var. Biz türk dünyasını daha da mütəşəkkil şəkildə birləşdirməliyik və türk dünyasında gedən proseslərə biganə qalmamalıyıq. Daim bir-birimizə dəstək olmalıyıq, bir-birimizin problemlərinin həllində iştirak etməliyik. Əminəm ki, birgə səylər nəticəsində türk dünyası dünyada çox böyük imkanlara, çox güclü siyasi mövqeyə malik olacaq və beləliklə, bizim işlərimiz daha da uğurla həyata keçiriləcəkdir. Biz bunu istəyirik. Bugünkü qurultay bu işdə

çox böyük önəmi olan addımdır. Mən qurultayın bütün iştirakçılarına uğurlar diləyirəm. Qurultayın keçirilməsində fəaliyyət göstərmiş TÜDEV və TİKA təşkilatlarının rəhbərlərinə öz minnətdarlığımı bildirirəm və bütün türk dünyasına uğurlar, uğurlar və qələbə arzulayıram” (115, s.36-37).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması ölkələrimiz arasındakı elmi-mədəni əlaqələrin inkışafında yeni mərhə kimi

Dünya türk dövlətləri üçüncü minilliyə vahid siyasət və mədəniyyət strategiyası üzrə hərəkət etmək və bu tendensiyanı uğur və qətiyyətlə davam etdirmək zərurəti ilə daxil olurlar. Bu zərurəti başladığımız minilliyin birinci əsrinin əvvəllərində – bəşəriyyətin yeni dövr tarixində ilk dəfə beynəlxalq siyasət kontekstinə gətirən Mustafa Kamal Atatürk olmuşdur. Türk dünyası birliyi ideyası, dünya türk milli dövlətlərinin vahid siyasi-kültür strategiyası konsepsiyası bu gün xüsusilə Türkiyədə və digər qardaş türk respublikalarında həm siyasi hakimiyyət, həm də ictimai-humanitar səviyyələrdə özünü göstərməkdədir. Təbii ki, böyük və müstəqil dövlətçilik təcrübəsi olan, dünya türklüyünün ana vətəni, bu ideologiyanı ən çətin dövrlərdə belə qoruyub inkişaf etdirən Türkiyə Cümhuriyyətində həmin ideya və konsepsiya daha möhkəm təməllərə və özünügerçəkləşdirmə gücünə malikdir (122, s.105-115).

XX əsrin böyük dahisi, bütün türk dünyasının iftixarı, qüdrətli Türkiyə Respublikasının yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün şəxsiyyəti, fəaliyyəti və həyatının özəllikləri neçə onilliklərdir ki, insanların maraq dairəsindən çıxmaq bilmir (97).

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti 20-ci, xüsusilə 30-cu illərdə ölkənin inkişafı, millətin mütəşəkkilliyinin gücləndirilməsi üçün bir çox mədəni-mənəvi tədbirlər görülməsinin təşəbbüsçüsü olmuşdur. Ona görə də biz bu gün Atatürkün mədəniyyət, mənəviyyət, dil siyasətindən cəsarətlə danışır, böyük dövlət qurucusunun bu sahədəki təcrübəsinin uğurlu nümunə olduğunu qəbul edirik.

Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə 2001-ci il mart ayının 9-da Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi yarandı ki, həmin Mərkəzin qarşısına “Türk dünyasının böyük öndəri, Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi və ilk Prezidenti Mustafa Kamal Ata-

türkün türk xalqlarının tarixində tutduğu mühüm yeri nəzərə alaraq Atatürk irsini, ümumiyyətlə türk tarixi və mədəniyyətinin daha dərinədən öyrənilməsi və təbliğ olunması” vəzifəsi qoyuldu. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin əsasnaməsi təsdiq olunanndan cəmi bir neçə ay sonra – 2002-ci ilin ilk günlərindən onun kifayət qədər məhsuldar fəaliyyəti başladı (11, s.6).

Heydər Əliyev Atatürk irsinin öyrənilməsinin vacibliyini ölkədə hamıdan artıq dərk edir, onun öyrənilməsi üçün konkret tədbirlər həyata keçirilməsinə səy göstərir. Axı dövlət başçımızın 2001-ci ildə qardaş ölkəyə səfəri zamanı Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışından cəmi 4 gün əvvəl O, “Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması haqqında” 9 mart 2001-ci il tarixli 641 sayılı sərəncam imzalamışdı (17, s. 160; 124, s.75). Sərəncamda deyilir: “Türk dünyasının böyük öndəri, Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi və ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürkün türk xalqlarının tarixində mühüm yerini nəzərə alaraq, Atatürk irsinin, ümumiyyətlə türk tarixi və mədəniyyətinin daha dərinədən öyrənilməsi və təbliğ olunması məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycanda atatürk Mərkəzi yaradılsın.
2. Müəyyən edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Atatürk Mərkəzinin fəxri sədridir”.

Mərkəzin ilk uğurlu tədbiri çox mühüm və əlamətdar bir hadisəyə – Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasının 10-cu ildönümünə həsr edildi. Bu münasibətlə Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi ilə Türkiyənin Azərbaycandakı səfirliyi 2002-ci il yanvarın 14-də elmi-praktik konfrans keçirdi.

Yanvarın 14-də Türkiyənin Bakıdakı səfirliyi Azərbaycan ilə Türkiyə arasında diplomatik əlaqələr qurulmasının 10 illiyi münasibətilə “Avropa” mehmanxanasında mərasim təşkil etmiş, mərasimdə Azərbaycan respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev iştirak və çıxış etmişdir.

Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Ünal Çeviköz öz çıxışında Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında diplomatik əlaqələr qurulmasının onuncu ildönümünü Türkiyə və Azərbaycan xalqlarının müştərək bayramı adlandırmış və bildirmişdi ki, Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələr ötən on il ərzində son dərəcə səmərəli olmuş və yüksək səviyyəyə çatmışdır (124, s.76-77).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rəsmi açılış mərasimində isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev geniş nitq söyləyərək bu tarixi hadisənin əhəmiyyətindən və Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin perspektiv inkişafında bu mərkəzin oynayacağı mühüm roldan danışmışdır (12, 2004, №2, s. 6-8).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin tarixi Azərbaycanda yaxın illərə təsadüf etsə də Türkiyədə bir az əvvəllərə gedib çıxır. Belə ki, Atatürk Kültür, Dil və Tarix Yüksək Qurumu 1982-ci il konstitusiyasının 134-cü maddəsinə uyğun olaraq 11 avqust 1983-cü il tarixli 2876 sayılı “Atatürk Kültür, Dil və Tarix Yüksək Qurumu haqqında qanun”a əsasən yaradılmışdır.

Atatürkçü düşüncənin, Atatürk prinsipləri və inqilablarının, türk mədəniyyətinin, türk tarixinin və türk dilinin elmi şəkildə araşdırılması, tanınması və yayılması məqsədi ilə yaradılan Yüksək Qurum Türkiyə Respublikasının Prezidentinin himayəsi altında fəaliyyət göstərir. Türkiyənin Nazirlər Kabinetinə bağlı olan Yüksək Quruma Atatürk Araşdırma Mərkəzi, Türk Dil Qurumu, Türk Tarix Qurumu və Atatürk Kültür Mərkəzi daxildir (12, Payız, 2002, s.59).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılmasından ötən qısa müddət ərzində Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsi və inkişafı baxımından bir sıra əhəmiyyətli işlər görülmüş, elmi konfranslar təşkil edilmiş, mədəniyyət tariximizə dair araşdırmalar aparılmış və hər iki ölkənin rəsmi nümayəndələri, yaradıcı insanları və mədəniyyət xadimləri ilə çoxsaylı görüşlər keçirilmişdir. “Azərbaycanda Atatürk

və Türkiyə Cümhuriyyəti araşdırmaları (1941 – 2003)” adlı biblioqrafik kitabda azərbaycanlı alimlərin və müəlliflərin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə Türkiyə Cümhuriyyətinə və Atatürkə aid qeyri-dövri mətbuatda çap olunmuş əsərləri barədə məlumatlar toplanmışdır (11).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin direktoru professor Nizami Cəfərov Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin tarixindən bəhs edərək yazır ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin təşəkkülünə qədər Azərbaycanda Atatürkə (və onun qurucusu olduğu Türkiyə dövlətinə) münasibətin tarixi aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olmuşdur: Əsasən müsbət münasibət mərhələsi (20-ci illər); Əsasən mənfi münasibət mərhələsi (30-cu illərin əvvəllərindən 50-ci illərə qədər); “Liberal” münasibət mərhələsi (50-ci illərdən 80-ci illərin ortalarına qədər); Romantik münasibət mərhələsi (80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəlləri) (11, s.5).

Əlbəttə, düşünmək olmaz ki, rəsmi ideologiyanın Atatürkə (və Türkiyəyə) münasibəti bütün mərhələlərdə Azərbaycan xalqının münasibətinə uyğun gəlir, –xalqın dünyanın ən böyük (və müstəqil!) türk dövlətinə, eləcə də onun qurucusuna münasibəti həmişə müsbət olmuşdur. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, Sovetlər Birliyinə daxil olan bütün xalqlar kimi Azərbaycan xalqı da rəsmi ideologiyanın mövqeyində dayanmağa məhkum edilmiş, özünəməxsus mövqe nümayiş etdirməyə çalışanlar isə, xüsusilə, 30-50-ci illərdə “layiqincə” cəzalandırılmışlar.

Azərbaycanda atatürkçülüyn sözün əsl mənasında (və necə varsa o cür!) təbliği, yayılması 90-cı illərin ortalarından başlamışdır. Həmin mərhələni (əslində dövrü!) fərqləndirən əsas keyfiyyət Atatürkün (Türkiyənin) dövlət quruculuğu təcrübəsindən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması prosesində istifadə olunması idi ki, bu da birinci növbədə müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyevin fəaliyyətində bilavasitə təzahür edir. Heydər Əliyevin Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Atatürkə münasibəti yalnız bir böyük dövlət xadi-

minin başqa bir böyük dövlət xadiminə yüksək qiymət verməsi deyil, eyni zamanda tarixin kifayət qədər sərt sınaqlarından çıxmış mükəmməl bir siyasi-ideoloji, təcrübə sisteminin (ata-türkçülüyn!) müasir dövrün həm lokal (Azərbaycan), həm də qlobal (ümumdünya) tələblər baxımından dəyərləndirilməsi kimi də diqqəti çəkir. Atatürk türk xalqını, türk dövlətçiliyini, Heydər Əliyev isə Azərbaycan xalqını, Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etmişlər. Və əlahəzrət Tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, bir dahinin fəaliyyəti ondan sonra gələn başqa bir dahinin fəaliyyətində daha mükəmməl, daha canlı şərh olunur, nəinki akademik mülahizələrdə, yaxud sxematik texnologiyalarda (11, s.4-5).

Yarandığı qısa bir müddət ərzində mərkəz xalqlarımızın mədəniyyət tarixində mühüm hadisələrə çevrilmiş bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Məsələn, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzində “Latin əlifbası Azərbaycanda, Türkiyədə və türk dünyasında” mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir (12, 2004, № 2, s. 32-33). İyunun 17-də Azərbaycanda Atatürk Mərkəzində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun tarixli fərmanının 3-cü ildönümünə həsr olunmuş “Latin əlifbası Azərbaycanda, Türkiyədə və türk dünyasında” mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Konfransı Mərmərə Qrupu Strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfi (MQV), Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, Azərbaycan – Türkiyə parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu, Türkiyə – Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupu təşkil etmişdir (12, 2004, № 2, s. 32). Konfransda Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinə dair maraqlı fikir mübadiləsi olmuşdur. Sonra konfrans öz işini Milli Məclisin deputatı, professor Nizami Xudiyevin və MQV icra şurasının üzvü, ordu generalı Nüjdət Timurun sədrliyi ilə – “Türk ölkələrinin inkişafında latın əlifbasının əhəmiyyəti” və “Latin əlifbasının ümumdünya əməkdaşlığına təsiri” iclaslarında davam etdirmişdir. Professorlar Mahir Aydın,

Tofiq Hacıyev, Nejdət Öztürk, Kamal Abdullanın və başqalarının məruzələri dinlənilmişdir (12, 2004, № 2, s. 33).

Türkiyənin Radio və Televiziya Qurumunun TRT-nin sədri Şenol Dəmiröz və qonağı Bakıya səfərdə müşayiət edən İstanbul Böyükşəhər Bələdiyyəsinin mədəniyyət məsələləri üzrə müşaviri, həmyerlimiz, professor Tofiq İsmayılov 2004-cü il noyabrın 27-də Azərbaycanda Atatürk Mərkəzində olmuşlar (12, 2004, № 4 s. 38).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin inkişafındakı fəaliyyətlər baxımından Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması haqqında xalqımızın ümum-milli lideri Heydər Əliyevin sərəncamı tarixi və mədəni hadisə kimi dəyərləndirilməlidir. Burada faktları sadalamaqla mövzumuzdan kənar şərhçiliyə yer verməmək üçün yalnız 2002-ci ildə görülmüş bəzi işləri nəzərdən keçirməklə mərkəzin fəaliyyətinə nəzər yetirək.

2002-ci ilin 15 iyulunda Türkiyənin Azərbaycandakı səfirliyinin müşaviri Gürsal Evrenin və Quzey Kıbrız Türk Cümhuriyyətinin Bakı nümayəndəsi Mustafa Ervanın Mərkəzin kollektivi ilə görüşü keçirilmişdir. Görüşdə qonaqlara Mərkəzin fəaliyyəti barədə geniş məlumat verilmiş, Atatürk Mərkəzinin Türkiyənin və Quzey Kıbrız Türk Cümhuriyyətinin müvafiq elmi qurumları ilə əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdir. 17 iyulda TİKA-nın Azərbaycandakı nümayəndəsi Fikrət Özər səlahiyyət müddətinin başa çatması ilə əlaqədar Mərkəzdə olmuşdur. Görüşdə TİKA ilə Atatürk Mərkəzi arasında əməkdaşlığın perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılmışdır. Ötən il ərzində Mərkəz IX Türk Dövlət və Topluluqları, Dostluq və İşbirliyi qurultayında (İstanbul) Quzey Kıbrız Türk Cümhuriyyətinin müstəqilliyi ilə əlaqədar Lefkoşa Şəhərində keçirilən tədbirlərdə, Osmanlı dövlətinin qurulmasına həsr edilmiş tədbirdə (Biləcik) iştirak etmişdir. 17-22 iyul tarixində Mərkəzin müdiri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Nizami Cəfərov Quzey Kıbrız Türk Cümhuriyyətinin müstəqilliyi ilə

əlaqədar Lefkosa şəhərində təşkil olunmuş dövlət şənliklərində iştirak etmişdir (12, Payız, 2002, s. 60). 10 sentyabrda “Yeni Türkiyə Araşdırma və Yayın Mərkəzi”nin rəhbəri Həsən Calal Güzəlin Mərkəzin kollektivi ilə görüşü keçirilmiş, əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilmişdir (12, Payız, 2002, s.61).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin 2002-ci il üçün hesabatından (12, Qış, 2002, s. 15-24) bunları da öyrənirik ki, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi özünün ilk böyük kütləvi tədbirini 2002-ci il yanvar ayının 14-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının binasında Türkiyənin Azərbaycandakı səfirliyi ilə birlikdə keçirmişdir. Bu tədbir Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasının 10 illiyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfrans olmuşdur. Konfransda, giriş sözü ilə Mərkəzin müdiri Professor Nizami Cəfərov, Türkiyə Respublikasının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Əhməd Ünal Ceviköz, Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri Vilayət Quliyev və Azərbaycan Respublikası prezidentinin icra aparatının xarici əlaqələr şöbəsinin müdiri Novruz Məmmədov çıxış etmişlər (12, Qış, 2002, s. 18-19). Konfransın işində bir sıra alimlər müxtəlif mövzularda məruzələr etmişlər. Tədqiqat mövzumuzla bağlı maraqlı çıxışı ilə seçilən Yaşar Kalafatın araşdırması “Son on ildə Türkiyə – Azərbaycan münasibətlərinin sosial-mədəni xüsusiyyətləri” mövzusunda olmuşdur. Bu konfransın materialları ayrıca kitab şəklində nəfis nəşr olunaraq müxtəlif təşkilatlara paylanmışdır. Mərkəz cari ildə bir sıra müəssisələrlə əməkdaşlıq haqqında razılaşmalar əldə etmiş, AMEA, Qafqaz Universiteti, Çağ Gyrətım A.Ş. ilə bir sıra elmi-praktik tədbirlər həyata keçirmişdir (12, Qış, 2002, s. 20).

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi 2002-ci ildə həmçinin Atatürk irsinin Azərbaycanda təbliğinə dair seminar (12, Qış, 2002, s. 32-34) və 28 noyabr tarixində R.Behbudov adına Mahnı Teatrında Qafqaz Universitetinin 10 illik yubileyinə həsr olunmuş seminar keçirib. Seminarı universitetin rektoru Erol

Oral açaraq, rəhbərlik etdiyi təhsil ocağı üçün tarixi əhəmiyyət kəsb edən yubileyi yüksək səviyyədə, silsilə elmi, mədəni və sosial tədbirlərlə qeyd etmək niyyətində olduqlarını söylədi: “Biz yubiley münasibətilə ötən ayda müxtəlif seminarlar, beynəlxalq konfrans və simpoziumlar, fakültə seminarları, sosial-mədəni tədbirlər, milli və rəsmi bayramlar, ədəbi-bədii, xatirə gecələri keçirməyə başlamışıq” (12, Qış, 2002, s. 32).

Seminarda görkəmli alim, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin müdiri Nizami Cəfərov təhsil ocağının rəhbərliyi, müəllim və tələbə kollektivi qarşısında “Atatürk ideologiyasının Azərbaycanda təbliği: problemlər, mülahizələr” mövzusunda məruzə etmişdir.

Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələrinin inkişafındakı xidmətlərinə görə Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyev bir sıra yüksək mükafatlara layiq görülmüşdür. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci il avqustun 23-də Prezident sarayında Türkiyənin Mərmərə Qrupu strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfinin sədri Akkan Suvərin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul etmişdir. O, çıxışı zamanı demişdir: “Mən arzu edirəm ki, vəqfiniz bundan sonra daha da genişlənsin, yalnız Türkiyədə deyil, bütün dünyada fəaliyyətini genişləndirsin. Türk Cümhuriyyətinə, xalqına fayda versin və Türkiyə – Azərbaycan dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin inkişafına yeni-yeni töhfələr versin. Mənim sizin vəqfin fəxri sədri seçilməyim, ilk növbədə Azərbaycanla Türkiyə arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin inkişaf etməsi və genişlənməsi üçün yeni bir vasitədir” (12, Payız, 2002, s. 10).

Bütövlükdə türk dünyasına göstərdiyi xidmətlərinə və xüsusilə də, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi yaradılmasından sonra, dövlətimizin başçısı Heydər Əliyev 2002-ci ildə “Baş müəllim Atatürk” mükafatına layiq görülmüşdür (12, Payız, 2002, s.5-11).

Tarixi taleyi, milli və ədəbi irsi yaxın olan qardaş Türkiyə xalqı ilə mədəni-mənəvi əlaqələri inkişaf etdirmək sahəsində son illər Türkiyədə Birinci Millətlərarası Böyük Azərbaycan Konqresi (1990), Bakıda “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı”na həsr edilmiş Beynəlxalq Elmi Simpozium (1991), İstanbulda “Türk dövlətlərinin yaxınlaşmasında və tanınmasında mətbuatın rolu” adlı konfrans (1993), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Türkiyə Respublikasının 70-ci ildönümünə həsr olunmuş beynəlxalq “Türkiyə-70” elmi-praktiki konfrans (1993) və habelə “Azərbaycan – Türkiyə” cəmiyyəti xətti ilə ölkələrimiz arasında çoxsaylı müştərək elmi-mədəni müşavirələr, simpoziumlar və konfranslar keçirilmişdir. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılmasından sonra isə bu istiqamətdəki elmi-mədəni fəaliyyətlər daha sistemli və mütəşəkkil mahiyyət qazanmaqdadır.

“Türk Dünyasının birliyi strategiyası: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə” başlıqlı yazısında (40) Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin müdiri, Milli Məclisin mədəniyyət komissiyasının sədri professor Nizami Cəfərov yazır ki, “Heydər Əliyev türk dövlətlərinin, ümumən türk dünyasının birliyinə heç zaman sadəcə etnik köklərin ümumiliyinə əsaslanan mədəni-etnoqrafik (yəni tarixdə qalmış) birlik kimi baxmaqla kifayətlənməmiş, bu birliyin siyasi perspektivlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. 2000-ci ildə türkdilli dövlətlərin Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə qəbul olunmuş, bilavasitə Heydər Əliyevin düşüncələrini əks etdirən “Bakı bəyannaməsi” hər bir maddəsi ilə bunu bir daha təsdiq edir”.

NƏTİCƏ

XX yüzilin sonlarına doğru dünyanın siyasi xəritəsində yeni türk dövlətlərinin yaranması siyasi, iqtisadi münasibətlərlə yanaşı, mədəni əlaqələri də intensivləşdirdi. Nailiyyətlərin daha çox məhz mədəniyyət və incəsənət sahələrində əldə olunması təsadüfi deyil. Dili, dini, tarixi kökləri, adət-ənənələri bir olan xalqların qarşılıqlı münasibətləri uzun müddət əngəllənsə də, yeni mərhələdə bu tendensiya dərhal aradan qalxdı. Müstəqilliyin ilk illərində yeni yaranmış türk dövlətlərinin Türkiyə ilə münasibətlərində obyektiv və subyektiv amillərdən qaynaqlanan ehtiyatlılıq hiss olunurdusa, bu, mədəniyyət əlaqələrinin dirçəlişinə şamil edilməməlidir. Türkiyə təbii istəkdən irəli gələn mədəniyyətlərin yaxınlaşması, ümumtürk dəyərlərinin yenicən dirçəldilməsi, sovet elm, təhsil və mədəniyyət sisteminin müasir standartlarla yeniləşməsi, müstəqil dövlətlərin yeni ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi məqsədilə bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirdi. Məqsədyönlü fəaliyyət proqramları nəticəsində bütöv Türk Dünyasının mədəni integrasiyasında tamamilə yeni, lakin təbii təməllərə, xalqlarımızın tarixi və millimənəvi dəyərlərinə bağlı olan bir mədəni mənzərə müşahidə edilməyə başlandı. Dünyada gedən qloballaşma, qarşılıqlı əlaqələrin intensivləşməsi fonunda türk ölkələri arasında mədəni integrasiyanın əsası qoyuldu.

Tarixi şəraiti vaxtında dəyərləndirən elm, siyasət və mədəniyyət xadimlərimiz belə bir obyektiv gerçəkliyi dərk etdilər ki, dövlətlərimizin sıx, bərabərhüquqlu və səmərəli əməkdaşlığı zamanın hökmüdür, bizim əvvəlki tariximizdən və müasir siyasi və iqtisadi proseslərin gedişindən irəli gələn qaçılmaz bir zərurətdir. Yeni minilliyin astanasında ölkələrimizi nəinki tarixi köklər, adət və ənənələr, həm də dövlətlərimizin müstəqilliyi və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi, regionumuzda sülhün və sabitliyin bərqərar edilməsi kimi ümummilli mənafeələr birləşdirir.

Ölkələrin iqtisadi, sosial və mədəni tərəqqisində ən önəmli rol oynayan faktorlardan biri kimi elm, təhsil və mədəniyyət tərəqqinin sadəcə sürətini deyil, istiqamətini də müəyyən edir. Xüsusilə də, təhsil sahəsində məqsədlərin planlaşdırılmasında yol veriləcək səhvlər tərəqqinin təkanverici gücü olması gərə-kən təhsili, böhranların qaynağı halına gətirə bilir. Tərəqqinin əsl qaynağı olan insanların xoşbəxt, vətəninə sevinən və öz qabiliyyətlərini ölkəsinin insan potensialı ehtiyaclarına uyğun şəkildə inkişaf etdirərək ən yüksək iqtisadi dəyər yaradan fərdlər olaraq yetişdirmək, yalnız o, ölkənin şərtlərinə uyğun təhsil proqramları və eğitim planlaması ilə mümkündür. Bu səbəblə ölkələrin təhsil proqramları milli olmalıdır, başqa ölkələrdən kopya və ya təqlid edilə bilməz. Təhsilin planlaşdırılması da milli olmalıdır, çünki ölkənin şərtlərini diqqətə almadan hazırlanan planlar mənbə israfından başqa bir nəticə verməz. Ölkələr təhsil proqramlarının milli olması zərurətinin şüurlara hakim olması şərtilə, başqa ölkələrin bu sahədəki təcrübələrindən istifadə və əməkdaşlıq edə bilirlər ki, heç şübhəsiz burada türkdilli ölkələrin təcrübə mübadiləsi və əməkdaşlığı önə çəkil-məlidir.

Uzun və əzablı intizardan – gözləmələrdən sonra müstəqilliklərini qazanmış türk xalqlarının, müstəqil dövlətlər halında öz suverenliklərini saxlamaqla yanaşı ümumtürk müştərək el-mi, mədəni, iqtisadi, siyasi əlaqələr yaratmaq və bunları günügündən gücləndirmək imkanı yaranmışdır. Biz bu imkandan dərhal və var qüvvəmizlə faydalanmağa çalışmalıyıq. Dünya Beynəlxalq əlaqələrindən fərqli olaraq Türk Dünyası əlaqələrinin xüsusi və təməli bir problemi də var ki, o da hər bir türk dövlətinin, xalqının öz ədəbi-bədii dilini, daha doğrusu ləhcəsini istifadə edib, inkişaf etdirməklə bərabər, elmdə, təhsildə əvəzsiz və qaçılmaz olacaq bir müştərək elm, texnologiya və digər sənətlərin terminlərini yaratmaqdır.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı milli təhsil sahəsində əməkdaşlıq durmadan artır. Lakin diplomlar arasındakı bəra-

bərsizlik və məzunların təyinatı hələ də problem yaratmaqdadır.

Bu gün bir ölkə hüduqları daxilində belə müxtəlif sahə və ixtisas sahiblərinin xüsusi elm, sənət dili yaratması faktı tarixi bir zərurət kimi qəbul edilməlidir ki, bu məsələdə də türkdilli xalqların ortaq əməkdaşlığına ehtiyac duyulmaqdadır. Türk dünyasının mədəniyyət problemlərinə həsr olunmuş birgə tədbirlər zamanı terminoloji ortaqlıqla bağlı bu vaxta qədər səsləndirilən təklifləri aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik:

1. Bütün sahələr üzrə terminoloji sözlüklər yaradılma-sına başlanılmalıdır. Hər termin komissiyasında əsas türk ləh-cəsinin – Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Azərbaycan, Tata-rıstan, Türkmənistan, Başqırdıstan və s. təmsilçiləri olmalıdır.

2. Terminoloji sözlük yaradılmasının hamı üçün ümumi prinsipləri qəbul edilməlidir.

3. Elm və sənət sahələri üzrə elmi-təcrübi Türk Dünyası beynəlxalq qurumları yaradılmalıdır və hər il növbə ilə bir türk ölkəsində konqreslər keçirilməlidir.

4. Mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə aid türkdilli (ingi-liscə annotasiyalı) elmi dərgilər təsis olunmalıdır.

5. Latin əlifbası əsasında transkripsiyalı (fərqlənən hərf-lər üçün), maksimum unifikasiyalı türk əlifbası yaradılmalıdır. Bütün türk ləhcələrində eyni səsə aid hərflər eyni quruluşlu olmalıdır.

6. Tədrisən hamı üçün başa düşə bilinəcək elmi dil yaranması üçün ilk və ən vacib addım olaraq transkripsiyalı müqayisəli ləhcə (dialekt) sözlükləri yaradılmalıdır.

7. Başlanğıc olaraq əlifba və termin problemləri üzərinə əsas türk ləhcələrini, elm və sənətin əsas sahələrini təmsil edən ümumi türk beynəlxalq konqresi çağırılmalıdır. Yeni yaranmış müstəqillik şəraitində hər türk ölkəsinin ayrılıqda bu problemləri həll etməyə çalışması yaxınlaşmağa deyil, uzaqlaşmağa səbəb ola bilər. Bütün dünya ictimaiyyətinə və bütün türklərə tarixi mənşəyi, dili, mədəniyyəti, folkloru, adət və ənənələri eyni

və ya çox yaxın olduğuna görə, milli suverenliyi rədd etməyən ümumtürk birliyinə çalışılmasının təbii və qaçılmaz olduğu qatdırılmalıdır.

Son illərdə elmi-mədəni əlaqələrimizin inkişafında mühüm hadisələrdən sayıla biləcək “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” mövzulu konfranslarda bu mədəni ortaqlığın deyilişi gözəl səslənən bir şüar olmadığı dəfələrlə vurğulanmışdır. “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” – türkün dünəni, bu günü və gələcəyi haqqında, etnosun inkişaf strateqiya-sı haqqında elmi bir düsturdur. Ona görə də onun türk etnosu qarşısında müəyyənləşdirdiyi missiyalara da məhz bu nöqteyi-nəzərlərdən yanaşılmalıdır. Bizim qənaətimizə görə, türk xalqlarının müasir qloballaşan dünya, etnik və global konfliktlər məngənəsində çırpınan, ümumbəşəri problemlər kontekstində türk etnosunun bütövləşməsi (ortaq türk gələcəyinə nail olunması) bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələr olan bu istiqamətləri əhatə edir: dildə ortaqlaşma; mədəniyyətdə ortaqlaşma; dində ortaqlaşma; siyasətdə ortaqlaşma.

Dildə ortaqlaşmadan danışılarkən etiraf etməyə məcbur olduğumuz son dərəcə acı bir həqiqət vardır ki, müasir türk xalqlarının əksəriyyəti bir-birilərini son dərəcə çətinliklə başa düşür, bəzi məqamlarda isə ümumiyyətlə başa düşmür. Müasir türk xalqlarının etnolinqivistik coğrafiyasının belə rəngarəngliyi türk xalqlarının təbii qanunauyğun inkişafının nəticəsi olmaqdan daha çox kənar siyasi-inzibati müdaxilənin, ictimai-siyasi hadisələri təbii tarixi axarından çıxararaq süni inkişaf istiqamətinə yönləndirməyin nəticəsi olmuşdur. Elmi konfranslarda səsləndirilən ortaq türk ədəbi dilinin yaradılması ideyası dilçi alimlərin fikrincə, iki vasitə ilə mümkündür: eksperimental üsulla və təbii üsulla. Birincinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif professional dilçi və türkoloqlar qrupunun fəaliyyəti nəticəsində mövcud türk dillərinin, əsasən, leksik, qismən də fonetik və qrammatik bazası əsasında süni dil yaratmaq və müxtəlif planlı, şüurlu fəaliyyət proqramı vasitəsilə (ümumtürk

miqyasında orta məktəbdə tədris, televiziya və radio verilişləri, bu dildə tədbir və simpoziumların keçirilməsi və s.) onu normativləşdirmək. İkinci üsulun xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, ən çox inkişaf etmiş və daha çox ifadə imkanlarına malik türk dillərindən biri (məsələn, Türkiyə türkcəsi) ümumtürk ədəbi dili kimi seçilir və bütün türk xalqları tərəfindən ümumi-miləşək dil kimi də qəbul olunur. Tarixi təcrübədən çıxış edərək alimlər həyata keçirilmə texnologiyası baxımından ikinci üsulu daha səmərəli hesab edirlər. Fikirlərini bu mülahizələrlə əsaslandırırlar: Digər qohum xalqların təcrübəsində bu üsul mövcuddur (məsələn, rus dilindən slavyan xalqlarının ümumişlək dil kimi istifadə etməsi); Süni dil yaratmaq kimi mürəkkəb linqvistik əməliyyat kimi eksperimentə sərf olunacaq intellektual enerji, vaxt və maliyyəyə qənaət; Dilindən istifadə olunan türk xalqı və həmin dili başa düşən qrup və yarımqrupun bu dili tam və qismən bilməsi faktı nəzərə alınmaqla, qoyulan məqsədin ən azı 30-40%-nin artıq bəri başdan həyata keçirilmiş olması və s.

Təbii ki, bu yöndə təklif və mülahizələri artırmaq da mümkündür. Lakin alimlərin qənaətinə görə təbiiseçmə və özünü-tənzim qanunlarına əsaslanan dilin bu missiyasını özü həyata keçirə bilməsi üçün ona seçim imkanı verməlməlidir.

Mədəni ortaqlaşma məsələsinə gəldikdə isə deyilə bilər ki, müasir türk xalqları genetik baxımdan etnokulturoloji ümumiliyə malik olsalar da, bu etnokulturoloji ümumilik onların davranış və rəftar stereotiplərində, məişətlərində mövcud olsa da, onlar arasında fərqlər də kifayət qədərdir. Mili-mənəvi dəyərlər ümumiliyinə milli mədəniyyətlərin genetik ümumiliyi ilə nail olmaq mümkündür.

“Türk dövlətləri və toplumlarının dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq” qurultaylarında gəlinən qənaətlərə görə dövlətlərin ən önəmli vəzifəsi ös insanlarına demokratik bir tərbiyə-təhsil verməkdir. Demokratik təhsil hər uşağın qabiliyyətinə, ölkənin ehtiyaclarına və inkişaf imkanlarına uyğun məktəb və

peşəni seçə bilməsidir. Öyrənciləri tanıyaraq onları formalaşdırmaq, məktəbləri həyat şərtlərinə görə formalaşdırmaq ancaq elmi araşdırma ilə ola bilər. Beləcə həm iqtisadi buxımdan məmləkətin tərəqqisi, həm də fərdin içində ucalması təmin edilmiş olar.

Müasir təhsil səviyyəsinə çatmaq, keçmişdə bu məsələdə buraxılan xətalərin təkrar edilməməsilə, dünyadakı inkişafı izləməklə və təlim-tərbiyə vəziyyətini dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaqla mümkündür. Bu gün təhsilin insanın öz mənliyini pozmadan, inkişafı təmin edən bir vasitə olduğu bilinməkdədir. Təhsil, insanları obyektiv birliyə, elmi gerçəklərə aparan bir vasitə olmalıdır. Təhsil insana özünü və öz mədəniyyətini tanıtmalıdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün türk dünyası geniş imkanlara malikdir. Belə ki, Türk dövlət və topluluqları dünya coğrafiyasında önəmli və seçkin yerə sahibdir, texnoloji inkişaf və sürətli dəyişimlər göstərən bir bölgədədir. Bu inkişaf və dəyişim heç şübhəsiz təhsil sistemimizin də müntəzəm olaraq inkişafını, sorğulanmasını və yenidən qurulmasını tələb etməkdədir. Günümüzün şərtləri, insanımızın hər keçən gün daha artıq bilgi və təcrübə ilə təmin olunmasını və daha irəli səviyyədə maarifləndirilməsini zəruri etməkdədir. Kosmos və informasiya əsrində təhsil sahəsindəki problemlər qurumların öz içlərindən yetişmiş mütəxəssislərin əməkdaşlığı ilə, elmi və texnoloji mübadilələri ilə həll edilə bilər.

Bu baxımdan dünyada bir bənzəri olmayan və eyni soydan gələn, eyni tarixi, dili və mədəniyyəti paylaşan insanların bir-birilərini tanımaları və qaynaşmaları məqsədi daşıyan böyük tələbə mübadiləsi proyektidir, bu məsələdə təcrübəmiz və yetərli bir ön hazırlığımız olmadığı halda bu günə qədər uğurla yürüdülmüş və böyük bir inkişaf qeyd edilmişdir. Bu proyekt ilə yetişəcək tələbələrin ölkələrimiz arasında dostluq, mədəniyyət, ticarət və qardaşlıq körpülərini quracağına ürəkdən inanmaqdayıq. Təsbit edilən problemlərin həll edilməsi halında xid-

mətlər daha sağlam və daha səmərəli bir şəkildə yürüdüləcək və bu böyük projekt məqsədinə yetişəcəkdir.

Hər kəs bu həqiqəti dərk edir ki, regionda siyasi həqiqətləri aşan bir mədəni coğrafiya mövcuddur. Türkiyə ilə Azərbaycanın mədəni əlaqələrinin mərkəzində qardaşlığımız və strateji müttəfiqliyimiz durur. Artıq alimlərimiz mədəni irsimizi öyrənmək üçün araşdırmalar aparırlar. Tez-tez hər iki ölkədə konqreslər, simpoziumlar, festivallar, sərgilər keçirilir, kitablar çap olunur. Mətbuatda görülən işlər barəsində geniş yazılar gedir. Azərbaycan və türk xalq mədəniyyətinə dair geniş verilişlər hazırlanmaqdadır.

Bilindiyi kimi Azərbaycan TÜRKSÖY-un yaradıcı üzvüdür. Bu təşkilatın məqsədi – dili türkcə olan ölkələr arasında qarşılıqlı dostluq əlaqələri quraraq, ortaq türk tarixi mirasını və bütün mədəni dəyərləri araşdıraraq ortaya çıxarmaqdadır. Türkiyədə artıq türk dünyasına dair onlarla kitab nəşr edilmişdir ki, onlardan bəziləri Azərbaycanı da əhatə etməkdədir. Öldə edilən məlumatları və nəticələri yüksək mədəniyyət qurumları və geniş yayılmış təhsil vasitələri ilə təkrar xalqa çatdırmaq, siyasi sərhədləri aşma bilmək üçün milli mədəniyyətin tanınmasında televiziya vasitələrindən geniş şəkildə istifadə etmək sahəsində də geniş iş aparılır.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin səciyyəvi cəhətlərindən biri müxtəlif yönümlü beynəlxalq və məhəlli təşkilatların mövcudluğu və fəaliyyətidir. Bu təşkilatlar onlara üzv dövlətlərin suverenliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsinin təminatçısı, ölkələr arasında ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın genişləndirilməsinin vasitəçisi rolunu oynayır. Eyni zamanda, gənc dövlətlərin problemlərinin, həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması baxımından da bu təşkilatlara üzv olmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, bu imkanlardan geniş istifadə etmək məqsədilə siyasət səhnəsinə yeni çıxmış dövlətlər müstəqilliklərinin ilk günlərindən bir çox təşkilatlara üzv oldular. Bunları əsas götürərək, 1991-ci ildə

müstəqillik qazanmış beş yeni türk dövlətinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində beynəlxalq və məhəlli təşkilatlara üzv olmaq, onlarla əməkdaşlıq etməyə mühüm diqqət verildi, onların xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri dünyada mühüm yer tutan beynəlxalq və məhəlli təşkilatlara daxil olmaq və onlar vasitəsilə iş aparmaq oldu. Həmçinin, Azərbaycanın türk dövlətləri, xüsusilə Türkiyə ilə çoxtərəfli elmi, siyasi və mədəni əlaqələri beynəlxalq və məhəlli təşkilatların işində iştirakla həyata keçirilir.

Şübhəsiz ki, Türkiyə ilə Azərbaycan mədəni əlaqələri qonşu iki ölkə olmaqla məhdudlaşmır. Türkiyə – Azərbaycan münasibətlərində mədəni təmasların daha da intensivləşdirilməsini zəruri etməkdədir. Mədəni əlaqələrin intensivləşdirilməsini zəruri edən başqa bir həqiqət isə mədəni qloballaşmadır. Qloballaşmanın gücü qarşısında dünyanın bir çox yerlərində bölgə mədəniyyətləri ortaq faydalarını gücləndirirlər. Soydaş və qohum mədəniyyətlərə gəlincə isə, onlar arasındakı həmrəyliyin əhəmiyyəti də artmaqdadır. Bu baxımdan, Qafqaz və türk xalqlarının mədəniyyətlərinin əsl ünsürlərindən biri olan Azərbaycan Türk Mədəniyyəti Orta Şərqi eyni mədəni genlərini daşıyan bir qism ölkələrlə yanaşı, Türkiyə ilə birlikdə ortaq mədəni sahə yaratmışdır. Uzun tarixi prosesin nəticəsi olan bu mədəniyyət daim diqqət mərkəzindədir və elə əlaqələrimiz də həlledici rol oynamaqdadır. Azərbaycanla Türkiyə arasındakı əlaqələrin kulturoloji təhlili isə, həm iki ölkənin, həm də bütövlükdə türk dünyasının elmi-mədəni tərəqqisindən, xalqlarımız arasındakı əməkdaşlığın ümidverici inkişaf perspektivlərindən xəbər verir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasbəyli A., Atmaca T. Müasir dövrdə Azərbaycan və Türkiyə münasibətləri. // Dırçəliş XXI əsr, 1998, № 10, s.33-37.
2. Abbasov A. Atatürkün maarif, mədəniyyət və incəsənətə dair fikirləri. // Bilgi dərgisi, təhsil, mədəniyyət, incəsənət seriyası, 2000, № 2, s.6-10.
3. Abdullayev M. Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri. Bakı, Mütərcim, 1998, 112 s.
4. Abdullayev M.İ. Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrində yeni mərhələ (1970 – 1990-cı illər). // Dövlət və hüquq, Bakı, 1998, №1, s.149-152.
5. Abdullayev M. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr). Dərs vəsaiti. Bakı, ABU-nun “Beynəlxalq Universitet” nəştiyyat və poliqrafiya mərkəzi, “Təhsil” EİM, 2003, 540 s.
6. Axundov A. Dil və mədəniyyət. Bakı, Yazıçı, 1992, 192 s.
7. Axundov A. “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının açılış iclasındakı nitqi. AMEA-nın Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 17-21 mart 2004-cü il, s.3.
8. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sərəncamı. “Azərbaycan” qəzeti, 10 mart 2001-ci il.
9. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin 2002-ci il üçün hesabatı. Bülleten (Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rüblük nəşri), AzAtaM (Qış buraxılışı) Bakı, 2002, s. 15-24.
10. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rəsmi açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi . Bülleten (Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rüblük nəşri), AzAtaM, Bakı, 2004, № 2 (10), s. 6-8.
11. Azərbaycanda Atatürk və Türkiyə Cümhuriyyəti araşdırmaları (1941 – 2003). Bibliografiya (tərtib edən: Samirə Məmmədova). Bakı, AzAtaM, 2003, 130 s.
12. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rüblük nəşri. Bülleten. AzAtaM (Payız, Bakı, 2002; Qış, Bakı, 2002; № 2 (10), Bakı, 2004; № 3 (11), Bakı, 2004; № 4 (12), Bakı, 2004; № 1-2 (14), Bakı, 2005; № 3 (15), Bakı, 2005).

13. Azərbaycanın Baş Naziri İlham Əliyevin Türkiyəyə işgüzar səfəri. Dırçəliş–XXI əsr, 2003 (sentyabr-oktyabr), № 9-10 (67-68), s.55-61.
14. Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsi bütün türk dünyası və mumən dünyada gedən proseslər üçün çox əhəmiyyətlidir. “Azərbaycan”, 10 mart 2007-ci il № 52 (4569).
15. Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsi bütün türk dünyası və mumən dünyada gedən proseslər üçün çox əhəmiyyətlidir. “Azərbaycan”, 11 mart 2007-ci il № 53 (4570).
16. Azərbaycan-Türkiyə birliyinin möhkəmlənməsi bütün türk dünyası və mumən dünyada gedən proseslər üçün çox əhəmiyyətlidir. “Ədəbiyyat qəzeti”, 16 mart 2007-ci il № 9-10 (3552-53).
17. Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1-ci kitab), 1991-2001. Bakı, Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002, 180 s.
18. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasındakı diplomatik əlaqələrin qurulmasının 10 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları (14 yanvar 2002-ci il). Bakı, 2002, 69 s.
19. Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri (1920 – 1922), Sənədlər və materiallar (Tərtib edənlər: Jalə Qurbanova, Musa Piriyev). Bakı, AzAtaM, (Orxan nəşriyyatı), 2003, 334 s.
20. Azərbaycan türkologiyası (1920 – 1938). Biblioqrafiya. Tərtibçilər P.Məmmədova, S.Məmmədova, Ə.Yolçuyev. Bakı, AzAtaM, 2002, 33 s.
21. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2001, 90s.
22. Azərbaycan Beynəlxalq aləmdə: (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin 2001-ci ildə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar). Bakı, “Azərbaycan”, 2002, 342 s.
23. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı. “Ədəbiyyat qəzeti”, 13 avqust 2001-ci il.
24. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev SNN–Türk Telekanalına birbaşa yayımla müsahibə vermişdir. Dırçəliş – XXI əsr, 2005 (iyun-iyul), № 6-7 (88-89), s.5-17.
25. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, “Səda”, 17-21 mart 2004-cü il, 416 s.
26. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” III Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, “Səda”, 13-16 noyabr 2005-ci il, 584 s.

27. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasının 10 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktiki konfrans. Bakı, AMEA, 2002, 128 s.
28. Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri bütün sahələrdə və səviyyələrdə qardaşlıq, dostluq üzərində qurulmuşdur. Dırçəliş – XXI əsr, 2005, xüsusi buraxılış, s. 51-58.
29. Babayev A., Babayev H. Heydər Əliyev və Azərbaycan Parlamenti. Bakı, “ARMM nəşri”, 2003, 543 s.
30. Bakıda II Uluslararası folklor konfransı öz işinə başlamışdır. Bülleten (Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rüblük nəşri), AzAtaM, Bakı, 2004, №2 (10), s.29-30.
31. Bayramov Q., Hüseynova İ.M. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi. Bakı, “Təhsil”, 2004, 264 s.
32. Beynəlxalq TÜRKSÖY təşkilatının XV toplantısında Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri Polad Bülbüloğlunun çıxışı. “Mədəni-maarif” jurnalı, 2001, № 1-2, s.8-10.
33. Bəbiraslanov O., Sadıqzadə M. Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyev – 80. Bakı, “Azərnəşr”, 2004, 25 s.
34. Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay – 75. (Birinci beynəlxalq türkoloji qurultayın 75-ci ildönümünə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. 6-7 mart 2001-ci il). Bakı, 2001, 256s.
35. Cahangirli C.X. Müasir dövrdə Azərbaycan Türkiyə münasibətləri. Bakı, “Araz”, 2006, 214 s.
36. Cəfərov N. Azərbaycan: dil, ədəbiyyat və mədəniyyət. Bakı, “BUN”, 2001, 78 s.
37. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, AzAtaM, 2002, 602 s.
38. Cəfərov N. Atatürk ideyalarını Azərbaycanın mövqeyindən öyrənməliyik. // Dırçəliş XXI əsr, 2001, №42, s.63-67.
39. Cəfərov N. Azərbaycan atatürkçülüüyü, yaxud Heydər Əliyev Atatürk haqqında. // Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi, Bülleten, Bakı, 2003, yaz, s.18-32.
40. Cəfərov N. Türk Dünyasının birliyi strategiyası: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə. Dırçəliş – XXI əsr, 2004 (aprel-may), № 4-5 (74-75), s. 235-243.
41. “Dirçəliş – XXI əsr”, aprel, 2000, sayı 4 (26); 2005 (iyun-iyul), № 6-7 (88-89); Dırçəliş – XXI əsr, 2001 (may), № 5 (39); 2006, № 8-9 (102-103); 2003 (dekabr), № 12 (70).
42. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. // Azərbaycan, 10 noyabr 2001.
43. “Ədəbiyyat qəzeti”, 5 noyabr 1999-cu il, № 43 (3168); 9 fevral 2001-ci il, № 6 (3235); 19 iyul 2002-ci il, № 29 (3310); 29 noyabr 2002-ci

- il, № 48 (3329); 10 yanvar 2003-cü il, № 1 (3334); 7 fevral 2003-cü il, № 5 (3338); 28 mart 2003-cü il, № 12 (3345); 18 aprel 2003-cü il, № 15 (3348); 19 mart 2004-cü il, № 11 (3397); 5 noyabr 2004-cü il, № 43 (3430); 3 dekabr 2004-cü il, № 46 (3433); 18 mart 2005-ci il, № 11 (3450); 6 may 2005-ci il, № 18 (3457); 7 oktyabr 2005-ci il, № 40 (3479); 11 noyabr 2005-ci il, № 45 (3484); 3 mart 2006-cı il, № 9 (3500); 8 dekabr 2006-cı il, № 49 (3540).
44. Əhmədov Ə. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, "Bakı", 1997, 140 s.
 45. Ələkbərova K. XX əsrin əvvəlində latın əlifbası Azərbaycan və Türkiyədə. "Yom" Türk Dünyası mədəniyyət dərgisi (rüblük), sayı: 1, Bakı, 2005, s. 63-67.
 46. Əliyev H.Ə. 1996-cı il aprelin 15-də M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində söylədiyi nitqi. "Xalq" qəzeti, 16 aprel 1996-cı il.
 47. Əliyev H. Ə. Bakıda türkdilli dövlətlərin başçılarının VI zirvə görüşündəki nitqindən. "Dirçəliş – XXI əsr". Aprel 2000, sayı 4 (26), s.5.
 48. Əliyev İ. Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərliyinin I forumundakı nitqi. "Ədəbiyyat qəzeti", 16 mart 2007-ci il № 9-10 (3552-53).
 49. Əliyev Q., Mehdiyev R.Ə. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı, "Qismət", 2003, 248 s.
 50. Əliyev R. Heydər Əliyev və mənəvi dəyərlər. Bakı, İrşad, 1998, 76 s.
 51. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm Heydər Əliyevin anadan olmasının 80 illik yubileyinə həsr olunur. Bakı, Nurlan, 2003, 99 s.
 52. Ərdəğan R. T. Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərliyinin I forumundakı nitqi. "Ədəbiyyat qəzeti", 16 mart 2007-ci il № 9-10 (3552-53).
 53. Əsədli M. Yusif Ziya Talıbzadənin həyatı və mühiti (1877-1923). Bakı, Nurlan, 2005, 186 s.
 54. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı: Azərbaycan, 1994, 174 s.
 55. Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, I kitab (Müəllif-tərtibçilər: Q.Alahverdiyev, V.Sultanzadə). Bakı, "Tural-Ə" NPM, 2002, 384 s.
 56. Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, III kitab: Türkiyə Cümhuriyyəti (Müəllif-tərtibçilər: Qaley Allahverdiyev, Vəhdət Sultanzadə). Bakı, "Çaşıoğlu", 2003, 472 s.
 57. Heydər Əliyev M.K.Atatürk haqqında. Tərtibçi Səfəli Nəzərli. Bakı, AzAtaM, 2003, 78 s.
 58. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. I kitab. Bakı, "Bakı", 2001, 440 s.

59. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. II kitab. Bakı, “Bakı”, 2001, 547s.
60. Həbibov V. M. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporası. Bakı, “Qartal”, 1999, 120 s.
61. Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, Azərnəşr, 1998, 354 s.
62. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, 752 s.
63. Hüseynov E. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991 – 1995-ci illər). Tarix elm. nam. ... dis. avtoref. Azərbaycan Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, AzTU-nun mətbəəsi, 2000, 25 s.
64. Hüseynova F. Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrində siyasi amillərin roluna dair. “Mədəniyyət dünyası”, elmi-nəzəri məcmuə, XII buraxılış, Bakı, ADMİU, 2006, 87-92.
65. Hüseynova F. TÜRKSOY – Türk xalqlarının mədəni integrasiyasının təzahürü kimi. “Mədəni-Maarif” jurnalı, 2006, № 4, s. 7-10.
66. Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik məhəyyəti. Bakı: Mars-Print, 2002, 308 s.
67. Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Turizmin əsasları (Dərslik). Bakı: Mars-Print, 2007, 440 s.
68. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, “Təhsil”, 1997, 288 s.
69. XXI əsrə sülh körpüsü: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının İstanbul Zirvə görüşü ilə əlaqədar Türkiyəyə səfəri (17-20 noyabr 1999-cu il). Bakı, “Bakı”, 2000, 214 s.
70. İsmayıl E. Böyük öndər. Bakı, Nurlan, 2004, 408 s.
71. İsmayıl E. Türkün xilaskarı (poema). Bakı, AzAtaM (Nurlan), 2005, 152s.
72. İsmayılov Ə., Əliyev Q., Qasımlı A.Ş. Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi. Bakı, “Təbib”, 1998, 149 s.
73. İsmayılov H. Mənəvi birlik sorağında. “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının bağlanış törəmindəki yekun nitqi. AMEA-nın Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 17-21 mart 2004-cü il, s. 410-413.
74. İsmayılov H. “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” III uluslararası folklor simpoziumunda gırışı nitqi. AMEA-nın Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə” III

- Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 13-16 noyabr 2005-ci il, s. 5-8.
75. Kamiloğlu Q., Məmmədli N. Heydər Əliyev ideallığı. Bakı, "Nurlan", 2001, 100s.
 76. Kərimov İ. Azərbaycan – Türkiyə teatr əlaqələri. Bakı, Nağıl evi, 2000, 202 s.
 77. Kərimov İ. Türkdilli xalqların teatr festivalından doğan düşüncələr. Dirçəliş – XXI əsr, fevral 2003, № 2 (60), s. 156-162.
 78. Kərimov M. "Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə" Beynəlxalq Folklor Elmi Konfransının açılış iclasındakı nitqi. AMEA-nın Folklor İnstitutu "Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə" III Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 13-16 noyabr 2005-ci il, s. 3-4.
 79. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı, "Elm", 740 s.
 80. Qasımov M.C. Azərbaycan – Türkiyə diplomatik-siyasi münasibətləri (aprel 1920-ci il – dekabr 1922-ci il). Bakı, 1998, 120 s.
 81. Quliyeva X. Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər. Bakı, Azər nəşr, 2002, 176 s.
 82. Qurbanov Ş. Atatürk və Nərimanov. Bakı, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının mətbəəsi, 2003, 52 s.
 83. Mahmudov F. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Bakı, "Bakı", 1998, 231 s.
 84. Mahmudov Y., Həsənov Ə. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, "Təhsil", 2002, 328 s.
 85. Mehdiyev R. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. I Ümumrespublika əliyevşünaslıq konfransı (6 may 2003-cü il). Bakı, "Azərbaycan Universiteti", 2003, 362 s.
 86. Mehdiyev R. Heydər Əliyev – 75. Bakı, "Azərbaycan Universiteti", 1998, 184 s.
 87. Hüseynov H. TÜRKSÖY-ün növbəti tədbiri. "Mədəni – maarif" jurnalı, 1999, № 5-6 , s. 2-3.
 88. Məmmədli N. Türk dünyasının mədəni körpüsü: problemlər, reallıqlar. // Dirçəliş – XXI əsr, 2003, № 60, s.163-173.
 89. Məmmədli N. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri və Türkiyə. Bakı, AzAtaM, 2005, 234 s.
 90. Məmmədli N. Türkdilli dövlətlər beynəlxalq münasibətlər sistemində. // Dirçəliş – XXI əsr, 2006, № 8-9 (102-103), s.186-201.
 91. Məmmədova P. Atatürkün dil siyasəti. Bakı, 2003, 232s.
 92. Mərdənov M. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, "Bakı", 1997, 136 s.

93. Möhkəm təməl üzərində qurulmuş Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri bundan sonra da inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəkdir (Türkiyənin Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Milli Məclisdə çıxışı). Dırçəliş – XXI əsr, 2005 (iyun-iyul), № 6-7 (88-89), s. 18-25.
94. Muxtarova N. Heydər Əliyev – milli “Mən”in oriyentiri. Bakı, 1999, 165 s.
95. Muxtarova Ə. Heydər Əliyev və türk dünyası. Tarix və onun problemləri, 2003, № 1, s.100-114.
96. Nadirov A. Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə Türkiyə Respublikası Elmi mərkəzləri arasında əlaqələr. // Türkiyə Cümhuriyyəti – 70. Türkiyə Respublikasının 70 illiyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 1993, s. 53-55.
97. Nəzərli S.A. Müdrik Atatürk. Bakı, AzAtaM, Nurlan, 2006, 108 s.
98. Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2001, 159 s.
99. Orucov H., Abdullayev Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı, “Şərq Qərb”, 2001, 165 s.
100. Rəcəbov Ə. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Bakı, Azərnəşr, 1993, 160 s.
101. Rəsuli İ. Dramaturgiyamızda Türkiyə. Bakı, “Tural-Ə” Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2001, 168 s.
102. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990, 116 s.
103. Ruintən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri). Bakı, “Adiloğlu”, 2005, 236 s.
104. Sofiyev M.M. Sovet – Türkiyə əlaqələrində Azərbaycanın iştirakı (20 – 30-cu illər). İxtisas kursu proqramı. Bakı, 1995, 16 s.
105. Sofiyev M. Türkiyə – Azərbaycan əlaqələrində yeni mərhələ. AXC-nin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. 27-29 may. II cild. Humanitar və sosial-siyasi elmlər. Bakı, 1998, s. 48.
106. Sofiyev M.M. Güney Qafqaz respublikaları Sovet – Türkiyə əlaqələrində (1922 – 1936-cı illər). Bakı, 2000, 351 s.
107. Süleymanlı M.A. İran türklərinin türk dünyası ilə mədəniyyət körpüsü: Əli Qafqazyalının “İran türk ədəbiyatı antolojisi” əsəri. “Mədəniyyət dünyası”, VI buraxılış, Bakı: ADMİU, 2003, s. 104-109.
108. Süleymanlı M. A. Əhməd Ağaoğlu. “Azərbaycan” (Siyasi, ictimai və ədəbi dərgi), İsveçdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan dərnişinin nəşri, 6-cı il Sayı 27-28, oktyabr-dekabr 2003, s. 26-29.
109. Süleymanlı M.A. Kulturoloji irsimizin qaynaqlarına doğru. “Mədəniyyət dünyası”, VIII buraxılış, Bakı: ADMİU, 2004, s. 7-20.
110. Süleymanlı M.A. Çağdaş Türk düşüncə tarixindən: Cəmil Meriç yaradıcılığı Azərbaycanda. “Mədəniyyət dünyası”, IX buraxılış, Bakı: ADMİU, 2004, s. 3-7.

111. Şabanov F., Dadaşov T. Sovet Azərbaycanı ilə Türkiyə Respublikası arasında mədəni əlaqələrin başlanmasının ilkin şəraiti (20-ci illər). // Sovet Azərbaycanı və xarici Şərq: Məqalələr məcmuəsi, Bakı, 1980, s.57-71.
112. Türkdilli dövlətlərin dostluq və qardaşlığına mühüm töhfə. Dirçəliş – XXI əsr, 2001 (may), № 5 (39), s. 3-12.
113. Türkdilli Dövlətlərin Başçıların VII Zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Dirçəliş – XXI əsr, 2001 (may), № 5 (39), s. 3-12.
114. Türkdilli Dövlətlərin Başçıların zirvə görüşünün İstanbul Bəyannaməsi. Dirçəliş – XXI əsr, 2001 (may), № 5 (39), s. 3-12.
115. Türkdilli dövlətlərin və topluluqların 10-cu dostluq, qadraşlıq və əməkdaşlıq qurultayı. Dirçəliş – XXI əsr, 2006, № 8-9 (102-103), s. 34-38.
116. Türk Dünyası Yazıçılarının III Qurultayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi (6 noyabr 1996-cı il). Dirçəliş – XXI əsr, 2003 (dekabr), № 12 (70), s. 92-98.
117. Türkiyə – Azərbaycan dostluğuna, qardaşlığına sədaqət (Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevə Beynəlxalq Atatürk Sülh Mükafatı təqdim olunmuşdur). // Dirçəliş XXI əsr, 1999, №21-22, s.3-13.
118. Türkiyə Cümhuriyyəti – 70. Türkiyə respublikasının 70 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransın tezisləri. Bakı, 1993, 81 s.
119. Türkiyə Atatürkün, Azərbaycan Heydər Əliyevin əsəridir (Professor Nizami Cəfərovla Dəyanət Osmanlının söhbəti). Bakı, 2002, 81 s.
120. Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi üzvlərinin görüşündə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi (8 dekabr 1995-ci il). Dirçəliş – XXI əsr, 2003 (dekabr), № 12 (70), s. 33-40.
121. Tüylü A. Azərbaycanda Türk Dünyası ədəbiyyatlarından yapılan uyğunlaşdırmalar və Türk Dünyası ədəbiyyatları haqqındakı kitablar listəsi. “Yom” Türk Dünyası mədəniyyət dərgisi (rüblük), Bakı, 2005, sayı 1, s. 105-111; 2005, sayı 2, s. 116-135.
122. Ulusel S. R. Heydər Əliyev və Azərbaycan, Atatürk və türk dünyası Nizami Cəfərovun elmi araşdırmalarında. Bakı, Elm, 2004, 148 s.
123. Ülgü İ. Qızıl ulduzdan hilala doğru: Heydər Əliyevin fırtınalı həyatı. Bakı, 1994, 75 s.
124. Vəliyev İ., Muxtarov K. Heydər Əliyev və türk dünyası. Bakı, AzAtaM, 2003, 89 s.

125. Yılmaz M. 1996-cı il aprelin 15-də M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində söylədiyi nitqi. "Xalq" qəzeti, 16 aprel 1996-cı il.

Türk dilində

126. Abdullayev M. Azərbaycan ile Türkiyə arasındakı diplomatik politik ilişkilerin özellikləri. "Azərbaycan", ocak-şubat 2000, sayı 331, s. 10-17.
127. Aliyev H.Z. Türkiyə tarixinin Azərbaycanda öğrenilmesi. // Bildiri özetleri, Ankara, s.136-152.
128. Arslan A. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarından Türkiyeye gelen Öğrenciler (1992-1993). İstanbul, 1994, 44 s.
129. Artun E. Ortak türk folklorunun küreselleşen dünyaya tanıtılması. AMEA-nın Folklor İnstitutu "Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə" III Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 13-16 noyabr 2005-ci il, s. 537-541.
130. Asilyazıcı H. Deli Domrul. "Bizim Gazete" (İstanbul), 13 aralık 1999; "Ədəbiyyat qəzeti", 31 dekabr 1999-cu il, № 51-52 (3176-3177).
131. Aslan B. I dünya savaşı esnasında "Azərbaycan türkləri"nin "Anadolu türkləri"ne "Kardaş kömeği (yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, 395 s.
132. Aslan Betül. Türkiyə – Azərbaycan ilişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923). İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, 360 s.
133. Bilal Ş. Türkiyə ilə Türk Cümhuriyyətləri arasındakı anlaşmalar. c.1, Ankara 1993, s.6-11; 14-15; 60-61.
134. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci və altıncı Türk Devlet ve Topluluklarının VII Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları. Komisyon rapor ve sonuc bildirileri, Ankara, Tüdev, 1999, 152 s.
135. Bozyel İ. Azərbaycan diyarından seyahat notları. Ankara, 1985, 216 s.
136. Bülbüloğlu P. Türk Dünyasında Kültür İşbirliği. Avrasya etüdleri, 3, Sonbahar, 1996, s. 7-8.
137. Çalışlar A. Tiyatro ansiklopedisi. Ankara, Türkiyə Cümhuriyyəti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 708 s.
138. Gerd A. Konuşma sanatı. Konuşmacı eğitimi (Çeviren: Nurettin Yıldırım). İstanbul, Doruk yayıncılık, 2003, 208 s.
139. Hudiyev N. Haydar Aliyev: Devlet kuruculuğu ve dil politikası. Bakı, "AzAtaM", 2005, 320 s.
140. Kafkasyalı A. Kafkaslardan gelen ezan sesleri. Erzurum 1991, 102 s.

141. Kayaoğlu G. Türk Halkbilimi ile ilgili kitaplar için bir bibliyografya denemesi (1985-1990). İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları, 1991, 143s.
142. Kemal O. Dünyada türk cumhuriyetleri türk halkları. İmal yayınevi, Ankara, 2002, 106 s.
143. Kona G. G. Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde folklorik üsürlərin gücü ve önemi. AMEA-nın Folklor İnstitutu “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” II Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı, 17-21 mart 2004-cü il, s. 221-236.
144. Onuncu Türk Devlet Ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik Ve İşbirliği Kurultayı Genel Kurul Sonuç Bildirgesi 20 Eylül 2006, Antalya. “YOM” (Türk Dünyası mədəniyyət dərgisi), Bakı, 2007, sayı: 5, s. 132-135.
145. Rzayev N.M. Türk Dünyasının Ortak İlmi Türüm Problemleri Üzerine (I Türk Dünyası Kongresi, Newyork). Türk Dünyası araştırmaları. Aralık 1992, sayı: 81, İstanbul, s. 189-192.
146. Saray M. Azerbaycan türkleri tarihi. İstanbul, 1993, 154 s.
147. Saray M. Türk Dünyasında dil ve kültür birliği. Gaspıralı İsmail Beyden Atatürke. İstanbul, 1993, 188 s.
148. Süleymanlı M.A. Azerbaycan-Türkiye kültür ilişkilerinde M.Emin Resulzadenin rolü. “Çizgi” kültür, sanat, elm ve düşünce dergisi, Türkiye (Erzurum), 2003, sayı: 8, s. 24-26.
149. Süleymanlı M.A. Kültür biliminin tedrisi meselesi. “Korkut Ata” dil, edebiyat ve kültür dergisi, Türkiye (Erzurum), 2003, sayı: 2, s.16-17.
150. Süleymanlı M.A. Osmanlı və İran türklüğü (Mehmet Emin Resulzadede İran türkleri). “Tarihte Doğu-Batı çatışması” (Sosyoloji yillığı-kitap), İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 629-635.
151. Şabanov F.Ş., Dadaşov T.P. Azerbaycan türkoloji uzmanlarının basında yayınlanan eserleri üzerine (1960 – 1983). // XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1994, s. 2639-2641.
152. Türkiye Cumhuriyyəti tərəfindən edilən yardımlar və proje çalışmaları. Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA, Kasım, 1992, Ankara, s. 24-31.
153. Türk Devlet ve Topluluklarının IV Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Ankara, Tüdev, 1996, 482 s.
154. Türk Devlet ve Topluluklarının V Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Ankara, Tüdev, 1997, 728 s.
155. Türk Devlet ve Topluluklarının VI Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Bursa, Tüdev, 1998, 642 s.

156. Türk Devlet ve Topluluklarının VII Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Pamukkale-Denizli, Tüdev, 1999, 780 s.
157. Türk Devlet ve Topluluklarının VIII Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Samsun, Tüdev, 2000, 708 s.
158. Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri və Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler (Birinci kitap). Ankara, 1992, 542 s.
159. Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri və Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler (İkinci kitap). Ankara, 1993, 436 s.

Rus dilində

160. Алиев И.О. Некоторых вопросах этнической истории Азербайджанского народа. Баку, Нурлан, 2002, 160 с.
161. Мамедов Ф.Т. Культурология (Вопросы теории и истории). Учебного пособия. Баку, «Абилов, Зейналов и сыновья», 2002, 534 с.
162. Мамедов Ф.Т. Культурология как путь к эффективной жизнедеятельности. Баку, «Абилов, Зейналов и сыновья», 2006, 576 с.
163. На VI Саммите глав тюркоязычных государств в Баку. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева // Возрождение – XXI век, 2000, № 26, с. 4-8.
164. Сулейманлы М. А. Произведение Ахмеда Агаоглу «Три культуры». Проблемы Восточной философии (Международный научно-теоретический журнал), Баку: Институт Философии и Политико-Правовых исследований АНАН, № 1-2, 2004, с. 62-72.

İnternet materialları

165. www.ovras.tr. Ozey Ramazan. Türk Dünyasının sosyal ve kültürel durumu.
166. www.mfa.gov.tr. (Xarici İşleri Bakanlığı).
167. www.basbakanlik.gov.tr. (Türkiye Başbakanlığı).
168. gurer_gulsevin@yahoo.com. Ege Üniversitesi. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü. I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. 9-15 nisan 2006, (İzmir-Türkiye).
169. <http://musugu-dunya.az> ("Musiqi dünyası"nın elektron jurnalı, Azərbaycan dilində).

170. <http://intellect.musigi-dunya.az> (“İntellektual mülkiyyət” jurnalının elektron versiyası: azərbaycan, rus və ingilis dillərində).
171. <http://harmony.musigi-dunya.az> (Musiqi kulturoloji beynəlxalq elektron jurnalı: rus və ingilis dillərində).
172. <http://kultura.rossii.ru/>

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Azərbaycan – Türkiyə mədəni əlaqələrinin milli-tarixi kökləri və siyasi aspektləri	19
Xalqlarımız arasındakı əlaqələrin inkişafında tarixilik amili	43
Siyasi-ideoloji faktorlar dövlətlərarası əməkdaşlığın mühüm şərti kimi	75
Elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin təşəkkülü və inkişaf problemləri	87
Təhsil sahəsində əməkdaşlığın təməl prinsiplərinə dair müqavilə, protokol və razılaşma sənədləri	98
Ölkələrimiz arasındakı elmi əməkdaşlığın səciyyəvi xüsusiyyətləri	145
Mədəni ortaqlaşmanın perspektivləri baxımından elmi konfransların nəzəri və praktik nəticələri	165
Ölkələrimizin mədəni integrasiyasının əsas istiqamətləri: türk xalqlarının ortaq dəyərlərinin mühafizəsi və təbliğinə dair siyasi-mədəni təşkilatların və elmi mərkəzlərin fəaliyyət proqramları	177
Türk dövlət başçılarının zirvə görüşləri xalqlarımızın mədəni birliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm siyasi amil kimi	214
TÜRKSOY-un milli-mədəni dəyərlərin qorunması və türk xalqları mədəniyyətinin dünya sivilizasiyasına integrasiyası sahəsindəki fəaliyyətləri	228
Türk dövlət və topluluqlarının ənənəvi dostluq, qadraşlıq və əməkdaşlıq qurultaylarının elm və təhsil sahəsindəki ortaq problemlərin həlli istiqamətindəki çalışmaları	250
Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin yaradılması ölkələrimiz arasındakı elmi-mədəni əlaqələrin inkişafında yeni mərhə kimi	272
Nəticə	281
Ədəbiyyat	289